

Cross-linguistic and Cross-cultural Studies 2

The Intercultural Role of Esperanto
Interkultura rolo de Esperanto
Miĝdkulturowa rola esperanta

Editors – Redaktoroj – Redakcja
Ilona Koutny & Ida Stria & Michael Farris

Poznań 2021

The Intercultural Role of Esperanto

Interkultura rolo de Esperanto

Międzykulturowa rola esperanta

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza – Adam Mickiewicz University
Instytut Etnolingwistyki – Institute of Ethnolinguistics

The Intercultural Role of Esperanto
Interkultura rolo de Esperanto
Międzykulturowa rola esperanta

Editors – Redaktorj – Redakcja
Ilona Koutny & Ida Stria & Michael Farris

Poznań 2021

Cross-linguistic and Cross-cultural Studies 2

Redaktor serii – Series editor:
Ilona KOUTNY

Recenzenci:
Probal DASGUPTA
Nicolau Dols SALAS
Michael FARRIS
Sabine FIEDLER
Wim JANSEN
KIMURA Goro
Ilona KOUTNY
Carlo MINNAJA
Humphrey TONKIN

Projekt okładki:
Ilona Koutny

Copyright by:
Aŭtoroj – Authors – Autorzy

Copyright by:
Wydawnictwo Rys

Wydanie I, Poznań 2021

ISBN 978-83-66666-31-3

DOI
10.48226/978-83-66666-31-3

Wydanie:

Wydawnictwo Rys
ul. Kolejowa 41
62-070 Dąbrówka
tel. 600 44 55 80
e-mail: tomasz.paluszynski@wydawnictworys.com
www.wydawnictworys.com

Contents – Enhavtabelo – Spis treści

Antaŭparolo / Foreword / Przedmowa.....	7
1. Esperanto: ligilo inter kulturoj / Esperanto: a link between cultures / Esperanto: łącznik między kulturami	
Carlo MINNAJA Literaturo, peranto inter unuopuloj kaj inter popoloj.....	17
Humphrey TONKIN Esperanto and transnationalism: Soros, Zaleski-Zamenhof, Kosinski, and the crossing of languages	31
Lorraine WONG Encounters between Esperanto and Chinese: Julio Baghy, Ba Jin, and Armand Su	49
Probal DASGUPTA Translating the anti-exotic: The modulation of cultural settings in a Bangla translation of <i>Waitapu</i> via Esperanto	65
Christian LAVARENNE Fruaj interkulturaj valoroj en Esperanto en la kerno de la Zamenhofaj <i>Hilelismo</i> kaj <i>Homaranismo</i>	77
2. Esperanto: komunikilo por internacia parolantaro / Esperanto: a communication tool for an international language community / Esperanto: narzędzie dla międzynarodowych użytkowników /	
GONG Xiaofeng Diferencoj inter orientaj kaj okcidentaj kulturoj en Esperanta Instruado	93
Renato CORSETTI Komuniki trans kulturaj baroj per Esperanto.....	103
Emerson WERNECK Denaskismo en Brazilo: speciala dulingvismo	117
Federico GOBBO Does Esperanto family use foster Europeanization? A pilot study	135
Ida STRIA Legitimacy in a multilingual community: how identity studies can benefit from experiences of the Esperanto community	147
3. Esperanto: lingvo inter lingvoj / Esperanto: a language among languages / Esperanto: język pośród języków	
Philippe PLANCHON Ĉu Esperanto enhavas la necesajn rimedojn por roli kiel interkultura lingvo? – Esploro de la esprim-rimedoj de Esperanto laŭ semantika, pragmatika kaj enunciativa vidpunktoj.....	161

Guilherme FIANs	
Lingvo kiel ĉies propraĵo, ŝanĝo kiel ĉies rajto: Vortelektio, lingva aŭtoritato kaj normigado en Esperanto.....	175
François Lo JACOMO	
Ĉu ekzistas bona lingvo?	189
Marcos CRAMER	
Empirical study on the use of gender-neutral pronouns in Esperanto	201
Natalia DANKOVA	
Rakontoj en parola Esperanto	219
Michał KOZICKI	
<i>Fervojaj paspagoj, fervojaj pordegoj, fervojaj mastoj aŭ fervojaj baroj?</i> Komparo de la lingva bildo de fervoja terminologio en la pola, angla, nederlanda kaj Esperanto	231
Abstrakty polskie	243
Authors – Aŭtoroj	251

Antaŭparolo

Interkulturaj studoj iĝis gravaj en nia tutteriĝanta mondo por helpi la reciprokan komprenon kaj kunlaboron mondscale. La unua volumo de la eldonserio de la Etnolingvistika Instituto de AMU “*Cross-linguistic and Cross-cultural Studies*” (Interlingvaj kaj interkulturaj studoj) esploris la rolon de lingvoj en interkultura komunikado en diversaj kunteksto, krome la al ĝi rilatan lingvopolitikon kaj lingvoinstruadon. En la dua volumo ***Interkultura rolo de Esperanto*** ni prezentos la rolon de la internacia planlingvo en la multkultura mondo. Kiel lingvo kreita por internacia komunikado peras inter lingvoj, literaturoj, inter kulturoj; kiujn defiojn ĝi alfrontas en diverskultura internacia parolkomunumo.

Nin inspiris ankaŭ la *5-a Interlingvistika Simpozio*, organizita en la Etnolingvistika Instituto de UAM en septembro 2020 kie pluraj prelegoj tuŝis la supran temon. En la libro troviĝas esperantlingvaj kaj anglaj kontribuajtoj de 16 aŭtoroj el 11 landoj, krome polaj resumoj. Ĝi konsistas el 3 ĉapitroj: (1) Esperanto: ligilo inter kulturoj, (2) Esperanto: lingvo por internacia parolantaro, (3) Esperanto: lingvo inter lingvoj.

(1) La ĉapitro **Esperanto: ligilo inter kulturoj** komenciĝas per la esploro de Carlo Minnaja kiomgrade la esperantlingva literaturo ĉerpas el aliaj fontoj kaj montras valorojn de diversaj popoloj, pri la rolo de la esperanta PEN-centro kaj la kulturpera rolo de Esperanto en la serio Oriento–Okcidento de UEA. Humphrey Tonkin prezentas la interesajn vivovojojn de tri konataj personecoj: la hungardevena Tivadar Soros, la poldevenaj Louis Christophe Zaleski-Zamenhof, nepo de Zamenhof kaj Jerzy Kosinski kiuj estante judoj eskapis de sia patrolando pro naziismo kaj trovis komunikeblecon, sekurecon kaj filantropion en Esperanto.

Lorraine Wong malkovras la kosmopolitecon de esperanta literaturo surbaze de la influo de hungara esperantista verkisto Julio Baghy al la ĉina esperantista poeto Ba Jin kaj kelkajn jarojn pli poste tra li al la poemoj de Armand Su kiu suferas en maoisma malliberejo pro siaj internaciaj rilatoj. Probal Dasgupta analizas la pontorolon de Esperanta literaturo tra la traduko de la kroata infanromano *Waitapu* al la bengala, kiel eblas reorientigi la malekzotigan postnacion aliron en la multnacia kaj multkultura Barato. Christian Lavarenne reiras al la filozofiaj pensoj de Zamenhof pri *Hilelismo* kaj *Homaranismo* kaj prezentas la internaciajn valorojn de Esperanto aperantaj en la fruaj verkoj.

(2) La dua ĉapitro **Esperanto: komunikilo por internacia parolantaro** traktas diversajn problemojn ekde lingvouzo tra denaskimo ĝis identeco en la esperanta parolantaro. Gong Xiaofeng prezentas diferencojn inter la okcidenta kaj orienta pensmanieroj kiuj speguliĝas en la lingvo (ekz. alparoloj, familiaj rilatoj) konsiderante Esperanton kiel portanton de okcidenta, t.e. eŭropa kulturo ĉe ŝi. Ŝi konsilas ilian

envolvon en la instruadon de Esperanto por ĉinoj. Ankaŭ Renato Corsetti konstatas la eŭropan influon al la esperanta kulturo kaj prezentas liston de tiaj diraĵoj kun klarigoj kiuj por ne-eŭropanoj ne kompreneblas, krome kelkajn el aziaj diraĵoj kiuj por eŭropanoj kaŭzas problemojn.

Emerson Werneck analizas specifan kazon de dulingveco, la denaskismon, kiam Esperanto iĝas gepatra lingvo de la infano. Li surbaze de propra enketo prezentas la brazilajn denaskulojn kaj komparas ilin al alilandaj denaskuloj. Tutmondeco kiel kerna valoro kaj eŭropismo pro la fontoj de Esperanto aperas en la studo de Federico Gobbo. Li intervjuis eŭropajn esperantlingvajn familiojn pri tiu temo por alveni al la konkludo ke esperantismo ne favoras eŭropiĝon. Ida Stria esploras la specifan identecon de esperanto-parolantoj (por kiuj Esperanto ne estas gepatra lingvo) kiuj diferencas de parolantoj de fremdaj lingvoj, ŝi komparas tiun identecon kun tiu de parolantoj de la angla kiel lingvafrankao (ELF).

(3) La ĉapitro **Esperanto: lingvo inter lingvoj** koncentriĝas al la lingvaj ecoj de Esperanto. Philippe Planchon esploras, ĉu Esperanto enhavas la necesajn rimedojn por roli kiel interkultura lingvo analizante la esprim-rimedojn de Esperanto laŭ semantika kaj pragmatika vidpunktoj. Li emfazas ke la signifoj konstruiĝas dum interparolado, kaj malgraŭ la malsamaj kulturaj fonoj de la parolantoj kaj eblaj miskomprenoj la fleksebleco de Esperanto multe helpas en la interkompreniĝo. Guilherme Fians – surbaze de soci-antropologia esploro – serĉas la mekanismon kiel esperantistoj elturniĝas por novaj vortoj, ĉu ekzistas lingva aŭtoritato. Li proponas 3 principojn – flekseblecon, internaciecon kaj originecon – por evoluigi la vortoprovizon. Ankaŭ François Lo Jacomo revenas al la problemo de lingva evoluo kaj novaj vortoj diskutante la trouzon de la 15a regulo (transpreno de “internaciaj” vortoj) kaj konservante la econ de Esperanto kiel “bona lingvo” en la senco de Piron por certigi la bonan interkomunikadon de parolantoj kun plej diversaj lingvoj kaj kulturoj.

Nuntempe la seks-rilataj personaj pronomoj kaŭzas problemojn en diversaj lingvoj kaj ankaŭ en Esperanto kiu surhavas signojn de sia ekestoloko kaj -tempo. Marcos Cramer / Markos Kramer esploris la uzon de la ne-oficiala seks-neŭtrala pronomo *ri* far esperanto-parolantoj, kiu disvastiĝas inter junuloj en diskutforumoj kaj babilejoj. Natalia Dankova analizas manierojn rakonti en Esperanto kaj konstatas malsamanjn strategiojn kaj lingvajn formojn laŭ la gepatra lingvo de la parolanto – kion ebligas la fleksebla strukturo de Esperanto. Michał Kozicki elektis fervojajn terminojn en kvar lingvoj: pola, angla, nederlanda kaj Esperanto por montri la similecojn kaj diferencojn kiuj manifestas la lingvan bildon de la mondo en tiuj lingvoj.

Foreword

Intercultural studies have become important in the globalizing world in order to aid in mutual understanding and collaboration on a global scale. The first volume in this series “*Cross-linguistic and Cross-cultural Studies*” from the Institute of Ethnolinguistics of AMU looked at the role of languages in intercultural communication in a variety of contexts as well as related questions of language policy and language instruction. In the second volume, the *Intercultural role of Esperanto*, we present the role of this international planned language in a multicultural world, how a language created for the needs of international communication mediates between languages, literatures and cultures as well as what challenges are faced by a multicultural and international language community.

We were also inspired by the *Fifth Interlinguistics Symposium*, organized in the Institute of Ethnolinguistics at AMU in September 2020, in which many papers touched on the above themes. This book features contributions in Esperanto and English by 16 authors from 11 countries as well as Polish abstracts. It is divided into three chapters. The first is Esperanto: a link between cultures, the second is Esperanto: a language for international language community and the third is Esperanto: a language among languages.

(1) The chapter **Esperanto: a link between cultures** begins with a study by Carlo Minnaja on the extent to which literature in Esperanto draws upon diverse sources and displays the values of diverse peoples, on the role of the Esperanto PEN Center and the culture-mediating role of Esperanto in the *Oriento–Okcidento* series published by the Universal Esperanto Association. Humphrey Tonkin presents the interesting life paths of three well known personalities. These are Tivadar Soros, originally from Hungary, Louis Christophe Zaleski-Zamenhof the grandson of Zamenhof and Jerzy Kosinski, both from Poland. As Jews they were all compelled to leave their homelands due to Nazism and found the ability to communicate, security and a spirit of philanthropy in Esperanto.

Lorraine Wong discovers the cosmopolitanism of Esperanto literature on the basis of the influence that the Hungarian Esperanto author Julio Baghy had on the Chinese Esperanto poet Ba Jin and several years later through him on the poems of Armand Su, who suffered in a Maoist prison for his international connections. Probal Dasgupta analyzes the bridge role played by Esperanto literature through the Bengali translation of the Croatian children’s novel *Waitapu* and how it can help an anti-exotic, **postnational** approach in multi-ethnic and multilingual India. Christian Lavarenne returns to the philosophical thoughts of Zamenhof on *Hillelism* and *Homaranismo* and discusses the international values of Esperanto appearing in early works.

(2) The second chapter, **Esperanto: a communication tool for an international language community**, tackles diverse problems from language usage through native speakers of Esperanto to questions of identity in the Esperanto community. Gong Xiaofeng presents differences between western and eastern ways of thinking that

are reflected in language (such as forms of address or family relations). Considering Esperanto to be a carrier of western values, that is for her, European culture, she advises incorporating these into the instruction of Esperanto to Chinese learners. Renato Corsetti also notes European influence on Esperanto culture and gives a list of sayings, with explanations, that are incomprehensible to non-Europeans as well as some Asian sayings that could cause problems for Europeans.

Emerson Werneck analyzes a specific case of bilingualism, that which occurs when Esperanto becomes a mother tongue of a child. He presents Brazilian native speakers on the basis of a survey and compares them to native speakers of Esperanto in other countries. Globalism as a core value and Europeanism due to the sources of Esperanto are topics of Federico Gobbo's study. He interviewed European Esperanto-speaking families on the subject to reach the conclusion that Esperantism does not lead to Europeanization. Ida Stria explores the specific identity of Esperanto speakers (for whom Esperanto is not a mother tongue) which differs from that of speakers of foreign languages; she suggests comparing their sense of identity with that of speakers of English as a lingua franca (ELF).

(3) The chapter **Esperanto: a language among languages** focuses on the linguistic features of Esperanto. Philippe Planchon investigates whether Esperanto contains the necessary resources to act as an intercultural language by exploring the means of expression of Esperanto from semantic and pragmatic points of view. He emphasizes that meanings are constructed during conversation, and despite speakers' differing cultural backgrounds and possible misunderstandings the flexibility of Esperanto is a great help to mutual understanding. Guilherme Fians, based on socio-anthropological research, searches for the mechanisms through which Esperantists turn to creating new words and whether or not there is a linguistic authority. He proposes three principles – flexibility, internationality, and originality – to develop the vocabulary of Esperanto. François Lo Jacomo also returns to the problem of language development and new words by discussing abuses of the 15th rule (concerning the incorporation of “international” words) and preserving the quality of Esperanto as a “good language” in the meaning given by Piron in order to ensure successful communication among speakers from a wide variety of language and cultural backgrounds.

At present, gender-related personal pronouns are a source of problems in a number of languages including Esperanto, which still bears the marks of its European origin in the 19th century. Marcos Cramer has researched the use of the unofficial gender-neutral pronoun *ri* by Esperanto speakers, which is now widespread among young people in discussion forums and chat rooms. Natalia Dankova analyzes ways of telling stories in Esperanto and notes different strategies and language forms that appear according to the speaker's native language – which is made possible by the flexible structure of Esperanto. Michał Koziński chose railway terms in four languages: Polish, English, Dutch and Esperanto to show similarities and differences that manifest the linguistic picture of the world in those languages.

Przedmowa

W dzisiejszym zglobalizowanym świecie studia międzykulturowe stają się ważne, aby wspierać wzajemne zrozumienie i współpracę w skali globalnej. Pierwszy tom serii wydawniczej Instytutu Etnolingwistyki UAM „*Cross-linguistic and Cross-cultural Studies*” poświęcony był roli języków w komunikacji międzykulturowej w różnych kontekstach, a także związanej z tym polityce językowej i nauczaniu języków. W drugim tomie ***Międzykulturowa rola esperanta*** przedstawiamy rolę tego międzynarodowego języka planowego w wielokulturowym świecie: jak język stworzony na potrzeby komunikacji międzynarodowej pośredniczy między językami, literaturami i kulturami; przed jakimi wyzwaniem staje w wielokulturowej międzynarodowej społeczności językowej.

Zainspirowało nas również 5. *Symposium Interlingwistyczne* zorganizowane w Instytucie Etnolingwistyki UAM we wrześniu 2020 roku, gdzie w kilku prelekcjach poruszono powyższy temat. Tom zawiera teksty 16 autorów z 11 krajów w językach angielskim i esperanto a także polskie streszczenia. Składa się z 3 rozdziałów: (1) Esperanto: łącznik między kulturami, (2) Esperanto: narzędzie dla międzynarodowych użytkowników, (3) Esperanto: język pośród języków.

(1) Rozdział **Esperanto: łącznik między kulturami** rozpoczyna Carlo Minnaja badaniami nad zakresem, w jakim literatura esperancka czerpie z innych źródeł i ukazuje wartości różnych narodów, rolę esperanckiego centrum PEN i kulturową rolę esperanta w serii *Wschód–Zachód* Światowego Związku Esperantystów (UEA). Humphrey Tonkin przedstawia interesujące drogi życiowe trzech znanych osobistości: urodzonego na Węgrzech Tivadara Sorosa, urodzonego w Polsce Louisa Christophe’a Zaleskiego-Zamenhofs, wnuka Zamenhofs oraz Jerzego Kosińskiego, którzy, będąc Żydami, uciekli z ojczyzny z powodu nazizmu i odnaleźli możliwość komunikacji, bezpieczeństwo i filantropię w esperancie.

Lorraine Wong odkrywa kosmopolityzm literatury esperanckiej w oparciu o wpływ węgierskiego pisarza esperanckiego Julio Baghy’ego na chińskiego poetę esperanckiego Ba Jina, a kilka lat później przez tego ostatniego na wiersze Armanda Su, który cierpi w maoistowskim więzieniu z powodu międzynarodowych kontaktów. Probal Dasgupta analizuje pomostową rolę literatury esperanckiej na przykładzie tłumaczenia chorwackiej powieści dziecięcej *Waitapu* na bengalski i tego, jak może zmienić kierunek anty-egzotycznego, postnarodowego podejścia w wieloetnicznych i wielojęzycznych Indiach. Christian Lavarenne wraca do filozoficznych myśli Zamenhofs na temat *Hillelizmu* i *Homaranizmu* i przedstawia międzynarodowe wartości esperanta pojawiające się we wczesnych pracach.

(2) Drugi rozdział **Esperanto: narzędzie dla międzynarodowych użytkowników** podejmuje różne zagadnienia: od użycia języka, poprzez użytkowników rodzimych

esperanta, aż po tożsamość w społeczności esperanckiej. Gong Xiaofeng przedstawia różnice między zachodnim i wschodnim sposobem myślenia, które znajdują odzwierciedlenie w języku (np. formy adresatywne, relacje rodzinne); traktując esperanto jako nosiciela zachodniej, tj. w tym wypadku europejskiej kultury, doradza ich włączenie w nauczanie esperanta dla chińskich uczniów. Renato Corsetti również zwraca uwagę na europejski wpływ na kulturę esperancką i przedstawia listę takich powiedzeń (z objaśnieniami), które są niezrozumiałe dla nie-Europejczyków, a także niektóre z powiedzeń azjatyckich, które powodują problemy dla Europejczyków.

Emerson Werneck analizuje szczególny przypadek dwujęzyczności, tj. kiedy esperanto staje się językiem rodzimym dziecka. Na podstawie badań własnych przedstawia brazylijskich użytkowników rodzimych esperanta i porównuje ich mowcami z innych krajów. Globalizm jako podstawowa wartość i europeizm ze względu na źródła esperanta pojawiają się w studium Federico Gobbo. Autor przeprowadził na ten temat wywiady z europejskimi rodzinami posługującymi się językiem esperanto, aby dojść do wniosku, że esperantyzm nie sprzyja europeizacji. Ida Stria bada specyficzną tożsamość użytkowników esperanta (dla których esperanto nie jest językiem ojczystym), różniących się od osób mówiących w językach obcych i proponuje porównać tę tożsamość z tożsamością osób posługujących się angielskim jako *lingua franca* (ELF).

(3) Rozdział **Esperanto: język pośród języków** skupia się na językowych cechach esperanta. Philippe Planchon bada, czy esperanto zawiera niezbędne zasoby, aby funkcjonować jako język międzykulturowy, analizując środki wyrazu w tym języku z semantycznego i pragmatycznego punktu widzenia. Podkreśla, że znaczenia są konstruowane podczas rozmowy, a pomimo odmiennego pochodzenia kulturowego rozmówców i możliwych nieporozumień elastyczność esperanta bardzo pomaga we wzajemnym zrozumieniu. Guilherme Fians w oparciu o badania socjo-antropologiczne poszukuje mechanizmu, za pomocą którego esperantysty negocjują nowe słowa oraz sprawdza, czy istnieje autorytet językowy. Proponuje 3 zasady – elastyczność, międzynarodowość i oryginalność – aby rozwinąć leksykę esperanta. Także François Lo Jacomo powraca do problemu rozwoju języka i nowych słów, omawiając nadużycie piętnastej reguły (dot. włączania do leksyki wyrazów „międzynarodowych”) i zachowując jakość esperanta jako „dobrego języka” w znaczeniu nadanym przez Pirona, aby zapewnić dobrą komunikację między użytkownikami posługującymi się różnymi językami i pochodzącymi z różnych kultur.

Obecnie zaimki osobowe związane z płcią powodują problemy w różnych językach – także w esperancie, które nosi oznaki swoich korzeni i czasu tworzenia. Marcos Cramer zbadał użycie przez esperantystów nieoficjalnego neutralnego płciowo zaimka *ri*, który jest szeroko rozpowszechniony wśród młodych ludzi na forach dyskusyjnych i czatach. Natalia Dankova analizuje sposoby opowiadania w języku esperanto i zauważa różne strategie i formy językowe w zależności od języka ojczystego mówiącego, co jest możliwe dzięki elastycznej strukturze esperanta. Michał Kozicki

wybrał terminy kolejowe w czterech językach: polskim, angielskim, niderlandzkim i esperanto, aby pokazać podobieństwa i różnice, które manifestują językowe obrazy świata w tych językach.

Poznań, styczeń 2020

Redaktorzy

1

Esperanto: ligilo inter kulturoj

Esperanto: a link between cultures

Esperanto: łącznik między kulturami

Literaturo, peranto inter unuopuloj kaj inter popoloj

Abstract. Literature, a mediator between individuals and between peoples

This chapter discusses the purpose and value of literature with special attention paid to literature in Esperanto and to the structures that coordinate writers in different countries, including the Esperanto branch of PEN International (*esperanta PEN-centro*). The work of UNESCO is examined in relation to Esperanto organizations, mainly the Universal Esperanto Association (*Universala Esperanto-Asocio*), with which it partnered for the publication of *De ideoj al agoj* (From ideas to actions) in celebration of its 70th anniversary and which it motivated to initiate the series “Oriento-Okcidento” (East-West) for the reciprocal appreciation of the cultural values of the two parts into which the world is broadly divided. Finally, using current statistics, the importance of original and translated literature in Esperanto in a global context is analyzed as is its ability to communicate knowledge and ideals between different peoples.

Resumo. La studo traktas la celon kaj la valoron de la literaturo, kun aparta rigardo al la esperantlingva kaj al la strukturoj kiuj kunordigas verkistojn diverslandajn, inter ili la esperanta PEN-centro. Estas esplorita la laboro de UNESCO en rilato kun esperantistaj organizaĵoj, ĉefe Universala Esperanto-Asocio, kun kiu ĝi partneris la eldonaĵon *De ideoj al agoj* celebre al la 70-a datreveno de ĝia naskiĝo kaj kiun ĝi stimulis iniciati la serion “Oriento-Okcidento” por la reciproka aprezo de la kulturaj valoroj de la du partoj en kiuj la mondo estas grandtrajte dividita. Laste, surbaze de la ĝisnunaj statistikoj estas analizata la graveco de la esperanta literaturo originala kaj traduka en la monda kunteksto kaj ĝia kapablo peri konojn kaj idealojn inter la diversaj popoloj.

1. PEN Internacia kaj la esperanta PEN-centro

1.1. La naskiĝo de PEN

La evoluo de la koncepto pri literaturo ne nur kiel rilato inter verkisto kaj leganto, sed inter verkistoj konsiderataj kiel kolegoj sendepende de la lingvo uzata en la verkado, havas gravan komencopunkton: la naskiĝon de PEN, asocio kies nomo estas siglo indikanta, kun aludo al plumo, la anglalingvajn vortojn *Poets, Essayists, Novelists*. Ĝi estis fondita en 1921 en Londono de la poetino Catharine Amy Dawson-Scott (1865–1934) kaj de John Galsworthy (1867–1933), kiu estis ĝia unua prezidanto; inter la unuaj membroj estis Joseph Conrad, George Bernard Shaw, Herbert John Wells. La asocio tuj organiziĝis ne laŭ landoj, kiel estus la ordinare kutima subdivido de internacia asocio, sed ja laŭ lingvoj, tial kreiĝis diverslingvaj PEN-centroj eĉ pri relative malgrandaj minoritataj lingvoj; ekzemple nuntempe la italan lingvon reprezentas la

centroj itala (naskiĝinta tuj la postan jaron), svisitala, triesta. La nuna funkciado estas konfederacio de tiaj centroj.

Kvankam ĉe la fonda akto la koncernatoj estis nur verkistoj, la anaro poste plilarĝiĝis al ĉiuj agantoj tra la skriba komunikado, do estis enprenitaj ĵurnalistoj, kritikistoj, eldonistoj, historiistoj, blogantoj: la siglo restis la sama, sed nun kompreninda kiel *Poets, Playwrights, Editors, Essayists, Novelists*.

Pluraj estis la celoj de ĉi tiu organizaĵo: unua estis stimuli la solidarecon inter verkistoj, en la konscio, ke verkistoj kapablas pleje influi la homojn, eĉ se nur la legokapablajn, kiuj en la tempo de la fondiĝo estis malplimulto eĉ en la ĉefaj eŭropaj landoj. Efektive Galsworthy, kiu iĝos Nobel-laŭreato pri literaturo en 1932, ne nur estis fama priskribanto de la brita socio de sia tempo, sed ankaŭ socie engaĝita kritikanto de kelkaj maljustaĵoj: forta estis lia kritiko, ekzemple, de la situacio en la britaj karceroj, kaj, rezulte, estis ŝanĝita la ŝtata leĝo tiurilata. De Galsworthy ekzistas en esperanto *Vojaĝo en la inferon*, fragmento el *La proprietulo*, en traduko de C. A. Capp (Galsworthy 1987).

Dua grava celo estis la defendo de la rajto esprimi sian opinion skribe kaj parole. Tio kompreneble opozicias al ĉia cenzuro, kvankam oni ja agnosku, ke la celoj de PEN estas solidareco inter verkistoj, sed ankaŭ fido al edifaj principoj; PEN ne estas senkritike akcepta al ia ajn ideologio, ekzemple ĝi eksigis siatempe la naziajn verkistojn kaj subtenas la verkistojn kiuj estas en karceroj pro ideologiaj kaŭzoj, opozicie al totalismaj reĝimoj. En 2020 estis nuligita kongreso en lando, kie okazas persekuto de minoritato. Ja la kulturo devus esti ĉiam ĉe la kontrolo de la registaro, do ĉe la opozicio, kiel pluraj diris, ekzemple la itala verkisto Leonardo Sciascia (1921–1989), deputito ĉe la itala kaj ĉe la Eŭropa parlamento por la radikala partio.

La ĉefaj principoj, fiksataj de la ĉiujaraj PEN-kongresoj, povas listiĝi tiel:

- Literaturo ne konas landlimojn kaj restas komuna rilato inter la personoj spite al internaciaj malordoj;
- en ĉiuj situacioj, precipe militaj, la literaturaj kaj kulturaj valoroj devas esti respektataj;
- PEN-anoj agu por ke restu respekto inter la nacioj kaj por ke la modelo de la homaro estu komunumo vivanta en paco;
- PEN kontraŭas ĉiujn malhelpojn en la transdono de la komunikoj, distordojn kaj mensogojn por politikaj celoj.

Tial en 1960 estis starigita ene de PEN la komitato por verkistoj en prizono, kiu sekvas la kazojn de verkistoj arestataj, torturataj, mortigataj (estas ĉ. 900 malaperigoj ĉiujare). Alia komitato zorgas pri la rajtoj de aŭtoroj kaj de tradukistoj; ja tradukado estas grava en la akcelo de la digno de ĉiuj kulturoj, kaj tradukistoj estas necesaj perantoj de komunikado inter la popoloj.

1.2. PEN kaj ĝia rilato al la esperantlingva verkado

En la menciita medio preskaŭ nature enmetiĝis la agado de esperantistoj, kaj la ideo de Esperanta PEN-centro konceptiĝis jam en 1931. Tiujare la 9-a PEN-kongreso okazis en Hago kaj Amsterdamo. Parolis inaŭgure John Galsworthy, substrekkante ke amo al la propra patrujo estas garantio por respekto de la amo de alilandaj verkistoj al patrujo sia. Legate nun, tiuj vortoj ŝajnis ekstertempaj, en Eŭropo la koncepto pri “propra patrujo” estas misklasata al “suverenismo”, kiu indikas per malŝata nuanco tiun pensokolon, kiu favoras ke ĉiu lando estu mastro en sia hejmo; sed en tiu tempo la koncepto pri lando kun siaj difinitaj limoj, eĉ lingvaj, estis tute preciza, eventuale iom artifice insistata.

Dum la unua vespera festo estis prezentita fragmento de nederlanda teatraĵo, hinda danco kaj fine unuaktaĵo kiu konkludiĝis per sprita bondeziro, tradicia en Nederlando: la tri geaktoroj kompilis ĝin en pluraj lingvoj, en la fino ĉirkaŭ tridek, inter kiuj ankaŭ esperanto, kaj la prezidanto Jan Feith diris kelkajn frazojn en esperanto, kvankam li ne estis esperantisto. La raporto en *Literatura Mondo* (Bijleveld 1931) finiĝas tiel:

Ĉu ne estus eble fondi ankaŭ Esperantan P.E.N-klubon kaj aliĝi al la federacio? Verŝajne la rilato inter la verkistoj nacilingvaj kaj la Esperantaj estus interesa kaj utila por ambaŭ flankoj. Ĉu eble la sekvantan jaron en Budapeŝto partoprenos nova sekcio: la PLUM-klubo? Per Literaturo Universala Mondpacon!

La posta kongreso okazis en Budapeŝto (Bodó 1932), kie Frigyes Karinthy (1887–1938), elstara klerulo hungara kaj prezidanto de Hungara Tutlanda Esperanto-Asocio (kvankam ne mem esperanto-parolanto) pledis pri la neceso havi komunan lingvon por interkomuniki ene de PEN Internacia kaj finis petante, ke PEN esploru, ĉu esperanto estas plej taŭga ne nur por komuniki, sed ankaŭ por peri arton; dua peto estis ke PEN esprimu simpatian al celoj de la esperanto-movado, fakte al la “fina venko”. Sed tiuj petoj havis neniun sekvon, kaj la temo “esperanto” malaperis el la tagordo de la postaj PEN-kongresoj.

1.3. La esperanta PEN-centro

Pasis kvaronjarcento kaj rean aperon ni registras dum la 50-a PEN-kongreso en Lugano (Svislando) en majo 1987, kie 600 kongresanoj el 82 landoj debatis pri la temo *Verkistoj kaj limliteraturoj*; al ĝi estis akreditita *Literatura Foiro*, revuo ekzistanta jam de 1970, reprezentata de la tiama ĉefredaktoro Perla Martinelli (Martinelli 1987). La kongreso estis antaŭata de ronda tablo en Campione d'Italia, itala enklavo en la svisa kantono Tiĉino, pri *Limliteraturoj por Eŭropo sen landlimoj*; intervenis la tiĉina verkisto Grytzko Mascioni, prezidanto de la Kongresa Komitato, Alexandre Blokh, ĝenerala PEN-sekretario, Arnaldo Alberti, prezidanto de la svisitala kaj romanĉa

PEN-centroj, Sergio Franzese, spertulo pri ciganologio, kaj Giorgio Silfer, tiama prezidanto de LF-koop, kies prelego pri la transnacieco de esperanto kiel arta esprimilo estis poste presita, itallingve, en la aktoj de la kongreso mem (Silfer 1987). Krom en tiu prepara ronda tablo, esperanto estis menciita ankaŭ en la kongresa interveno de la itala verkisto Claudio Magris, kiu vidis en nia lingvo kaj la ilon de intima, preskaŭ kaŝa, poezio kaj la karakterizon de universaleco. De tiu aŭtoro aperos en esperanto *La muzeo de milito*, traduko de la originala *Non luogo a procedere* ‘Ne procezinde’ (Magris 2019). Dum tiu kongreso, kiun partoprenis la kremo de la monda verkistaro, Tibor Sekelj intervjuis kvin gravulojn pri ilia sinteno al esperanto (Sekelj 1987).

Post pluraj kromaj personaj kontaktoj maturiĝis fine la tempo por ke ankaŭ la esperanto-verkistoj enmarketriĝu en tiom vastan kaj gravan komunumon kia PEN. En novembro 1991 Perla Martinelli, István Nemere kaj Giorgio Silfer fondis la esperantan PEN-centron; kvara membro estis tuj Gaston Waringhien (unu monaton antaŭ la morto), baldaŭ sekvis William Auld; la centro rapide alprenis stabilan strukturon kaj prezidantoj ĝis nun estis István Nemere, William Auld, Vinko Ošlak, Perla Martinelli, Bertil Nilsson, Walter Ŝelazny, ekde 2019 Tomasz Chmielik.

Al la 60-a PEN-kongreso en Santiago de Kompostelo en 1993 estis prezentita la demando pri la aliĝo de la esperanta PEN-centro al la internacia PEN; estis kontraŭa interveno de la reprezentantino de la angla PEN-centro, laŭ kiu esperanto, ĉar lingvo kreita, ne povas havi literaturon; estis favoraj pledoj de la hungara delegito, kiu estis la prezidanto de PEN, de la skota, de la finna, de la svisitala kaj konklude la peto estis aprobita la 10-an de septembro 1993 per 29 voĉoj poraj, 4 kontraŭaj (inter ili la angla kaj la japana delegitoj) kaj 13 sindetenoj (Martinelli 1993, subskribita kiel “redakcio”). Tiu atingita sukceso ĝemelas al la fama UNESCO-rezolucio de Montevideo de 1954: ĉi lasta agnoskis ke la lingvo estas “bona”, ke ĝia komunumo agas por alproksimigi la popolojn, dum la rezolucio de Santiago agnoskis, ke la lingvo estas “bela”, ke ĝiaj verkistoj kvalifikiĝas en la celoj de PEN. En 1994 *Literatura Foiro* fariĝis oficiala organo de la esperanta PEN-centro kaj tia ĝi plu estas nun; pluraj ĝiaj numeroj havas specife paĝojn dediĉitajn al la agado de la centro kaj ĝi estas interŝanĝata kun revuoj de alilingvaj PEN-centroj, tiel akcelante interŝanĝon de kulturoj. En la eldona kampo ĝi aŭspiciis la verkojn *Historio de la Esperanta Literaturo* de C. Minnaja kaj G. Silfer (2015) kaj *Historio de la Akademio de Esperanto* de C. Minnaja (2018a).

La esperanta PEN-centro partoprenas regule, per iu aŭ alia delegito, en la kongresoj de PEN Internacia kaj agas en la specifaj PEN-komitatoj pri verkistoj en prizono, verkistoj por paco, tradukarto kaj lingvaj rajtoj, verkistinoj. Aparte notinda estas la komitato pri tradukado, ĉar ĝuste tradukado estas la ilo kontaktiganta la diverslingvulojn: ja leganto de tradukita verko legas la konceptojn kaj ideojn de la originala verkinto, sed la vortojn de la tradukinto, kies nomo plejofte aperas nek sur la kovrilo nek sur la frontispico, sed estas preskaŭ kaŝita en parnumera paĝo, do ne tuj videbla ĉe la libromalfermo. Tiu kutimo sabotas la laboron kaj sekve la meritojn de la tradukinto, kaj ankaŭ lia financa rekompenco estas ofte neadekvata. La aliaj komitatoj estas en striktaj rilatoj kun aliaj similcelaj organizaĵoj: la komitato pri verkistoj en prizono

laboras man-ĉe-mane kun Amnesty International, pri la komitato pri verkistinoj daŭre raportis kaj kontaktis revuo *Femina* (2005–2014, reta en 2016), ĉefredaktita de Perla Martinelli, la plej altnivela revuo pri virinoj, kvankam “ne nur por virinoj”, ekzistinta en la esperantlingva medio.

La esperanta PEN-centro, same kiel revuo *Femina*, aliĝis al la “Pakto por la Esperanta Civito” (1998), kiu promulgis la Konstitucion de la Esperanta Civito (2001); la Civito estas suverena kaj federa kolektivo, akceptita kiel observanto ĉe la neregistara organizaĵo UNPO (Unrepresented Nations and Peoples Organization) kiel reprezentanto de la esperantoparolanta komunumo.

2. UNESCO, UEA kaj la serio Oriento–Okcidento

2.1. UEA, UNESCO kaj la du partoj de la mondo

PEN Internacia estas ege aprezata de UNESCO, kaj eble ĝuste pro ĝia jam delonga ekzisto UNESCO ĉe sia organiziĝo rezignis havi propran agentejon pri literaturo. Tio kuntrenis kunlaboron inter UNESCO kaj la esperanta PEN-centro, kiam UNESCO eldonis libron kiu celebru la 70-jaran datrevenon de ĝia naskiĝo, okazinta en 1945.

Estis produktita verko en tri lingvoj (angla, franca, brazil-portugala), kiu rakontas, per abundo da tre belaj bildoj kaj per klare redaktita teksto, la longan, kaj ege allogan kaj meritplenan, historion de UNESCO. Ĉi lasta, kiu jam publikigis ankaŭ en esperanto sian *Kurieron*, por disvastigi kiel eble plej multe sian agadon akordiĝis kun UEA pri kuna eldono de tiu libro en dulingva versio esperanta-ĉina, kiu eventuale povu esti modelo por alilingvaj versioj. Por havi garantion pri la fideleco de la traduko kaj pri adekvata literatura kvalito, UNESCO volis havi kontrol-legon fare de strukturo, kiu estu nek UEA nek organizo iel ligita al ĝi; tial la esperantan version prizorgis profesia tradukisto, kaj la revizion plenumis eta komisiono kun fina revizio fare de komisiito de la esperanta PEN-centro. La afero progresis ĝis la konkludo kaj en somero 2020 aperis *De ideoj al agoj* (kun ĉina sama titolo), dulingva 230-paĝa libro eldonita kune de UNESCO kaj UEA (UNESCO, UEA 2020).

La kunlaboro inter la du institucioj daŭras delonge, UEA estas ja en konsultaj rilatoj kun UNESCO ekde 1954; specife pri diskonigo de la diversaj kulturoj ni povas indiki komencon per la publikigo de 50-paĝa broŝuro de G. Fradier *Oriento kaj okcidento – al reciproka kompreno?*, eldonita en 1962 de UEA “kun la helpo de UNESCO” (Fradier 1962). La motivo de tiu eldono troviĝis en tio, ke, malprecize dirite, la du partoj de la mondo ne konas unu la alian. Efektive, kiel diras la unua ĉapitro “La nedifinebla Oriento”: “Oriento, Okcidento estas neprecizaj terminoj. Oni ofte rimarkigis, ke estas malfacile montri, kie la unua finiĝas kaj la alia komenciĝas. [...] Tamen, se oni allasas, ke ili elvokas fundamentajn diferencojn, kaj oni povas, je multaj kazoj, juĝi: ĉi tiu estas orienta, tiu ne estas, necesas, ke oni nomu la kriteriojn por tiuj juĝoj. Estas almenaŭ kvin, kiuj prezentas sin al la menso: la geografio,

rasoj, lingvoj, religioj kaj sociaj moroj.” La ĉapitro pluas per pluraj konsideroj kie la diversaj kriterioj kelkfoje kontraŭdiras inter si: ekzemple, de la vidpunkto de italo, Marakeŝo estas en la oriento, dum Sidnejo en la okcidento, kvakam la meridianoj dirus la kontraŭon. Kriterio senduba estas, ke, en kiu ajn punkto de la terglobo oni troviĝas, oriento estas la direkto kie la suno naskiĝas. Ĉu eventuale, subpercepte, “oriento” karakterizas “ne-eŭropecon”? Apenaŭ: multaj afrikaj landoj sorbis la francan aŭ anglan kulturon, do kristanismo povas ilin klasi “okcidentaj”, kaj cetere la kontrasto “oriento-okcidento” en Afriko estus tute alikriterie perceptebla. Certe, la islama religio disvastiĝis ĉefe oriente de la romia imperio, do islamanojn eŭropanoj klasus “orientaj”, kaj kristanismo, naskiĝinta pli malpli je la sama meridiano kiel islamismo, tamen estis transportita al Romo de Paŭlo (kiun kristanoj nomas “sankta Paŭlo”) kaj do fariĝis esenca karakterizo de okcidenteco.

La granda miksaĵo de la popoloj de la lasta jardudeko, kun abundaj migradoj, rifuĝadoj, setloj eĉ pli multe konfuzis la kriteriojn menciitajn en la citita verko (ĝi ja aĝas pli ol duonjarcenton); termine, en centra Eŭropo ankoraŭ uzatas Mez-Oriento kaj Malproksima Oriento por indiki, respektive, la areojn ĉe la orienta bordo de Mediteraneo kaj tiujn pli-malpli oriente de la hinda duoninsulo. Oni devas agnoski, ke la kriterioj estis, kaj larĝparte plu restas, forte influataj de la Eŭrop-centra pensmaniero.

Oni tamen esploru, kion la diversaj popoloj opinias pri si kaj per kiuj terminoj ili indikas sin mem. En Japanio floras *La Revuo Orienta* jam ekde 1920 ĝis nun, kun sola interrompo en la jarduoj 1944–1945 pro la milito; en 1956 aperas *El orienta florbedo*, skizoj pri japana poezio, de Kenĵi Ossaka, do senkompromise japanoj nomas sin mem orientanoj, evidente akceptante ne nur, ke la nula meridiano estas la grenviĉa kaj ke la longitudo kreskas en la iro orienten, sed ankaŭ ke “okcidento” estas la karakterizo de Eŭropo kaj de la civilizo kiun ĝi alportis ankaŭ alikontinenten.

La paca kunvivado estis la ĉefa celo de Unuiĝintaj Nacioj (UN) kaj de ĝia kultura organizaĵo UNESCO. Kvankam kun bedaŭro, oni povus diskuti kiom UN sukcesis teni senmilitan kunvivadon sur la terglobo; ekde ĝia fondiĝo ne eksplodis tutmonda milito kia ni ĝin spertis antaŭe, sed la planedo estis plagata de preskaŭ seninterrompa serio da militoj en Barato, Koreio, Vjetnamio, Kamboĝo, Malvinoj, kaŭkazaj landoj, Libano, Israelo, eksa Jugoslavio, Irano, Irako, Kuvajto, Afganio, Libio, Sudano, Ukrainio kaj aliloke: fakte okazis kaj estas plu okazanta tria mondmilito, kiu tamen distribuiĝas poparte. UNESCO ĉiam klopodis, kvankam kontraŭ kanonoj aŭ bombadoj senarma institucio estas malforta, savi la artaĵojn kaj historiajn lokojn dum tiuj konfliktoj.

2.2. La granda projekto pri reciproka aprezado

Interŝanĝoj inter Orientaj kaj Okcidentaj landoj estis forte financataj de UNESCO, kiu per stipendioj ebligis al orientaj kleruloj, edukistoj kaj artistoj akiri novajn spertojn en Okcidento, kaj, reciproke, ebligis al okcidentanoj studi surloke la kulturojn de diversaj orientaj popoloj; sed tiuj unuopaj agadoj estis evoluigindaj al pli vasta

dimensio. Fine de 1956 la Ĝenerala Konferenco de UNESCO, kunveninta en Nova Delhio, unuanime adoptis grandan projekton titolitan “Reciproka aprezado de la kulturaj valoroj de la Oriento kaj de la Okcidento”. Diskutado pri precizigo de la celoj, kaj precipe de la strategio por ilin atingi, okupis laŭcele formitan internacian komitaton. La kulturaj valoroj menciitaj estas la plej altaj kreaĵoj de la homa spirito, ne nur artaj ĉefverkoj, sed ankaŭ ideoj kaj normoj kiuj esprimas la apartan genion de nacio kaj permesas ĝian evoluon. Tiaj kulturaj valoroj ne estas ekskluziva propraĵo de iu popolo aŭ iu kulturo, sed ja de ĉiuj. La vorto “aprezi” indikas, krom konado, ankaŭ elementon de kunsento, de solidareco, do tiu aprezado devas esti reciproka. Tial la Projekto havas celon universalan: “fondi sur la dialogo inter popoloj la respekton, kiun ili ŝuldas unuaj al la aliaj pro tio, ke ili partoprenas la saman aventuron; agnoski la absolutan kaj ne anstataŭigeblan valoron de ĉiu kulturo, sed samtempe ĝin inviti preni sian lokon en komuna haveco” (Fradier 1962: 41).

Al tiu projekto UEA decidis kontribui per serio da tradukoj de skribaj ĉefverkoj apartenantaj al kulturoj konsiderataj reprezentaj de oriento aŭ okcidento. Tutunue montriĝis, ke la plej forta ekonomio en la diskonigo de siaj valoroj troviĝas en la okcidentaj landoj: ekzistis (kaj plu ekzistas) tre pli multaj verkoj “okcidentaj” disvastigitaj kaj do konataj en oriento ol inverse: Alighieri, Shakespeare, Goethe, Heine, Sartre estas vaste konataj en Ĉinio aŭ Japanio, dum Takur aŭ Pu Song Lin aŭ Nguyen Du estas aŭtoroj kies nomojn eĉ klera eŭropano konas apenaŭ, aŭ eĉ tute ne. Jam Zamenhof por montri, ke lia nova lingvo taŭgas por esprimi ĉion, tradukis el la germana poemojn de Heine, el la angla el Shakespeare kaj el Dickens, el la franca el Molière, el la rusa el Gogol, sed nur malfrue kuraĝas traduki el la pola, kvazaŭ tiu lingvo ne meritus lokon inter la grandaj; esperanto disvastiĝas ĉefe en okcidento, do pli multe da okcidentaj verkoj estas internaciigitaj tra esperanto.

2.3. La serio “Oriento–Okcidento”

Apoge al la projekto de UNESCO, UEA decidis lanĉi serion “Oriento-Okcidento” kuraĝigante la esperantistajn eldonejojn publikigi tradukojn de reprezentaj verkoj el ĉiuj du hemisferoj, se tiel diri, kiel ajn oni ilin konsideru. UEA ne alprenas financan respondecon, krom se ĝi estas mem eldonanto de la koncerna libro, ĝia estraro nur decidas, ĉu la verko eniru la serion. Kondiĉoj estas fizika konformiĝo (21 x 15 cm, kompost-areo 162 x 100 mm, dimensio de almenaŭ 100 paĝoj), adekvata lingva kvalito, enkonduko klariganta la celon de la serio. Kun la paso de la jaroj kaj la sinsekvo de la verkoj iuj karakterizoj riskis ne esti precize respektataj, sed en la komenco la respekto estis rigora, tiel ke, ekzemple, la luksa dulingva eldono de la *Dia Komedio* de Dante Alighieri, en blankversa traduko de Giovanni Peterlongo kun originalo vid-al-vida kaj kun pluraj dekoj da gravuraĵoj de la dekkvinjarcenta itala artisto Sandro Botticelli, dislokita en diversaj lokoj, estis klasata kiel “eksterordinara numero”, ĉar la formato de la volumo estis tro granda (Alighieri 1963). Utilas anekdoto rilatanta al tiu verko (Minnaja 2018c). Kiam

estis planata ĝia eldono, unu el la konkuratoroj, Clelia Conterno, por organizi notojn kaj enkondukon, enketis pri la kono, kiun povas havi lernanto de supera mezgrada lernejo en Ĉinio kaj en Japanio pri la itala mezepoka historio, pri la luktoj inter la roma papo kaj la imperiestro heredinto de la roma imperio. Ja la poemo estas forte ligita al tiu epoko kaj al la antaŭa historio de la itala duoninsulo: en la tri kantikoj, Infero, Purgatorio kaj Paradizo, distribuiĝas tuta aro da historiaj personoj, kiujn Dante jen kondamnas al la infero, jen glorigas en la paradizo. Nu, la rezultoj de la enketo montris, ke la acelataj lernejoj en Ĉinio kaj Japanio konas pli ol sufiĉe la politikajn kaj religiajn luktojn en Eŭropo, tiel ke la poemo ne estis por ili pli malfacila ol por eŭropano.

Same eksterordinaraj numeroj estas *Aniario* (Martinson 1979) kaj *La Biblio*.

La iniciato de UEA movis elstarajn tradukantojn kaj entreprenemajn eldonejojn: ja la marko “Serio Oriento-Okcidento” estas bona prezento por ambaŭ kategorioj. Entute la serio entenas tradukojn el 17 lingvoj; Krome estas du multlingvaj antologioj, kiuj enhavas tradukojn el trideko.

Esploro de la 57 (plus 3 eksternumeraj) ĝis nun aperintaj verkoj de la serio (lasta en 2019), estas edifa. La unua, aperinta en 1961, *Malsata ŝtono*, estas rakontaro de Rabindranath Takur (okcidentece: Tagore), tradukita el la bengala de Lakshmiswar Sinha kaj eldonita en Svedlando; la dua estas japana rakontaro de Mori Oogai, la tria estas *La naŭzo*, de Sartre. Sin sekvas kvazaŭ altvalora koliero verkoj vere ĉefaj kiel la finna nacia epopeo *Kalevala*, la argentina rakonta poemo *Martin Fierro*, la preskaŭ 9000-versa portugala epopeo *La Luzidoj*, la *Sonetoj* de Shakespeare, verkoj de Nobel-laŭreatoj kaj tiel plu. Ĉiu el ĉi tiuj libroj meritis mencioni kaj apartan komenton: la tuta serio prezentas ege valoran panoramon de ambaŭ terpartoj, kie trovas lokon ĉefverkoj el la bengala, ĉina, japana, palia, turka, vjetnama same kiel el la angla, ĉeĥa, finna, franca, galega, germana, helena, hispana, hungara, itala, latina, nederlanda, norvega, pola, portugala, rumana, rusa, serbo-kroata, sveda.

La elekto ne estas tute ekvilibra, fakte la “okcidentaj” verkoj laŭnombre superas la “orientajn” (ĉ. kvardeko kontraŭ ĉ. dekkvino); pleje abundas la japana per 6 verkoj, sekvas la rusa per 5, la angla kaj la ĉina per 4, franca, itala, hispana kaj germana per 3. Tamen iuj orientaj alvenas ja sur la mondan scenejon kaj iĝas tra esperanto konataj tutmonde, kion la vasta traduka merkato, orientita al la “grandaj” lingvoj, ne garantiis: Ihara Saikaku, Tanizaki Junichiro, kiuj verkis en la japana, Upendronath Gangopadhae, kiu verkis en la bengala, aŭ Nguyen Du, kiu verkis en la vjetnama, ĝuis tre malmultajn tradukojn al okcidentaj lingvoj, do ili estas apenaŭ konataj de la “riĉa” okcidenta mondo; same la granda epopeo en la palia, mezhinda lingvo kaj sankta lingvo de budhismo (pri ĉi lasta interese estas, ke ĝi estis esperantigita de svedo). Ja sendube la aĉetpovo estas pli granda en okcidento kaj tio certe influas la elekton de la legantoj kaj sekve la elekton de la eldonejoj pri tio kion publikigi.

Ĉeestas en la serio la fundamentoj de du grandaj religioj, *La Biblio* kaj *La nobla Korano*, ĉeestas la multlingvaj antologioj *Tutmonda sonoro* (Kalocsay 1981) kaj *El-pafu la sagon* (Sekelj 1983). Ĉi tiuj du lastaj estas aparte konsiderindaj, ĉar ne temas pri tradukoj de aŭtonomaj etnolingvaj verkoj, sed pri kompilaĵoj reflektantaj elekton

faritan de esperanto-verkistoj, do tra ili parte transdoniĝas la esperanta kulturo. La unua temas pri duvoluma kunmeto de 581 poemoj de 185 poetoj el tridek lingvoj, do panoramo ege ampleksa kaj laŭ la etnoj kaj laŭ la epokoj, la dua kunigas la buŝan poezion de popoloj, kiuj plejparte neniam estis tradukitaj al esperanto.

Al la ideo de esperanta kulturo kiel transnacia nin trenas unu el la verkoj de la serio, *Je la flanko de la Profeto*, la nura originala en esperanto, de la triesta aktuario Italo Chiussi (Chiussi 1978), kiu konvertiĝis al islamo, tradukis *La noblan Koranon* kaj verkis pluron pri islama kulturo; lia ĉi tie menciita libro, emfazanta la personecon de Mahometo, ricevis mencion de grava islama fondaĵo kiel elstara islama verko.

3. La esperanta kulturo: tradukoj al kaj el Esperanto

3.1. Kruda statistiko pri eldonado

La verko *Je la flanko de la Profeto* estis do konsiderata de UEA kiel inda je enlistigo en la serion “Oriento-Okcidento”: evidente verko de itala matematikisto transloĝiĝinta al Germanio, denaske katolika, konvertiĝinta al islamo estis taŭga ekzemplo de la miksiĝo de kulturoj esprimata tra esperanto. Ne valoras nun aliri la jam antaŭ longe levitan diskuton pri la ekzisto de propra kulturo esperanta; male, oportunas vidi kiel status la esperanta eldonado kaj kiom kaj kiuj originalaj esperantlingvaj verkoj transdonas ion tiom gravan, ke ili meritas esti tradukitaj al etnolingvoj.

Laŭ *La Ondo de Esperanto*, revuo startinta en 1909, sed ekde ĉi tiu jaro ne plu aperanta entute, post eksperimento pri reta versio en 2017, la lastaj tridek jaroj de la esperantlingva eldonado donas la jenan statistikon (Lo-304):

	1991-2015	2016	2017	2018	2019	1991-2019 Sume aŭ averaĝe
Nombro de libroj en/pri Eo	4802	189	139	127	150	5407
Suma paĝonombro	635.808	32.323	23.353	19.483	28.194	739.151
Nombro de la eldonintoj	1162	75	64	55	84	1247
Averaĝa paĝonombro de 1 libro	132	171	168	153	188	136
Averaĝa prezo de 1 libro (eŭroj)	10,00	12,84	13,01	12,45	13,37	10,33
Lernolibroj, vortaroj k. s. pri Eo	699	20	26	7	18	770
Originala beletro	562	30	15	26	33	666
Traduka beletro	997	28	32	32	41	1130
Lingvistiko, esperantologio	555	23	14	9	8	609
Eo: historio, kulturo, movado k. s.	639	28	17	14	12	710
Politiko, historio, filozofio, socio	513	34	26	24	21	618
Scienco kaj tekniko	294	5	1	3	2	305
Religio	235	14	5	6	10	270
Aliaj temoj	308	7	3	6	5	329

Kiel estas deklarite ĉe la komenco, la bazo de tiu statistiko estas la rubriko “Laste aperis” en la revuo *Esperanto*, en kiu estas registrataj ĉiuj libroj ekvenditaj de la libroservo de UEA en la koncerna jaro. La jartabelojn akompanas resumaj tabeloj por la 29-jara periodo de la statistikado 1991–2019. Tio jam amputas la statistikon, ĉar ne ĉiuj eldonejoj utiligas, aŭ ne ĉefe utiligas, por vendi la UEA-libroservon kaj preferas turniĝi al alia merkato, eble malpli kosta (ekzemple en Orienta Eŭropo libroj de eldonejo “Sezonoj” pli facile iras al orienteŭropaj klientoj ol per itinero tra Roterdamo); krome la jaro riskas ne esti preciza, ĉar ne nepre la eldonejo tuj sendas siajn varojn al la UEA-libroservo kaj kelkfoje artifikaĵoj inter la eldonejo kaj UEA malfruigas registriĝojn en la rubriko “Laste aperis”. Trie, ekster la statistiko restas la bitlibroj, kiujn la aŭtoroj (kutime, senpage) ofertas en la virtuala mondo sen zorgi pri papera eldono, kaj tio reduktas la rikolton de libroj paperaj. Pli fidinda statistiko tamen mankas.

Kiel vidiĝas el la supra tabelo, el la 150 libroj eldonitaj en 2019, 60 (40%) estas tradukoj; la menciita retejo liveras ankaŭ la ĉefajn fontolingvojn: po sep libroj el la hispana kaj el la ĉina, po ses el la germana kaj japana. La statistiko pri la periodo 1991–2019 registras la jenajn fontolingvojn:

germana 253; franca 217; angla 164; rusa 109; pola 84
portugala 74; japana 71; hispana 68; ĉina 65; itala 61

El esperanto al aliaj lingvoj en 2019 estis tradukitaj ses libroj; resuma statistiko pri la periodo 1991–2019 registras 172 librojn.

Ni rigardu nur la datumojn pri originala beletro kaj traduka beletro. Historie ni havas la jenan rezulton: escepte de la jaro 2016, kiam la originala beletro apenaŭ superis la tradukan, ĉi lasta ĉiam produktis pli multe da verkoj, eĉ duoble en 2017. Evidente, la deziro de Zamenhof de antaŭ pli ol cent jaroj liveri pere de esperanto-tradukoj la plej multajn kaj la plej belajn literaturajn verkojn al la vasta mondo, ankoraŭ dominas la kutimon de niaj aŭtoroj, kvankam la alilingva tradukado ege plivastiĝis, tial fama verko tre ofte estas jam rapide tradukita en multajn aliajn etnolingvojn, do la esperanta versio apenaŭ proponus al sia legantaro ion, kion ĝi ne povis jam vidi en sia propra lingvo.

3.2. La plurfonta kulturo de esperanto

Tamen la esperanta plurnacieca popolo kapablas produkti ion alian. Jam en la *Dua libro* (komenco de 1888), krom fabelo de Andersen kaj la internacia studenta himno *Gaudeamus igitur*, estis deko da “popoldiroj”, el kiuj nun kelkaj povus nomiĝi proverboj. La pli ampleksa kolekto, kiu poste titoliĝis *Proverbaro*, kunmetis, en sia eldono de 1910, frazojn ĉerpitajn el komenca ideo de la patro de Zamenhof, kiu revis pri frazeologio en pluraj lingvoj, kiu tamen ne realiĝis, sed kompletiĝis nur la esperanta, pli ampleksa, versio. La lasta eldono (Zamenhof 1974), fakte, laŭ la

registritaj frazoj, represo de la unua de 1961, enhavas 2630 sentencojn kolektitajn el diversaj lingvoj kaj pensofluo, kaj tio jam proponas kontaktojn inter popoloj. Laŭ la antaŭparolo de Waringhien tiun verkon la esperanta legantaro ne tiom multe atentis; bedaŭrinde, ĉar vere la *Proverbaro* estis grava verko, kiu proponis ponton inter diversaj kulturoj kaj alportis al la esperantlingvanoj buntan panoramon. Ekzemple multaj el la tie registritaj frazoj ne havas ekvivalenton en unuopaj etnolingvoj, ĉar ili ja venas el kulturoj malsamaj.

Se preterlasi la komencajn diverslingvajn antologiojn de la plej fruaj tempoj, kiel *La liro de la Esperantistoj* de Grabowski aŭ la *Internacia Krestomatio* kompilita de Kabe, ponton inter popoloj konstruis dum jardekoj la ampleksaj antologioj el la unuopaj lingvoj, precipe el tiuj ne ĝuantaj vastan tradukadon al pli konataj, kiaj la skota, la slovaka, la estona, la kataluna, la kvarlingva svisa, aŭ antologiaj kolektoj pli specifaj, kiel *Antologio de kroataj unuaktaj dramoj* (Ŝtimec 1997), aŭ *Islandaj pravoĉoj* (Ragnarsson 1964), aŭ tiuj el italaj regionoj (Sicilio, Ligurio, Trentlando, Lukanio) enhavantaj ankaŭ tradukojn el dialektoj kaj el minoritataj lokaj lingvoj (ĉiujn kompilis kaj plejparte tradukis C. Minnaja).

Se praktike el preskaŭ ĉiu lingvo ekzistas ia, eĉ fragmenta, traduko al esperanto, leviĝas la demando, ĉu la esperanta literaturo havas monde konindajn verkojn, kiuj plenrajte apartenu al la universala kulturo. La du asocioj de esperantlingvaj verkistoj, la esperanta PEN-centro kaj la Akademio Literatura de Esperanto, ricevas ĉiujare de la sveda akademio peton proponi kandidaton por la Nobel-premio pri literaturo; ĝis nun estis kandidatigitaj William Auld, Marjorie Boulton, Baldur Ragnarsson, Giorgio Silfer.

Ni aliru la temon per frazo dirita, antaŭ pluraj jardekoj, de Giangiacomo Feltrinelli, eldoninto en Italio de *Doktoro Ĵivago* (tiam kuraĝa pionira elpaŝo): “Ne eblas esti granda poeto bulgara” (Minnaja 2018c). Nun oni rifuzus tiun frazon kiel rasisman, sed efektive, se iu aŭtoro verkas en malmulte konata lingvo, mankas sufiĉa aro da legantoj (kaj aĉetantoj), kiuj povas garanti ties altan kvaliton. Se veni al la esperanta literaturo, dum longa tempo la nura fakto, ke aperis iu originalaĵo, trenis la publikon kaj la (malmultajn) kritikistojn al entuziasmo, ĉar tio aspektis briko por la konstruo de la “fina venko”. Nuntempe la literatura produktaĵo en esperanto estas jam tute matura kaj studata per serioza kaj senpasia kritika aliro, kaj tra enciklopedio anglalingva (Sutton 2008) kaj tra literatura historio (Minnaja, Silfer 2015). Ambaŭ verkoj listigas pli ol 800 originalajn aŭtorojn. Estas nenegeble, ke la socia mesaĝo kiun plejofte portas esperantistoj estas la “interna ideo” de, laŭ la zamenhofa esprimo en Ĝenevo, *frateco kaj justeco inter la popoloj*; tial, eĉ se ne alvenos la fina venko, kiu cetere estas ne idealisma, sed nur utilcela, tamen ĉiu konscia esperantisto iomete kontribuas laŭ sia eblo al la interkompreniĝo de la popoloj, sen kiu nek frateco nek justeco povas maturiĝi. Konsekvence, tute certe ankaŭ tiu parametro, kiun Kalocsay difinis “esperantista patrioteco” (Haupenthal 1979), estas taksinda en la juĝado de esperanto-verkistoj.

Edmond Privat (1889–1962) en la komencaj jaroj de la pasinta jarcento diris, ke la originala esperanta literaturo jam estas tia, ke valoras studi ĝian lingvon eĉ nur por alproksimiĝi al tiuj juveloj, ĉar, kiel pri la aliaj literaturoj, el centoj, miloj da

produktitaj eroj oni sukcesas pluki ion vere valoran. Tiun aserton ripetis poste pluraj aliaj, kaj, honeste, oni povas senrefute ĝin konfirmi.

3.3. Tradukoj el esperanto

Statistiko krude ellaborita sur la bazo de Sutton 2008, kiu jam malnovas pli ol jardekon, rezultigas, ke estis tradukite el 67 esperanto-verkistoj al almenaŭ kvardeko da lingvoj. Verŝajne la rekordulo estas William Auld, tradukita al trideko, Sekelj al almenaŭ dudeko, Ŝtimec al almenaŭ deko, inkluzive bengalan kaj persan, Nemere al almenaŭ ok. Abundas tradukoj al la ukraina el pluraj aŭtoroj.

Skoto William Auld (1924–2006) estis, kiel jam dirite, prezidanto de la esperanta PEN-centro, kaj krome prezidanto de la Akademio de Esperanto kaj vicprezidanto de UEA, do plene mergita en la kulturo kaj literatura kaj movada de Esperantio. Lia produktaĵo estas ege vasta, kaj originala kaj traduka (el la skota, el la angla kaj, kun helpo de Bertil Nilsson, el la sveda); lia ĉefa verko, epopeo *La infana raso* (Auld 1952), havis tradukojn, almenaŭ partajn, al pluraj lingvoj: skota, angla, nederlanda, franca, hungara, islanda, itala, pola, portugala; kompreneble tuta aro da aliaj poemoj de Auld estis tradukita ankaŭ al aliaj, kiel la vjetnama, rumana, hispana, sveda, turka. Ne surprize, ke li estas tiom vaste konata, ke li estis kandidatigita al la Nobel-premio. Laŭ Minnaja 2018c, *La infana raso* “estas inspirita de la esperantista idealo: la historio de la homaro estas rakontata sub la ideo, ke la homa raso ankoraŭ estas infana, ĝi ankoraŭ ne iĝis adoleska, ankoraŭ ne alvenis al la ideo de frateco kaj justeco esperita de Zamenhof.” Auld, esplorpiloto sur Mediteraneo kaj Nordafriko dum la dua mondmilito, demandas sin, ĉu la milito kaj la venko kontraŭ la diktaturoj, kun tiom da mortintoj kaj vunditoj, estigis trompon al la postgeneraciaj junuloj.

Aliaj historiaj eposoj volis trakti la tutan historion de la homaro, aŭ kelkajn esencajn epizodojn kelkfoje tra sciencfikcia lenso, kiel *Vivo de Prometeo* de ruso Boris Tokarev (Tornado 1996), *Poemo de Utnoa* de kataluno Abel Montagut (Montagut 1993), *La konflikto de la epokoj* de sud-afrikano Edwin de Kock (de Kock 2019). Tiu ĉi deziro epopei pri la tuta homa specio indikas karakterizon de la esperanta poezio: tuthomara, sennacieca, homogeniga. Pluraj fragmentoj el la du lastaj poetoj estis tradukitaj al diversaj etnolingvoj.

Partoprenas la saman senton montrante, kiel absurdaj estas la landlimoj, ŝanĝiĝantaj laŭ la jardekoj, la romano *Kiel akvo de l' rivero* de franco Raymond Schwartz (1894–1973). Ja, la vivo fluas kiel akvo de l' rivero: milito estas detrua, la individuo estas valoro sendepende de la nacieco. La romano estas tradukita al la itala, sed ankoraŭ ne eldonita pro opozicio de la heredantoj de la aŭtoro. Siavice aŭstraliano Trevor Steele (1940) verkis plenan dekon da historiaj romanoj, kie la historia precizeco kuniras kun la streĉa rakonta stilo. *Paradizo ŝtelita* rakontas pri la koloniigo de insulo Tasmanio fare de britaj alvenintoj, kun defendo de la indiĝenoj forpeltitaj el la propra tero. Fragmentoj el liaj romanoj aperis en la angla kaj en la japana.

Por tuŝi nur alian karakterizon, en la esperanta literaturo estas ofte trovebla la temo pri migrado (Moinhos 2016). Esperantistoj, kiuj konsideras sia lando la mondon, atentis pri moviĝo de popoloj. Hungaro Julio Baghy, kiu kiel militkaptito restis jarojn en Siberio, rakontas en siaj romanoj kaj poemoj pri la absurdeco de la milito kaj de la sekva tragika divido de la familioj (lia edzino ne lin atendis dum lia longa kaptiteco); el liaj verkoj estis tradukite al la angla, ĉina, franca, gaela, germana, hungara, itala, japana, kroata, ukraina, vjetnama.

4. Konkludoj

La diversaj menciitaj aperoj de la kulturo ligita al la lingvo montris do, ke la esperantlingvaj aŭtoroj produktis verkojn, jen poeziajn eposojn, jen historiajn romanojn, kiuj prave listiĝas en la sulko de alproksimigo de la popoloj. Kaj la kunlaboro de la Esperanta PEN-centro kaj UEA kun UNESCO, inkluzive la serion “Oriento-Okcidento”, kaj la aŭtonoma ĉeesto sur la monda merkato de eldonejoj kaj aŭtoroj, vivtenata de ne malgranda kaj aktiva legantaro, pravigas finan konkludon: la esperanta literaturo ekzistas, havas sian propran personecon kaj kapablas absorbi el aliaj literaturoj; krome tradukoj el ĝi pruvas, ke ĝiaj valoroj estas pozitiva kontribuo al la literaturo universala.

Bibliografio

- Alighieri, Dante 1963: *La Divina Commedia – La Dia Komedio* (trad. el la itala G. Peterlongo). Milano: SIEL.
- Auld, William 1956: *La infana raso*. La Laguna: Stafeto.
- Bijleveld, May 1931: La 9^a P.E.N. kongreso en Hago kaj Amsterdamo. En: *Literatura Mondo*, Dua periodo I/7, jul-aŭg. 1931: 155–156.
- Bodó, Karlo (K. B.) 1932: Esperanto en la PEN-klubo. En: *Literatura Mondo*, Dua periodo, II/6 jun. 1932: 106–107.
- Chiussi, Italo 1978: *Je la flanko de la Profeto*. Antverpeno: TK.
- De Kock, Edwin 2019: *La konflikto de la epokoj*. Antverpeno: Flandra Esperanto-Ligo.
- Fradier, Georges 1962: *Oriento kaj okcidento al reciproka kompreno?* (trad. el la franca C. D. A. Capp). Rotterdam: UEA.
- Galsworthy, John 1987: Vojaĝo en la inferon (el *La proprieto*, trad. el la angla C. D. A. Capp). En: A. Goodheir (red.): *Angla Antologio*, vol. 2. Londono: Esperanto-Asocio de Britujo. 331–339.
- Hauptenthal, Reinhard 1979: *2 intervjuoj kun W. Auld, K. Kalocsay*. Saarbrücken: Iltis.
- Kalocsay, Kálmán 1981: *Tutmonda sonoro* (red. V. Benczik). Budapeŝto: Hungara Esperanto-Asocio.
- Magris, Claudio 2019: *La muzeo de milito* (trad. el la itala C. Minnaja). Antwerpen: Flandra Esperanto-Ligo.
- Martinelli, Perla 1987: Vage tra la 50-a monda PEN-kongreso. En: *Literatura Foiro* 105, junio-julio 1987: 4–6.

- 1993: De Raŭmo al Santiago. En: *Literatura Foiro* 145, oktobro 1993: 229–232.
- Martinson, Harry 1979: *Aniario* (trad W. Auld kaj B. Nilsson). Malmö: Eldona Societo Esperanto.
- Minnaja, Carlo 2018a: *Historio de la Akademio de Esperanto*. Milano: Itala Esperanto-Federacio.
- 2018b: PEN: la internacia, la itala, la esperanta. En: *L'esperanto* 2018/3: 23–26.
- 2018c: Letteratura mondiale in esperanto, letteratura esperanto nel mondo 'Monda literaturo en esperanto, esperanta literaturo en la mondo'. En: *A Ludwik Zamenhof nel centenario della morte – Atti del convegno Roma 11 dicembre 2017* 'Al Ludwik Zamenhof en la centa jarreveno de lia morto – Aktoj de la kunveno Romo 11 decembro 2017'. Roma: Accademia Polacca Roma. 71–80.
- Minnaja, Carlo & Silfer, Giorgio 2015: *Historio de la esperanta literaturo*. La Chaux-de-Fonds: If-koop.
- Moinhos, Suso 2016: La fenomeno migrado en la esperanta literaturo. En: Siedlecki, Michał (red.): *Bjalistokaj kajeroj n-ro 6. Okaze de la 17-aj Bjalistokaj Zamenhof-tagoj. 9-11 de decembro 2016*. Białystok: Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego, Białostockie Towarzystwo Esperantystów.
- Montagut, Abel 1993: *Poemo de Utnoa*. Vieno: Pro Esperanto.
- Ragnarsson, Baldur 1964: *Islandaj pravoĉoj*. Malmö: Eldona Societo Esperanto.
- Sekelj, Tibor 1983: *Elpafu la sagon*. Rotterdam: UEA.
- 1987: Kvin verkistoj pri la internacia lingvo. En: *Literatura Foiro* 105, junio-julio 1987: 7–9.
- Silfer, Giorgio 1987: Esperanto kiel transnacia arta esprimilo. En: *Literatura Foiro* 105, junio-julio 1987: 10–14.
- Sutton, Geoffrey 2008: *Concise Encyclopedia of the Original Literature of Esperanto*. New York: Mondial.
- Štimec, Spomenka 1997: *Antologio de kroataj unuaktaj dramoj*. Zagreb: Kroata Esperanto-Ligo.
- Tornado, Boris 1996: *Vivo de Prometeo*. Moskvo: Impeto.
- UNESCO, UEA 2020: *De ideoj al agoj*. Parizo – Roterdamo: UNESCO kaj UEA.
- Zamenhof, Lazaro Ludoviko 1974: *Proverbaro*. La Laguna: Stafeto.

Retejoj

https://eo.wikipedia.org/wiki/Serio_Oriento-Okcidento

<http://esperanto-ondo.ru/Ondo/Lo-304demo.pdf>

<http://www.esperanto.org/Ondo/index.html>

<https://www.math.unipd.it/~minnaja>

Esperanto and transnationalism: Soros, Zaleski-Zamenhof, Kosinski, and the crossing of languages

Resumo. Esperanto kaj transnaciismo: Soros, Zaleski-Zamenhof, Kosinski kaj la kruciĝo de lingvoj

Tivadar Soros, Louis Christophe Zaleski-Zamenhof, kaj Jerzy Kosinski estis ĉiuj multlingvaj, scipovis Esperanton kaj havis aktivan kontakton kun la Esperanto-movado. Ĉiuj tri, kiel judoj sub Naziismo, implikiĝis en la hororoj de la Dua Mondmilito en Meza Eŭropo. Por ili, Esperanto estis loko de komunikado, de sekureco kaj de filantropio. La historio de la kontakto kun Esperanto de Soros kaj Zaleski-Zamenhof estas bone konata kaj jam aperis presita. La nuna studo prezentas resumon. La kontakto de Kosinski kun Esperanto estas malpli bone konata. Li venis al Esperanto malfrue en sia vivo, kiel aspira patrono de tiu lingvo de internacia interkompreniĝo. Tra sia tuta kariero kiel verkisto li estis forte konscia, pro sia sperto kun la angla, pri la kapablo de lingvo alprenita en plenaĝo rezisti la efikojn de infanaĝa traŭmo.

Abstract. Tivadar Soros, Louis Christophe Zaleski-Zamenhof, and Jerzy Kosinski were all multilingual, all knew Esperanto, and all had active contact with the Esperanto movement. All three, as Jews living under the Nazis, were caught up in the horrors of World War II in Central Europe. They saw Esperanto as a place of communication, a safe space, and a site of philanthropy. The story of Soros's and Zaleski-Zamenhof's contact with Esperanto is well known and has been recorded in print. It is summarized here. That of Kosinski is less well-known. Kosinski came to the Esperanto movement late in his life, as a would-be patron of this language of international understanding. Throughout his career as a writer he was strongly aware, through his experience with English, of the ability of a language adopted in adulthood to buffer the effects of childhood trauma.

1. Introduction

The three individuals who are the subject of this chapter all began their lives in Eastern Europe, suffered through World War II, and ended up leaving their home countries for the West, where they started over. They all included Esperanto in their linguistic repertoire. One, Tivadar Soros, was known as the progenitor of a famous son; one, Jerzy Kosinski, was an accomplished writer; the third was the grandson of a famous grandfather. They all changed their names.

Jerzy Kosinski (1933–1991), originally Jozef Lewinkopf, was Polish. He began his career as a sociologist in Russia and Poland in the years following World War II. In the 1950s he moved to the United States and into a career as a writer in English – first two collections of essays, *The Future is Ours*, *Comrade* (1960), and *No Third*

Path (1962), and then the sensationally successful novel *The Painted Bird* (1965). Further novels followed, including *Being There* (1971), made into a popular film starring Peter Sellers.

Louis Christophe Zaleski-Zamenhof (1925–2019), grandson of the creator of Esperanto, L.L. Zamenhof (1859-1917), started life in Warsaw as Ludwik Zamenhof, the same name as his grandfather's. He spent most of the war years as Krzysztof Zaleski, a name adopted by his mother when she and her son assumed false identities to protect themselves from the Nazis. He went on, with a new name that combined his previous ones, to considerable success in France as a civil engineer.

The oldest of the three, Theodor Schwartz, later **Tivadar Soros (1893–1968)**, was Hungarian, born in the Austro-Hungarian Empire at the end of the nineteenth century, and trained in law. When World War I broke out, he enlisted as an officer in the Hungarian army, more out of a sense of adventure than out of patriotism:

I was just twenty years old. I headed for the front immediately, volunteering while still a student, before my studies were completed. It was not patriotic enthusiasm that drove me to enlist, but fear that I would miss out on the war. I was sure that this was the last world war: if I let it go by I would miss a unique opportunity. (*Maskerado* 2000: 6.)

After the war Soros earned a living as a lawyer and as a financial speculator and entrepreneur. He changed his name, and that of his family, in 1936, in an effort to assimilate: even in the relatively liberal environment of the time, Jewishness was a growing liability – many Hungarians at the time adopted names that sounded more Hungarian.¹

The three figures were strikingly different but shared some striking similarities. All three were Jewish, all three evaded their Nazi persecutors, and, later, all three left their home countries for the west: Soros in 1956 during the Hungarian uprising, Kosinski under somewhat imprecise circumstances in 1957,² Zaleski-Zamenhof during a thaw in Poland's relations with the West in 1959. Most relevant in the present context: all three figures were influenced by the International Language Esperanto, learning the language voluntarily at a fairly young age. I am interested both in why they learned the language and how it may have affected their thinking. All three were polyglots: two of them grew up in Poland and one in Hungary, in a relatively multilingual context where knowledge of several languages was an important element in any young man's advancement.

All three young men had their lives turned upside down by war – in Soros's case by both world wars: as a young soldier in the first and the father of two young sons

¹ See my afterword, *Maskerado* 2000: 220. He continued to use his earlier name in Esperanto circles: *Maskerado* was published in 1965 under the partially Esperantized name Teodoro Švarc.

² His own accounts vary, but see his interview with Jerome Klinkowitz in *Fiction International* (1973), in Teicholz 1993, esp. p. 41.

in the second. Kosinski and Zaleski-Zamenhof both survived the second war as adolescents, during the most formative period in their lives.

Esperanto was for none of the three a first language. Soros learned it when he was about twenty years old – after an education in Hungarian schools where he undoubtedly became acquainted with German or French or both. Jerzy Kosinski probably encountered it as a young boy, maybe with the French that he learned in school in Poland. Even Zaleski-Zamenhof had probably begun learning French before he learned Esperanto at around the age of ten.

2. An added language

Fewer of our fellow human beings speak and use only one language than we, Europeans or descendants of Europeans, sometimes imagine. History has made Europe a place of national languages, settings where a primary and clearly defined language of negotiation and self-assertion dominates; but Europe is also a place of high mobility, and a place where, increasingly (and not always agreeably), English serves as a kind of *lingua franca*.

As Kosinski repeatedly emphasizes in his writings and public utterances, to add a language to our repertoire is to add a new way of knowing, a new place to explore. It reshapes the knowledge that we already have, shifts our consciousness in particular ways. Having more than one language (and most people in the world do have more than one), either out of choice or out of necessity, can have complicated, and often contradictory, consequences, which can reshape the L1 experience. Language is utterly central to migration: to shift from one language to another is for many migrants a massive and debilitating transition, a sign of foreignness and difference, a marker of second-class status. For others, a shift from one language to another is a challenge to be overcome. For some, among them the subjects of this chapter, it is an opportunity.

While languages may in certain ways carry with them an ideological bias, none does so quite as Esperanto does. Some people learn the language as an intellectual exercise; few continue to practice it without a degree of ideological commitment.

Given its nature and intention, few speakers of Esperanto can be considered native speakers. Indeed the term “native speaker” is a term much misused and imprecise. No one speaks from birth, after all: language is a learned skill. There are small numbers of speakers of Esperanto who were raised speaking the language, perhaps because their parents used it and it became the language of the home; but even in these cases, their Esperanto-language home life was enveloped in another language – the language of the larger community, the region, the country: at best, then, they can be described as L1 speakers of Esperanto, and in most cases their L2 language, the language of schools and of the surrounding community, overtook their L1 language, establishing itself as dominant.

Most speakers of Esperanto, however, acquire the language by choice, voluntarily, and after acquiring a first, second or even third language. Esperanto, perhaps more than

most other languages, is always associated with translanguaging: it is a linguistic space where languages meet, where meaning is negotiated perhaps more positively than in other languages, because Esperanto was created, and is intended, to bring people together in voluntary communication. Few people learn Esperanto in self-defense: most learn it to discover the world. In Esperanto, the speaker strives to be understood, the listener to understand. While Esperanto, like all other languages, is a site of irony (no language can function without it), it is driven, above all, by openness to others and to the world.

3. New linguistic spaces

Many people come to Esperanto out of a desire to break through the constrictions of a particular language, to engage with the world as a whole through a language which, even if it has not so far achieved a fully cosmopolitan status, offers the promise of a transnational, even non-national, world awareness. This is nowhere clearer than in Esperanto literature, an extraordinary phenomenon in which one can often observe a kind of liberating transition from the constrictions of a native language into a linguistic and attitudinal freedom. I have written elsewhere of the shift from the debilitatingly obsessive imagery of Marjorie Boulton's English poetry into the fluency of her poetry in Esperanto. Something of the same is apparent in the work of William Auld, perhaps also of Kálmán Kalocsay, whose earliest poems were in Hungarian, before he turned to Esperanto poetry and carried it to new heights. All three of these writers were, in their own way, migrants – not from one country to another, but from a local language to a language spanning the world.

And of course there are abundant examples of writers finding their calling in an adopted English – the famous example of Joseph Conrad, that of Vladimir Nabokov, that of Jerzy Kosinski. For each of them the English language opened a new calling. And, interestingly, all of them were particularly noted for their style. Kosinski, particularly, saw in English an alternative personality, in which writing was more important than speech, and the here and now more important than the there and then. Conrad, Kosinski declared, apparently spoke English with an atrocious accent, but “he probably considered speaking a nuisance: he's supposed to write.”

As Janet Savin observes (quora.com):

Conrad had a talent for languages. It may have been partially hereditary – his father was a translator of French and English literature – and it certainly was due to his education, which his father took in hand. He wrote little plays in French as a child and apparently spoke the language without a foreign accent as an adult. He was also strong in German and Latin at school. Although his spoken French was stronger than his oral command of English, which he learned later in life, he maintained that he had *thought* in English for a long time, and that it was perfectly natural to him. He felt that English was a more flexible language

to write in than French. He even said that if he had not written in English, he would not have written at all.

Kosinski's experience was similar, if psychologically fraught. When, in 1959, Kosinski wrote his first book in English, a year after he arrived in America, "I found that I could *write* the book, but I had great difficulty discussing its chapters with friends of mine at the University." "English," Kosinski adds, "helped me sever myself from my childhood, from my adolescence. In English I don't make involuntary associations with my childhood. I think it is childhood that is often traumatic." (Teicholz 1993:27). The idea of English as an open space, free of the constraints of one's first language, applies, of course, to other languages as well: it is not that English is superior, but that it is different. Kosinski adds, "Whenever I am in France, I notice that in French I am a different being than I am in English" – but for Kosinski "French connects me with my Polishness," while English does not.

That first book, *The Future is Ours, Comrade*, was a series of essays on the Soviet way of life, written at a time when Eastern Europe was essentially closed to the west (though Kosinski's Poland was the most open of these closed societies). It proved very successful, was serialized by *The Saturday Evening Post*, condensed by *Reader's Digest*, and published in 18 languages (Daniel J. Cahill 1979, in Teicholz 1993:163). Kosinski wrote it under the pseudonym Joseph Novak.

Kosinski's sheer fluency in English raised eyebrows among the critics when, within a few years of arriving in the country, he was able to express himself in English with the power evident in, for example, *The Painted Bird*. He must have had help, his critics maintained. Kosinski, amid the controversy that surrounded that tumultuous novel, insisted that it was his own work. He also suggested that mastering English was a choice: at one stage he had thought that he might leave Poland to settle in a Spanish-speaking country and set about learning Spanish. In response to a question in a 1972 interview in *The Paris Review* (Plimpton and Landesman 1972, in Teicholz 1993: 26), he states:

When I left Poland, I was not leaving for any specific place. I had three priorities on my list, in alphabetical order: Argentina, Brazil, and the United States, all large multiethnic societies where I could find anonymity. I remember that first I carefully began collecting Spanish and Portuguese dictionaries [...] I knew a bit of French and Latin and Esperanto in addition to Russian. I assumed it would have been easier for me to pick up Spanish or Portuguese.

Kosinski's acquaintance with Esperanto was slight but significant: he evidently acquired a glancing acquaintance with the language as he was growing up, presumably from his father and grandfather, both of whom, he said, spoke Esperanto. Shortly before his untimely demise (he took his own life in 1991), he returned to an interest in Esperanto, linking it to his philanthropic aspirations, though he never learned to speak it well.³

³ Kosinski's father, Mieczysław Lewinkopf, was, according to Kosinski (2004), a "philologist". His uncle, Stanisław Lewinkopf-Lenkowski, was "a professor of antiquity at the University of Lwów."

For Kosinski, a language was a kind of jumping-off point, a way of leaving the past behind, and starting over:

Language connects us not only with our primary reality, with the reality of the self, with the reality of the emotion; it also connects us with a certain social reality outside us. Language becomes the connective link. One is traumatized by the language when one is growing up. In our society the adults use the language as a reprimanding device. A child cannot help feeling that certain words hurt just as much as certain gestures do.... I think had I come to the United States at the age of nine I would have become affected by this traumatizing power of language. At the age of seventeen it would have been too late. When I came to the United States I was twenty-four.... Hence I am not traumatized by my English. (Teicholz 1993:46)

This linguistic space changed Kosinski's relationship with his own history, offering a canvas on which to narrate a new and malleable past. Was *The Painted Bird* autobiographical? Yes, Kosinski asserted – but he meant something different from what we might imagine from such a response: it was an imaginative, not a literal, reaction to that past. And, much as mastery of the English language freed up such a reimagining of the past, it also freed up a reimagining of the present: Kosinski became a figure of constant self-refashioning. As he later wrote, “I exist on many levels... one which involves me intensely; at the same time I am this man watching himself... My alertness is the result of many things. World War II is one factor” (*Passing By*, 7). Kosinski goes on to allude to his acting with Warren Beatty in the film *Reds*: “But I am also an actor. I do not want to be, because I was always scared of my own image and hated it.” But through the experience “I learned something incredible about myself, that I could be an actor while I was totally myself.” This psychic fluidity is explained by the weight of a traumatic childhood:

Even setting aside *The Painted Bird* – a book about a child; regard it as a book about the moon – how do you think a Jewish child could survive World War II? Whoever sheltered that child risked his or her own life as well as those of their family members. Concentration camp was the punishment for not reporting the child's whereabouts. My survival in Poland was like a generous credit. Those who sheltered me in Poland faced the death penalty. What kind of childhood did that produce? Traumatic, no question about it. I, the child, was responsible for the endangerment of adults. A child as an enemy in the history of World War II. Can one imagine a more traumatic experience? Try to imagine the dramatic repercussions this had on the child's mind. Of course I am carrying them in myself. My control over the language is from control I learned during World War II... World War II resides in me as a drama, as something to be narrated so that it touches others. (*Passing By*, 34-35)

In this sense, then, to adopt a language is to achieve therapeutic distance. Thomas Gladsky, writing in *Critique* in 1988, describes Kosinski's American life as “starting

anew,” comparing it to similar cases of East European “starting anew” in the West: Conrad, Nabokov, and Czesław Miłosz. “The result,” in Kosinski’s case, says Gladsky, “is a public self (gregarious, cosmopolitan, witty) that contrasts sharply with his idiosyncratic private self – a fear of sudden arrest, an obsession with secret hiding places and false identification papers...” – though even that characterization may merely represent the layered personality of this most complex of writers, may consist of fictions of fictions.

4. Painted birds

All three figures whom we are considering here adopted new selves and new languages, either out of conviction or out of necessity, Kosinski was deeply interested in what we might describe as the fluidity or negotiability of personality. His best-known, not to say notorious, novel, *The Painted Bird* (1965) includes as its key image that of a bird painted in garish colors by its captor and then released into a flock of birds of the same species, which turn on it and peck it to death.

In a later Afterword to the work (1976), Kosinski explains:

Aristophanes’ symbolic use of birds, which allowed him to deal with actual events and characters without the restrictions which the writing of fiction imposes, seemed particularly appropriate, as I associated it with a peasant custom I had witnessed during my childhood. One of the villagers’ favorite entertainments was trapping birds, painting their feathers, then releasing them to join their flock. As these brightly colored creatures sought the safety of their fellows, the other birds, seeing them as threatening aliens, attacked and tore at the outcasts until they killed them. I decided I too would set my work in a mythic domain, in the timeless fictive present, unrestrained by geography or history. My novel would be called *The Painted Bird*. (*The Painted Bird*, 1976 edition, p.xiii)

So it was with the Jews, singled out and vilified by their Nazi persecutors. Zaleski-Zamenhof turns to this same image, as we shall see. Schwartz-Soros, describing his efforts, and those of his family, to negotiate their way through the hostile environment of Nazi-occupied Budapest, has recourse to a similar image. He writes of survival by blending in with one’s environment, alluding to the protective coloring that birds and animals adopt in order to hide in plain sight: “That is the way animals do it: when they sense danger, instead of presenting a clear target to their enemies, their natural mode of self-preservation is to blend with the scenery and simply disappear” (*Maskerado* 2000: 132). Zaleski-Zamenhof points out that the image of the painted bird has wider implications:

In the story I was especially interested by the episode of the strange villager who liked to catch crows. Sometimes he painted the wings of a bird and released it. The other crows pecked at the ‘painted bird’ The fate of the painted

bird strongly impressed me, as a metaphor for intolerance. It clarified my own complex. From my youth I was this ‘painted bird’; when I alone did not cross myself when the tram passed a church, or when I used to leave the classroom during religion classes and when I greeted the priest with a simple ‘Good day!’ (Dobrzyński 2003: 95)⁴

Kosinski’s interviews and essays give us a fairly full record of his linguistic and psychological complexity. We are fortunate to have, in Roman Dobrzyński’s *La Zamenhof-strato*, Zaleski-Zamenhof’s more limited but revealing autobiographical musings, spanning his earliest acquaintance with Esperanto in Poland and elsewhere, and his life’s work as an engineer. He came to Esperanto, of course, by inheritance: not only was his grandfather the creator of the language, but other members of the family were active in the Esperanto movement, notably his aunt Lidia, and his great uncles Felix and Leon, brothers of Esperanto’s creator. For the most part they sought to avoid the spotlight, feeling that Esperanto should not be regarded as a family affair. This did not prevent efforts to engage the young Ludwik in the Esperanto movement in the 1930s:

My parents, who spoke Esperanto well, never forced me to learn it. But in 1934 they promised to take me to the World Congress in Stockholm on the condition that I speak the international language. They argued, ‘What’s the point of going to an Esperanto congress if you don’t know Esperanto?’ I was nine years old and I had my own sense of honor. (Dobrzyński 2003: 15)⁵

With the help of his Aunt Lidia, Ludwik learned the language and went to Stockholm, where he was the object of considerable attention as “la nepo”, “the grandson.” “I was a congress attraction, a favored photo opportunity” (Dobrzyński 2003: 16). The same was true of congresses in the following years, in Rome, in Vienna. The jubilee congress of 1937 (Esperanto was published in 1887) was, however, “a somewhat closed affair” as the storm clouds gathered across Europe, soon to envelop the young Ludwik, along with the other members of the Zamenhof family. His father died soon after the arrival of the Nazis in Warsaw in 1939, summarily shot by the invaders. His beloved Aunt Lidia died in Treblinka two years later. Other family members suffered similar fates. The historian Ulrich Lins suggests that instructions to the invading army

⁴ En la novelo ekinteresis min la epizodo pri la vilaĝa strangulo, kiu kutimis kapti kornikojn. Iufoje li pentris flugilojn de birdo kaj lasis ĝin libera. La aliaj kornikoj bekis la ‘pentritan birdon’.... La sorto de la pentrita birdo forte impresis min, kiel metaforo de maltoleremo. Ĝi komprenigis al mi mian propran komplekson. Ekde junaĝo mi estis la ‘pentrita birdo’; kiam mi unusola ne krucsignis en tramo preterveturanta preĝejon; kiam mi foriradis el la klasĉambro dum la leciono pri religio kaj kiam mi salutis la pastron nur per la simpla ‘Bonan tagon!’

⁵ Miaj gepatroj, kiuj bone parolis Esperanton, neniam devigis min al ĝia lernado. Tamen en la jaro 1934 ili promesis kunpreni min al la UK [Universala Kongreso] en Stokholmo sub la kondiĉo, ke mi parolu la internacian lingvon. Ili argumentis: ‘Kiucele vojaĝi al Esperanto-kongreso, se oni ne konas Esperanton?’ Mi estis tiam naŭjara kaj havis propran honorsenton.

included the requirement that members of the Zamenhof family be immediately arrested (Esperanto was, after all, singled out for denunciation in Hitler's *Mein Kampf*):

Adam's son, Louis Christophe Zaleski-Zamenhof, is convinced that the Zamenhof family was on a specially prepared list, since the family members were arrested, at various addresses, all on the same day.... The fact that such a list existed is evident from a report sent by Lothar Beutel, head of 'Einsatzgruppe IV' of the Security Police, to Berlin on 6 October 1939 (one day after the triumphant entry of Hitler into the conquered Warsaw). Beutel mentions particularly that the 'well-known Jewish Zamenhof family' had been arrested and questioned. Adam Zamenhof was shot dead on 29 January 1940; his sisters Zofia and Lidia, along with Ida Zimmermann, Lazar's sister, were transported from the Warsaw ghetto in 1942 to Treblinka, where all three perished. Many Esperantists were among the numberless victims of mass murder in Poland, some of them probably primarily because they were activists for Esperanto. (Lins 2016: 125–126)

5. Zaleski-Zamenhof, grandson and survivor

The harrowing story of Louis Christophe's survival in World War II is detailed in the opening chapter of Dobrzyński's book (on the arrests of the Zamenhof family, see pp. 23–25). Given shelter, along with other Jews, by Father Marcelli Godlewski in the parish house of All Saints Church on Grzybowski Square, within the Warsaw ghetto, both Ludwik and his mother were ultimately successful in escaping from the ghetto and surviving the war under the assumed name of Zaleski. Thus, unlike Kosinski, whose survival was directly attributable to the Christian couple who protected him, the Zamenhofs, mother and son, survived the war mostly by their own wits and the occasional kindness.

Wanda Zamenhof died in 1954 in a traffic accident. Zaleski-Zamenhof was already married and launched on a successful career as a construction engineer. The marriage was not a success, and when in 1959, at a time of less restrictive relations between Poland and the west, a job opportunity arose in France, the future Louis-Christophe moved to Paris, and ultimately to a successful second marriage and a distinguished career as engineer and professor. His decision to make the move was, then, less out of political conviction than out of perceived opportunity:

Although critical of the so-called Polish People's Republic, at the time I did not consider it merely as a prison from which I had to escape. It came across as a boring reality thrust upon me by the course of history, but it was, after all, Poland, my home country.... I was also tied to Poland by those closest to me, now dead: my grandparents, father, mother, aunts. (Dobrzyński 2003: 77)⁶

⁶ Kvankam kritike pritaksante la tiel nomatan Polan Popolan Respublikon, mi ne konsideris ĝin tiutempe nura malliberejo, el kiu mi devis eskapi. Ĝi prezentis tedan realaĵon, en kiun envolvis min la historia proceso, sed tamen ĝi estis Pollando, patrujo mia.... Kun Pollando ligis min ankaŭ miaj forpasintaj proksimuloj, la geavoj, la patro, la patrino, la onkloj.

But France presented new opportunities, and Zaleski-Zamenhof was well placed to enjoy them. In the years immediately following the war he had learned Russian, and he had studied French in school (Dobrzyński 2003: 93), so he was well placed to conduct contract negotiations between his French employers and the Russian authorities, and these connections in turn led to frequent trips to the Soviet Union. Thus, French, Russian and Polish became primary elements in his linguistic repertoire, to which was added English as his international work took him to additional countries across the world, and Italian from his teaching in that country.

With the move to Paris, Zaleski-Zamenhof was obliged to forgo attendance at the 1959 jubilee World Congress of Esperanto, held that year in Warsaw on the occasion of the 100th anniversary of the birth of the creator of Esperanto. The congress, located in the People's Palace (a gift to Poland from its glorious partner the Soviet Union) in the very center of the city, brought together record numbers of Esperantists from both sides of the European political divide. Before 1959 it was almost impossible to receive permission to travel to Western Europe, so Esperantists in Eastern Europe had to carry on a largely separate life from their fellow-speakers in the west. The 1959 congress brought Esperantists from numbers of socialist countries – Bulgaria, Yugoslavia, Czechoslovakia, Hungary – though not from the USSR, where Esperanto was only gradually reviving as Stalinist prohibitions lost force and a certain limited tolerance emerged under Khrushchev.

In fact, Zaleski-Zamenhof was somewhat conflicted on the matter of Esperanto, as he recalled from his experience in the 1930s:

During Esperanto congresses, at school, or on the street ... people pointed to me: 'There's Zamenhof, whose grandfather invented Esperanto!' I was often asked, 'Was it your relative who created Esperanto?' Unintentionally they made me angry with their pointing. I was 'the other' when a child preferred to be 'the same'. It's a typical psychological characteristic of every young generation. Also today young people dress the same, behave the same, use the same young people's expressions. Thus was born in me the complex of the 'painted bird'. (Dobrzyński 2003: 94)⁷

The allusion to Kosinski serves as a reminder that Zaleski-Zamenhof was singled out in two ways: benignly, before the war, as a Zamenhof family member, and malignly as a Jew. As we have seen, he recalls how his religion separated him from his schoolmates even before the war – and later he was doubly cursed: "The name Zamenhof ceased to be an object of curiosity: it became a death sentence" (Dobrzyński-

⁷ Dum la Esperanto-kongresoj, en lernejo aŭ surstrate ... oni fingromontris min: 'Jen Zamenhof, kies avo inventis Esperanton!' Ofte mi estis demandata: 'Ĉu estas via familiano, kiu elpensis Esperanton?' Oni senintence kolerigis min per tiu fingromontrado. Mi estis 'la alia' dum la infano preferas esti 'la sama'. Jen tipa psikologia trajto de ĉiu juna generacio. Ankaŭ nun la gejunuloj same vestiĝas, kondutas, uzas saman junularan ĵargonon. Tiam naskiĝis en mi la komplekso de la 'pentrita birdo'.

ski 2003: 96).⁸ Following the war he maintained a certain respectful distance from the Esperanto movement. He and his mother sent a telegram of greetings to the first post-war World Congress, in Bern in 1947, thereby indicating that not all Zamenhofs had perished in the war, but the telegram generated so many fictional accounts of his supposedly miraculous survival that he preferred to keep his distance. Esperanto was, for him, not a family affair but a social movement: “There’s no merit in the mere fact that I’m someone’s grandson. That’s why I’m bothered to be honored for something independent of me” (Dobrzyński 2003: 97).⁹ His willingness at least to join the organizing committee for the congress of 1959 sprang from the fact that the occasion for the celebration was the centennial of his grandfather himself, and hence having a Zamenhof on the committee made sense. For this same reason he attended the World Congress in Mainz in the previous year: a Polish delegation had the task of observing the Congress so that the coming Warsaw congress in 1959 would outdo it in brilliance.

After 1959, Zaleski-Zamenhof largely absented himself from the Esperanto movement. He was persuaded to reappear, again for a jubilee congress in Warsaw, when Esperanto celebrated its hundredth year, in 1987. In contrast to the celebrations of 1937, the congress of 1987 was more optimistic, more expansive in its expectations of the future: Poland, indeed the entire eastern bloc, seemed on the brink of major changes, particularly an opening to the West.

Some things had not changed. The press seemed unreasonably interested in this survivor of the Zamenhof family, but less for his own merits than as a confirmation of its prejudices. If he had survived the war, it must have been because he was sheltered by Christians: the name Zaleski obviously belonged to Christian Poles who had saved a Jewish child. So the story in the newspaper *Życie Warszawy* suggested. It did not even consider the possibility that the name was made up. The journalist “not only invented the calumny out of whole cloth, but at the same time took away my Polishness, which was rooted in my language and its cultural substance, in success and disillusion. I was very sensitive to such ‘selection’ because I had too often experienced it” (Dobrzyński 2003: 101).¹⁰

But in due course he became reconciled to his role as “the grandson”. After his retirement, when he was less likely to be taken for a leader of the Esperantists, he began to attend congresses, paid a memorable visit to Brazil, and settled into the role of representative of the Zamenhof family not as a leader but as a provider of continuity – also for his grandfather’s ideas of inclusion, of the spiritual unity of

⁸ La nomo Zamenhof ĉesis esti objekto de scivolemo, ĝi fariĝis mortverdikto.

⁹ Mi havas neniun meriton en tio, ke mi estas la nepo. Tial ĝenas min honoroj pro tiu fakto sendependa de mi.

¹⁰ La ĵurnalistoj “ne nur suĉis la denuncon el sia fingro, sed samtempe senigis min de mia poleco, radikanta en mia lingvo kaj ĝia kultura enhavo, en la rememoroj pri la infaneco kaj la juneco, en la amikecoj, en la profesia kario, en la sukcesoj kaj seniluziigoj. Mi estas tre impresiĝema pri ĉiuj ‘selektoj’ ĉar mi spertis ilin tro.”

all humankind – ideas that continue to have currency and relevance today. He has passed that legacy on to his daughters, who are now themselves active in the Esperanto movement.

Zamenhof himself, in his famous speech in the London Guildhall in 1907, stressed patriotism over chauvinism – a sense of belonging, but not a sense of superiority. We are all entitled to love our country, to belong somewhere – but not to hate outsiders. This principle was firmly embedded also in Zaleski-Zamenhof's view of the world.

6. Schwartz – Soros: Siberia and beyond

If the young Ludwik Zamenhof came to Esperanto by birthright, Schwartz-Soros learned Esperanto out of conviction (he was an avowed internationalist) and a measure of boredom (he learned the language in the trenches during the early months of World War I).

An individual of exceptional self-possession and ingenuity (talents that protected him during his long captivity as a prisoner of war in Siberia), he was able to negotiate his way through turbulent times. He spent most of the war in a prisoner-of-war camp outside Khabarovsk, in eastern Siberia, eventually escaping from the camp when the Russian revolution was underway and eastern Siberia was in part under the control of roving bands of antisemitic Whites and he and his fellow-prisoners in effect no longer had anyone to speak for them: they were remnants of an Austro-Hungarian army long since defeated by the Allies. He details his journey on foot through the mountains to the northeast of Khabarovsk in his book *Modernaj Robinzonoj*. He and his comrades made it through miles of uninhabited and unaccommodating territory, ultimately reaching Irkutsk. We know from other sources that Schwartz-Soros succeeded in continuing his journey to Moscow, where he awaited an opportunity to return to his homeland – a goal that was ultimately successful when he posed as an Austrian (not a Hungarian) officer and was repatriated by the authorities. He did so, he claims, by memorizing the contents of the Baedeker guide to Linz and convincing the repatriation committee that he was from that city. Implied in this story, of course, is a solid knowledge of German. It was also likely that by this time he knew Russian as well. Indeed, the repatriation took place only after he had apparently attended the Esperanto meeting in Petrograd in which a new Russian national Esperanto association was established – and he was chosen as its secretary.¹¹

Following his return, Schwartz-Soros married his wife Erszebet and had two sons, Pál and György, later Paul and George Soros. But, before that, Soros joined with his friends Kálmán Kalocsay and Gyula Baghy to launch a new literary magazine in Esperanto, *Literatura Mondo*. This legendary publication, and the publishing house of the same name, ultimately shaped Esperanto as a literary language, gave a voice

¹¹ *Maskerado* 2000, p. 257.

to aspiring writers across the world, and set high aesthetic standards for the relatively new language. Kalocsay emerged as the arbiter of literary taste in the Esperanto movement. Serialized in its pages was *Modernaj Robinzonoj*, Soros's account of his captivity in Siberia (1923; published in book form 1924).

Thus Schwartz-Soros became a writer in Esperanto – but his interests soon moved on to his life as a family man, an inveterate traveler, and a kind of Hungarian flaneur, urbane, a lover of the arts, a father who, according to his sons, never had anything more important to do than be with them. He enjoyed sports and was a skilled tennis player and skier. His sons adopted this same competitive spirit. The family flourished. In 1936, deeming it tactical to merge seamlessly with Hungarian society, Theodor Schwartz became Tivadar Soros. The change served him well when the Second World War engulfed central Europe.

Soros's memoir of life under the Nazis in Budapest, *Maskerado*, was first published in 1965 in Esperanto – the language chosen by Soros primarily because no other language would do. It was in 1956 that he and Erszebet left Hungary (illegally) for the west, traveling first to Vienna, where Tivadar owned property, and then to the United States, where both of their sons were by this time firmly established. Oddly, this skilled shape-changer, who had outwitted the Nazis by assuming a false identity and living quietly among them, seemed, and felt, a fish out of water in the United States. Having written *Modernaj Robinzonoj* in Esperanto, he decided to compile a similar and more ambitious account of his World War II experiences. He could not write in Hungarian because there was no hope of publication in socialist Hungary, nor in English because his knowledge of that language, despite a brief period of employment by the American Legation in Budapest after the war, was insufficient. So he chose Esperanto, cooperating with the Spanish publisher Juan Régulo Perez, who had himself suffered as an opponent of Fascism in the Spanish Civil War. The book came out in 1965. Some thirty years later, commissioned by the Soros family, I translated the book into English, initially for the use of the family but then in published form.¹² It was an immediate success, with translations subsequently appearing in some ten additional languages. The Polish translation, the work of the late Ewa Siurawska, will shortly be published in Gdynia by the publisher Novae Res.

Soros, an irrepressible joker, claimed that he spoke numerous languages, all of them badly. The experience in Moscow suggests otherwise, as do numerous other incidents in his life: he was clearly an accomplished linguist. It is equally clear that Esperanto played a significant role in his early life in Russia and upon his return to Hungary. While his links to the Esperanto movement in Hungary in the 1930s grew weaker, he was able in 1947 to arrange to lead the Hungarian delegation to the first postwar Esperanto congress in Bern in 1947, accompanied by George, who then went on to the Esperanto youth congress in Ipswich, in the UK, secured a student visa with the help of Esperantists, and stayed in London for several years before moving

¹² The book was published by Canongate in Edinburgh in 2000, then in New York by Arcade Publishing in 2001.

to the United States. George's elder brother Paul left Hungary in the following year when, as a member of the Hungarian Olympic ski team on his way to the 1948 Winter Olympics in St. Moritz, he defected in Vienna, secured a scholarship to St. Lawrence University in the United States, and crossed the Atlantic to freedom.

7. Kosinski and Esperanto

There was, then, a strong linguistic dimension to the careers of all three individuals. If Soros spoke languages to the extent that they were useful for whatever scheme he had in mind (outwitting his captors in Siberia, fooling the Nazis in Hungary, writing his memoirs in the U.S.), Kosinski was a superb linguist, who acquired English so fast and so skillfully that some of the critics of his earliest works felt that he must have had help. He had excellent Russian, and claimed that he used Latin when living in Russia to telephone to his father in Poland – as a device for confounding wiretaps.

When Louis-Christophe Zaleski-Zamenhof died in 2019, the Esperanto movement lost an important and benevolent link with its origins. I was privileged to know him for many years. Tivadar Soros died in 1968, three years after publishing *Maskerado*. Although I met him on more than one occasion during visits to the New York Esperanto Society, I did not read *Maskerado* until after his death, and so never had the opportunity to discuss the book with him – a fact that, looking back, I deeply regret.

But I want to add a word or two about Kosinski.

My contact with Kosinski dated from 1988 and spanned the last three years of his life – a time of extraordinary turmoil in Central and Eastern Europe. As we have already noted, in 1987 the World Esperanto Congress took place in Warsaw. Warsaw had been the home of Zamenhof and it was there that he published Esperanto a hundred years earlier. The congress was to be a celebration of that centennial. As president of the organizing body, the Universal Esperanto Association, I visited Warsaw in advance of the event, primarily to support the work of the local organizers, who were making preparations in what was a somewhat fraught, if rapidly thawing, political situation. The congress took place under the patronage of the President of the Polish Parliament, Roman Malinowski, leader of the United People's Party, part of the governing coalition. He was approached both because of his identification with Bialystok, the northeastern Polish city where Zamenhof was born, and also because he was not prime minister Wojciech Jaruzelski, the Polish strongman of the time, whose reputation in the West was sufficiently bad to have alienated western Esperantists and many of the Poles as well. Malinowski, on the other hand, was affable, urbane – and able to get things done.

Warsaw was an ideal meeting-place for Esperanto speakers from East and West – the most politically liberal of the Eastern Bloc countries, relatively accessible from both sides of the already disintegrating Iron Curtain. While few people anticipated the fall of the Berlin Wall a few years later, those of us who knew the socialist countries well

were aware of the gradual dissipation of the ideological will that had held them together over the previous decades. The 1987 congress presented some unique opportunities.

Wanting the best for his constituents and his home territory, Malinowski saw in Esperanto and Zamenhof an opportunity. There was talk of a brand new cultural center, named for Zamenhof, to serve as a means of economic and cultural revival for the Bialystok region. A Zamenhof Foundation was set up in the city to plan the center. He and I, along with Roman Dobrzyński, leader of the Polish Esperanto Association, attended at least one of its meetings on my visits to Poland.

The congress was a resounding success. The largest international gathering of Esperantists ever – with almost six thousand registrants and numerous additional and mostly impecunious non-registrants from various socialist countries. It attracted considerable attention in the press and enabled conversations and cooperation among Esperanto activists that would otherwise have been impossible. While there was a measure of controversy within the Esperanto movement about cooperation with the authorities, there can be no doubt that we delivered a uniquely satisfying opportunity for east and west to meet.

One of the people who heard about the congress was Jerzy Kosinski. By this time, Kosinski was a well-known figure on the international scene, author of a string of successful novels in English: *The Painted Bird* of 1965 but also *Steps* (1968), *Being There* (1971), *The Devil Tree* (1973), *Cockpit* (1975), *Blind Date* (1977), *Passion Play* (1979), and *Pinball* (1982). From the time of *The Painted Bird*, he was a controversial figure, a creator of myths about himself, but also insistent that this first novel, along with its savagery, sadism, and violence, was essentially autobiographical. With the benefit of hindsight, we can see that for Kosinski the truth of autobiography lay in the exploration of his own tormented psyche rather than the facts of his life, since this series of sadistic anecdotes was not so much an account of wartime reality in a location clearly identified, as a distillation of the mental state that causes human hostility and legitimizes warfare. The controversy that the novel generated stayed with Kosinski for the rest of his life – a life of extremes in some respects, but also a life of philanthropy.

Kosinski served two terms as president of the PEN American Center, an organization working to promote freedom of expression across the world (Kosinski 2012: 122-127) and he was a strong supporter of international human rights. In this role he was interested in promoting contacts between Eastern European writers and those in the West, an interest that he shared with the American novelist Philip Roth. I do not remember how Kosinski and I first made contact, but it may have been through Roth, who had been my colleague in the English Department at the University of Pennsylvania and knew Kosinski well.¹³

Our first extended conversation took place by phone in early May 1988. Kosinski called me from Yale University, where he was teaching in the School of Drama. He had recently returned from Poland after a thirty-year absence. He had heard from Ro-

¹³ Kosinski refers to a meeting in January 1988, for example: Kosinski 2012: 210.

man Malinowski, who told him about his project for a Zamenhof Center in Bialystok and alluded to the success of the World Congress of Esperanto in Warsaw. Kosinski wanted to help with the Bialystok project, and saw the relatively liberal Malinowski as a possible means of ending the legal suspension of the Polish branch of PEN International and thereby assisting intellectual exchanges between Polish writers and the west. Kosinski's pointed out that both his father and his grandfather had spoken Esperanto and that he too had learned it.¹⁴ He offered to donate to the Esperanto movement any royalties on Esperanto translations of his books.

This last idea caught my attention. We discussed the possibility of launching a series of translations of noted authors who might, on Kosinski's urging, be willing to make a similar donation of their royalties to Esperanto, to support the planned Zamenhof Center in Bialystok. I floated the idea with the UEA (Universal Esperanto Association) board and it won immediate support. On a brief visit to Bialystok in June of 1988, to attend a meeting of the Zamenhof Center's board, I discussed this idea with Malinowski, who was enthusiastic. Kosinski set about persuading some of his fellow-authors. Before long, four authors agreed to forgo their royalties on Esperanto translations: William Kennedy (winner of the 1984 Pulitzer Prize for his novel *Ironweed*), Howard Fast (author of the novel *Spartacus*), William Styron (author of *Sophie's Choice*), and the wildly popular Kurt Vonnegut (*Slaughterhouse-Five* and other novels).¹⁵

As plans progressed in Bialystok, I found other Americans with Bialystok connections. The idea of promoting an international center in this provincial city in socialist Poland had a certain attraction as a way of opening Poland to the west. My conversations and correspondence with Kosinski expanded to include his interest in the education of inner-city youth, a matter of active concern to me in my new role as president of the University of Hartford.

Kosinski published the last and longest of his novels, *The Hermit of 69th Street*, in 1988. Its obsessive and formless narrative fell flat with the reading public, perhaps tired of the controversy that Kosinski seemed to generate. While he continued his philanthropic work, particularly through the Jewish Presence Foundation, whose board he chaired, the fall of the Berlin Wall in November 1989 in large part destroyed the point of his, and his fellow-writers', commitment to the Bialystok project. He was now moving on to larger plans for economic and industrial reform in Poland (Kosinski 2012: 244-251). He continued his interest in Esperanto and in the education of young people, but much of the energy was diverted elsewhere.

Our last meeting took place in 1990. My wife and I met with Kosinski and his wife Kiki von Fraunhofer in New York, at their apartment on West 57th Street. The fall of the Berlin Wall had made the Bialystok project moot, but Kosinski continued to

¹⁴ Telephone call, May 1988.

¹⁵ From my letter to Kosinski of June 8, 1988: "On my way to and from Poland I stopped at our office in Rotterdam. We are considering launching a Bialystok Library, a series of translations from the works of those writers who have agreed to give up their royalties for the benefit of the Center. We would select one work initially from each participating author." Sadly, this idea was never implemented.

dream of ways of promoting Esperanto, perhaps with the help of the Jewish Presence Foundation and a corporate sponsor. Sadly, it was not to be. As we have noted, in May 1991 Kosinski took his own life.

8. Three linguistic histories

Esperanto is a language like all other languages – except when it is not. Much scholarly time has been spent demonstrating how the basic structures of the language are less European than they look, but also how the artificial past that Zamenhof created for his language (all languages need a past) was rooted in the European tradition. But these are linguistic issues. Psychologically, Esperanto presents a mental space that is quite unlike other languages: it exists because it is *not* an ethnic language, not rooted in customary assumptions about identity. All other languages arise from a particular geographical location: Zamenhof sought to have Esperanto belong to all places, to minimize or even erase the sense of otherness. Esperanto was in that sense a means of discovery not only of a new language but of a new personality, a way of re-clothing the psyche to discount particular kinds of difference, or perhaps to reinforce them: when I speak Esperanto, I am emphatically *not* American or British, *not* representative of a particular space.

In a measure, all adopted languages have this characteristic. Kosinski spoke frequently about the fact that English was for him a safe space: it was not-Polish, not the idiom of his past, not evocative of earlier trauma, but, by contrast, a rational space in which to examine, soberly and by choice, that earlier trauma – to dissect and explore it.¹⁶ Something of the same can be said of Soros: dealing, in the matter-of-fact tone that characterizes *Maskerado*, with his Budapest experiences, he speaks to us in not-Hungarian, in a language safely separated from the experiences themselves.

On May 3, 1991, the news of Kosinski's suicide came both as a surprise and as no surprise at all. He was always a person of contradictions, a play-actor, an ebullient external personality surrounding an interior haunted by a traumatic past and a risk-taking present. And he was hunted by the press, accused of plagiarism, and, his last novel having failed where others succeeded, made the victim of a kind of intellectual revisionism in which his entire past career was brought into question. It was as if the English language that he had so carefully cultivated as a protection against his Polish-language past was cracking, and no amount of philanthropy, either on behalf of Zamenhof's Esperanto or of the Jewish presence in Poland, could protect him.

For my part, I was preoccupied with my new university presidency, and he and I had no contact in the final months of his life. Might a greater involvement with

¹⁶ See his interview with Jerome Klinkowitz, in which he differentiates between the traumatic power of the language of childhood and the rational aura of an acquired language: "No matter how well you know this tongue ... and how well you manipulate it, it lacks the edge of spontaneous reflex" (Teicholz 1993: 46-47).

Esperanto have provided a new outlet? We will never know. Either way, Kosinski never succeeded in fighting off his demons – and we are all the poorer for it.

I wish I had known Tivadar Soros better than I did. While he lived out the final decade of his life in the United States, he was never at home there. The persona that he had adopted, or framed, through his complex life – a persona that depended on his controlling and outwitting threats while clearing a space for a settled life – was less easily maintained in an American environment where the threats receded and the opportunities were less easily defined. At his passing he was mourned by the New York Esperanto Society as one of many European émigrés who had learned Esperanto in Europe and found a safe space in Esperanto societies in the United States. It is fortunate indeed that he wrote his story and that it was translated into many languages. That would have pleased him.

While I knew Zaleski-Zamenhof quite well, we did not discuss his past. Fortunately, we have the work of Roman Dobrzyński who, in interviews with Zaleski-Zamenhof, gives us a sense of the extraordinary traumas, and also good fortune, of his life in World War II. As the sublimely optimistic Schwartz-Soros remarks at the beginning of *Maskerado*, “Life is beautiful – and full of variety and adventure. But luck must be on your side.”

In 2019, Louis-Christophe Zaleski-Zamenhof, whose experiences in the war were not unlike those of Kosinski but whose life went in a different direction, died in Paris three months short of his 95th birthday. Thus these three survivors, all of them touched by Esperanto, passed from life into history.

Bibliography

- Dobrzyński, Roman 2003: *La Zamenhof-Strato*. Kaunas: Varpas.
- Gladsky, Thomas S 1988: Jerzy Kosinski’s East European self. In: *Critique*, Winter 1988, 121–132.
- Kosinski, Jerzy 1976: *The painted bird*. Boston: Houghton Mifflin.
- 2004: The presence divided. In: *Polish Review* 40 (1): 597–608.
- 2012: *Oral pleasure: Kosinski as storyteller*. Ed. Barbara Tępa Lupack & Kiki Kosinski. New York: Grove Press.
- Lins, Ulrich 2016: *Dangerous language – Esperanto under Hitler and Stalin*. Trans. Humphrey Tonkin. London: Palgrave Macmillan.
- Soros, Tivadar 2000: *Maskerado: Dancing around death in Nazi Hungary*. Trans. Humphrey Tonkin. Edinburgh: Canongate.
- 2011: *Crusoes in Siberia*. Trans. Humphrey Tonkin. New York: Mondial.
- Ŝvarc, Teodoro S. [Tivadar Soros] 1965: *Maskerado ĉirkaŭ la morto*. La Laguna: Stafeto.
- Teicholz, Tom (ed.) 1993: *Conversations with Jerzy Kosinski*. Jackson: University of Mississippi.
- Tonkin, Humphrey 2011: Chaos in Esperanto-Land: Echoes of the Holocaust. In: *Language Problems and Language Planning* 35/2:161–171.

Encounters between Esperanto and Chinese: Julio Baghy, Ba Jin, and Armand Su

Resumo. Renkontoj inter Esperanto kaj Ĉinio: Julio Baghy, Ba Jin kaj Armand Su

Ĉi tiu studo spuras la genealogion de Julio Baghy, Ba Jin 巴金 kaj Armand Su 蘇阿芒 / 蘇承宗 en iliaj Esperantistaj tekstaj praktikoj. Ba Jin tradukis la verkon *Printempo en la Aŭtuno* de Baghy (1931) el Esperanto en la ĉinan. Tio inspiris lin verki *Autuno en la Printempo* (1932) en la ĉina en la sekva jaro. Tridek jarojn poste en la Ĉinio de Mao, Armand Su, memlernanta poligloto en pluraj eŭropaj lingvoj, decidis iĝi esperanto-poeto post kiam li legis la tradukon de Baghy far Ba Jin. Kvankam Esperanto estas vaste konata kiel lingvo de universala humanismo kiu provas plenumi travideblan komunikadon tiu ĉi studo klarigas, ke la ligoj inter Baghy, Ba Jin and Su ne estas bazitaj sur la timo pri interkulturaj miskomunikado, sed estas provo efektiviĝi universalan humanismon per tradukado.

Abstract. This essay traces the genealogy of Julio Baghy (1891-1967), Ba Jin 巴金 (1904-2005), and Armand Su 蘇阿芒/蘇承宗 (1936-90) in their Esperanto textual practices. In 1931, Ba Jin translated Baghy's *Printempo en la Aŭtuno* from Esperanto into Chinese. This inspired him to publish his own short story, *Autumn in the Spring* (1932), in Chinese the following year. Thirty years later in China, Armand Su, a self-taught polyglot in multiple European languages, was determined to become an Esperanto poet after reading Ba Jin's translation of Baghy. Whereas Esperanto is largely known as a language of universal humanism that can potentially achieve transparent communication, this essay reveals that the bonds of Baghy, Ba Jin and Su do not so much address the anxiety of cross-cultural miscommunication as actualize universal humanism through translation.

1. Introduction

In our time, Esperanto is practiced by a diasporic community of self-elected enthusiasts, who do not share an ethnic or national identity. What these enthusiasts share is an ideal of universal humanism, the content of which is up to each of them to interpret, elaborate and deliver. Esperantists are, according to the poet Jorge Camacho, a '*malpopolo*', or an 'unpeople' who are scattered everywhere on the world and 'who live part of their life in, through, and often also for Esperanto' (Cited in Schor 2016: 323). This essay does not simply celebrate the universal humanistic aspect of Esperanto – a language that registers individual free will and transnational bonds simultaneously. By tracing the genealogy of Julio Baghy (1891-1967), Ba Jin (1904-2005), and Armand Su (1936-90) in their Esperanto textual practices, this essay explores how Esperanto's universal humanism is anchored in translation, and how this specific mode

of translation breaks away from the power relationship between the source language and the target language examined in translation studies (Venuti 1995: 1-42; Liu 1995: 1-42). In the last two decades or so, translation studies shed light on translation as a process of meaning-making embedded in the power relationship between languages of varying cultural capital, rather than as a neutral transference of meanings. The encounters between Esperanto and Chinese, as examined in this essay, contribute to analyzing translation as a mode of human relationship taking place in history. I place less emphasis on Esperantists acting as free individual agents in search of humanity so as to problematize the notion that Esperantists make translation possible because of their genuine bilingual proficiency in their native languages and Esperanto, which William Auld calls ‘*vera dulingveco*’ (1978: 28). I explore a *lateral* coming-together of these three Esperantists through translation, rather than imposing a *higher* purpose of universal humanism on their individual minds. By doing so, this essay pushes the boundary between the foreign writer and the translator conceptualized in translation studies, with the aim of revealing the cross-cultural formation of aesthetic sentiments arising from the historical experience of languages.

2. A Genealogy of Reading *Printempo en la Aŭtuno*

In 1960, Armand Su, a twenty-four-year-old young man from Mainland China, wrote to Julio Baghy after reading his *Printempo en la Aŭtuno*. He said: ‘*La knabinon idealan mi serĉadis, sed senresponda iĝis mia alvok’...Sed je unu Printempo en l’ Aŭtuno, aperis antaŭ mi la bela Eva*’ (Qtd. in Shi 1992: 1). And Su continued: ‘*Oh, Kara Paĉjo, mia poet’ plej amata, diru do, ĉu eblas mi renkonti ŝin?*’ (Qtd. in Shi 1992: 1). Baghy responded to Su right away. He called Su his ‘*Esp-poezia filo*’, giving Su much encouragement and publicity for the poems at which he tried his hand, and putting him in touch with fellow poets, such as Baghy’s *poetino-filino* Marjorie Boulton. Looking for a girl in real life as innocent as Suneto in *Printempo en la Aŭtuno*, Su treated life as poem, and poem as life. He also held romantic belief in foreign languages. In Su’s own words, ‘*ju pli da lingvoj oni ellernas, des pli da fenestroj oni malfermas, kaj oni konas la mondon pli bone kaj pli klare*’ (Su 1979a: 27). By the time Su encountered Esperanto as a young man, he had already learned five European languages (Su 1979a: 27). He took his French pseudonym, Armand, after reading Alexandre Dumas fils’ *La Dame aux Camélias*. Su’s first love was a Jewish girl from the Soviet Union; his American fiancée betrayed him one year after their engagement (Shi 1992: 2-4). In the prime of Su’s life, the Cold War Iron-Curtain was stretched far and wide. Yet this cosmopolitan experience was later deplored at the revolutionary high-tide that swept China during the Cultural Revolution (1966-1976). Just as Baghy taught Esperanto to captives during the First World War (1914-1919), after he was caught by the Russian army and was exiled in Siberia, Su taught Esperanto to prisoners after he was sent to jail by the Chinese

state in 1968 for a sentence of twenty years, because of his Esperanto activities and foreign connections (Su 1979b: 40).

Cosmopolitanism shook the life of Su into pieces; yet his Esperanto writings work redemptively as an assemblage of life fragments in the spirit of universal humanism. At its birth, Esperanto was conceived by its initiator L. L. Zamenhof not as a code for communication but as a language proper that people could use comfortably in a full range of situations. Yet, Esperanto has been marginalized by the perception of its being ‘artificial’ and ‘feeble’ (Blanke 1987: 337). To translate literary works into Esperanto is to discover the latent expressive potential of this planned language, which in turn expands the reach of Esperanto to living scenarios and situations (Tonkin 2002: 18-20). The *radikoj*, the roots that make up Esperanto’s system of word formation, draw upon the common semantic base of European languages; to make a word in Esperanto is tantamount to ‘a relexification of European semantics’ (Tonkin 2010: 176). ‘Esperanto was not so much’, Tonkin reminds us, ‘a new language as a restatement of the old in a new context. One could call it a translation of the European semantic base’ (Tonkin 2010: 178). In other words, Esperanto is always already a language of translation. Neither a dominating language that falls back on European cultural legacy, nor a dominated language that resists English and French linguistic hegemonies on indigenous terms, Esperanto inspires people across the East/West divide to shape a world of humanism by using this planned language in various historical contexts.

In translation studies, much scholarly attention has been devoted to analyzing how much more non-Western languages are subject to forcible transformation in the translation process than the other way around, owing to the unequal political, economic, and cultural relations between Western and non-Western nations (Liu 1995: 3). It is even suggested that violence always resides in the very activity of translation, whether it is about translating into Anglo-American culture where the translator produces a transparent, fluent (English) text by means of the strategy of domestication, or about translating into non-Western cultures where the translator negotiates between domination and resistance by means of the strategy of foreignization (Venuti 1995: 23-25). Here Esperanto intervenes in these scenarios of translation as a violent undertaking. Esperanto literary genealogy invites us to consider a translational approach to creative writing and a human-relational approach to translation, such that the original and the copy, the source language and the target language, can be rearticulated in terms of humanistic complementarity.

While Baghy and Su are two generations apart, it is another Esperantist Ba Jin who brought them together through his own work in Esperanto. At the age of fourteen, Su read the Chinese translation of *Printempo en la Aŭtuno* by Ba Jin, which instilled a love for Esperanto in him. Ba Jin translated this story in 1931, and his translation enjoyed the popularity of sixteen editions between 1932 and 1956. According to Su, ‘*tiu ĉi romano estis tiel bele verkita kaj bone tradukita, ke mi, legante ĝin, ne povis ne elverŝi larmojn pro la disiĝo de la junaj geherooj*’ (Su 1979a: 27). Ba Jin belonged to the generation of Chinese intellectuals who sought to liberate China from what

they believed to be feudalism under the Confucian cultural system. His Esperanto works went hand in hand with his anarchist thoughts and resistance against oppressive politics, be it Fascism, Stalinism, colonialism and imperialism. In 1924, Ba Jin began learning Esperanto in Nanjing. After one year of daily study, he could use Esperanto comfortably; between 1928 and 1933, Ba Jin translated original Esperanto works and Esperanto-translated literatures into Chinese, as well as producing two pieces of Esperanto creative writing, namely *En Malluma Nokto* and *Mia Koro* (Shi 1994a: 165; Shi 1994b: 191). While Su is known for his original Esperanto poems, Ba Jin is remembered for his work as a Chinese writer and translator, and he produced more work in Chinese than in Esperanto. Even so, Ba Jin's translation across Esperanto and Chinese illuminates how the boundary of Chinese language and experience is permeable and that China is not an unfathomable 'oriental' culture.

Neither wholly feudal nor wholly bourgeois, Hungary had much to share with China in exploring a singular path to modernity. These two countries were split from their own traditions buttressed by the elite, whereas ordinary folk, such as Fridolin, Baltazar, Eva and Rabecy in Baghy's *Printempo*, held out the promise of humanity on a future horizon. This explains why Ba Jin was attracted to this story and wanted to translate it into Chinese. He said in the preface to his translation: '如果叫我用這題材寫一部小說，我一定不會像巴基那樣寫。然而我讀着巴基的小說的時候，我的眼睛竟幾次被淚水潤濕了。這正如那個老賣藝人巴達查爾師傅所說，是灌溉心靈的春天的微雨。' [If I am to write a novel of the same theme, for sure I would not write in the way Baghy did. Yet, when I was reading Baghy's story, my eyes were filled with tears. The tears were there because I was touched; just as the old actor Baltazar says, these are the tears of spring that cultivate the soil of your soul.] (Ba 1991: 145). Here Ba Jin quotes Baltazar in *Printempo*: '*Nenio, Fridolin, nenio malbona. Nur la ĝojo... sole la animon fekundiga printempa pluveto....*' (Baghy 1931: 79). Tears were shed by different generations of Chinese readers, from Ba Jin to Su, but *Printempo* is more than a tear-jerker; through translation, this story trades tears for words, generating echoes, dissonance and resonance in a genealogy of Esperanto writings.

3. Translation across Esperanto and Chinese

Around the time Ba Jin finished translating *Printempo*, he was looking for a title for the fictional story he just completed. On a sudden inspiration, Ba Jin reversed the position of spring and autumn in Baghy's title and named his own story *Autumn in the Spring*. Ba Jin's story is about a young couple, similar to Eva and Rabecy in *Printempo*, whose love for each other does not yield a happy ending. In place of Eva, whose departure for another city leaves Rabecy wondering whether she will return and bring back spring, Rong 蓉 in Ba Jin's story surrenders to her father's authority and leaves the main protagonist Lin 林. Yet the marriage arranged by her father ignites the fire of resistance in the heart of Rong, who writes letters asking Lin to travel from

China to the South Sea to see her. As fate would have it, these letters fail to reach Lin, leaving Rong to die in despair on her sickbed. Learning about Rong's death, Lin is lost in deep thoughts and ends the story with a question: '然而我這一生裡還會有春天這樣一個季節麼?' [And yet, will I have the season of spring in my life ever again?] (Ba 2000a: 190).

For Ba Jin, Baghy's *Printempo* is obscured by a sense of fatalism that determines the final separation of Eva and Rabecy; he also suggests that this fatalism tones down the spirit of resistance hidden in the story. According to Ba Jin, this creates a deep sense of melancholy in the story, revealing the pacifist and humanist belief of Baghy (Ba 1991: 145). By contrast, Ba Jin's politics are quite explicit in his story, as he accuses family authority buttressed by Confucianism as the force that extinguishes the youthful dream. In his story, the soul of a young person is animated, only to be trampled upon by a patriarchal society, hence the autumnal chill is looming in the warm spring. Yet Ba Jin ends his story at an open-ended horizon, as the main protagonist Lin is uncertain whether he will have another spring, in contrast to Rabecy in *Printempo*, who rules out the possibility of spring after Eva's departure: '*Tiel bela printempo, kiel estis tiu ĉi en la aŭtuno, venos neniam, sinjoro profesoro... neniam*' (Baghy 1931: 114). *Autumn in the Spring* produces an echo to the optimistic note of Professor Baranyoŝ in *Printempo*: '*Nu, kara juna amiko, levu la kapon! Ankoraŭ venos printempo... multaj belaj printempoj*' (Baghy 1931:114); it also causes a dissonance to Rabecy's melancholic renunciation of another spring. For Ba Jin, spring and autumn come in a circle: '秋天的雨落了，但是又給春天的風掃盡了' [autumn is lingering, whose rains are nevertheless blown away by the spring wind.] (Ba 2000b: 95). Professor Baranyoŝ's change of heart can probably be read as the hidden sense of resistance against fate and social authority that Ba Jin suggests. This character has the power to educate young people and disseminate new thoughts to the next generations. Towards the end of the story, Professor Baranyoŝ's change of heart and his compassion for Rabecy suggest a hope for changing society, reversing the fatalism that seems to define *Printempo* in the first place.

In the 1930s, both Hungary and China were trapped between nostalgia and hope, stuck in a slump of humanity where the old traditions had lost their life-shaping power, and their modern identities were not yet in place. These threshold moments are allegorized by the fraught continuity from Fridolin and Baltazar to Eva and Rabecy, from the old generation to the new generation. Baltazar tells Fridolin: '*Tion ĉi mi diris nur al vi, mia bona naiva samsortano, nur al vi, ĉar vi forgesis, ke iam ankaŭ en via koro ekfloris la printempo kaj pro revoj de via maldormo vi volis senigi nian suneton de tio, kio estas la sola donaco de nia ŝajnovivo: la esperplena printempo, la ekfloriĝo libera de la koraj burĝonoj [...]*' (Baghy 1931: 62). Rabecy and Eva represent the spring in the midst of an autumnal decline, the decline experienced by Fridolin and Baltazar. Together, they bespeak a fraught but generative continuity, where the 'autumnal' generation becomes animated by Rabecy and Eva, dissipating the doubts in the hearts of the young as they proceed to their own autumnal decline.

The historical thresholds facing Hungary and China are criss-crossed by the linguistic thresholds between Esperanto and Chinese, as revealed in the poem written by Rabecy in *Printempo*:

*En la arbar' silentas la maten' ...
 Funebran psalmon tra la natur'
 la spir' aŭtuna susuras nur.
 Sur koraj kordoj kun sufoka prem'
 stertoras kanto de l' agoni'
 kaj ŝvebas zume nun ĉirkaŭ mi.
 La ploran plendon portas ventomuĝ':
 ho ve, atendas nin la vintra fin',
 somero svenis, forlasis nin!
 La verdo velkas, regas ftiza ruĝ',
 ne eĥas gaje plu la birdotril',
 sur herboj tremas larmoj mil kaj mil.*

林中靜寂無聲……
 秋氣透過自然
 低誦着葬歌，在清晨。
 重重壓在心弦上，
 苦悶之歌喘息，
 在我們的周圍飛翔。
 風聲帶着哭訴：
 寒冬在前面等候，
 夏天竟離我們長逝！
 新綠枯萎了，留下病態的紅，
 鳥兒不再快樂地歌唱了，
 千萬顆淚珠在草上顫動。

*Arbar', ĉu novan vivon kredas vi
 sub la falĉilo de la aŭtun'
 pensante morton nur dormo nun?
 Ĉu scias vi pri tuŝ' de sunradi',
 mirakla kis' de l' printempa blu',
 je kies varmo vi vivos plu?
 Kaj tamen vibras voĉ' de l' malesper',
 animon tordas aŭtuna tim',
 ĉar prujna spiro ektuŝis min.
 Aŭtun', vi estas mort'. La viv' — somer'.
 Printempa amo, ne flugu for,
 ho estu... restu en mia kor'!*

林呵，在秋的鐮刀下面
 你竟然相信會有新生，
 把死只當做一場夢景？
 你可知道陽光的愛撫，
 那奇蹟的春的接吻，
 牠的溫暖將使你再生？
 失望之音顫動了，
 秋的恐怖折磨着我的靈魂：
 嚴霜的氣息觸到了我的心。
 秋呵，你是死。夏才是生。
 春的愛呵，不要飛去；快留停，
 呵，留停罷，……長留在我的心。

(Baghy 1931: 29)

(Ba 1932: 163-164)

This poem is arranged in two long stanzas of twelve lines; each stanza can be further divided into segments of three lines. The first stanza lays out the ambience of the autumn chill, whereas the inescapable arrival of autumn is cast into doubt by the first six lines of the second stanza. The last six lines reveal the internal struggle of the lyric subject, who abjures autumn and implores spring not to go. Throughout the poem, the three-line segments are linked by the rhyming first lines in the AbbAccDeeDff

structure; each of the three-line rhyming segments begins with a conventional iambic pentameter but in most cases trails off into tetrameter in its second and third lines.¹ The whole poem seems (quite intentionally) to lose energy as it progresses, which nicely conveys the evanescence of spring.

Interestingly, the verbal ingenuity of this poem is illuminated by its Chinese translation. The line *pensante morton nur dormo nun?* is rendered 把死只當做一場夢景. Its back translation into Esperanto is *Traktu morton kiel songon*. Two things deserve our attention here. First, *songo(n)* in the Chinese translation brings into relief Baltazar's philosophy of fatalism: '*Ili ne scias ke sur duobla vojo pilgrimas la animo kaj nur fabelas la Vivo kaj nur fabelas la Songo*' (Baghy 1931: 60). For Baltazar, to live is to dream in colorful lies to oneself such that one becomes blind to the hideous reality, including death. Second, the word choice in the Chinese translation (*songo* instead of *dormo*) and the omission of *nun* reveal the assonance that Rabecy tries to achieve between *morton* and *dormo*, and between *nur* and *nun*. The repetition of nasal consonants *m* and *n* creates a sense of heaviness and gloominess appropriate to the deep thoughts of *pensante morton*. The words *kaj tamen* are omitted in the Chinese translation 失望之音顫動了 [the voice of despair is vibrating], so is *car* in 嚴霜的氣息觸到了我的心 [the air of frost touches my heart]. These omissions reveal the forced assonance between these lines in Esperanto, as *kaj tamen* and *car* do not bring any qualitative difference to the sentiments conveyed by the lines.

In his translation, Ba Jin leverages the word order flexibility in Chinese so that the aesthetic resources in this language can be put to good use. There are three instances of word order change in the translation: 1) *La maten'* in the first line is moved to the end of the third line; 2) *Funebnan psalmon tra la natur'* and *la spir' aŭtuna susuras nur* switch position; 3) *Arbar', ĉu novan vivon kredas vi* and *sub la falĉilo de la aŭtun'* also switch position. In the second and the third instances, the switch enables enjambment: 秋氣透過自然 [through nature, the ambience of autumn] runs on to the next line 低誦着葬歌 [softly chanting the funeral song]; 在秋的鐮刀下面 [under the autumn sickle] runs on to the next line 你竟然相信會有新生 [to one's surprise, you believe in new life]. In this poem, the word order flexibility in Esperanto gives the sense of perpetual end-stopping, such that enjambment has little role to play aesthetically, whereas in the Chinese translation, the reader is pulled along from one line to the next experiencing different rhythms. Ba Jin establishes a fast rhythm or pace by means of enjambment, and then surprises the reader with the metrical feet in Chinese called 頓, which are similar to metrical feet in European languages but divided according to word and phrase boundaries. For instance, 在清晨 [in the morning] in the third line makes for this Chinese metrical feet. 林 means "forest" and is also a name pronounced /lin/ in Chinese. Interestingly, this Chinese character conjoins Rabecy and Lin – the mirror protagonists in Baghy's and Ba Jin's stories – in serendipity. As Rabecy reads out the following lines in Ba Jin's translation of *Printempo*, he sounds as if he was

¹ Humphrey Tonkin shared with me this insightful analysis of the prosodic features of the poem in our correspondence.

directing the question to Lin in Ba Jin's story *Autumn in the Spring*: '林呵，在秋的镰刀下面/你竟然相信会有新生' [Lin, how surprising it is that you believe in new life under the autumn sickle.] The Esperanto version of the lines, *Arbar', ĉu novan vivon kredas vi/ sub la falĉilo de la aŭtun*, gives a sense of hesitancy on the part of Rabecy, whereas the Chinese version moves outside *Printempo* and points to Lin's strong affirmation of new life in another story.

Here Esperanto and Chinese are elucidated in counter-distinction to each other, without leading to the appropriation and domination of one by the other. Owing to its word formation, Esperanto is less restrained by hackneyed expressions found in other languages, which allows for more flexible translation and thus more space for reciprocal, mutually illuminating translation. It is tempting to suggest that because of this Esperanto is more congenial to the non-violent communal mode of translation than other languages. Yet, this lateral, coming together of languages can happen with other languages, given the translator's deliberate intention to achieve it. In other words, it has less to do with the inner structure of the language under consideration, less to do with the bilingual proficiency of the translator, than with the humanistic awareness of the translator. The norm in the translation process would have it that translators tap into their 'insider's' linguistic knowledge and translate out of the source language into their native languages. As against this norm, translators into Esperanto tend to translate out of their native languages into the target language (Auld quoted in Tonkin 2010: 181). For William Auld, that which is deemed untranslatable (such as poetry) would become translatable in the case of translation into Esperanto. This is because, at least theoretically, Esperantists have equal acquaintance with their native languages and Esperanto.

Here Ba Jin's case problematizes this notion of '*vera dulingveco*' (Auld 1978: 28), as his translation of Baghy goes beyond the binary between the translatable and the untranslatable. While Ba Jin translates from Esperanto into his 'native' language – Chinese in this case, his translation cannot be appreciated in terms of whether he has genuinely preserved the core of Baghy's text because of his familiarity with both the source language and the target language. Vernacular Chinese, the written language into which Ba Jin translated, was not so much a 'native' language of his own as a troubled medium struggling to contest the authority and prestige of classical Chinese. Translating into vernacular Chinese meant exploring uncharted waters in search of his own voice. Ba Jin confessed that he knew only a tiny bit of foreign languages and that he was not proficient in any of them (Ba 1996: 360). He did not shy away from acknowledging that the spirit of the source text was lost in his translation and in its place was that which emerged from his heart (Ba 1996: 360). Is this translation 'failure' necessarily the decline of humanistic concerns? If translation is understood as the ability to reproduce meanings and effects from one language into another, isn't it then an assault against the integrity of another language as a distinct and singular entity? How does translation allow us to encounter another writer as other? One cannot be certain whether Ba Jin regarded Esperanto as just another foreign language through which he could approach Western cultures, or as a language in

which he could genuinely find an international space. Even so, Esperanto, quite unlike other languages, allows us to conceptualize a humanistic awareness that responds to the above ethical questions about translation. As Tonkin reminds us, ‘Zamenhof sought to have Esperanto belong to all places, to minimize or even erase the sense of otherness’ (2020). When the geographical sense of otherness trails off, the ethical sense of otherness emerges: another writer continuously dwells on the threshold of translation, calling into question the self-sufficiency of the kind of translator (such as Ba Jin) who translates in order to create.

Baghy’s *Printempo en la Aŭtuno* and Ba Jin’s *Autumn in the Spring* co-laterally expand and elucidate meanings in an open-ended process. Ba Jin’s story was written around the time of Baghy’s story; his translation of the latter from Esperanto into Chinese encouraged him regarding the reciprocal relations between the two fictional stories. The encounter between Baghy and Ba Jin inspires us to consider humanistic complementarity that interrupts the telos of self-fulfillment in romantic individualism. Ba Jin’s humanistic awareness allows him to depict humanistic complementarity in terms of self-negation rather than self-fulfillment: ‘我並不滿意自己的譯文，常常稱它們為試譯……可能有人說它們‘四不像’：不像翻譯，也不像創作，不像外國前輩的作品，也不像我平時信筆寫出的東西。’ [I am not satisfied with my translations; my translations are all trials. [...] Some might suggest that they are the ‘four nots’: not like a translation, not like a creative work, not like the works of foreign predecessors, not like my carefree, daily writings.] (Ba 1996: 360). Ba Jin did not achieve exact equivalence in his translation, but he was able to make Baghy’s original resound in his Chinese translation and in his own story. To borrow the words of Emily Goedde about translation, the ‘shifts in sound (languages, meanings) show the shape of a terrain’, creating an ‘echo’ of the original (Goedde 2019: 3). To refocus on translation as echo and as humanistic complementarity is to refuse to fetishize a literary text, translated or otherwise, within a fixed boundary.

4. Translating Lachrymose Imagery

Let us now return to Armand Su to explore how the boundary of Baghy’s story continues to be pushed. Like Ba Jin, Su is attracted to Baghy’s readily accessible poetry that is written in a kind of high romantic style. Su’s work grows to maturity partly under Baghy’s influence, partly as the horrendous series of events known as the Cultural Revolution tears his world apart – a crisis that affects Ba Jin as well and in effect gives depth to his story *Autumn in the Spring* of thirty years earlier. During the Cultural Revolution, Ba Jin was ‘put on the sidelines’, deprived of political rights and the freedom to write (Ba 1982: 1), whereas Armand Su was arrested and put in jail because he openly expressed his views on the injustice and disrespect for foreign culture that he witnessed (Su 1979b: 40). Su did not stop writing when he was in prison, even when it meant he could only inscribe his words on his brain: ‘Fakte, ekde komenco de mia malliberiĝo mi daŭre

versis esperante, ĉizis, poluris miajn versojn nur en cerbo, eĉ troviĝante en katenoj kaj en ĉelo' (Su 1979b: 40). Yet the time in prison saw the overflow of poetic inspirations in Su: '*Sed mi povis nenion fari por Esperanto. Ekpensante pri tio, mia koro ektremis dolore. Svarmis en mi poeziaj inspiroj, miksitaj kun miaj doloroj kaj indignoj*' (Su 1979b: 40). Commenting on Su's poetry, Ungar suggests that '*la postaj verkoj montras, ke la periodo de mallibero estis periodo de intensa poezia maturiĝo*' (Ungar 1993: 22). In fact, Su's poetic maturity can be seen in what I call the lachrymose imagery in a small cluster of his later poems, which I will turn to shortly. Shedding tears can be what Balbin refers to as the 'indelible blue' left on many generations of literary Esperantists. Yet the lachrymose imagery can release a wealth of sentiments in the genealogy of literary Esperantists. This imagery also reveals the translatability of sentiments arising from different historical experience and traveling from one literary work to another.

Ba Jin suggests that *Autumn in the Spring* can make the readers sob gently (Ba 1982: 6). His story stops at the young protagonist's hope for another spring; outside the story Ba Jin's friend (who was a writer and translator) sought to reverse his fate under familial authority by eloping with the second love in his life. They got married but the blissful spring of this couple was cut short by the Cultural Revolution, with Ba Jin's friend dying in a labor camp in separation from his wife. Thirty years ago, a young woman risked losing her life in order to be together with Ba Jin's friend; thirty years later she was worn out by the break-up of her family during the Cultural Revolution (Ba 1982: 6). Su followed in the footsteps of Ba Jin's friends in his unregretful search for true love, only to be similarly devastated by a tragic twist of fate. Ungar suggests that it is ironic to read Su's earlier poems complaining about unrequited love in the past, when one knows how terrible a fate is awaiting the poet (22). In place of irony, I suggest that the sense of romantic love in Su's earlier poems is translated into humanistic contemplation of life in times of cruelty and extreme.

In Rabecy's poem discussed earlier, the longing for spring is troubled by the cruelty of autumn. In Su's poems, *larĉoj* break out from the unending cycle of spring and autumn that we find in *Printempo en la Aŭtuno*. In '*Mia Skribmaŝino*' (1966), Su sheds tears for an old typewriter confiscated by the Red Guard. This typewriter shares '*la saman sorton*' with him as they both await death '*en forlaso*'. Enjambment is adopted in the first two stanzas, which allows Su to convey the loving memory of him using the typewriter to create his *literaturaj faroj* in the good old days:

*Sur ĝi tajpis mi jam mil leterojn
al hom-fratoj en la tuta mondo.
Ĝi registris versojn kaj pensojn
elfluintajn el mia cerbo-fonto.* (Su 1992: 113)

When we move into the third stanza, each line continues to run onto the following line, yet a comma is added at the end of each line to create a sense of obstruction, foreshadowing the turn of fate:

*Dum mi en medito dronis tute,
en ekstazo pro l' inspir' poeta,
mia skribmaŝin' atendis mute,
al mia elvers' jam servopreta. (Su 1992: 113)*

From the fourth to the sixth stanzas, the flexible word order of Esperanto makes it possible for Su to articulate the sentiment one has when misfortune and setback kick in. For instance, in the fourth stanza:

*Kiam ĝin haltigis la malsano,
mi al riparado ĝin tuj sendis.
Kvazaŭ estus ĝi mia infano,
ĝian resaniĝon mi atendas. (Su 1992: 113)*

Su conveys a modernist sentiment via the seemingly dated imagery of *larmoj*. This sentiment empties our experience of the conventions of sentimentality. In his later poems, *larmoj* are expressive of misery and suffering for sure, but they are not melodramatic, disruptive or hysterical. In his later poems, Su dispenses with that which is not authentic experience and emotion. He is walking a tightrope so as not to allow his emotion to spill over, lest his poems become bogged down on the melodramatic release of tears. In 'Disiĝo' (1967), 'larma guto' becomes 'sensignifa' [meaningless], as the poem says, but it is not dispensable, as the poet tries to achieve assonance with *viv-iamo*, a delicate word formation, in the previous line:

*Leviĝas polvoj post la kamiono,
kiu min portas for de l' kara urbo.
Doloras min l' obtuza rado-sono
Kaj la lontan' nebula en voj-kurbo.*

*Beataj horoj, idilia amo,
mi adiaŭas vin en trista muto.
Ĉio ligita kun la viv-iamo
fariĝis sensignifa larma guto. (Su 1992: 114)*

The lyric subject expresses a sense of disconsolation at the inescapable break-up of a human relationship. This poem can be read as Su being taken away from his home city, and his observation of how intimacy waxes and wanes. In Esperanto, the rough and tumble of affixes, juxtapositions and linkages makes it possible for the poet to illuminate a concise moment that is otherwise inconceivable. For example, the word *voj-kurbo*, meaning 'a curve in the road', and the word *viv-iamo*, meaning 'life as it once was', echo each other in the poem. As the truck leaves the city, the dull sound of its wheels hurts Su's ears; the dust is kicked up as the truck turns a corner and clouds the distance behind it. *Voj-kurbo* and *viv-iamo* draw the reader into philosophical thinking about

singular twist-of-fate and fading memory. Emotions related to separation and departure are distilled into a deep contemplation about life and memory over which one has little control. By the word choice *larma guto* over *larmoj*, Su objectifies tears as a thing, in a manner similar to how remoteness is objectified as *la lontan(o)*, the twist on a journey is objectified as *voj-kurbo*, and the past moment in life is objectified as *viv-iamo*.

In another poem, ‘*Memporeteto*’ (1968), Su conveys the sentiment of living a life of ‘*senespero*’ as an Esperantist. The lyric subject is objectified in a self-portrait that shows not a human face but its lifeless components:

Vizaĝo pala sen esprimo
 — *dolor’ ekstrema de l’ animo.*
Okuloj kavaj sen larmero
 — *atest’ pri granda senespero.*
Lipar’ ĝissange sinmorda
 — *protest’ muta kaj plej forta!* (Su 1992: 117)

Having tears to shed is a possibility of hope whereas a tearless pair of eyes attests the condition of total despair. This poem illuminates the rhetorical power of *larmoj* in the genealogy of literary Esperantists. In ‘*Vundita Birdeto*’ (1967), Su writes about a little bird injured after being hit by a catapult: ‘*Per fingroj mi vin ame tuŝis. Vi min rigardis plorsingulte*’. The lyric subject wonders if the bird chirps to express nostalgia for the warm nest under a roof, and whether it no longer believes in empathy and love. Not without admiration, the lyric subject is amazed at the bird’s unregretful pursuit of a life in the wilderness:

Birdet’ vundita katapulte,
sur mia polm’ vi treme kuŝis.
Per fingroj mi vin ame tuŝis.
Vi min rigardis plorsingulte.

Ĉu pepas vi pro nostalgio
al varma nesto sub tegmento?
Ĉu vi ne fidas al kunsento,
al amo, homa simpatio?

Surprizis min via elekto:
vi flugis for ekster la pordon.
Preferis vi malsaton, morton
ol vivi sub mia protekto. (Su 1992: 115)

The bird looks at him as if sobbing but this sentimental moment does not alter the ultimate ending of the bird’s departure. Again, the lachrymose imagery is stripped of conventions of emotions, revealing an intimate tie between the bird and Su beyond

sentimental attachment. They are most intimate at the precise moment when the bird flies away and leaves behind Su, in light of their shared commitment to finding freedom in a foreign world.

I would like to bring this essay to a close with an elegy written by Su. This elegy was dedicated to a martyr who was executed during the Cultural Revolution. Entitled by the name of this martyr, ‘Zhang Zhixin’ (1980) expresses the grief of losing a martyr who gave living significance to her dear life.

*Ni naskiĝis sur la tero sama,
kaj sopiris al liber' kun koro ama.
Ambaŭ ni suferis en karcero
pro la neskuebla fid' al vero.*

*Via edzo eĉ vin malrekonis
kaj pri vi denuncojn falsajn donis.
Vi ne genufleksis en obskuro
malgraŭ torturado kaj teruro.*

*Vi rezignis ĉian homan ĝojon
kaj suriris la martiran vojon.
Vi oferis la plej karan vivon
por doni al ĝi pulsas signifon.*

*Kiam kuglo trafis vian koron,
tuta lando dronis en doloron,
leĝ' plorsingultis, vin ne protektis,
kaj nur MORTON jen por vi elektis.*

*Mortis vi, komunistin' fidela
en karcero – loko plej malhela.
Tamen vivos la spirita forto
spite al la kondamno de l' morto! (Su 1992: 125)*

The poem begins with Su's thinking about his shared origin with Zhang, their dedication to truth, and their common experience of imprisonment. They share the most precisely when they are most estranged from the environment of violence, torture and persecution. What draws them together is also the way they have lived out the paradox of life: You sacrifice your most dear life to give it living significance, or *pulsas signifon*. What made the life significant to so many was its loss. Zhang's execution, depicted matter-of-factly, submerged the whole country in silent pain. Yet, as depicted in this poem, the bond between Zhang and Su is stripped of conventions of emotions. Upon Zhang's being shot in the chest, the law sobbed and yet it could not protect her; on the contrary, it had chosen death for her: *leĝ' plorsingultis, vin ne protektis/kaj nur MORTON jen por vi elektis*. These lines testify to the paradox of law

that seeks to save but is insufficiently strong to do so and bestows death instead. What could have been expressed as lamentations are submerged in the mystery of life; the sobbing of the law brings up profound questions about life and death, extending the lived experience of Zhang and Su to the existential dimension of human life.

5. Coda:

Together, Baghy, Ba Jin and Armand Su invite us to consider a translational approach to literary creativity and a human-relational approach to translation, where the original work and its translated version, the *paĉjo* and the *filo/filino* in the genealogy of literary Esperantists can be reimagined in terms of humanistic complementarity. It is through the lens of translation that the living power of Esperanto can be understood; and it is through Esperanto that a humanistic aspect of translation can be revealed. Having shown how Baghy, Ba Jin and Su *come together* in Esperanto writings and through translation, this essay argues that Esperanto's universal humanism is better understood in terms of commonality than that of individuality, by virtue of deliberate interpretation rather than transparent communication. As this essay has shown, translation can be a trope for universal humanism; yet the metaphorical projection of *translational* human relationship between Baghy, Ba Jin and Su is best understood by taking a close look at the actual operation of translation in their writings.

Acknowledgements:

I thank Humphrey Tonkin for his insightful comments on this essay and his strong encouragement to my research into the exchange between Esperanto and Chinese. Special thanks go to Ilona Koutny for reading Armand Su's poems with me in the midst of winter in Poznań. I also thank Paola Voci, my colleague at the University of Otago, for her reading of an earlier draft of this essay and her excitement about this project. All shortcomings in this essay are my own.

Bibliography

- Auld, William 1978: *Pri lingvo kaj aliaj artoj*. Antwerp/La Laguna: TK/Stafeto
- Ba Jin 1932: Qiutian li de chuntian 秋天裡的春天 [Spring in the autumn]. In: *Zhongxuesheng* 中學生 [High school student] 1932/23-26: 179–195; 159–183; 175–302; 157–189
- 1982: Guanyu chuntian li de qiutian 關於春天裡的秋天 [About autumn in the spring]. In: *Chuangzuo huiyi lu* 創作回憶錄 [Reminiscences about creative writing]. Beijing: Renmin wenzue chubanshe. 1–6
- 1991: Qiutian li de chuntian: yi zhe xu 秋天裡的春天: 譯者序 [Translator's preface to spring in the autumn]. In: *Ba Jin quan ji* 巴金全集 [Complete works of Ba Jin], volume 17. Beijing: Renmin wenzue chubanshe, 145–149.

- 1996: Wo yu fanyi 我與翻譯 [I and translation]. In: Chen Qiongzhi 陳瓊芝 (ed.): *Ba Jin zixu* 巴金自敘 [Self-narration of Ba Jin]. Beijing: Tuanjie chubanshe. 359–365.
- 2000a: Chuntian li de qiutian 春天裡的秋天 [Autumn in the spring]. In: *Ba Jin quan ji* 巴金全集 [Complete works of Ba Jin], volume 5. Beijing: Renmin wenzue chubanshe. 99–190.
- 2000b: Chuntian li de qiutian: Xu 春天裡的秋天：序 [Preface to autumn in the spring]. In: *Ba Jin quan ji* 巴金全集 [Complete works of Ba Jin], volume 5. Beijing: Renmin wenzue chubanshe. 95–97
- Baghy, Julio 1931: *Printempo en la Aŭtuno*. Köln: Eldono de Heroldo de Esperanto
- Balbin, Julius: The Secret Malady of Esperanto Poetry. http://www.autodidactproject.org/other/balbin_malady.html Accessed on 16 November 2020
- Blanke, Detlev 1987: The term ‘planned language’. In: *Language Problems and Language Planning* 1987/11: 335–349
- Goedde, Emily 2019: Translation and Listening. In: *Translation Review* 2019/0: 1–10
- Liu, Lydia H. 1995: *Translingual Practice: Literature, National Culture, and Translated Modernity—China, 1900–1937*. Stanford: Stanford University Press
- Schor, Esther 2016: *Bridge of Words: Esperanto and the Dream of a Universal Language*. New York: Metropolitan Books
- Shi Chengtai 石成泰 1992: Armand Su – La Vera Animo de Poeto. In: Hu Guozhu 胡國柱 and Shi Chengtai (eds.): *Poemoj de Armand Su*. Beijing: Ĉina Esperanto-Eldonejo. 1–10
- 1994a. Esperanto en Bakin (unua parto). In: *Esperanto* 1994/1063:164–165
- 1994b. Esperanto en Bakin (dua parto). In: *Esperanto* 1994/1064: 191–193
- Su, Armand 1979a: 23 Jaroj per kaj por Esperanto. In: *El Popola Ĉinio* 1979/10: 27–29
- 1979b: 23 Jaroj per kaj por Esperanto. In: *El Popola Ĉinio* 1979/ 11: 40–43
- 1992: *Poemoj de Armand Su*. Hu Guozhu and Shi Chengtai (eds.): Beijing: Ĉina Esperanto-Eldonejo
- Tonkin, Humphrey 2002: The Role of Literary Language in Esperanto. In: Klaus Schubert (ed.): *Planned Languages: From Concept to Reality*. Brussels: Hogeschool voor Wetenschap en Kunst. 11–35
- 2010: The semantics of invention: translation into Esperanto. In: Tonkin & Frank, Maria Esposito (eds.): *The Translator as Mediator of Cultures*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing. 169–190
- 2020: Esperanto and transnationalism: Soros, Kosinski, Zaleski-Zamenhof. In: Presentation at the Fifth Interlinguistics Symposium at Adam Mickiewicz University, 17–18 September 2020
- Ungar, Krys 1993: Kontrasta Poeto. In: *Monato: internacia magazino sendependa* 1993/ 6: 22
- Venuti, Lawrence 1995: *The Translator’s Invisibility: A History of Translation*. London and New York: Routledge

Translating the anti-exotic: The modulation of cultural settings in a Bangla translation of *Waitapu* via Esperanto

Resumo. Traduki malekzotigon: La kulturagorda modulado de *Waitapu* en bengaligo peresperanta

La kroata infanromano *Waitapu* de Joža Horvat jam portas interkulturalan ŝarĝon. Ĝi provas malfari ĉe la normale edukita eŭropa infano la perceptan ekzotigon de indiĝenaj popoloj; la celo estas klerigi pri la komuna homeco de ĉiuj infanoj. Traduki ĉi tiun romanon, pere de ĝia Esperanta pontotraduko *Wakajtapu*, en la bengalan lingvon parolatan en Barato signifas alfronti la taskon enkadrigi la projekton de Horvat en la enlandegan intertraktadon okazantan inter la indiĝenaj popoloj kaj la malmargenaj civitanoj de la multkultura respubliko de Barato. La kunteksto de infanromano metas ĉi tiun projekton en konkretan rilaton kun la demando kiel do alceli postnacion pedagogion, kaj kiel do varbi publikan apogemon por tiu interkultura reorientiĝo kiu devos subteni kaj ebligi tian pedagogion. Nur tiavoje eblos labori por la paco, kaj refasoni la glavojn de la naciaj eduksistemoj en la plugilojn de tiu postnacia entrepreno por kiu Esperanto rolas metonimie.

Abstract. The Croatian children's novel *Waitapu* by Joža Horvat already bears an intercultural burden. It tries to undo the normal European child's perception of indigenous peoples as exotic and to bring out the shared humanity of all children. The translation of this novel, via its Esperanto translation *Wakajtapu*, into the Indian language Bangla (a.k.a. Bengali) faces the task of filtering Horvat's project through ongoing intercultural negotiations between indigenous peoples and mainstream citizens of the multicultural Indian republic. The context of a children's novel places this project in a concrete relation to the issue of a postnational pedagogy, and of support in the general public discourse for the intercultural reorientation that will have to undergird such a pedagogy, which is a precondition for peace, and for refashioning the swords of national education into the ploughshares of the postnational enterprise – for which Esperanto is a metonym.

1. Background

This paper, and its predecessor Dasgupta (2010b), present some findings of the academic (translation studies) component of an international translation project that gives children in Europe and India (only at a microcosmic project level, of course) full access to books from India and Europe that are not accessible through English.¹

¹ The project *One Indian Children's Book in Europe – Three European Children's Books in India*, sponsored by the European Commission and coordinated by Croatian Esperanto League (Zagreb) in partnership with three other publishers (Interkulturo, Maribor; Edistudio, Pisa; Samatat Sanstha,

The earlier study cited above proposed that core nationalist assumptions – which once determined the place of pedagogy and children’s literature in the public space of modern nations – were now giving way to a post-national imaginary. This being so, certain major sites for this rearticulation needed to be viewed in translation-theoretic terms and in connection with Esperanto as a tool that makes translators self-conscious about these substantive issues. It was argued that, to the extent that awareness of issues of intercultural substance supplements and modifies the earlier view of translation as a purely formal task – leading to a post-national imaginary that self-consciously undoes the work of colonialism – we were entering a substantivist space. This meant moving away from the formalist bias of older characterizations of translation.

The formalist approach in general is best seen as an abridgement of the subject matter of language, literature, and translation, deploying a truncated set of tools for their analysis in order to cope with certain urgencies – either the pressures of first-generation learners or the somewhat different exigencies of first-generation theoretical tools. The transition to substantivism involves undoing such abridgements and viewing these realities properly, in their rich and specific habitat.

I refer the reader to Dasgupta (2011) for the general perspective presupposed here. Translating children’s literature is a highly specific niche in the translation trade and correspondingly calls for a nuanced approach that addresses, with maximal directness, the intimate questions that arise at the highly particular encounter between the text that one is translating and the context in which the target language community will welcome this text.

One point that typical adult mediators of translated children’s books tend to raise is: “Children surely need rich translations, don’t they?” Now, one standard way to think about the connotative surplus that good translations should preserve is to invoke the

Kolkata), involved producing Esperanto-mediated translations of three books into Bangla (a.k.a. Bengali) – Joža Horvat’s (Croatian) novel *Waitapu*, Vamba’s (Italian) novel *Stormy Jack’s Diary* and Tone Partljič’s (Slovenian) collection of stories *I wanted to touch the sun* – and of Trailokyath Mukhopadhyay’s (Bangla) novel *Damarucharit* via Esperanto into Italian, Croatian and Slovenian. The translation-theoretic component of the project was co-sponsored by Esperantic Studies Foundation. Support from these sources is gratefully acknowledged.

This international project itself was a sequel to a 2005-07 binational project sponsored by the Croatian Ministry of Culture and coordinated by Croatian Esperanto League in partnership with Samatat Sanstha, Kolkata. That project involved having the novel *The Wonderful Adventures of Apprentice Hlapić* by Ivana Brlić-Mažuranić translated into Bangla through Esperanto as a bridge language. The success of that venture, and of its international follow-up, show that Esperanto can facilitate the entry of less prominent European languages and literatures into the Indian cultural space; even under the best of circumstances, we cannot expect high quality literary translation between Croatian or Slovenian and Bangla any time soon. These projects form part of the new profile of Esperanto as a movement sponsoring additive or unabridged (knowledge-laden and literature-laden) multilingualism. Earlier work in Esperanto focused on getting people to build (and temporarily live in improvised tents on) this bridge of a language. Today’s mature Esperantists are a tribe of translators and multilingualism managers (especially focused on the languages of small or disenfranchised communities), serving customers on both sides of the bridge who need a richer multilingual experience.

richness present in the physical soil and cultural landscape of the source language and literature. Most translation theories work with such an approach based on a cherished history – from which it follows that children should be encouraged to view translated children’s works from abroad as opportunities to get to know the cultures of others, as shaped by history, and just that.

My argument, however, has been that we must take seriously the novelty of today’s context – marked by the enterprise of fashioning a post-national pedagogy that can draw children towards a spontaneous positive response to peace, away from the culture of war and of nation-states which freeze the results of war into bounded territories on the map. My point has been that this new context makes it appropriate to focus on a different richness that envisages a shared future. It is no longer appropriate to overemphasize divisively distinct pasts – although embeddedness in this or that cultural envelope must of course receive due attention, for a culture endows a child’s development with a particular shape and texture. Such a forward-looking richness may take the form of living in a jointly, multi-nationally built house of fantasy. If a fantasy house is a home, warm and capable of universality, then every child can live there in joy, without worrying too much about having to hold aloft some banner that the child’s parents may have thrust into her hands.

This is the point in the argument, however, at which circumspection is called for. The project of globalization imagines a fantasy home that all children can and shall inhabit. It speaks English. It is an extension of the standard middle American home. It erases troubled, painful, confusing memories of all earlier ways of being human. The path to that panhuman imaginary leads through consumerism, seen as a personality-shaping mobilization under the banner of the only welfare that makes sense to the planet, for the entire planet has voted with its feet for the most attractive culture in the world. If we do not exercise caution, what we are struggling to find words for will collapse into the arms of this American version of the globalization project.

That version of globalization reads the reality of war-sponsored empire in terms of a fantasy of peace that its pedagogy proposes to nourish its children with. We are at a point in human history at which it is not possible to avoid facing the question of some sort of sustainable structure that coordinates the traffic among all societies – some readers may prefer to call it an ‘empire in a generic sense’ if this strikes them as the most understandable name for such a unifying set of traffic arrangements; it is possible alternatively to use the term ‘generic confederation’, leaving open the origins of such arrangements in war or in peaceful negotiation. But the American narrative does not help us to deal with the generic confederation that we must come to terms with in this globalized day and age; that narrative infantilizes the matter. What may help us to address the issues of the generic confederation seriously are the resources of the literary continuum that stretches from clear science fiction to clear fantasy, with various hybrids dotting the landscape. Cutting corners, I shall call this continuum ‘fantasy’ for short.

Why do I think that fantasy, in this broad sense of the term, can help us to come to terms with the contemporary era in general? Why do I find it relevant in the context of the translation of children's fiction in particular?

I raise these questions in the context of the substantivist research perspective, outlined in section 2. Certain readers will of course ask for a justification of this choice, over against the other major perspectives which many authors have found relevant to the task of situating literary translation in the context of cross-cultural communication. Damrosch (2009), for instance, brings an influential version of the instrumentation of comparative literature to bear on issues of cross-cultural translation. The notion of *métissage* due to Nouss (2007) makes available a strategy for regarding the translator's product in terms of a deliberate twilight that suspends the defaults of the source culture and the target culture. Venuti's (1995) approach explores the socio-historical link between styles of translating that play down the translator's specific labour and ideologies of textual transparency that occlude the major differences between cultures. As a consequence of the cultural turn in translation studies, led by authors such as Venuti, it has proved possible for certain authors from the global south, such as Viswanathan (2005), to prioritize these differences in their work. Viswanathan chooses to do so in the matrix of an internationalism that partly resembles the assumptions made in the present paper. Why, then, does this paper not offer explicit reasons for setting those approaches aside and choosing substantivism?

For a single piece of writing to carry out an empirical case study and defend the theoretical framework employed for this purpose would have strained the reader's attention span beyond normal limits. Dasgupta (2011) offers a fuller articulation of the framework itself, including a defence of its assumptions against rival approaches to translation studies.

To return to our thread, let me repeat the questions we are pursuing: Why do I think that fantasy, in this broad sense of the term, can help us to come to terms with the contemporary era in general? Why do I find it relevant in the context of the translation of children's fiction in particular?

2. Fantasy and peace

Here the argument touches base with Dasgupta (2010a), where I discuss the impact on literature – especially on fiction – of certain shifts in the war system characteristic of the nuclear age. Before 1945 a major world power could imagine that it had the option of waging war against a fellow superpower to make a point; from 1945 onwards, it has been clear that, at the very top of the geopolitical system, direct war is a non-option. As I put it in that paper, nations did not absolutely cease hostilities in 1945, but they did cease absolute hostilities; in that sense they took the first steps on the uncharted road to peace. Absurd as this statement may sound in a world so riddled with war and

destruction, I maintain that this escalated violence is an expression of anxiety in the face of the supreme and intractable challenge of building a durable peace.

One consequence of this geopolitical shift is that, just as realist fiction had emerged as a genre of choice to help educate the (prototypically upper-echelon male) citizen of the nation-state, so also there is a typical genre playing this role today – fantasy. Dasgupta (2010a) argues for this view in more detail than I can afford to summarize here; the conclusion is as follows. Let us assume that the planet is trying to fashion the intellectual and moral apparatus for a mode of schooling that helps children to grow up as citizens of a peaceful and potentially seamless earth rather than of a nation ready to secede from the rest of the planet at the drop of a hat. It then follows that children need a diet of serious, if child-friendly, fantasy – just as yesterday’s children were nourished on a diet of Dickens or Chekhov or Daudet.

More needs to be said for this extremely broad point to intersect with literary considerations. The modern nation-state’s pedagogy was geared to the prototypical psychological stance of an upper echelon male. A fuller specification of the profile would add predicates like ‘heterosexual’, ‘non-vegetarian’, ‘allopathy-committed’ to emphasize certain ‘mainstream’ stereotypes that the pedagogy was designed to fortify. Education, public discourse, advertising, and other cultural spaces reinforced each other in the work of manufacturing shared national fantasies with these stereotyped male leaders as the main performers, to be cheered by unspecified others relegated to audiencehood. Certain children were brought up as potential performers (who might, individually, fail), and others as members of the audience.

The rules of the new game that current debates are fashioning make much of this unacceptable. Under a generic-confederal sky, the hegemon of the monolingual, potentially militaristic nation-state no longer look like natural leaders. Movements in favour of women, minorities, weaker sections, groups with alternative preferences begin to erode the support base for the national consolidations that older games had installed as the cultural default. Realist fiction is able to accommodate such aspirations only at the level of experimental or adventurous writing – suitable for some adult readers, but not easy to use in the pedagogy of children on a broad enough scale.

Under these circumstances, fantasy becomes the essential backdrop for a pedagogically usable fiction within which children can be reimagined as citizens of confederated nations that make room for hybridity and alternatives. Yesterday, fantasy was a niche taste; today, J.K. Rowling is the staple diet for children in a new mainstream that has been learning how to detoxify itself after centuries of worshipping the purity of blood and the sanctity of warriors.

But, again, caution is called for. There is a danger that certain hegemonic forces will capture the cultural market and set up new forms of vertical control. It is surely no accident that J.K. Rowling, who has been successfully marketed all over the world, writes in English. Shall the overcoming of marginalization not mean that other voices receive serious attention?

These are some basic points of reference as we approach the post-national dimension at the pedagogic level. It is possible now to consider the Croatian novel that this paper is focused on.

3. Pretranslation and conviviality

Joža Horvat is a distinguished Croatian author, who has received the Ivana Brlić-Mažuranić Award. But Horvat's novel *Waitapu*, unlike the work of Ivana Brlić-Mažuranić that our earlier project had focused on (see note 1), does not choose the landscape and culture of Croatia as its context. It is set in the Pacific. Horvat, a widely travelled sailor, knows his ocean and his islanders so well that he writes credibly even about their gods. His narrative alternates between the human island and various divine abodes, using the divine material freely as a basis for fantasy but maintaining a realist stance on the human island.

His novel *Waitapu* deals with the following question: Assume that the would-be author of a perfect novel can fashion a god in the image of her best worked out ideas. What would her favourite god do if he wanted to groom a young aboriginal islander as a possible son-in-law? Just how would he work against the webs spun by the wily shamans? How would he liberate the child while avoiding the Scylla of the American dream and the Charybdis of typecasting the aboriginal's life-story in an exoticizing or orientalist mode?

Horvat's prose exhibits a rigorous anti-exoticizing care that manifests what are obviously deeply held convivial beliefs. In his story, the ocean god Parana steeps his future son-in-law Iteo in a pedagogy that is built around this non-negotiable universalistic conviviality. At the same time, Parana teaches Iteo to lovingly notice the lie of land wherever he goes, and to love every part of the planet that he comes into contact with, to invest himself in his habitat as fully as he can. The point is then to seek a multi-local rootedness that cherishes each place – and the narratives that clothe it – but does so without any exclusivist worship of its aura.

To ensure the multiplicity of local loyalties, such a pedagogy has to give a crucial place to translation. Horvat makes it obvious that, writing as he is in Croatian, he has a standard average European reader in mind. He keeps referring to the tropical setting and to its difference from what that typical reader is used to in terms of physical and cultural circumstances. At that level, his writing comes across as already translated. Given his unusually multilocalist agenda, Horvat's resort to such pretranslation in the texture of his writing places us at a defamiliarizing distance from the standard nationalist backdrop of the children's writing that has served as the staple diet for generations of children. (For readers not clued into this reference to nationalism, perhaps I should quickly point to an obvious example: Enid Blyton, for instance, inculcates love of all things English and suspicion of all things French.) Thus, his writing serves a pedagogy that consciously disengages the child from a not yet discredited nationalist pedagogy.

To summarize these remarks, I shall use the term ‘convivial alterspace’ for the space of otherness, of alterity, that Horvat constructs for his aboriginals at a distance from the absent nation (to which he belongs and for whose children he is writing), at a self-consciously convivial distance that undercuts the ‘othering’ in such a rhetoric. The convivial alterspace is already a translation. When Zlatko Tišljär translates it into the bridge language Esperanto or Malasree Dasgupta translates this bridge version into Bangla, they are in a sense continuing the author’s translative labour.

The substantivist take on translation studies does not eliminate the need for an interrogation of the formal manoeuvres that translators go in for; what substantivism does is ask just how the translator climbs down from the source text’s writing to a corresponding speaking, how a conversation-enabling tentative match is established between the perceptual base of that speaking and some target language micro-environment for re-perception, and how the translator climbs back from this imagined speaking to the written outcome.

In other words, substantivist theory and practice, as an unabridgement sensitive to the speech-writing duality, ubiquitous in language and literature, watches the way texts and their transformations negotiate this duality differently in different settings. The formalist version of translation studies is sensitive to cultures alone; the substantivist version is a quest for the civilizational element at which cultures can achieve a fuller sense of reality only when they are in conversation and can escape the carved-in-stone appearance of their written base where the past and its custodians keep trying to ambush the future.

In the following section, I take a look at the Esperanto to Bangla translation with such thoughts in mind. This scrutiny does not abandon the standard formalistic worries about modulation but asks just what kind of moves the translator’s manoeuvres count as, at the level of the mutually civilizing intercultural conversation which today has to supersede the nineteenth century’s colonial conversations that have never been properly terminated.

4. Modulating priorities

It is a standard point in translation studies that the French expression *Enchanté*, though ‘louder’ than its English counterpart *Glad to meet you*, is nonetheless equivalent. Moving between these languages a translator has to modulate the ‘loudness’ of such items to ensure an adequate perceptual match. Where the Esperanto version of our novel has *Ŝi ruze memorigis la patron* ‘She craftily reminded her father’, the Bangla translator writes *Se kāydā kore bollo* ‘She said – with some guile’; *kāydā* attributes less guile to the speaker than *ruze*, but this is a difference of ‘loudness’ that the typical stylistic repertoires associated with Bangla and Esperanto lead us to expect; the translator deals with this difference by performing near-automatic modulations. I mention this passage from page 4 only as an obvious case of such routine work.

The formalist take on translation studies has always recognized modulations of tone as part of the translator's labour. What seems to us to need attention at the level of postnational conversations between cultures is the modulation of priorities. The fact that the translation relay arrangements between Croatian and Bangla in the Euro-Indian project have been able to use the particularly transparent bridge language Esperanto not only minimizes formal loss of content or connotations, but also heightens awareness of the priorities that variably shape the relation between the spoken and the written in each cultural landscape. Since pedagogy is a matter of helping children to make it from the spoken presence of language to the written presence of culture, it is inevitable that the pedagogies at work in each setting play up specific priorities. The translator has to sensitively reset the priorities while recontextualizing.

For example, the Esperanto text *Wakajtapu* – as well as, presumably, the Croatian source text *Waitapu* – eschews the use of proverbs and more generally deploys a deliberately markerless rhetoric, invoking a thin discursive fabric in which participants do not expect each other to recognize phrases or sentences from any shared corpus. This avoidance of phrasal stereotypes is one aspect of Horvat's construction of a convivial alterspace.

Translating into Bangla, Malasree Dasgupta chooses to inject discursive references into the text that have the effect of attaching *Oāotāpu* not only atomistically, to the Bangla lexicon, but also molecularly, to discourses in Bangla to which standard pedagogies have exposed the typical child reading such a book. For cited or citation-allusive phrases or fragments exemplifying this strategy in the Bangla text, see the following pages:

- 10: quotes from alphabet-pedagogy verses and from a Baul song;
- 23: a quote from a song that gained prominence during the Bangladesh freedom struggle;
- 63: an allusion to a Shyama-sangeet – used to render a particularly ritualized-sounding passage about how the god Tikururu predestines all creatures to particular trajectories of experience;
- 102: a quote from a patriotic song by Dwijendralal Roy;
- 103: a quote from alphabet-pedagogy verses;
- 108: quotes from songs by Tagore and the particularly widespread phrase *ca-raiveti* taken from the Upanishads;
- 122: a quote from a political song popularized in the fifties by the iconic radical singer Hemanta Mukherjee;
- 123: a quote from a Tagore poem.

The sparing use of these familiarizing devices serves to attach the text to the discourse of the target community. At one level this strategy makes it easier for the child to read, as it keys this reading into a long familiar Bangla corpus. At another level it invites the child to wonder how to deal, as a reader, with the mismatch between the familiarity of these obviously deliberately injected bits of the culture of Bangla with

the remoteness of the alterspace whose characters the child is urged to identify with. These invocations of the Bangla canonical corpus, chosen with care to ensure that children will recognize the fragments effortlessly, work mainly around the themes of endurance and courage – thus doing the work that proverbs would have done if they had been present.

The point of using these invocations is to suggest the author's convivial intentions. A Croatian reader would have known that Horvat became an icon when he published *Bess*, a maritime diary that recounts his voyage around the world. Intertextual awareness of this other side of Horvat is in principle available to the readership in Croatia, even to children. The biography given in the introduction to the Bangla translation does mention the published diary and the voyage around the world; but one cannot expect a child reader to take such information into account while reading. The mild use of familiarizing devices serves to compensate for the unavailability of this intertextual access to the full texture of Horvat, a world traveller who has made friends with certain citizens of the sea and who wishes to share this friendship, convivially, with land-locked children as well.

I write 'citizens of the sea' to allude to yet another example of this modulation of priorities in the Bangla translation. On page 10, the Bangla text resorts to variable rendering – *Kākṛā thāke andhokāre* 'the crab lives in the dark', *Taloār-māch dheuer nāgorik* 'the sword-fish is a citizen of the waves', *Igal uccotār odhibāsi* 'the eagle is an inhabitant of the heights' – of a uniform expression iterated in the Esperanto version (page 6): *La krabo vivas en mallumo* 'The crab lives in the dark', *La glavo-fiŝo vivas en la ondoj*, 'The sword-fish lives in the waves', *La aglo vivas en la altoj* 'The eagle lives in the heights'. Again, the Bangla translator uses a splash of local colour to make up for the loss of texture that comes from the contrast between the Croatian reader's ability to see Horvat through a wider window of exposure and the reader in Bengal, who will have just this one book to look at.

The other side of this modulation of priorities effected by the Bangla translator has to do with aboriginal sexuality. Horvat's Croatian readers have no direct experience of aboriginal peoples in Europe; Bengali readers do. Activists working for aboriginal welfare in India inform us that aboriginal friends visiting cities and other 'mainstream' Indian locations cover their breasts, thus resisting what can easily turn into an objectifying move incorporating aboriginal sexual practices in the modern city's metropolitan culture. Wishing to respect this sense of privacy, activists in India, when they show photographs of aboriginals to city viewers who do not know aboriginals personally, avoid showing uncovered breasts or otherwise highlighting differences between our 'mainstream' and the sexual practices of aboriginals in their home communities.

In compliance with this policy, the Indian translator – who at the time of doing the translation was an NGO worker herself – subjected the text to the minimal bowdlerization that it needed in order to serve as part of the pedagogy (the broader pedagogy, of course, beyond the confines of the school system) of Bangla-speaking children. What was natural and landscape-enhancing in a text in Croatia, whose public finds

islands in the Pacific remote enough to serve as a credible locale for fantasy, would have become potentially titillating if it were mechanically replicated in a Bangla text. For the Indian readership has, for the last decade or two, been in the middle of a process of renegotiating the traffic between aboriginal and mainstream systems of literary cognition.

This modulation of priorities in the sexual domain appears already on page 7: *Takhono se choĝo, nāritter ābhās sabe eseche tār cehārāy*, ‘She was still very young, femininity had barely begun to be manifested in her appearance’, renders *Ŝi estis ankoraŭ knabineto kaj surbruste apenaŭ ekaperis mametoj* ‘she was still a little girl, on her chest the breasts had barely begun to emerge’ (Horvat 1989: 3).

It would of course be a serious breach of fidelity if the translation were to suppress textual content. Inspection of the texts shows, however, that the editing takes the form of relegating the modulated material from explicit statement to the level of implicatures.

Thus, this Bangla passage (Horvat 2010: 10) – *Ār igaler concu æmon khatornāk, bujhte ki pārcho nā tār phal ki dārābe? Or sangge ghar korle sārākkhon raktākto hoye thākbe āmār thōĝ* – ‘The eagle’s beak is so dangerous, don’t you see what this will lead to? If I live with him, my lips will keep bleeding’ – makes available to the reader the same content as *La aglo havas danĝeran bekon, kiel li kisas min? Ĉiukise mi havos sangantajn lipojn!* ‘The eagle has a dangerous beak, how is he going to kiss me? At every kiss I will have bleeding lips!’ (Horvat 1989: 6). It is just that the Bangla rendering does not have the daughter directly ask ‘how is he going to kiss me’ – she mentions her bleeding lips, making the reference to kissing perfectly clear. Notice that the reference to bleeding lips is reproduced from the Esperanto version; it is not a workaround provided by the Bangla translator.

The language used is by no means infantilizing or one-dimensional. On page 9 we read *Taloār-mācher nāker opor iyā baĝo ækĝā dhārālo phalā āche, je bisāl phalātār nāmei or nām hoyeche taloār-māch, or sangge āmār jombe bole tumi mone karo?* ‘The swordfish has a sharp blade, yay big, on its nose, the blade that has given him his name Swordfish, you think I can possibly have fun with him?’ Compared to the far more literal *La glavofîso havas surnaze ponardegon, akraklingan longan ponardon, kiel ni interkisiĝos?* (Horvat 1989: 5), ‘The swordfish has a massive dagger on its nose, a long dagger with a sharp blade, how shall we kiss each other?’, the Bangla text is as racy and as direct – for the experienced reader and the innocent reader, respectively – as a book for children with such content can be, and it interjects a comment about the term ‘swordfish’ for good measure.

Eros proper is not the only issue. The name of one of the characters is at stake on page 16: *Noukoy uĝhlo dhāki, tār nām Komorkātā. ... Komorkātār komorer nicer bes khānikĝā kātā gæche. Bachor dasek āge somudre snān korchilo æmon somay khuble niyeche ækĝā hāngor.* ‘The drummer came on board – they call him Waist-Chopped. ... Waist-Chopped has quite a bit missing, under his waist, it got chopped off. About ten years ago he had gone swimming in the sea when a shark attacked him and bit

him – that’s when it happened.’ Consider the consequences of reproducing (from Horvat 1989: 12) the name *Duonpug* ‘Half-Ass’ and explaining that he had lost half of his posterior to a shark. Given the semiotics of Bangla, the man’s name and this description would have come across as much more insulting than the author could possibly have intended. The Bangla word *pāchā* ‘ass’ belongs to a distinctly lower register than Esperanto *pugo*, American English *ass*, and presumably the Croatian word for this part of the anatomy.

Note again that the description refers quite clearly to a region *under* the man’s waist, and leaves the reader in no doubt that a euphemism for the posterior is intended. These manoeuvres clearly fall within the range of modulation – they do not stray into infidelity.

Let us now turn from the translation to the lives of the children who read these stories.

5. Postnational pedagogies

The postnational space is marked by an essential multiplicity of pedagogies. The adult reasons for this are familiar: with the demise of the nation-state legitimately led by canonical upper-class male adults, with the rise of nation-fragments struggling to secure human rights and entitlements for various marginal categories, under terms set by corporate and other non-state actors and overseen by increasingly supra-national political arrangements, it is no longer possible for the state, working through the nation’s schools, to offer a unique interpellation to the typical child. The adult take on the matter is that pedagogies in such a period of schooling – and of outside-school edutainment, fed in part by translations and in large part by fantasy rather than realist fiction – are essentially multiple because they are essentially contested.

What that adult critique of classical adult reasoning leaves unclear is how we are to make this multiplicity available to the child without making it look like a consequence of illegitimate dithering by an irresponsible or lazy bunch of parents and teachers.

The problem may become clearer if we articulate a concrete example. In a workaholic India, convinced that its new Anglophone workaholicism has been successful and that therefore the only western linguistic presence in contemporary India should be English, we need to have something to tell children who, prompted by their parents and other ideological moulders, ask us why we are trying to waste their time with Croatian or Esperanto or other junk when they have their hands full.

I would suggest – and this is at the same stroke a practical and a theoretical proposal – that we should tell the children, “Teachings come with teams attached. Education is a team sport. When you play with an actual ball on the field, it goes back and forth. When you play the game with books and CDs, there is translation, which is exactly like the sports you know and love. A ball doesn’t stand still; why do you expect words to stand still? They only make sense when they are thrown around the field.”

If translatability between educational apparatuses is packaged as an essential part of the deal between the child and her books, we move into a new geometry for the play of apparatuses – and will perhaps prepare the children for a different politics, one in which parties will learn how to read each other’s agendas in a spirit of conviviality, without sacrificing differences, but on the contrary learning to make sense of them by reading them with non-hostile, friendly, but also non-surrendering caringness. From such new forms of nurture, a different relation between languages, politics and pedagogies will arise, under a sky capable of serious peace at last.

Bibliography

- Damrosch, David 2009: What could a message mean to a cloud?: Kalidasa travels west. In: I. Chanda, C. Mohan, & S. Chakraborty Dasgupta (eds.): *Travelling in Cultures: Comparative Studies, Theory and Practice*. Delhi: Worldview. 119–134.
- Dasgupta, Probal 2010a: La postnacia literatura entrepreno kaj Esperanto. In: D. Blanke, U. Lins (eds.): *La Arto Labori Kune: Festlibro por Humphrey Tonkin*. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio. 695–701.
- 2010b: Translating fiction for children: pedagogy and the post-national imaginary. *Jadavpur Journal of Comparative Literature* 47: 13–26.
- 2011: *Inhabiting Human Languages: The Substantivist Visualization*. Delhi: Samskriti, in collaboration with the Indian Council of Philosophical Research
- Horvat, Joža 1989: *Wakajtapu*. Tr [from Croatian into Esperanto] Zlatko Tišljar. Zagreb: Internacia Kultura Servo
- 2010: *Oāotāpu*. Tr [from Esperanto into Bangla] Malasree Dasgupta. Kolkata: Samatat
- Nouss, Alexis 2007: Translation and métissage. In: P. St-Pierre, P. C. Kar (eds.): *In Translation – Reflections, Refractions, Transformations*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 245–252.
- Venuti, Lawrence 1995: *The Translator’s Invisibility: A History of Translation*. London: Routledge
- Viswanathan, Gauri 2005: “Synthetic vision”: internationalism and the poetics of decolonization. In: S. Bermann, M. Wood (eds.): *Nation, Language, and the Ethics of Translation*. Princeton: Princeton University Press. 326–345.

Fruaj interkulturaj valoroj en Esperanto en la kerno de la Zamenhofaj *Hilelismo* kaj *Homaranismo*

Abstract. Early intercultural values in Esperanto: at the heart of Zamenhof's *Hillelism* and *Homaranismo*

People liked Esperanto “because it brings their hearts together” (Zamenhof). Hearts opening somehow alludes to the *internal idea of Esperantism*. In the “fundamental law” of *Hillelism*, according to Zamenhof the only just rule for reciprocal relations between peoples and religions, attributed by him to Hillel the Elder but found earlier in the *Story of Ahikar* about an Assyrian minister (7th century BC), is the golden rule: “Act toward others as you would like them to act toward you”. In this way mutual trust is provided, because the thought that the other is probably also trying to follow that rule psychologically helps both sides in their intercultural communication. In addition, there is an effort not to have prejudices, but to see in the other first a human being and sibling, a principle of his later *Homaranismo*. Apart from linguistic features, therefore, non-linguistic features, related to Esperanto literature as a carrier of international values are also helpful for intercultural communication. In the formulation of these values first expressed by Zamenhof, we found other, Indian, influences.

Resumo. Homoj ŝatis Esperanton «tial ke ĝi alproksimigas iliajn *korojn*» (Zamenhof), Tia kora malfermiĝo iel ligiĝas kun la *interna ideo de la esperantismo*. En la «fundamenta leĝo» de *Hilelismo*, laŭ Zamenhof, la sola justa reguligo de reciprokaj rilatoj inter gentoj kaj religioj, troviĝas –atribuita de li al Hillel, sed jam trovebla en la *Saĝo de Ahikar*, asiria ministro (7-a jc a.K.) – la ora regulo: «Agu kun aliaj tiel, kiel vi deziras ke aliaj agu kun vi». Tiel estas provizita reciproka konfido, ĉar la penso ke verŝajne ankaŭ la alia provas agi laŭ tiu regulo, psikologie helpas ambaŭ kunparolantojn en sia interkultura komunikado. Aldoniĝas strebo ne havi antaŭjuĝojn, sed vidi en la alia unue *homon* kaj fraton, principo de lia posta *Homaranismo*. Krom lingvaj trajtoj, do estas, ankaŭ helpaj por interkultura komunikado, nelingvaj trajtoj ligitaj al la Esperanta literaturo kiel portanto de internaciaj valoroj. En la formulado de tiuj unue esprimitaj de Zamenhof, ni malkovris pliajn influojn, hindajn.

Enkonduko

Ni interesiĝos pri *nelingvaj* trajtoj de Esperanto, kiuj helpas aŭ almenaŭ influas la komunikadon. La kerno de la Zamenhofaj *Hilelismo* kaj *Homaranismo* estos ankaŭ la kerno de nia studeto. Sed por unue evidenti ke, kvankam tio estas malfacile priskribebla en si mem, ekzistas ja io eksterlingva, nepalbebla sed perceptebla per ĝia efiko, mi komencos per jena rakonto de anglino en Anglujo dum la unua mondmilito:

«Kio pri la Esperanto ‘sento’ mem, kiu tuŝas la koron? Tion ĉiu el vi certe jam spertis laŭ propra maniero, kaj tio ofte estas tro profunda por esprimiĝi per vortoj. Tiel estas ja por mi, kiam mi pensas pri la mirinda akcepto kiun mi renkontis en aŭgusto 1916, en urbeto de Jorkio (*Yorkshire*): min, nur kelkmonatan esperantiston kaj mian amikon kiu tiam eĉ ne estis Esperantisto sed ĉi-okaze decidis fariĝi tia, gastigis du tute nekonataj samideanoj (...) [Ni] ricevis la plej elkoran el la bonvenoj, certe neniam superitan per tiu de eĉ la plej malnova amiko aŭ plej kara parenco, [ni] trovis ĉion kio povus eble ion aldoni al nia komforto kaj plezuro, planitan kaj plenumitan en la plej malgranda detalo, [ni] estis traktataj samtempe kiel honora gasto kaj intima amiko, kaj nia foriro la sekvan tagon estis akompanata per la plej elkoraj deziresprimoj» (Truss: 38).

Kial tiu ĉi rakonto – nun kiam ekzistas *Pasporta Servo* – pri preskaŭ banala okazaĵo (kiu tamen decidigis la amikon eklerni Esperanton)? Pro jenaj punktoj:

- temis pri kvar denaskaj *samlingvanoj* (ĉiuj denaskaj angloparolantoj);
- la amiko tute ne estis Esperantisto, do scipovis nek paroli nek kompreni Esperanton. Do, la komunikado devis okazi en la angla, krom eble kelkaj frazetoj en Esperanto; kaj fine:
- la gastigantoj estis du *nekonatuloj* (*entirely unknown*).

Tio montras ke ne la *lingvo* Esperanto rolis en la komunikado, sed io alia, *ne* lingva, kiu tuj malfermis la korojn (vorto tri-foje uzita). Tiu tuj amikiga rolo de Esperanto, kiu igis nekonatulojn agi kiel jam «la plej malnova amiko» (samloke) estas atestita pli frue dum la milito. Pál Lengyel estis malliberigita kun sia familio en urbo de centra Francio; kaj

«inter la soldatoj gardantaj la ejon mi trovis du samideanojn... ili konsideris nin, ‘malamikojn’, tuj amikoj kaj ili faris en nia intereso kion ili povis... Ja! Esperanto ne estas nur lingvo; ĝi estas io alia...» (Lengyel 1923: 15).

Kaj jen tria ekzemplo, de angla junulo partopreninta en la unua Universala Kongreso (en 1905 en Boulogne-sur-Mer). Pri la dua tago de la kongreso (kiam li ekskurse iris al la Bulonja ĉevalkurejo), li skribis:

«Ni baldaŭ estis atingitaj de aliaj amikoj. Kelkaj amikoj de unu tuta tago, aliaj de nur malmultaj minutoj, sed ĉiuj tamen amikoj, ĉar en Esperantujo malmultminutaj konatiĝoj egalvaloras tiun plurjaran en aliaj landoj» (Anonima Anglo [1905], en Colas: [14]).

Alia partopreninto baldaŭ publikigis poemon kun jenaj lastaj versoj:

«Per BICIKLETO mi fremdulajn landojn vidas,
Sed ESPERANTO min al homaj koroj gvidas» (Bicknell: 188).

Per tiuj du personaj konfirmoj ni alvenas al la fama rimarko de Zamenhof pri la unua kongreso, iomete longa, do el kiu mi konservas nur la por ni plej gravajn frazojn:

«Vi memoras, kiel forte ni ĉiuj estis entuziasmigita en Bulonjo ĉe l' Maro (...) Kio do tiel entuziasmigis la membrojn de la kongreso? (...) Ĉu la fakto, ke ni komprenis nin reciproke? Sed en ĉiu kongreso de samnaciaĵoj ni ja komprenas nin ne malpli bone, kaj tamen nenio nin entuziasmigas. Ne, vi ĉiuj sentis tre bone, ke nin entuziasmigis ne (...) la reciproka sinkomprenado per si mem (...) sed la interna *ideo* de la esperantismo, kiun ni ĉiuj sentis en nia koro» (Zamenhof, 1906d: 211),

kaj kiun ĝis tiam ĉiuj nomis, laŭ la poemo *La Espero* de Zamenhof, la «nova sento». Ideo estas pli intelekta, sento, pli kora. La pli grava el ambaŭ flankoj de la sama afero, por Zamenhof, estis la lasta, kion li klare ĵus montris dirante ke la unuaj esperantistoj «ŝatis Esperanton (...) ne tial ke ĝi alproksimigas la *cerbojn* de la homoj, sed nur tial, ke ĝi alproksimigas iliajn *korojn*.» (samloke).

Do la interna ideo, kiu cetere restis iom nebula koncepto (kaj do eble pro tio pli facile akceptebla de ĉiuj), estis por Zamenhof nur ia surrogato de tio kion li ne rajtis prezenti dum la dua UK (Ĝenevo 1906), lia Hilelismo, kies ĉefa regulo estos la temo de la unua parto.

1. Hilelismo aŭ *Ahikar*-ismo?

Multaj el vi plej verŝajne jam konas tiun nomon kiun, laŭ ĝia elpensinto Zamenhof, «la hilelismo ricevis laŭ la nomo de la antikva Palestina saĝulo Hillel, kies modifika principo estas akceptita kiel bazo por la religio de la hilelistoj» (Zamenhof 1906a: 5) aŭ pli precize nura «*ponto* inter ĉiuj religioj», kiel Zamenhof klarigis poste (Zamenhof 1906c: 102). Mi tamen deziras alporti iom detalajn precizigojn pri tiu nomo.

La unua parto de la ĉefa regulo kaj fundamenta leĝo de hilelismo estas «agu kun aliaj tiel, kiel vi deziras ke aliaj agu kun vi» (Zamenhof 1906a: 10, §10b)¹. Zamenhof atribuis ĝin al Hillel ha-Zaken («la Maljuna»), samtempulo de Jesuo, sed temas pri versio de la tiel nomata *Ora regulo*, multe pli antikva. Ekzemple ĝi jam ekzistas en la Malnova Testamento: en la biblia dua-kanona libro de Tobio (IV, 15), verkita almenaŭ du jarcentojn antaŭ la fama Hillel. Zamenhof cetere skribis: «Se okaze tiu principo estus esprimita [subkomprenite: unufoje] ne de Hillel, sed de ia tute sensignifa kaj senvalora persono, ni devus nomi tiun principon per la nomo de tiu persono» (Zamenhof 1906c: 103; same kiel pri fizikaj leĝoj, ekzemple la principo de Arkimedo).

Nu, la plej probable unua kiu esprimis tion, estis Ahikar, ministro de la sinsekvaj asiriaj imperiestroj Sin-ahe-eriba (Sanherib en la Biblio kaj PIV) kaj lia filo Asur-ah-

¹ Ĉi tie ni ne parolos pri ties dua parto, «kaj aŭskultu ĉiam la voĉon de via konscienco», ĉar ĝi ne rilatas al interhoma komunikado.

iddin (la biblia Esar-Ĥadon), kiuj regis de 705/704 ĝis 669 antaŭ Kristo². El lia legenda biografio, *Historio kaj saĝo de Ahikar*, kies originalo estis verkita plej verŝajne en la aramea, arameaj eroj estas konservitaj al ni sur papirusoj, malkovritaj komence de la XX-a jc sur Elefantino (insulo en Nilo), kaj montras ke en la V-a jc antaŭ Kristo lia historio kaj liaj sentencoj estis disvastigitaj en la tuta juda mondo; kaj ankaŭ ekster ĝi: la helena filozofo Demokrito, ekzemple, en sia vojaĝo ĝis Babilonio, ilin trovis kaj tradukis en la grekan (Nau: 35–36), ktp; kaj la ora regulo mem troviĝas en la armena versio (*Maksimoj kaj saĝo de Khikar*, 88), jene formulita:

«Mia filo, kio ŝajnas al vi malbona, tion vi devas ne fari al via proksimulo.»³

Do en 1906 Zamenhof, almenaŭ laŭ sia propra principo, devintus nomi sian projekton ne plu Hilelismo, kiel en sia unua broŝuro ruslingva (Zamenhof 1901) – fakte ne diskonigita ĝis ĉi ties reprodukto kun Esperanta traduko de Adolf Holzhaus en 1972, sed Ahikarismo (kvankam eble estis ankoraŭ multe pli malnova ora regulo, sed sufiĉe malsame formulita: „Agu en la strikta respekto al vi mem kaj al la aliaj.”)⁴

Des pli ke en 1904 ankaŭ en la germana, lingvo kiun li flue parolis (Zamenhof 1905: 111), aperis la maksimumo tre simila, malgraŭ ĝia negativa formo, al la principo laŭ li «formulita jam antaŭ 2000 jaroj de rabeno Hillel» (Zamenhof 1990: 1163), sed do almenaŭ duon-jarmilon pli frua (krom se, ne tute maleble kiel rimarkis Wattles: 43, temus pri interpolaĵo): «Kind, was dir schlecht scheint, sollst du deinem Genossen nicht antun» (Vetter: 343).

2. Aliaj eblaj influoj?

Simila frazo estis elpensita pli malpli samtempe ankaŭ de Konfuceo, aŭ atribuita al li de postaj disĉiploj: «Kion vi mem ne volas, ne trudu al aliaj», laŭ traduko (en Zhang Qicheng) plej probable el *Analektoj*, xv, 24. Ĉar la kunteksto, surprize, iel paralele kompareblas al tiu de rakonto pri Hillel (al kiu ni alvenos nur poste), ni citas ankaŭ pli kompletan tradukon:

Zi Gong [la fidela disĉiplo Duanmu Ci] demandis: «Ĉu ekzistas iu vorto kiu povus gvidi personon dum vivo?» La majstro respondis: «Kiel pri ‘reciprokeco’! Neniam trudu al aliaj kion vi ne elektus por vi mem.» (eble laŭ la angla sed kun originalo, en Konfuceo)

² Vidu Tobit 1: 21–22: 1957; Gerard: 41–42; *II Reĝoj* 19:36–37, en Zamenhof 1926: 341; Cardascia, Lafforgue: 651; kaj Assyrie.

³ Laŭ: „Mon fils, ce qui te paraît mauvais, tu ne dois pas le faire à ton *prochain*„ (Nau: 269) aŭ: „via najbaro” (*voisin*) (p. 58). Tria senco: „Son, that which seems evil unto thee, do not to thy *companion*.” (Conybeare, Rendel Harris, Lewis: 34), simila al la germana: *Genossen*.

⁴ Laŭ jena franca traduko el la egipta: „règle d’or: « Agir dans le strict respect de soi même et des autres », (Mpala Mbabula: 87).

Diro simila – krom la reciprokeco⁵, kiu eble implicas atendon pri sama traktado de la flanko de la aliulo – ĉi-foje prezentiĝas kiel resumo de la tuta religia instruo, kaj plie kun distingo inter tiu esenco kaj la tuta cetero. Mi tradukas kiel eble plej laŭvorte el sanskrito:

न तत्परस्य संदद्यात् प्रतिकूलं यदात्मनः । एष संक्षेपतो धर्मः कामादन्यःप्रवर्तते ॥	na tat parasya saṃdadyāt pratikūlam yad ātmanaḥ eṣa saṃkṣepato dharmāḥ kāmad anyāḥ pravartate

([parto 13:] Anuśāsanaparvan, 114,8. En: *Mahābhārata* 1999)

Ne tion al aliulo faru,

kio [estus] malagrable al vi mem (subkomprenite: se iu farus tion al vi)⁶.

Tio ĉi [estas], koncentrita (densigita), la [tuta] Leĝo (*dharmā*).

De la deziro – aŭ: laŭ la [propra] plaĉo [de ĉiu] – devenas [ĉio] alia.

Por doni pli da aŭtoritato al tiu instruo oni metis ĝin en respondon de princogovernisto (Droṇa), surtera enkarniĝo de la dio Bṛhaspati kiu eĉ estas la «guruo de la dioj» (*deva-guru*); kaj tiam, per la buŝo de Droṇa, tiu dio mem parolis: „bṛhaspatir uvāca” (13, 114,2).

Aliflanke almenaŭ la okcidentaj fakuloj pri tiu giganta epopeo rigardas preskaŭ la tutajn partojn 12-an kaj 13-an (en kiu tiu *śloka*⁷ troviĝas) kiel vastajn malfruajn interpolaĵojn⁸, tamen enmetitajn probable plej malfrue en la IV-a jc post Kristo⁹. Sed preskaŭ identa kaj samsenca *śloka* troviĝas ankaŭ en la 5-a parto (*MBh.* 5,39,57)¹⁰, kaj do povas esti verkita iam ekde la IV-a jc antaŭ Kristo, aŭ pli frue se temus pri unu el la multaj originaj elementoj kiuj „povas datumi el sufiĉe antaŭa tempo”¹¹.

Fakte ĝi apartenas al la kategorio de la anonimaj tradiciaj *subhāṣita*: la «bele dirita[j]», iaj ekvivalentoj, en poezia formo, de la proverboj, kaj kiuj estas reproduktitaj, aŭ tute idente aŭ kun variantoj, kiel literaturaj ornamaĵoj. Jen traduko de tria versio, el *Pañcatantra*. Sed ĝi ankaŭ troviĝas ekzemple en la antologio *Śārṅgadhara-Paddhati*,

⁵ Sed en la tempo de Zamenhof, anstataŭ ĝi alia traduko estis jena: «Ĉu tiu ne estas la vorto tolere-mo?» (Laŭ Couvreur 1895: „N’est-ce pas celui de tolérance?”). Tiun ĉi tradukon Zamenhof *teorie* povis konsulti ĉar li mem skribis: „La lingvon francan mi legas libere” (Zamenhof 1905: 111).

⁶ Laŭ prava klariga aldono de Böhtlingk (n° 3253): II, 212.

⁷ Sanskrita strofo kies Esperanta nomo povus esti „ĝloko” kaj kiu, plej kutime sen-rima, konsistas el kvar 8-silaboj.

⁸ „Les portions didactiques (...) ont leur place privilégiée dans les sections XII (...) et XIII (...) Il s’agit là d’une gigantesque interpolation” (Renou, Filliozat, §792: I, 394). „The Anusasana Parva is (...) obviously a later inter-polation in the epic” (Anonima indiko en Ganguli).

⁹ „Das Mahābhārata kann demnach seine jetzige Gestalt nicht früher als im 4. Jahrhundert v. Chr. und nicht später als im 4. Jahrhundert n. Chr. erhalten haben.” (Winternitz: I, 396).

¹⁰ *saṃdadhyāt* anstataŭ *saṃdadyāt*, sinonimaj malgraŭ malsamaj radikoj (DĀ: „doni”, kaj DHĀ: „meti, direkti”); kaj jena 3-a verso: *saṃgrahaṇaiṣa dharmāḥ syāt*, laŭvorte: „En resumo, tio ĉi la [tuta] leĝo estas [aŭ: estu].”

¹¹ „Le *Mahābhārata* a pris sa forme actuelle entre le IVe s. avant l’ère et le IVe s. après. Mais les origines peuvent remonter sensiblement plus haut.” (Renou, Filliozat §803: I, 401).

verkita en 1363; kaj tie ankaŭ ĝi estas atribuita al la mita Krishna-Dwaipayana Vyāsa, la laŭlegenda aŭtoro kaj de *Mahābhārata* kaj eĉ de la Vedoj (la plej unuaj prahinduismaj verkoj):

श्रूयतां धर्मसरस्वत्
श्रुत्वा चैवावधारयतां ।
आत्मनः प्रतिकूलानि
परेषां न समाचरेत् ॥

śrūyatām dharma-sarva-svam
śrutvā caivāvadhāryatām
ātmanaḥ pratikūlāni
pareṣāṃ na samācaret

(Kosegarten III, 104: 166; por referencoj al aliaj verkoj vidu en: Böhtlingk (n° 6579): III, 401.)

Aŭdatu de l' leĝ' la esenco,
aŭdintoj akceptu en penso:
se io al iu malplaĉas,
li *ne* al aliaj faraĉas!

(Aŭ, pli fidela fino: «al aliaj li ne faru». Mi tradukis per triamfibrakaj versoj la oksilabojn de la sanskrito, kies ritmo ne estas reproduktebla en Esperanto.)

En la 12-a parto de *Mahābhārata* troviĝas simila regulo sed *pozitive* formulita (kiel ĝeneraligo aŭ pravigo de unue aparta *retorika* demando, kion mi reliefigas per amfibrakoj):

जीवति यः स्वयं चेच्छेत्
कथं सोऽन्यं प्रघातयेत् ।
यद्यदात्मनश्चेच्छेत्
तत्परस्यापि चिन्तयेत् ॥

jīvitum yaḥ svayaṃ cecchet
katham so 'nyam praghātayet
yad yad ātmani ceccheta
tat parasyāpi cintayet

([12-a parto:] Śāntiparvan, Mokṣadharmap., 260, 9250-9251. En: *Mahābhārata* 1837: 692)

Se iu [ja prave] deziras mem vivi, [subkomprenite: «Ĉar ĉiu»]
alian [vivanton] li kial mortigus?
Ĉiun ion kio deziratas por li,
tion ankaŭ por aliaj li prizorgu.

Laŭ la Talmudo ne disĉiplo lia sed pagano, kaj ne en unu vorto sed en la tempo dum li staros sur unu piedo, petis Hilelon instrui al li la tutan Leĝon (Steinsaltz). Zamenhof jene indikas ĉi ties respondon: «La tuta esenco de nia religio estas la leĝo: ‘agu kun aliaj, kiel vi volas, ke oni agu kun vi’; ĉio alia estas nur komentarioj» (Zamenhof 1906c: 103), sufiĉe fidele, sed ne tute, kaj unue ne komplete ĉar li forlasis la finajn vortojn per kiuj Hillel petis sian demandinton tamen studi; kaj ankaŭ ĉar Hillel uzis ne la pozitivan formon, sed la negativan, jenan, לא תעבירך לא תעבירך (Davidson), tio estas:

«Kio ne estas agrabla al vi, ja tion ne faru al homo alia» (Maimon 1978: 181).

Sed por havi ĉion bezonatan, ni citu ankoraŭ eron el la *Evangelio* laŭ Mateo (7,12):

«Nu, agu kun la homoj en ĉio kiel vi deziras ke ili agu kun vi. Ĉar tio estas la Leĝo kaj la Profetoj» (trad. Berveling: 21).

Do eble Zamenhof akceptis ne nur la oficialan influon de Hillel sed, pli malpli, ankaŭ tiun de kristanaj evangelioj kies cititan eron li verŝajne konis ĉar pri kristanismo li sciis pli ol mezklara judo. Ekzemple li tradukis la “Patro nia” (Zamenhof 1887: 19) instruatan de Jesuo al siaj disĉiploj. Kaj li certe sciis multe pli ol ĝis nun oni kutime opiniis. Ni komparu la finon de jena deka paragrafo el la unua versio de la zamenhofa “Deklaracio de hilelismo”:

«Kiel fundamentan leĝon de mia religio mi rigardas la regulon ‘agu kun aliaj tiel kiel vi deziras ke aliaj agu kun vi, kaj aŭskultu ĉiam la voĉon de via konscienco’; ĉion alian en mia religio mi rigardas nur kiel legendojn aŭ kiel religiajn morojn (...), kies plenumado aŭ neplenumado *dependas de mia persona deziro*» (Zamenhof 1906a: 10).

kun la du lastaj versoj el *ŝloka* jam tradukita de ni, sed nun en jena malsimila germana traduko: “das ist die Summe des Gesetzes, jedes andere Gesetz *gilt nach Belieben*” (Böhtlingk: II, 212), kion, traduke el la germana, jene citas Wattles (noto 1 de p. 4): “that is the sum of the law; every other law is *valid as you like*.”¹²

Pro la rimarkinda simileco, mi emas supozi ke tiu ĉi germana tradukero, publikiĝita en Sankt-Peterburgo en 1864 kaj denove en 1872, influis lian formuladon, sed ke Zamenhof legis ĝin nur post aprilo 1901 ĉar liaj unuaj versioj estis malsamaj. Unue, preskaŭ certe en lia “brila parolado” dum la unua sionista kongreso en Varsovio (Wiesenfeld: 1), 19-22 de aŭgusto 1898 (Korĵenkov: 143), li diris:

«Ĉiuj ceteraj religiaj instruoj (...) faras nur homajn komentariojn, kiuj en religia rilato estas devigaj al vi nur en tiu okazo, se voĉo de via koro diras al vi, ke tiuj komentarioj estas veraj» (Zamenhof [1898(?)], tradukita en Zamenhof 1990: 1101)

kaj en lia nedisvastigita broŝuro: “(...) nurajn homajn komentariojn, kiuj povas esti veraj, sed povas esti ankaŭ eraraj” (Zamenhof 1901, en Zamenhof 1990: 1166). Do Zamenhof eble estis simile influita de la aliaj citaĵoj, ankaŭ tradukitaj en la XIX-a jc, ĉar li klarigis:

«En la daŭro de tre multaj jaroj la iniciatoroj [ĉefe aŭ eble eĉ nur li] devis malfacile bataladi kun si mem, konstante serĉadi, esploradi kaj ŝanĝadi, antaŭ

¹² Mi ne povas ĉi tie kritiki tiujn tradukojn, el kiuj la dua, cetera, nur paŭzas la unuan.

ol tra la multegaj kaj plej diversaj komplikitaj dogmoj, kiujn instruas la mondo kaj niaj kutimoj, ili venis al tiuj dogmoj, kiujn instruas la absoluta justeco kaj logiko (...) Nia ideo ne estas nova; sed ĝuste tio ĉi estas nia forto: ĝuste tiu fakto, ke pri nia ideo revis kaj revas la plej bonaj homoj en ĉiu tempoj kaj en ĉiuj lokoj de la tero» (Zamenhof 1906c: 103–104).

Tiu principo – ne nur do laŭ Zamenhof – estas la «sole justa reguligo de la reciprokaj rilatoj inter ĉiuj gentoj kaj religioj» (Zamenhof 1906a: 2), kaj pli ĝenerale inter kulturoj kaj inter homoj; do ĝi estas ia kultura bazo komuna al ĉiuj raciaj kaj logike pensantaj homoj. La plano kiun li nomis Hilelismo ne temis pri religio sed konsistis «en la kreado de morala ponto, per kiu povus unuiĝi frate ĉiuj popoloj kaj religioj» (Zamenhof 1905: 107), kaj fakte li baldaŭ forĵetis eĉ la ideon de unuiĝo mem, aŭ almenaŭ de unuformiĝo (Zamenhof 1905: 109).

Estas strange ke, sen mencio nek aludo al Zamenhof kaj Hilelismo, nuntempa profesoro pri morala teologio ĉe la brusela Instituto de teologiaj studoj verkis artikolon titolitan «Pluraj religioj, unu moralo?». Kaj en ĝi, eble la kerno de tiu etiko kiun li nomas «komuna morala trezoro» de la homaro, estas la sama ora regulo, en kiu la Patroj de la Eklezio (la unuaj teologoj) vidis kvazaŭan «resumon de la tuta ‘natura leĝo’, t. e. de la leĝo enskribita de la Kreinto en la naturo mem de la homo» (Hennaux: 555). Plie, en piednoto de sia konkludo li citas, pri dialogo kun frato[j] de alia[j] religio[j] karesman leteron de kardinalo skribinta: «La tuta homaro konsistigas ununuran familion (...) La papo Johan-Paŭlo la II-a (...) en Asizo (...) povis paroli pri ‘mistero de unueco’ kaŝita sub la *eksteraj* diferencoj kiuj distingigas la religiojn unu de la aliaj.» (p. 560), kaj li mem konkludas: «Kiaj ajn estas la malfacilaĵoj eventuale renkontotaj survoje, la religioj povas alveni (...) ĝis substanca akordo pri komuna moralo» (p. 561).

Kiel transiro al la parto pri Homaranismo, jen kion, tuj post la 3-a UK en Cambridge, Zamenhof respondis al rabeno kiu intervjuis lin (Zamenhof 1907: 17):

«Mi jam delonge [fakte antaŭ malpli ol unu jaro!] forĵetis tiun projekton [Hilelismo], kiu montriĝis ne praktika, kaj mi laboradas nun per mia tuta forto por simila celo, nome, por la movado al kiu mi donis la nomon ‘Esperantismo’. (...) Ĝiaj idealoj – krom la praktika celo de la lingvo Esperanto – estas pure humanaj. Ni deziras krei neŭtralan fundamenton, sur kiu la diversaj homaj gentoj povu pace kaj frate interkomunikiĝi, ne altrudante al si reciproke siajn gentajn apartaĵojn» (do inkluzive la ne tuj kompreneblajn eŭropajn esprimojn pri kiuj atentigas Renato Corsetti en tiu ĉi volumo).

Sed aparta movado kun nomo «Esperantismo» fakte neniam naskiĝis ĉar ĝi jam ricevis alian nomon, *Homaranismo*, kiun Zamenhof ne menciis eble nur ĉar ĝi estis malfacile klarigebla al neesperantista publiko (la legantoj de la semajna londona gazeto *Jewish Chronicle*).

3. Homaranismo

Senkulpiga averto de la unua homarano, ankaŭ taŭga ĝuste nun:

«Mi ne [povas] nun multe paroli pri la esenco kaj celoj de la homaranismo, ĉar tio ĉi postulus la skribadon de multaj kaj grandegaj volumoj, kiuj pli aŭ malpli frue sendube estos verkitaj de diversaj homaranoj. La temo estas tiel ampleksa, ke kiom ajn multe mi parolus, mi ne klarigus eĉ la centonon de tio, kio devas esti klarigata. Tial mi lasas al aliaj personoj kaj aliaj tempoj la iom-post-ioman plenan klarigadon de la homaranismo kaj mi diros nur kelke da vortoj» (Zamenhof 1906c: 102).

Sed pri kio temas kaj unue kial tiu nomo? Male de hilelismo kiu klare aludis precizan personon (kaj plie judan, kio povis forpuŝi multajn el la nejudaj esperantistoj), homaranismo estas senpersona nomo kaj tute Esperanta. Laŭ Zamenhof tiu nova nomo «pli precize esprimas la tutan esencon de nia ideo (‘homarano’ en la lingvo Esperanto signifas ‘membro de la homa familio’)» (Zamenhof 1906b: 27, kaj sama difino en lia lasta versio, Zamenhof 1917: 2721).

Jen pri kio temas laŭ D-ro Aleksandro Gottfried Naumann (kiu ne estas pseŭdonimo de Zamenhof, ĉar tiu homo reale ekzistis, kiel pruvas lia foto en *La Ondo de Esperanto* 1912/5: 81, ktp), (dua) sekretario de la Unua Grupo Homarana:

«Lingvo Internacia havas la celon krei inter la gentoj neŭtralan ponton en rilato *lingva*, la homaranismo volas krei tian saman ponton en *ĉiuj* rilatoj. La homaranismo estas nur plifortigita esperantismo, kaj ĉiuj tion ĉi sentas (...)» (Naumann 1906a: [121], kaj same en [Naumann] 1906b: 150).

Tiuj rilatoj plie de la rilato lingva ne estas listigitaj, sed inter ili certe estis rilatoj frataj aŭ amikaj, ĉar la principo I de la zamenhofa «Deklaracio pri Homaranismo» komenciĝas per: «Mi estas homo, kaj la tutan homaron mi rigardas kiel unu familion» (Zamenhof 1913: 5; kaj same, Zamenhof 1917: 2725). Tial, pli supre, lia citita klarigo, iomete stranga, de homarano ne per ‘membro de la homaro’ sed ‘membro de la homa familio’. Do la homoj estas gefratoj almenaŭ en la vasta senco de parencoj (kiel, ekzemple, ankaŭ Gandhi poste diris, en sia batalo i.a. kontraŭ la netuŝebleco, «ĉiuj homoj estas fratoj»); kaj neniun denaske superas aliajn laŭ *nur imagita* hierarkio ekzemple socia, etna aŭ nacia (aŭ nun, lingva). Tion Zamenhof nerekte komprenigas komence de sia dua principo, kiam li deklaras: «Mi vidas en ĉiu homo nur homon, kaj mi taksas ĉiun homon nur laŭ lia persona valoro kaj agoj» (Zamenhof 1913: 5–6; kaj same, Zamenhof 1917: 2725).

En tempo de etnaj kaj naciaj konkuradoj (krom la ankaŭ ĉiamaj soci-politikaj bataladoj), tia vidpunkto estis psikologie revolucia pri interhoma komunikado. Tio fariĝis tre videbla kaj emociiga ĉe la unua universala kongreso: okaze de la malferma parolado de Zamenhof. Post jam tre varmaj kaj longaj aplaŭdoj kaj vivoj, plej verŝajne kiam li diris:

«En nia kunveno ne ekzistas nacioj fortaj kaj malfortaj, privilegiitaj kaj senprivilegiaj, neniu humiliĝas, neniu sin ĝenas; ni ĉiuj staras sur fundamento neŭtrala, ni ĉiuj estas plene egalrajtaj; ni ĉiuj sentas nin kiel membroj de unu nacio, kiel membroj de unu familio, kaj la unuan fojon en la homa historio ni, membroj de la plej malsamaj popoloj, staras unu apud la alia ne kiel fremduloj, ne kiel konkurantoj sed kiel fratoj [ĉi tie jam estas denove indikitaj aplaŭdoj] kiuj, ne altrudante unu al la alia sian lingvon, komprenas sin reciproke, ne suspektas unu alian pro mallumo ilin dividanta, amas sin reciproke kaj premas al si reciproke la manojn ne hipokrite, kiel alinaciano al alinaciano, sed sincere, kiel homo al homo» (Zamenhof 1990: 1557),

tiam estiĝis, laŭ okula atestanto, «ŝtorma entuziasmo; tute nekonatuloj kore premis la manojn unu de la aliaj; ili aklamis kaj aklamis»¹³; kaj preskaŭ tuj post tio Zamenhof eldiris la faman: «kunvenis ne francoj kun angloj [la tradiciaj malamikoj], ne rusoj kun poloj [same], sed homoj kun homoj» (samloke). Jen la unua publika esprimo de la homaranismo eĉ antaŭ ol Zamenhof elpensis ties nomon. Tia entuziasmo diferencis de kvazaŭa frenezigo de la publiko – ekzemple dum rokmuŝika koncerto de famega stelulino aŭ similaĵoj almenaŭ nun banalaj – ĉar, pri pli malpli sama okazaĵo ĉe la sekva UK (Ĝenevo, 1906), Carlo Bourlet komentis:

«Tiu komuniĝo de entuziasmo estis tiel forta, tiel stranga, ke profesoro de Psikologio ĉe la Ĝeneva Universitato, ĉeestinte ĉe tiu unua kunsido, kaj ne povante al si klarigi kiel kaj kial *lingvo*, *simpla lingvo*, povas naski tian uraganon de komuniĝema ekscititeco, petis de S^{ro} Rektoro Boirac, ke li verku por psikologia gazeto specialan artikolon klarigantan, kial lingvo povas tiel entuziasmi homojn ĝis frenezeco» (Ito 1984: 190).

Mi ne pli kompetentas ja ol universitata profesoro pri psikologio kaj do ne riskos proponi klarigon, sed tion i.a. mi nomas la *nelingvaj* trajtoj de la rolo de Esperanto, kiuj helpas en la interkultura komunikado, entuziasmigante do, aŭ tuj amikigante nekonatulojn. Krome, tio ofte ne kreas nur supraĵajn kaj efemerajn, senestontajn rilatojn, ĉar *daŭraj* amikiĝoj naskiĝis dum Esperanto-kongresoj kaj eĉ, prava estas la konata kaj netradukebla Esperanta vortludo, plej probable elpensita de Raymond Schwartz (cetere fondinto en 1913 de Esperanto-grupo nomita «Amika Rondo»), aŭ almenaŭ uzita de li en 1923, en la lasta strofo de lia poemo «La bona peranto»: «Esperanto (...) edzperanto».¹⁴

¹³ Aŭ, laŭ la unua eldono: „a scene of wild enthusiasm. Men shook hands with perfect strangers, and all cheered and cheered again” (Clark 1907).

¹⁴ „,‘ (...) Kaj kiam nin la pastro benas, / Ĝi estas dank’al Esperanto!’...
... La dua diris: ‘Mi komprenas, / Por vi ĝi estas... Edzperanto!’”, (Schwartz: 145)

Konklude

Nia historia studo, do kun klarigoj pri eblaj influoj per kiuj la kerno de la zamenhofa hilelismo kaj homaranismo montriĝas ankoraŭ pli interkultura ne nur en have, sed ankaŭ forme, celis nur prezenti nekutiman fenomenon (almenaŭ tiam), ligitan kun la interna ideo, pli detale priskribitaj en mia neeldonita tezo. Ĝi ne pretendis alporti respondojn, sed male demandojn. Ekzemple kial, pli ol aliaj lingvoj, Esperanto faciligas tre rapidajn amikiĝojn inter personoj de malsamaj landoj kaj kulturoj? Eble parte pro la nun ankoraŭ «vilaĝeca» karaktero de ĝia uzo, kiu intimigas la interparolantojn? (Tial mi aŭdis, plurfoje, esperantistojn konfesi ke ili *timas* eventualan tro sukcesan disvastiĝon de Esperanto ĉar tiam riskus malaperi la forta psikologia ligiteco inter Esperanto-parolantoj.)

Aŭ ĉu pro tio ke, kvankam relative facilan lingvon, ambaŭ uzantoj devis ĝin lerni, iom longe kaj eĉ ne tute sen peno, kaj preskaŭ certe ne por mona profito? ke do ĉiu scias ke ankaŭ la alia estas idealisto, do kara sam*ide*ano? Ĉu eble tial la reciproka kora malfermiĝo al la alia? Kaj tio pravigus la nuntempan almenaŭ francan sloganon: «La angla estas la lingvo de mono (aŭ fakte, pli slange, «monaĉo»: *du fric*), Esperanto la lingvo de koro.» Tiu dua parto delonge estis memstara frapa esprimo diverse formulita, ekzemple de Théophile Cart, «la amiko de la blinduloj» kaj iama prezidanto de la Akademio: «Esperanto estas la lingvo de boneco»¹⁵, aŭ laŭ aŭstralia ĵurnalisto: «Esperanto, lingvo de amo»¹⁶.

Bibliografio

- Assyrie. <https://www.universalis.fr/encyclopedie/assyrie/1-histoire>
- Berveling, Gerrit (trad.) 1992: *La bona mesaĝo de Jesuo laŭ Mateo*. Chapecó: Fonto
- Bicknell, Clarence 1915: Duobla akrostiko. En: *The Esperantist* 1905/12: 188.
- Böhtlingk, Otto (trad.) 1870–1873²: *Indische Sprüche: Sanskrit und Deutsch*, 3 vol. St' Petersburg: Commissionäre der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften
- Boulton, Marjorie 1962: *Zamenhof: Aŭtoro de Esperanto*. La Laguna: J. Régulo
- Cardascia, Guillaume & Lafforgue, Gilbert 1968: Assyrie. En: *Encyclopædia Universalis*. Paris: Encycl. Univ. France: vol. 2: 646–653.
- Clark, W.J. 1907: *International Language* [...]. Londres: J.M. Dent
- Colas, René-Claude (trad.) [1947?]: 1905. La 1^a universala Kongreso—Boulogne s/ Mer. En: R.-C. Colas, sen-titola manuskripta kajero sen loko nek dato (Parizo, 1947?): [11]-[21]
- Conybeare, F.C. & Rendel Harris, J. & Lewis, Agnes Smith 1913: *The Story of Aḥiḳar: From the Aramaic, Syriac, Arabic, Armenian (...) Versions* [1898¹], Cambridge: Univ. Press
- [Corret, Pierre sub pseŭdonimo Tedulo] 1906: Raporto pri la 2-a Universala Kongreso de Esperanto en Genève. En: *Lingvo Internacia* 1906/18; kaj reproduktita en Ito 1984: 201–232.
- Couvreur s.j., S. (trad.) 1895¹: *Les Quatres Livres* [...]. Ho Kien Fou: Impr. de la Miss. cath. Repr. sub *Entretiens de Confucius*, wengu.tartarie.com/Lunyu/Couvreur/Lunyu_15.htm

¹⁵ „L'Esperanto est la langue de la bonté” (Perret: série E, Div. I, F° 2,3 verso).

¹⁶ „Esperanto: A language of love.” (Jahshan).

- Davidson, William (ed.): *The [Babylonian] Talmud*. <https://www.sefaria.org/Shabbat.31a>
- Ganguli, Kisari Mohan (trad.) [1883–1896]: *The Mahabharata of Krishna-Dwaipayana Vyasa, Book 13 (Part one of two), Anusasana Parva*. www.sacred-texts.com/hin/ml3/index.htm (Scanned 2005. Proofed by John Bruno Hare, January 2005)
- Gerard, André-Marie 1989: *Dictionnaire de la Bible*. Paris: Robert Laffont
- Hennaux, Jean-Marie 1996: Plusieurs religions, une morale? En: *Nouvelle revue théologique*, 1996/4: 550–561. <https://www.nrt.be/fr/articles/plusieurs-religions-une-morale-236>
- [Ito K., sub pseŭd.] Ludovikito 1984: *La neforgeseblaj kongresoj*. [Kyoto?]: Eld. ludovikito
- Jahshan, Elias: Local news: Esperanto a language of love. En: *Advocate: Hornsby and Upper North Shore*, 18-11-2010.
- Konfuceo. <https://eo.wikipedia.org/wiki/Konfuceo>
- Korĵenkov, Aleksander 2009: *Homarano*: [...] *Zamenhof*. Kaliningrad / Kaunas: Sezonoj / LEA
- Kosegarten, J. G. L. (ed.) 1848: *Pantschatantrum*. Bonnæ ad Rhenum: H. B. Koenig
- Lavarenne, Christian 2012: *Espéranto: Son idée interne dans ses origines et quelques-unes de ses expressions et manifestations* [...] ‘*Esperanto: La Interna Ideo en siaj originoj kaj kelkaj el siaj esprimoj kaj manifestiĝoj*’, neeldonita histori-doktora disertaĵo ĉe Université Paris 13 – Sorbonne Paris Cité
- 2019: Lazar Zamenhof (1859–1917): Du sionisme au hillélisme et de l’hébreu à l’espéranto ‘De sionismo al hilelismo kaj de la hebrea al Esperanto’. En: *Tsafon* 76, aŭt. 2018–vintro 2019: 123–142 <https://journals.openedition.org/tsafon/1379>
- Lengyel, Paŭlo de 1923: El miaj rememoroj: (Fino). En: *Literatura Mondo* 1923/1: 14–15.
- Mahābhārata* 1837: *The Mahābhārata* [...], vol. III : [...]. Calcutta: The Asiatic Society of Bengal. http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ182664808
- Mahābhārata* 1999: *The Mahābhārata: Electronic text* [...]. Pune: Bhandarkar Oriental Research Institute. <https://bombay.indology.info/mahabharata/welcome.html>
- Maimon, N[aftali] Z[vi] 1978: *La kaŝita vivo de Zamenhof*. Tokio: Japana E-Instituto
- Monier-Williams, Sir Monier 1899: *A Sanskrit-English dict.* Delhi: Banarsidass (repr. 1984)
- Mpala, Abbé Louis 2007: Sur la conception de l’Au-delà dans l’Égypte antique. En: *Mitunda* (Revue des Cultures Africaines./ Univ. de Lubumbashi), N° sp., okt. 2007: 87–103.
- Nau, François 1909: *Histoire et sagesse d’Aĥikar l’Assyrien* [...]. Paris: Letouzey et Ané
- Naumann, d-ro Aleksandro 1906a: Nefermita letero al s-ro de Beaufront. En *Ruslanda Esperantisto* 1906/6-7: 121–122. [kaj erare reproduktita en Zamenhof 1990: 1767–1771]
- [Naumann, d-ro Aleksandro] 1906b: Nefermita letero al s-ro de Beaufront: (de Homarano). En: *L’Espérantiste* 1906/7: 149–151.
- N[ekraso]v, N[ikolaj] V[ladimiroviĉ] 1929: Zamenhof en Moskvo: Nepublikigitaj dokumentoj [...]. En: *La Nova Epoko* 1929/[3]: 58–68. <http://data.onb.ac.at/rep/1001E5ED>
- Perret, Louis [1946–1957], *Feuillets encyclopédiques de documentation espérantiste: Ouvrage encyclopédique méthodique sur la Langue Internationale auxiliaire Esperanto*. [Lyon] PIV: *Plena ilustrita vortaro de Esperanto 2020*. <https://vortaro.net>
- Renou, Louis & Filliozat, Jean 1985²: *L’Inde classique* [...]. Paris: Adrien Maisonneuve
- Schwartz, Raymond 1923: La bona peranto: El la programo de kabaredo «Verda Kato», Parizo. En: *Literatura Mondo*, 1923/8: 145.
- Steinsaltz, Adin Even-Israel (trad.) [s.d.]: Shabbat 31 a. En: *The William Davidson [Babylonian] Talmud*. <https://www.sefaria.org/Shabbat.31a?lang=bi>
- Tobit 1975: *Le Livre de Tobit*. En: *Traduction Œcuménique de la Bible, éd. intégrale: Ancien Testament*. Paris: Cerf / Les bergers et les mages: 1949–1974.

- Truss, Margaret D. 1917: How I became an Esperantist, II. En: *The Esperanto Monthly* 1917/4–5: 37–38.
- Vetter, Paul (trad.) 1904: *Die Sprüche und die Weisheit Chikars* [...]: 330–364. En: Vetter, P., Das Buch Tobias und die Achikar-Sage. En: *Theologische Quartalschrift* 1904/3: 321–364/4: 512–539. http://idb.ub.uni-tuebingen.de/opedigi/thq_1904/pdf/thq_1904.pdf
- Waringhien, Prof. G[aston] 1948: *Leteroj de L.-L. Zamenhof*, 2 vol. Paris: SAT
- Wattles, Jeffrey 1996: *The Golden Rule*. New York: Oxford University Press
- Wiesenfeld, Edv. 1925: La Galerio de Zamenhofoj: D-o Ludoviko Zamenhof [...]. (Daŭrigo). En: *Heroldo de Esperanto* 1925/3: 1–2.
- Winternitz, Dr. M[oriz] 1909²: *Geschichte der indischen Litteratur*. Leipzig: C.F. Amelangs [Zamenhof, L.L., sub ps.] Дѣлѣ Эсперанто 1887: *Международный языкъ предисловіе и полный учебникъ: por Rusoj*. Varŝava [Varšava]: X. Kельтера [Ch. Kelter]. <http://data.onb.ac.at/rep/10039E3D>; kaj en la aliaj eld. de la t.n. „Unua libro”
- Zamenhof, L.L. [1898(?): *Obraŝŝenje k evrejskoj inteligentsji*. Traduko de Adolf Holzhaus titolita *Alvoko al la juda intelektularo*. En Zamenhof 1990: 1071–1115.
- [Zamenhof, sub pseŭd.] Homo Sum 1901: *Гиллелизм: проект решения еврейского вопроса*, trad. de Adolf Holzhaus (Helsinki: Fondumo Esperanto, 1972) sub la titolo *Hilelismo: Projekto pri solvo de la hebrea demando*, kaj repr. en Zamenhof 1990: 1123–1205.
- 1905: L[etero] al Michaux (21. II. [19]05). En: Waringhien: I, 105–115; kaj reproduktita en Zamenhof, L.L. 1990: 1436–1446.
- [Zamenhof: anonima letero «de la unua rondeto Hilelista»] 1906a: Dogmoj de Hilelismo. En: *Ruslanda Esperantisto* 1906/1: 1–11; kaj reproduktita en Zamenhof 1990: 1672–1682.
- [Zamenhof, L.L.] 1906b: Aldono al la «Dogmoj de Hilelismo». En: *Ruslanda Esperantisto* 1906/2: 27–28; kaj reproduktita en Zamenhof 1990: 1684–1685.
- [Zamenhof, sub ps.] Homarano 1906c: Pri la homaranismo: Respondo al P-ro Dombrovski. En: *Ruslanda Esperantisto* 1906/5: 102–106; kaj reproduktita en Zamenhof 1990: 1729–1739.
- 1906d: Parolado de D^{no} —: (Ĉe la malfermo de l’Kongreso). En: *L’Espérantiste* 1906/9: 209–211; repr. kun variantetoj en Corret 1906; Boulton: 138–141; Ito 1984: 215–216; Zamenhof 1990: 1782–1790.
- 1907: Esperanto and Jewish Ideals: Interview [...] with Dr. —. *The Jewish Chronicle* 6-9-1907:16–18. autodidactproject.org/esperanto2010/zamenhof_interview_1907.html; kaj <http://www.thejc.com/archive>; Esperanta traduko en Maimon: 161–173
- 1913: *Deklaracio pri homaranismo*. Madrid: Homaro. Konsultita ĉe <http://data.onb.ac.at/rep/1002ACC8>; kaj reproduktita en: Zamenhof 1991: 2582–2588.
- 1917: *Homaranismo*. Reproduktita en: Zamenhof 1991: 2720–2732.
- (trad.) 1926: *La sankta Biblio: [...] La Malnova Testamento: el la hebrea ori-ginalo trad.* —, Londono [...]: Brita kaj Alilanda Biblia Societo [repr. en 1931, 1947...]
- 1990: *Originalaro 2* [...]: *Ĝis la homaranismo, 1896–1906*, Tokyo: Ludovikito
- 1991: *Origin. 3* [...]: *Destino de ludovika dinastio, 1907–1917*, Tokyo: Ludovikito
- Zhang Qicheng: Idiomajhoj [tiele] en la china lingvo. <http://esperanto.china.org.cn/world/shi-wenhua/literaturo/11.htm>

2.

Esperanto: komunikilo por internacia parolantaro

Esperanto: a communication tool for international language community

Esperanto: narzędzie dla międzynarodowych użytkowników

Diferencoj inter orientaj kaj okcidentaj kulturoj en Esperanta Instruado

Abstract. Differences in Eastern and Western cultures in the instruction of Esperanto

Culture has close ties to language, they stimulate each other and develop together. In foreign language instruction, cultural differences between East and West have a very important effect on the development of students' ability to use a language. Esperanto is not only a language. While teaching Esperanto, both language and cultural knowledge should be taught to the same extent in order that students understand the characteristics of Western culture in order to better use their language knowledge. This paper is about the differences between Eastern and Western culture in the instruction of Esperanto, especially between Chinese and European cultures, including, for example, forms of address, kinship, using the phone and word associations.

Resumo. Kulturoj havas striktan ligitecon kun lingvoj, ili stimulas unu la alian kaj disvolviĝas kune. En la instruado de fremdaj lingvoj, kulturaj diferencoj inter Oriento kaj Okcidento havas gravegan efikon sur la kulturado de la lingva aplika kapablo de studentoj. Esperanto ne nur estas lingvo. En la instruado de Esperanto, lingva kaj kultura scioj devus esti samgrave instruataj por ke studentoj komprenu la karakterizaĵojn de Okcidenta kulturo por pli bone uzi la lingvan scion. Tiu ĉi prelego temas pri la diferencoj inter orientaj kaj okcidentaj kulturoj en Esperanta instruado, ĉefe inter ĉinaj kaj eŭropaj kulturoj, ekz. ĉe la flankoj kiel formoj de alparolo, parencoj, telefonado, la asociado de vortoj kaj tiel plu.

Enkonduko

Kun la akcelo de ekonomia tutmondiĝo la internaciaj interŝanĝoj nun pli kaj pli oftigas, kultura diverseco fariĝis ĉefa karaktero de tutmonda kulturo. Lingvo estas parto kaj portanto de kulturo, por ĉiuj kultureroj ĝi havas esprimon, ĝi spegulas la spiriton de siaj parolantoj (Koutny 1998). La riĉa diverseco de kulturo havas propran valoron de socia kohereco.

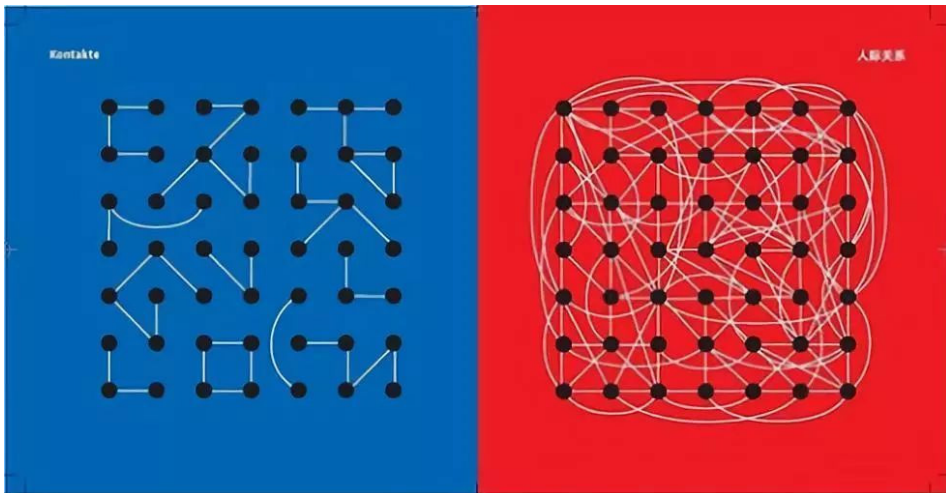
Diversaj lingvoj havas malsamajn kulturajn fonojn. La kulturaj diferencoj inter Oriento kaj Okcidento influas pensmanierojn de homoj, kaj la diferencoj en pensado kaŭzis lingvajn diferencojn (vd. Liu Ch. & Wang 2006, Liu M. 2015, Liu Y. 2015) .

1. Reflektitaj flankoj de kulturaj diferencoj inter Ĉinio kaj Okcidento

La kulturaj diferencoj inter ĉinoj kaj okcidentanoj estas tre videblaj, kio reflektiĝas en diversaj aspektoj kiel interhomaj rilatoj, parolmanieroj kaj vivmanieroj. La sekvaj bildoj (Liu Y. 2015) prezentas la diferencojn tre vive kaj precise (maldekstre la germana, do okcidenta aliro, dekstre la ĉina, do orienta).

1.1. Interhomaj rilatoj

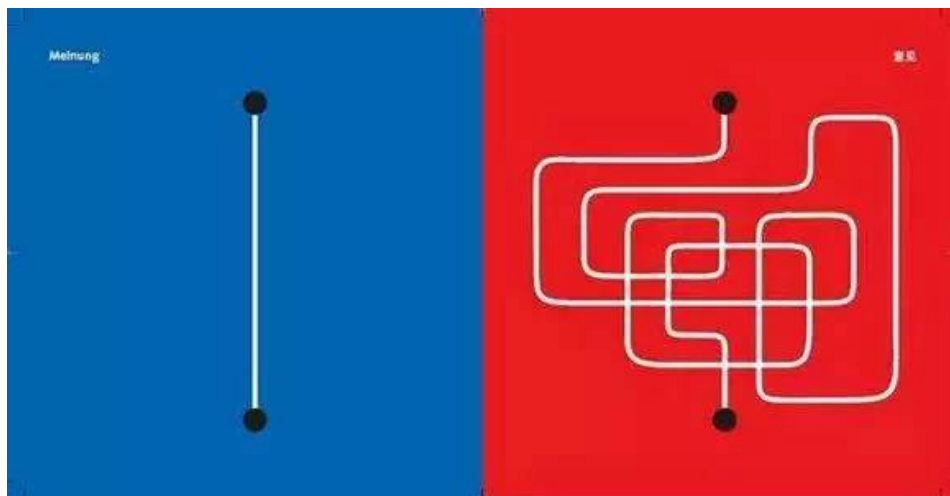
En la Figura 1 ni povas vidi, ke Germanoj estas liberaj, senĝenaj kaj havas simplajn interhomajn rilatojn, sed Ĉinoj fervore interkomunikas kaj ŝatas societumi, havante komplikajn interhomajn rilatojn. Ĉina proverbo ja diras: “Unu plia amiko, unu plia vojo de oportuno por vi.”

Figuro 1: Kultura kontrasto ĉe interhomaj rilatoj inter Germanio kaj Ĉinio

1.2. Esprimi sian opinion

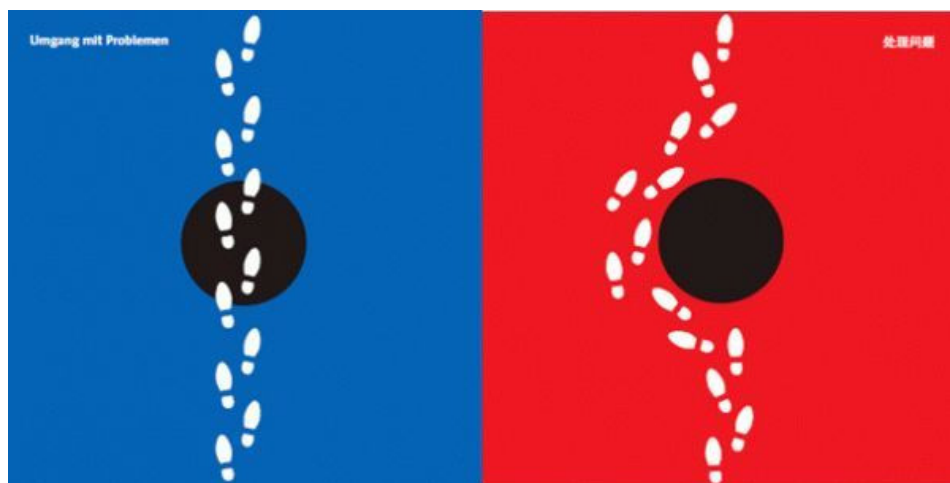
Eŭropanoj kaj usonanoj estas pli rektaj, dum ĉinoj ŝatas komplikigi simplajn aferojn kaj estas eŭfemismaj. Japanoj estas pli eŭfemismaj, ili apenaŭ malakceptas homojn rekte.

Figuro 2: Kultura kontrasto ĉe opini-esprimoj inter Germanio kaj Ĉinio

1.3. Alfronti problemon aŭ parol-maniero

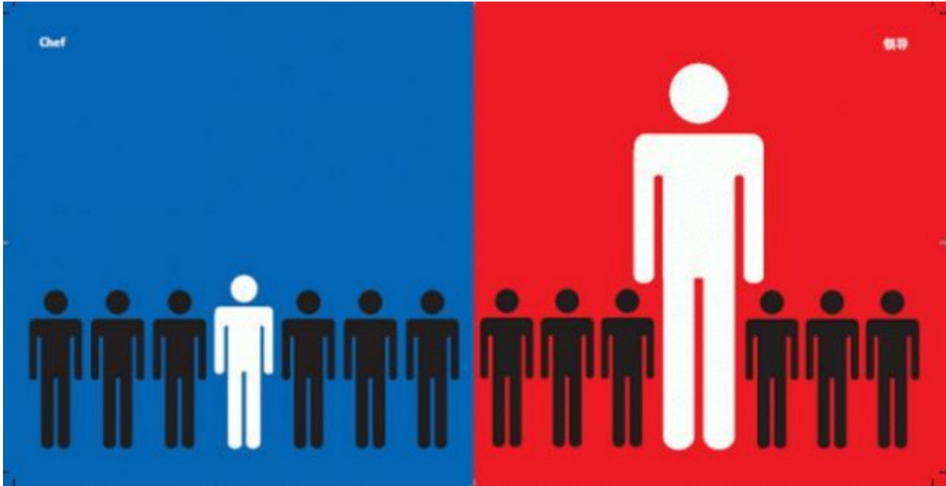
Germanoj ŝatas rektan solvon, sed ĉinoj ŝatas saltadi ĉirkaŭ la afero aŭ danci kiel kato ĉirkaŭ poto.

Figuro 3: Kultura kontrasto ĉe problem-solvo kaj parol-maniero inter Germanio kaj Ĉinio

1.4. Statuso de gvidanto

Ĝenerale, ĉefo el okcidento estas sen-antaŭjuĝa, preta aŭskulti vin kaj efika; sed en Ĉinio, gvidantoj estas fieraj kaj malefikaj, ili havas pli altan statuson. La kialoj de ĉi tia diferenco estas pro historio, neskribitaj reguloj, kaj profunde enradikiĝinta en ĉiuj generacioj de Ĉinio.

Figuro 4: Kultura kontrasto ĉe statuso de gvidanto inter Germanio kaj Ĉinio

1.5. Aliaj flankoj

Malsamaj vivmanieroj kaj kulturoj kaŭzis diferencojn ĉe multaj flankoj: atendo, akurateco, vivmaniero, ktp. Ĉinoj ŝatas amasiĝi; okcidentanoj preferas tri ĝis kvin homojn kune. Maljunuloj en Ĉinio ŝatas prizorgi siajn nepojn; maljunuloj en Okcidento ŝatas vivi siajn proprajn vivojn. Ĉinoj ŝatas loĝi en grandaj familioj; okcidentanoj ŝatas loĝi en siaj propraj malgrandaj familioj.

Figuro 5: Kultura kontrasto ĉe aliaj flankoj inter Germanio kaj Ĉinio

2. Influo de kulturaj diferencoj en E-instruado

Oriento kaj Okcidento apartenas al malsamaj kulturaj sistemoj. Ili formas kaj disvolvas siajn proprajn sistemojn. La kulturaj diferencoj inter Oriento kaj Okcidento influas pensmanierojn de homoj, kaj la diferencoj en pensado kaŭzis lingvajn diferencojn. Ili rekte speguliĝas en la lingvolernado.

Kulturaj diferencoj montriĝas ankaŭ ĉe la esprimoj de salutoj kaj bondeziroj, manĝa kulturo kaj vivkutimoj, laŭdo kaj danko, titoloj kaj ĉiutagaj tabuoj, ferioj kaj festoj, idiomaj esprimoj, literaturaj aŭ historiaj aludoj, proverboj, ktp. La kialoj estas malsamaj pensmanieroj, malsamaj sociaj etiketoj, Malsamaj moroj, malsamaj kulturaj tradicioj, malsamaj kulturaj implicoj de vortoj kaj malsamaj imagoj.

2.1. Influo de malsamaj pensmanieroj

La kulturaj diferencoj inter Oriento kaj Okcidento respeguliĝas rekte en la malsamaj pensmanieroj. La orienta kulturo estas relative introvertita kaj implicita, fokusante al la tuto kaj konkreteco, dum okcidenta kulturo estas relative malferma kaj racia, fokusante sur la individuo kaj abstrakto. Ĉi tiuj diferencoj estas rekte reflektitaj en la lingvoj orientaj kaj okcidentaj. Ekzemple:

- Kie vi loĝas?
- Mi loĝas en Novjorko, Usono.
- Mia adreso estas: 1234 Long-strato, Novjorko, Usono.
(ANA PANA Leciono 1 Parto 1 – Saluton!)

El la vortordo-strukturo, oni povas vidi, pro la logika ordo de pensado, kiam ni respondas la demandon “Kie vi loĝas?”, okcidentanoj respondas laŭ la vico: numero, strato, urbo, provinco, lando, “malgranda unue kaj poste granda”, ekz. *Ana Pana, 1234 Long-strato, Novjorko, Usono*. Sed en oriento, ekz. en la ĉina lingvo, estas male: Lando, provinco, urbo, strato, numero, “granda unue kaj poste malgranda”.

Aliaj du ekzemploj estas pri telefonado kaj aĉetado.

Telefonado:

Okcidente: *Saluton/Haloo, parolas Anna. / Kun kiu mi parolas?*

En Ĉinio: *He, Kiu serĉas min? / Kiu vi estas? / Kiu?*

Aĉetado:

Okcidente: Vendisto: “*Ĉu mi povas helpi vin?*” / “*Per kio mi povas servi al vi?*”

Okcidentanoj ofte komencas el sia propra flanko.

En Ĉinio: Vendisto: *Kion vi volas aĉeti?*

Ĉinoj ŝatas preni sian kunparolanton kiel centron kaj konsideri la emociojn de la alia flanko. El tiuj ĉi ekzemploj videblas, ke ekzistas diferencoj en la pensmaniero inter ĉinoj kaj okcidentanoj.

2.2. Malsamaj sociaj etiketoj – Salutvortoj

Krom la kulturaj signifoj portataj de la lingvo mem, la moroj kaj kutimoj de okcidentaj landoj, vivstiloj de homoj, religiaj kredoj, pensmanieroj, ktp., ĉiuj havas ĉi tiun profundan kulturajn fonon kaj heredaĵon. Tial en Esperanto-instruado ni ankaŭ devas konigi al studentoj la kulturajn fonajn sciojn en oportuna maniero.

Ekzemple, diversaj kulturaj fonoj kreis malsamajn manierojn saluti kaj instruistoj devas plifortigi la penetradon de komunikada kulturo en la instruan procezon. En Ĉinio, dum longa tempo manĝado ĉiam estis nia aparta zorgado, tial homoj ĉiam kutimas diri “*ĉu vi jam manĝis?*” kiam oni renkontiĝas kaj salutas unu la alian. Fakte la parolanto ne tre zorgas pri tio, ĉu la salutito manĝis, sed nur por saluti unu la alian pro ĝentileco.

Ĉi tiuj vortoj ŝajnas al ni ĉinoj sufiĉe decaj, sed kiam eksteruloj aŭskultas tion, ili estas iom konfuzitaj. La ĉina salutmaniero “*Ĉu vi manĝis?*” en iuj okazoj povas sentigi al okcidentano, ke li estas invitita al vespermanĝo. La demando “*Kien vi iras?*” sentigas al ili, ke ili eble iras al loko, kien ili ne devus. Post la reformado kaj malfermo, influite de eksterlanda kulturo, kiam ni renkontiĝas, ofte ni diras “Saluton!”, “Bonan matenon!” kaj “Bonan nokton!”

En Esperanto-instruado, instruistoj povas kompari du malsamajn kulturojn por ebligi al studentoj eviti lingvajn erarojn en komunikado kaj pli taŭge uzi la lingvon. Ekzemple, oni devus esprimi dankon al aliaj anstataŭ esti humila; uzu “Bonvolu” en ĉiutagaj esprimoj, inkluzive inter familianoj.

2.3. Influo de malsamaj moroj

La kulturaj diferencoj inter Oriento kaj Okcidento speguliĝas ankaŭ en la iliaj moroj, precipe en vivaj moroj kaj sociaj moroj. Moroj rilatas al la specifaj kutimoj formitaj de diversaj etnoj en sia longdaŭra vivo. La tre malsamaj vivstiloj kondukas al signifaj diferencoj inter orienta kaj okcidenta moroj, kio ankaŭ kondukas al pliigo de diferencoj en la literaturo de la du.

a) titoloj

Teksto: La Familio

La familio Lang konsistas el kvar personoj: sinjoro Lang, sinjorino Lang kaj la du infanoj, Andreo kaj Maria. Andreo estas knabo kaj Maria estas knabino. Sinjoro Lang estas la patro de la infanoj. Sinjorino Lang estas la patrino. Gesinjoroj Lang estas la gepatroj; (Cresswell & Hartley 1968).

En Okcidento, vortojn kiel sinjor(in)o, fraŭl(in)o, doktor(in)o, profesor(in)o k.s. oni ofte uzas antaŭ propra nomo de persono. ekz. *Sinjoro Lang, Profesoro John Wells* aŭ *Profesoro Wells*; sed en Ĉinio, estas male, se traduki laŭ vorto: Lang sinjoro, Wells profesoro...

Ankaŭ la vorton numero oni ofte uzas en tia titoleca maniero: *Li loĝas en (ĉambro) numero 110. Ĉu vi legis numeron 12 de tiu gazeto?* Sed en Ĉinio, la vicordo estas mala.

b) formo de alparolo

En okcidentaj landoj, krom en iuj specialaj okazoj, ĉiuj povas nomi unu la alian per siaj nomoj, eĉ inter parencoj; sed en Ĉinio oni faras distingon inter la aĝoj kaj sociaj rangoj, tio estas la tradicia kultura koncepto de la Han-nacieco. Laŭ la pensmaniero de Han-nacieco, ĉiuj havas relativan identecon kaj statuson, kiu ofte estas enkorpigita per alparol-terminoj, kiuj inkluzivas okupojn. Tial la pliaĝajn maljunulojn oni devas voki per honora nomo, kaj ne decas diri la personan aŭ familian nomon laŭvole; por la plijunuloj, ĝenerale oni ne uzas iliajn plenajn nomojn rekte. Por subuloj ne decas rekte voki la superulon per lia nomo, ĉiam necesas komenci per titolo aŭ ofico, ekz. ZHANG direktoro, LI lernejestro, TAN urbestro... En la ĉina, vortoj kiel “instruisto”, “kuracisto”, “direktoro” kaj tiel plu povas esti uzataj kiel alparolaj terminoj. Ŝifu (“majstro”) estas la plej populara formo de alparolo inter la laboristoj. “Sinjoro” estas titolo de ĝentileco uzata por la viroj.

c) parencaj titoloj

Parencaj titoloj en okcidentaj lingvoj estas famili-centraj, ili distingas nur inter viroj kaj virinoj en generacio, ignorante la nomajn diferencojn inter la geedzoj pro seksaj diferencoj. La parenceco en Ĉinio kaj ĝia responda nomado estas ege komplikaj. Estas diferencoj inter viroj kaj virinoj, kaj ili estas bone organizitaj laŭ proksimaj parencoj kaj malproksimaj parencoj. Ekzemple la rilato inter kuzoj en la ĉina estas tre klara: kuzo de patrinflanka parenco kaj kuzo de patraflanka parenco, la diferenco estas tre strikta, ne nur distingi la sekson, sed ankaŭ aĝodiferencon. En Esperanto ĝenerale ekzistas nur kuzo kaj kuzino. Por patra generacio, ĉine distingiĝas:

Ye ye (爷爷): avo de patra flanko, Nai nai (奶奶): avino de patra flanko,
Wai Gong (aŭ Lao Ye) (外公、姥爷): avo de patrina flanko,
Wai Po (aŭ Lao Lao) (外婆、姥姥): avino de patrina flanko.

Alia ekzemplo, la nomado inter la gepatroj de la sama generacio: en Esperanto estas onklo kaj onklino, dum la ĉinaj ekvivalentoj estas dividitaj en 5 nomojn:

Bo bo (伯伯), pliaĝa frato de patro; en Esperanto: onklo
Shu Shu (叔叔): malpliaĝa frato de patro: onklo
Gu Gu (姑姑): fratino de patro, pliaĝa aŭ malpliaĝa: onklino
Jiu Jiu (舅舅): frato de patrino, onklo
A Yi (阿姨): fratino de patrino, pliaĝa aŭ malpliaĝa: onklino

La Han-nacieco strikte distingas parencecon, kiu originis de la feŭda kulturo de la Han-nacieco dum miloj da jaroj.

2.4. Malsamaj kulturaj implicoj de vortoj

Malsamaj naciecoj havas malsamajn valorojn por iuj samaj aferoj, kiel ekzemple: en okcidento oni kutimas plugi per ĉevaloj, sed en Ĉinio oni kutime plugas per bovoj. Tio estas, ĉar Britio uzis ĉevalojn por kultivi teron en la fruaj jaroj, dum Ĉinio uzis brutaron por kultivi teron pli ofte. Sed ĉi tiuj du specoj de bestoj estas sinonimaj de “diligento” kaj “laboregi sen plendo”.

Malsamaj kulturaj kutimoj rezultas malsamajn imagojn, la signifo de la vortoj kaj kultura enhavo ne egalas. La diferenco inter la ĉina kaj okcidenta kulturoj ankaŭ manifestiĝas en la kompreno de la signifo de iuj bestoj. Ekzemple drako kaj hundo. La dektria ĉapitro de Apokalipso prezentas bestegon suprenirantan el la maro. *La drako, tio estas, la diablo, donis al tiu ĉi bestego potencon por fari miraklojn, tiel ke la homoj adorkliniĝas al la drako kaj al la bestego.* Sed en ĉinaj antikvaj mitoj kaj en ĉina kulturo, drako estas miriga besto kaj simbolas favorajn

dignon, severecon kaj forton. Ĉinoj nomas sin “la posteuloj de la drako”. Kutime, oni esperantigas ĝin kiel “drako”, sed fakte, la esperanta vorto “drako” kaj la ĉina drako ne egalas. Laŭ PIV, “drako estas fabela besto, kiun antikvuloj imagis kun flugiloj, ungegoj kaj serpenta vosto”. Videble, “drako” havas flugilojn, sed ĉina drako, sen flugiloj.

Hundo estas neŭtrala vorto en la brita kaj usona kulturo, kaj ĝi estas ofte uzata por laŭdi aliajn. En la angla, *a luck dog* (bonŝanca hundo), *Love me, love my dog* (amu min, amu mian hundon), *Every dog has his day* (Ĉiu hundo havas sian tagon.). Tamen en Han-kulturo, hundo havas malestiman signifon, kiel: “hunda bastardo”, “hundo persekutata eĉ muron transsaltas”, “la hundo kuraĝas pro sia mastro”, ktp. Kvankam hundoj estas ŝatataj de pli kaj pli de homoj kiel dorlotbestoj en la lastaj jaroj, la stato de hundoj pliboniĝis en la koroj de homoj, tamen la malestima bildo de hundoj restis profunde en la ĉina lingvo kaj kulturo.

Pro malsamaj kulturoj, oni havas malsamajn vidpunktojn kaj ideo-asociojn al la aferoj. Malsamaj landoj kaj regionoj povas uzi malsamajn objektojn por esprimi saman vort-signifon.

3. Socia kaj kultura enhavo kaŭzita de diferencoj en asocia signifo

Por ĉinaj lernantoj, malfacile kompreneblaj estas idiomaj esprimoj, literaturaj aŭ historiaj aludoj kaj proverboj. Lingvo tute sen idiotismoj estus senviva kaj tro peza. Sed kutime idiotismoj havas nacian kulturen koloron, iasence reprezentante sian nacian pensmanieron kaj kutimon, Ili havas intimegan rilaton kun la kultura tradicio. Multaj aludoj venas el la “Biblio” kaj greka-romia mitologio, aŭ implikas rolulojn kaj eventojn el literatura trezorejo, ekz. la verkojn de Ŝekspiro. Esperanto estas kreita en Eŭropo, neeviteble ĝi kunportas kulturen faktoron de eŭropaj lingvoj.

Lernantoj ŝatas supraĵe interpreti la signifon de vorto aŭ frazo, ne kaptante en ĝi la sencon, implicitan sencon. Ekz: “*Danĝera estas bovo antaŭe, ĉevalo malantaŭe, kaj malsaĝulo de ĉiuj flankoj*” (Zamenhof 1990). Ĉu supraĵa senco aŭ metafora senco? Eĉ en la Esperanto-Ĉina vortaro (presita en la 1980-jaroj) nur aperis la traduko laŭvorte. Ĉi tie oni ne asociis kornojn de bovo kaj hufojn de ĉevalo, per kiuj ili vundos vin. Sed malsaĝa homo estas danĝera ĉiufanke, ĉar la malsaĝulo povas kaŭzi ĉiajn neatenditajn malbonajn aferojn

Alia ekzemplo: “*London jam staras al mi en la gorĝo. Pramas al Danio merkrede, poste trajnos norde*” (Johansson 2015). Kion signifas “stari al iu en la gorĝo”? Multaj konjektis laŭ la vorto “gorĝo”, ke ĝi eble havas saman signifon kun ĉina idioma esprimo 如鯁在喉 [rú gěng zài hóu], sed ĉu vere ili havas saman signifon? Jen ĝia supraĵa senco: havi fiŝoston en la gorĝo, sed la metafora senco estas, ke vortoj en la koro ankoraŭ ne eldiritaj, malĝojigaj.

Konkludo

Estas multaj kialoj por la diferencoj inter ĉina kaj okcidenta kulturoj, sed ili estas ĉefe kaŭzitaj de la diferencoj en la historio, geografia medio, vivmaniero, homa kaj socia medioj de la ĉina kaj okcidentaj landoj kaj malsamaj kulturaj originoj. Do, lingvoinstruado devas kunfandiĝi kun kultura fono de la lingvo.

En Esperanto-instruado, ni devas ne nur trakti kulturen edukadon kiel la bazon, sed ankaŭ preni la kapablon kompreni kaj regi la kulturon de okcidentaj landoj kiel unu el la gravaj kriterioj por testi la efikecon de lingvoinstruado. En la praktiko de Esperanto-instruado, nur kiam instruistoj gvidas studentojn precize kompreni la diferencojn inter orientaj kaj okcidentaj kulturoj, ili povas antaŭenigi ĝustan komprenon de malsamaj moroj kaj kutimoj en la kunteksto de okcidentaj kulturoj, kaj ankaŭ povas plibonigi la kapablon de studentoj uzi Esperanton.

Ankaŭ okcidentanoj devus konsideri la efektivajn bezonojn de transkultura komunikado kun orientaj studentoj dum kompilado kaj kreado de estontaj lernolibroj de Esperanto kaj retejoj kiel lernu.net, kaj taŭge enkonduki la sciojn pri multkultureco. Ankaŭ la venonta eldono de PIV devus indiku ekz. ke la drako en la ĉina kulturo malhavas flugilojn.

Bibliografio

Ana Pana <https://lernu.net/eo/biblioteko/119>

Auld, William 1986: *Kulturo kaj internacia lingvo*. Chapeco: Fonto

Cresswell, John & Hartley, John 1968: *Teach yourself Esperanto*. English Universities Press. 2nd ed.

Johansson, Sten 2013: *Marina*. Novjorko: Mondial

Koutny, Ilona 1998: Interkultura komunikado. En: Wandel, A. (red.) 1998: *Internacia Kongresa Universitato*. Rotterdam: UEA <http://interl.home.amu.edu.pl/interlingvistiko/interkultura-komunikado.html>

LIU Yang 2015: *East meets West*. Köln: Taschen

LIU Chang-yuan & WANG Song, 2006: The Importance of the Introduction of Cultural Background Knowledge Into the Teaching of English Vocabulary. *Journal of Harbin University*, 2006/27(4): 91–94.

YU Miao 2015: The influence of cultural difference between China kaj Western countries on college English teaching. *Heilongjiang Science* 2015/7: 228–229.

Zamenhof, L.L. 1910: *Esperanta proverbaro*. Ĉina eldono en 1990. Vd ankaŭ <http://www.proverbaro.net>

Komuniki trans kulturaj baroj per Esperanto

Abstract. Communication in Esperanto across cultural barriers between Europeans and Asians

Esperanto was born in Europe, in the 19th century, and it has chiefly evolved within the European cultural area so almost naturally it has absorbed European cultural features known to all those in the continent. Who has never heard of the Trojan War, Hamlet or at least one version of the proverbs in Zamenhof's collection? But can anyone be certain that a Chinese, Vietnamese or Japanese person has also heard of them or understands the meaning when they hear someone say "That woman is a real Venus" or "That woman is more beautiful than Helen of Troy"? At times, some of these stories are known through recent American movies, but these certainly don't convey everything that the originals do. Some others are simply not well known stories in the East. But the opposite is also happens. What educated European has read the national epic poem of Vietnam or can cite three classic Chinese novels?

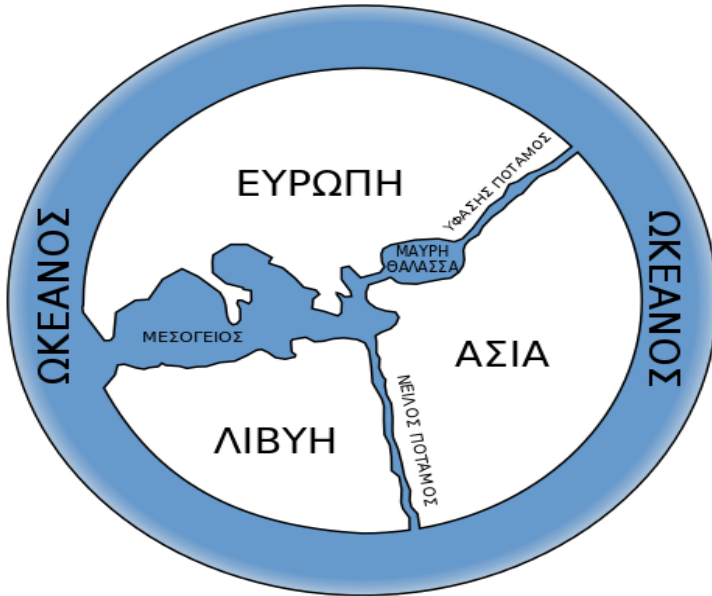
Therefore speaking of Esperanto to a global audience it is necessary to pay special attention to metaphors and to clarify them as far as possible in the text or in footnotes. The author presents a list of European expressions which are not necessarily understandable across the world and also Asian sayings which need clarification for Westerners. To communicate or not to communicate across cultures? – that is the question.

Resumo. Esperanto naskiĝis en Eŭropo, en la 19-a jarcento kaj ĝi evoluis ĉefe en la eŭropa kulturzono, do preskaŭ nature ĝi ensorbis eŭropajn kulturaĵojn konatajn al ĉiuj en Eŭropo en tiu epoko. Kiu neniam aŭdis pri la milito de Trojo, Hamleto aŭ almenaŭ unu nacilingva versio de la proverboj en la Proverbaro de Zamenhof? Sed ĉu vi certas, ke ĉino, vjetnamo, japano same aŭdis kaj komprenas la sencon, se vi diras ion kiel „Tiu virino estas vera Venuso” aŭ „Tiu virino estas pli bela ol Heleno el Trojo”? Foje, Kelkaj el ĉi tiuj rakontoj estas konataj tra lastatempaj usonaj filmoj, kiuj certe ne redonas ĉion de la originalaj verkoj, kelkaj aliaj simple ne estas rakontataj en la Oriento. Sed ankaŭ la malo okazas. Kiu edukita eŭropano legis la nacian eposon de Vjetnamo aŭ povas citi el klasikaj ĉinaj romanoj?

Pro tio, parolante en Esperanto al tutmonda publiko, oni devas aparte atenti pri siaj metaforoj kaj klarigi ilin laŭeble en la teksto aŭ en piednotoj. La aŭtoro prezentas liston de eŭropaj metaforoj, kiuj ne estas kompreneblaj tutmonde kaj ankaŭ aziajn diraĵojn, kiuj bezonas klarigon por okcidentanoj. Komuniki aŭ ne komuniki transkulture? – tio estas la demando.

1. Antaŭparolo kaj pravigo de ĉi tiu temo

Anaksimandro el Mileto, naskiĝinta en la jaro 610 antaŭ nia komuna erao, estis la unua filozofiisto, kiu notis skribe siajn pensojn. Tiamaj filozofiistoj estis fakte ĝeneralaj sciencistoj kaj li interalie produktis la unuan mapon de la mondo, kiu, laŭ li, aspektis tiele:

Alivorte por li la mondo konsistis el tri kontinentoj: Eŭropo, Azio kaj Afriko (Libio estis ĝia nomo). Azio kaj Afriko estis dividitaj de la rivero Nilo kaj Eŭropo kaj Azio de la rivero Don (la tiama greka nomo estis alia). En la 2500 jaroj post Anaksimandro la mapo ŝanĝiĝis, sed la mondo restas dividita en kelkaj partoj, certe ĝi restas dividita kulture. Oni multe aŭdis dum la lastaj jardekoj pri tutmondiĝo/tutmondigo per la angla vorto *globalization*, sed temis fakte nur pri bela kovrilo, sub kiu marŝis la klopodo inundi la mondon per la usonaj varoj kaj ĝenerale per la varoj de la ekonomie evoluintaj okcidentaj landoj. La klopodo estis retirita, kiam oni rimarkis, ke ankaŭ subevoluintaj landoj komencis utiligi ĝin por inundi per siaj varoj. Ĉiuokaze la kulturo de azianoj, eŭropanoj kaj amerikanoj restas malsamaj. Ĉi tie ‚kulturo‘ estas la tuto de la scioj pri la mondo, la historio, la literaturo de la normalaj homoj.

La tuta ideo pri internacia lingvo uzinda inter malsamlingvaj grupoj estas ideo eŭropa, kaj la esploroj pri ĝi daŭris kelkajn jarcentojn ek de la Renesanco, kiel klare montras Umberto Eco (1993). Zamenhof estis sendube Europa, eĉ profunde mezeŭropa kaj la kreado de Esperanto certe daŭrigas la vojon de la serĉado de perfekta lingvo en la eŭropa kulturo. La ideo, kiu fine konkretiĝis en Esperanto, esence estas eŭropa ideo. Ĝi naskiĝis en la Renesanco kiel reago al la fino de la latina lingvo kiel kultura interlingvo de ĉiuj kleraj eŭropanoj kaj vastiĝas poste per filozofiaj konsideroj al la kreado de perfekta lingvo, en kiu ne eblas mensogi, kaj fine per konsideroj pri la bezono de lingvo por ĉiuj malsamlingvaj popoloj. Dum tiuj jarcentoj eŭropanoj vojaĝis tra la mondo kaj kreis vastajn multlingvajn imperiojn. Cetere la sola interlingvo naskiĝinta

ekster Eŭropo, *Balaibalan* (Bausani 1974) ŝajnas havi pli religiajn celojn ol interlingvaj celojn kaj *Zilengo*, kreaĵo de japana esperantisto, Oka Asajiro, en 1889 estas nur dumtempa provo plibonigi Esperanton, poste forlasita de la proponinto mem.

Ĉiuokaze Zamenhof, ne estante profesia lingvisto, sukcesis fari ion, kion ĉiuj profesiaj lingvistoj taksus neebla. Fakte lia laboro estas plie sekvo de poeta vizio ol de lingvista analizo. Li kreis lingvon, kiu estas preskaŭ perfekta miksaĵo de la lingvoj de la mondo (Gledhill 1998: 19–23) kaj tamen facile lernebla kaj facile uzebla. Ĝi havas strukturajn elementojn de la izolaj lingvoj (ĉina kaj iugrade angla), de la aglutinaj lingvoj kaj de la fleksiaj hind-eŭropaj lingvoj. Pluraj aliaj aŭtoroj traktas la saman temon kun konkludoj parte samaj kaj parte malsamaj. Ekzemple Piron (1977) trovas ke la trajtoj komunaj inter Esperanto kaj izolaj lingvoj (li komparas Esperanton kun la ĉina) estas absolute pli gravaj. Aliaj, ekzemple Wells (1989) substrekas la aglutinecon kaj iugrade sintezecon de Esperanto, dum pritrakto de la hind-eŭropaj elementoj de Esperanto estas troveblaj en Jansen (2010) kaj ĝenerala artikolo pri ĉi triu temo estas tiu de Koutny (2015).

2. La antaŭvido de Ferdinand de Saussure aplikiĝis ne nur al semantiko, sed ankaŭ al la kulturo

La konata antaŭvido de Fernand de Saussure, kiu rilatis ĉefe al la signifo-kampo de vortoj aplikiĝis ankaŭ al la kulturo ligita al Esperanto. Saussure estis dirinta (en Nascentes 2015): “Kiu kreas lingvon, havas ĝin sub kontrolo dum ĝi ne eniras en cirkuladon; sed ekde la momento, kiam ĝi plenumas sian mision kaj fariĝas ĉies posedaĵo, forfuĝas el kontrolo. Esperanto estas eseo de tiu specaro; se ĝi triumfos, ĉu ĝi eskapos al la fatala leĝo? Post la unua momento, la lingvo eniros tre probable en sian semiologian vivon; ĝi dissendiĝos laŭ leĝoj, kiuj havas nenion similan al tiuj de sia refleksiva kreaĵo, kaj ne plu povos malantaŭeniri”.

Ĉar Zamenhof estis profunde mezeŭropa kaj komence proponis sian lingvon al eŭropanoj, interalie, kiel oni supozas, por reagi al la kreskanta naciismo vaganta tra Eŭropo en tiu periodo (Hjartson 2014), li ne povis ne komenci provizi sian lingvon per tradukoj de verkoj vaste konataj en Eŭropo. La unuaj tradukoj estas tiu de „Patro nia”, partoj de la Biblio kaj poemo de Heinrich Heine [Hajnriĥ Hajne]. Lia unua grava tradukaĵo estis *La Batalo de l' Vivo* de Charles Dickens (1891). En 1894 aperis *Hamleto* de William Shakespeare kaj en la postaj jardekoj sekvis *La Revizoro*, komedio de Nikolaj Gogol (1907), *La Rabistoj* de Friedrich Schiller (1907), *Ifigenio en Taŭrido* de Johann Wolfgang von Goethe (1907), *Marta* de Eliza Orzeszko (1910). El la *Malnova Testamento*, L.L. Zamenhof tradukis inter 1907 kaj 1914 plurajn partojn kaj post lia morto, aperis la traduko de la *fabeloj* de Hans Christian Andersen.

En la unua jarcento de Esperanto la eŭropeco pliiĝis. Kvankam jam en la komenco de la 20-a jarcento ĉinaj kaj japanaj anarĥismaj studentoj lernis Esperanton en Tokio

kaj faris grandiozajn planojn anstatŭigi la klasikan ĉinan per Esperanto por eduki la amasojn, la nombro de uzantoj de Esperanto en tiu mondoparto restis relative malgranda. Ni konsideru la literaturajn skolojn de la unua jarcento de Esperanto kaj ni vidos ke ĉiuj nomoj rilatas al Eŭropo: Budapeŝta skolo, Hispana Opo, Ibera Skolo, La Patrolo (itala), Skota Skolo, Moskva Skolo (Lapenna 1974).

La unua verko sendube neeŭropa la „Malsata ŝtono” aperas en la serio Oriento-Okcidento en la jaro 1961. Ekzistis ankaŭ malgranda japana skolo inter la du mondmilitoj kaj komencis aperi multaj tradukoj el la ĉina post 1949. Estas malfacile doni statistikajn ciferojn pri la kvanto da kulturajĵoj neeŭropaj, kiuj iĝis komuna propraĵo de esperantistoj en la mondo, sed ni povas aserti sen timo pri kontraŭdiro, ke ili estas malmultaj.

Ni konsentas kun Koutny (2018) pri la konsistaj partoj de la kulturo de Esperanto:

La Esperanto-kulturo ekzistas pro ĝia parol-komunumo, kaj Esperanto evoluis pro la uzado dum 130 jaroj en internacia komunikado. La lingvo prezentas elementojn de – internacia kulturo inkluzive de elementoj de universala kaj amas-kulturo; – la kulturojn de la font-lingvoj, ĉar la vortaro kaj sekve la mapado de la mondo estis prunteprenita el eŭropaj lingvoj kaj – la propra kulturo de Esperanto, kiu evoluigis siajn proprajn kulture ŝarĝitajn elementojn, konservante samtempe ioman trariveblecon pro la aparta kunmeta strukturo de la lingvo.¹

Aliflanke en ĉi tiu kontribuo ni interesiĝas pri fiksitaj frazoj troveblaj en skribitaj tekstoj en libroj kaj revuoj, kiuj estas elĉerpe troveblaj en Fiedler (1999). Kun ĉi tiu lasta aŭtorino ni plene konsentas, ke „granda parto de la frazeologiaj unuoj reiras al pruntaĵoj el eŭropaj lingvoj, kies fontoj estis ĉefe la mitologio kaj la antikva historio” (Fiedler, 1999: 67–68) kaj ke „aparte ofte” oni uzas bibliajn frazeologiaĵojn (Fiedler 1999: 69). Ni ne aparte interesiĝas ĉi tie pri la kulturaj elementoj kreitaj de la movado de la parolantoj de Esperanto, kiuj estas laŭ mi elementoj de iu speco de internacia subkulturo de la parolantaro de Esperanto kaj rilatas al agadoj tipaj de ĉi tiu movado. Pri ĝi oni abunde parolas Melnikov en multaj verkoj (ekz. Melnikov 1992).

Intertempe la lingvo disvastiĝis tra Afriko, Azio kaj Suda Ameriko kaj la disvastiĝo de la interreta komunikado igis ĝin vere tutmonda. Pro tio la verkinto kaj iugrade la parolanto en Esperanto ne povas certi pri la konateco de la kulturaj aludoj, kiujn ni renkontas je ĉiu paŝo en nia literaturo kaj en solenaj paroladoj. Cetere pri multaj lingvo-kulturaj malfacilaĵoj de azianoj kaj specife de ĉinoj prezentas interesan resumon la ĉina Gong Xiaofeng (esperanta nomo: Arko, dum la 5a Interlingvistika Simpozio

¹ Esperanto culture exists because of its speech community, and Esperanto is developing due to its use during 130 years in international communication. The language manifests elements of: – international culture including universal and mass culture elements; – the source languages’ cultures, because the vocabulary and therefore the mapping of the word is borrowed from European languages, and – Esperanto culture itself, which has developed its own culturally charged elements, at the same time conserving a kind of transparency due to the special compositional structure of the language.

en AMU, Poznano, artikolo en tiu ĉi volumo). Ŝi aparte atentigis pri la malfacilo kompreni metaforajn dignifojn.

3. Ekzemploj kun komentoj

Ni transiru nun al la praktiko per ekzemploj kolektitaj el literaturaj verkoj okcidentaj kaj orientaj ĝenerale ne reciproke kompreneblaj, kolektitajn kaj troveblajn en la retejo: http://bonalingvo.net/index.php/Esprimoj_ne_tutmonde_kompreneblaj. Tamen mi donas ekzemplojn de efektiva uzo nur de la okcidentaj esprimoj ne kompreneblaj por azianoj. La aziaj ekzemploj, aliflanke venas el kelkaj literaturaj verkoj apenaŭ legataj en Eŭropo.

BELECO

Venuso= Diino de amo (*laŭ la praa okcidenta mitaro*). Metafore: belega virino. (*tuteŭropa*)
virino estas kiel abrikot-arbo = ŝi estas bela (*el la vjetnama*)

Sufiĉas rigardo en la reton por trovi ekzemplon el la vaste legata *Kredu min, sinjorino* de Reto Rossetti: *Belega, pompa Venuso aperis ĉe la pordo. Je la sep pereigaj pekoj, ŝi estis rava, kaj ŝi rigardis min en maniero, kiu forprenis al mi la spiron.*

BONECO

virino estas kiel neĝo = ŝi estas bonkora (*el la vjetnama*)

ERARO

Foje eĉ Homero dormetas! = tri zamenhofaj proverboj kun simila signifo: *Peko kaj eraro estas ecoj de l' homaro.*; *Kiu ne pekis, kiu ne eraris?*; *Nur tiu ne eraras, kiu neniam ion faras.* La baza signifo estas: eĉ tre famaj homoj foje eraras aŭ **Homero** kiel ĝenerala nomo por poeto.
La fontaine estas kvazaŭ la homero de la francoj. En <http://verkoj.com/index.html>

DECIDO

Tansiri la riveron Rubikono = fari decidon nemalfareblan (*la rivero Rubikono estis la norda limo de la teritorio de Romo, kiun armeo ne rajtis trairi, sed Julio Cezaro dum la intercivitana milito decidis trairi ĝin kaj tiel ataki Romon mem.*)

Multegaj ekzemploj estas en Esperanto-tekstoj en la reto. Ni ŝatas mencii el *Heroldo Komunikas* (HeKo 662 9-E, 27 okt 17): *Madrido kaj Barcelono jam trans la Rubikono.* Temas pri tio, ke la kataluna parlamento voĉdonis favore al sendependiĝo el Hispanujo.

FINO DE LA MONDO

kolonoj de Herkulo = fino de la mondo, Gibraltaro (*laŭ la greka mitaro Herkules metis du kolonojn je la fino de la mondo tiama*).

La esprimo troviĝas eĉ en la reta revuo *uea.facila*, kvankam kun sufiĉa klarigo: *Ili pasas inter la altaĵoj de Ĝibraltaro ĉe la sudo de Eŭropo kaj la nordo de Afriko. Iuj nomas tiun lokon "La Kolonoj de Herkulo"* (<https://uea.facila.org/artikoloj/lega-%C4%B5oj/%C4%89u-la-unua-scienc-fikcia-libro/>)

HELPO SOLVI PROBLEMOJN

la fadeno de Ariadne = helpilo por solvi malfacilan problemon (*laŭ la greka mitaro Ariadne donis al la heroo Teseo grandan fadenbobenon, kiun li utiligis por trovi la elirvojon en labirinta palaco en Kreto, kiun li eniris por mortigi monstron, kiu postulis homajn oferojn*)

Ĝi estas eĉ titolo de libro relative frua en la movado: *Ariadna fadeno: universala alfabeto nomaro-adresaro (ANA); unua provo de enciklopedio de l'esperantismo (1914-1917)* de Vladimir Franceviĉ Szmurlo. Reeldonita de S.N. Kuznecov (kunlabore kun kompanio *Rutenia*) en 1993 de la eldonejo Impeto.

IZOLECO

ebura turo = izolita loko, loko de izoliĝo (*ĝenerale dirata pri intelektuloj, kiuj ne okupiĝas pri la vera mondo*).

La esprimo venas el la Biblio: *Kanto de la Kantoj*, kie temas pri princino: *Via kolo estas kiel turo konstruita el eburo, kaj fiero estas via nazo, kiel Libanona turo/rigardanta al Damaskus*, sed estas vaste uzata en eŭropaj lingvoj, ankaŭ en la okcidenta literaturo en Esperanto. Ni citas nur pometon de Blazio Wacha: *Poemeto je turo ebura: Havas mi eburan turon, en la mur' mi havas truon, okul-preme mi rigardas, ĉu la sun' ekstere ardas* (el la retejo *Ipernity*).

KONFUZO

bordelo (*en la senco de ,konfuzo, ĥaoso, malordo, sendisciplino*) = konfuzo, malordo, ktp. laŭ la senco en la unuopa okazo (*almenaŭ itala*).
turni aferon sur la kapon = turni aferon kapon malsupren = tute renversi.

KONTRAŬADO

advokato de la diablo = iu, kiu principe kontraŭas, kontraŭanto (*eŭrop-katolika*).

En unu el la plej konataj lingvaj retejoj: *Tatoeba*, ĝi estas la frazo 555460: *Li lacis de sia rolo kiel advokato de la diablo kaj li nun aprobas ĉiun ideon, kiun ili sugestas senkonsidere de ĝia stulteco*. La esprimo originas el la eklezia procedo por aprobi la sanktecon de homo. En tiu procedo aparta funkciulo havas la taskon fari ĉiujn demandojn por pruvi, ke la homo ne meritas esti sanktulo. Evidente en la fino normale oni pruvas, ke li ja meritas

LUMO

ne metu vian lampon sub grenmezurilon = ne kaŝu vian scion de aliaj homoj / ne lasu aliajn homojn en ignoro (el la Evangelio).

El la *Evangelio: Parabolo de la Lumo*, en kiu oni admonas ke, se oni eklumigas lampon, oni ne metu ĝin sub sitelon, por kaŝi la lumon de aliaj homoj. Oni trovas ĝin en Esperanto en religiaj verkoj kiel *Kristana Spiritismo: Kiam oni bruligas lampon, oni metas ĝin ne sub grenmezurilon, sed sur la lampingon; kaj ĝi lumas sur ĉiujn, kiuj estas en la domo* (Mateo 5:15).

MALBONHUMORO

iu havas kazon de la lundoj = el la usona *,someone has a case of the Mondays!* = Iu havas lundan malsanon, aŭ iu (ĉi tie) grumblemas pro lundo, tago de re-ek-laboro.

MALFACILO, MALEBLO

estas pli facile por kamelo/elefanto iri tra kudril-truo, ol ke io okazos = estas absolute maleble, ke io okazos.

Eŭropa dirmaniero baziĝanta sur la kristana *Evangelio*, kiun oni trovas eĉ en la Reta Vortaro ĉe la kapvorto ,tra' por doni ekzemplojn de akuzativo post prepozicio: *Estas pli facile por kamelo iri tra trueton de kudrilo, ol por riĉulo eniri en la regnon de Dio*.

grimpi sur spegulo = Ĉerpi akvon per kribrilo; Batadi la venton (*fari ion maleblan*).

MALŜPARADO

ĵeti monon tra la fenestro = malŝparegi (*dirmaniero en kelkaj eŭropaj lingvoj*).
Li havas truon en la manplato = Li malŝparegas.

MENSOGO

blanka mensogo = bonintenca mensogo,
ruĝa mensogo = kompleta mensogo, vera mensogo.

MIELMONATO

post-geedziĝaj semajnoj.

MOŜTULO

bonz-o (en la senco de ,moŝtul-o') = moŝtulo (germana)

Tiam li [Auld] fariĝis vera bonzo, legata de malmultaj sed uzata de ĉiuj (el artikolo en *Libera Folio: Mortis la bonzo, restu la bardo* de Goncalo Neves).

PERFIDO

kvina kolono = organizaĵo, ĉefe armea, pli malpli neformala, kiu agas kaŝe en lando aŭ urbo por subteni la invadontan malamikon.

La esprimo naskiĝis dum la hispana civitana milito, kiam 4 armeaj kolonoj estis atakontaj Madridon kaj la generalo de la atakonta armeo parolis pri supozata ,kvina kolono' interne de la urbo mem, kiu favorus la invadon. Nun la esprimo estas uzata en ĉiuj kampoj, ankaŭ politika, socia, ktp. Ekzemplo el artikolo en la Esperanto-eldono de *Le Monde diplomatique* de 2015: *Ĝia dua projekto estas instigi la plej multajn okcidentanojn kredi ke iliaj islamaj samlandanoj povus esti „kvina kolono” en la ombro, „interna malamiko” en la servo de la mortigistoj.*

RESPEKTO, ADMIRO

levi/forpreni sian ĉapelon (antaŭ iu)! = admire saluti iun = respekte/admire depreni de si la ĉapelon, respekte/admire saluti (okcidentanoj salutis sin per levado/forprendo de sia ĉapelo).

REZIGNADO

enĵeti la bantukon (en la senco de l'kapitulaci') = kapitulaci, rezigni. La esprimo venas el la angla "throw in the towel" aŭ similaj nacilingvaj esprimoj uzataj dum boksado).

SENFINA LABORO\

Sizifa laboro = senfina laboro

Laŭ la greka mitaro Sizifo, reĝo de Korinto, pro malbonaj agoj dum la vivo estis kondamnita en la transmondo ruli ŝtonojn al la pinto de monto, de kiu la ŝtono daŭre refalis al la bazo de la monto. Ekzemplo el la respondo de leganto de *Libera Folio* al artikolo pri la labor-plano: *Denove estas sizifa laboro farita.*

SENVALORECO

esti la kvina rado de ĉaro = esti senutila, superflua (*en kelkaj eŭropaj lingvoj*).
akvo-lento = sensignifa persono, senpova homo (*el la vjetnama*).

TIMO

Kiun mordis serpento, timas ecx de lacerto. = La timema homo timas eĉ nedanĝeran aferon (*hungara diraĵo*).

TROMPO

troja ĉevalo = Ŝajne sendanĝera propono aŭ ilo aŭ maniero por eniri malamikan lokon aŭ ideon kun la intenco detruigi ĝin el la interno.

Mita evento dum la milito de grekoj kontraŭ la urbo Trojo, en kiu grekoj proponas donaci al la urbo grandan lignan ĉevalon honore al loka dio, kiun oni enportu en la urbon, dum en la realo grekaj soldatoj estas kaŝitaj en la ĉevalo kaj poste atakos la urbon el la interno. Ekzemplo el la reto en recenzo de la revuo MONATO, 2004: *Legantoj de ĉi tiu libro kaj observantoj de la aktualaj Eŭropo kaj mondo apenaŭ povas nei, ke la angla iĝas troja ĉevalo, ruze donacita de la imperiismaj potencoj de tutmondigo, kaj blinde akceptita de socioj alilingvaj kaj alikulturaj, kiuj senzorge malfermas siajn pordegojn por enlasi ĝin.*

PLURAJ ESPRIMOJ PRI PLURAJ TEMOJ

da A ĝis Z = tute, de la komenco ĝis la fino (*de la unua ĝis la lasta litero de la latina alfabeto*),

disigi alcionojn/sovaĝajn anserojn = disigi fidelan/amantan paron (*el la vjetnama*),

engluti sian fierecon = bridi/subpremi sian fierecon. (*el eŭropaj lingvoj*),

familio de broĉoj kaj bendoj = nobela familio (*el la vjetnama*)

freŝa menso/freŝa kapo = ripoziĝinta menso/kapo: ekzemple *fari ion ĉe freŝa menso/kapo en la mateno*.

havi skeleton en la ŝranko = havi kaŝindan sekreton (*en la vivo de ĉiuj estas malbelaj agadoj, kiujn oni kaŝas de la mondo*).

Ekzempla frazo 923410 de *Tatoeba*: *Ĉiu familio havas skeleton en la ŝranko.*

imposta paradizo = impost-evita lando, mild-imposta lando,

(jen) hoko en la ezoko (*en la senco 'jen la problemo'*) = jen problemo Temas evidente pri erara uzo de la proverbo "ankoraŭ ne estas la ezoko sur la hoko", kies senco estas klara: 'ni ne finfaris nian laboron'.

je la aĝo de 15 jaroj knabino pinglas siajn harojn = ŝi estas preta por edziniĝo *el la vjetnama kaj aliaj aziaj kulturoj*) entk 01.

kirli la maron kaj serĉi ambrozion = fari malfacilan serĉan taskon (*en aziaj verkoj*), simile al ‚serĉi kudrilon en fojnamaso’ en okcidentaj lingvoj,

knabino kun ruĝa pantalono = bonstata knabino, bonedukita kabino (*el la vjetnama*),

kokono = en metafora senco komforta nesto, ne estas tutmonde komprenebla, en Ĉinujo ĝi estas komprenata kiel amaso da problemoj, kiujn oni kreis por si. Diru ekzemple *komforta familia nesto!*

Kopernika revolucio = granda ŝanĝo, transiro de la sistemo ter-centra al la sistemo suncentra. Nikolao Koperniko estis pola ĉielsciencisto, kiu favoris la sistemon sun-centran.

El *La Lakta Vojo – nia hejmo en la universo*, artikolo prezentita en la Internacia Kongresa Universitato 2005, Vilno, Litovujo: *Konklude montriĝis ke okazis kvazaŭ dua Kopernika revolucio, ĉifoje rilate al la centro de nia stelsistemo.*

kri-kolora = bril-kolora

kukuma periodo = sennovaĝa periodo (*ĵurnalisma slango en kelkaj eŭropaj lingvoj*)

legi diagonale = legi rapide por kapti la ĝeneralan signifon

levi la ŝultrojn = en kelkaj lingvoj tio montras nescion, senhelpecon, nekomprenon aŭ indiferecon

lukto inter Davido kaj Goliato/Goljato = malegala lukto, lukto inter fortulo kaj malfortulo (el la Biblio: juna juda paŝtisto, Davido, mortigas malamikan giganton, Goliaton/Goljaton).

Ekzemplo el artikolo en la projekto „min produktas vi” (<https://sites.google.com/site/minproduktasvi/home>): *Nur necesas trovi la rimedon, kiu anstataŭos la aŭtorrajtan kaj komercan sistemon, en kiu Davido malvenkis kontraŭ Goliato pro uzo de la samaj bataliloj.*

malvarma sango = en figura senco, egalas al sinregado, memregado aŭ al foresto de emocioj, skrupuloj kaj simile.

mol-kapulo (*en la senco de stultulo*) = stultulo (en Japanujo homo kun mola kapo estas laŭdo. *Ha, tiu mola kapo* en la japana signifas flekseblan pensmanieron aŭ elpenskapablon en ia ajn situacio (te: plio 1)

nigra merkato = neleĝa merkato

orientiĝi = direkti sin, trovi sian pozicion

pakaĵo de luno kaj vento = manko de pakaĵo (*el la vjetnama*)

perdi sian vizaĝon = perdi sian dignon, perdi sian respektindecon

ponta tago = interfesta tago

propeka kapro = origine: virkapro, kiu simbole transprenis ĉiujn pekojn de la israelanoj kaj estis forĉasita al la dezerto; laŭ la uzo: (senkulpa) kulpigito.

prifiki = trompi, vulgara esprimo por trompi sub speciale kritikendaj cirkonstancoj

(havi) profundajn poŝojn = esti tre riĉa

Silvestro = (en kelkaj eŭropaj landoj) La jarfina vespero.

Silvestro en Berlino – *Proponoj por la Novjara festo*. Titolo de reta reklamo fare de esperantistoj en Berlino, Germanujo <https://ootel.co/eo/nova-jaroj-hiera%C5%ADo-en-berlin-proponoj-por-la-nova-jaroj-partio>

sinŝirmado malantaŭ figo-folio = malefika kaŝado de io (el la Biblio: Adamo kaj Eva provis kovri siajn seksajn organojn per figo-folio)

Heroldo komunikas (HeKo 367 4-B, 7 sep 08): *Mi lernis el tio, ke iuj gvidantoj de SAT ne vere volas havi la feminismon, sed laŭ mia opinio bezonas ĝin maksimume kiel figo folio.*

spartaj viv-kondiĉoj = tre rigoraj viv-kondiĉoj

starigi ies harojn = timegigi/ŝoki/malagrabla surprizi iun

tendeno/kalkano de Aĥilo = tre vundebla loko. Aĥilo estis greka heroo nemortigebla krom se oni povis vundi lian tendenon/kalkano

El la *RETA VORTARO*, kapvorto Aĥilo (<http://www.reta-vortaro.de/revo/art/ahxil.html>): *Helena heroo, vundebla nur je la kalkano*

tenu la kapon malvarma = ne ekscitiĝu

transmisia rimeno = porparolantoj de potenculoj, ekzemple: sindikatanoj, kiuj kaŝe defendas la mastrojn kaj ne la laboristojn

(for)turni sin en la tombo = esti tre malkontenta (fare de mortinto) pri io

(la) vizaĝo plilongiĝas (en la senco de ‚oni iĝas senespera‘) = iĝi senespera

vivi de la mano al la buŝo = konsumi tuj ĉion kion oni trovas/perlaboras

voli (kun nepersona subjekto, ekzemple: *la aŭtomobilo ne volas ekiri*) = *Esprimo ne facile komprenebla de azianoj*. Uzu anstataŭe alian esprimon: La aŭtomobilo neniel ekiras.

4. Konkludoj

Ne estas facile konkludi pri tio, kio estas farebla kaj farinda en ĉi tiu kampo, ĉar la kulturo de Esperanto ankaŭ nur pri metaforoj estas produktata de la parolantoj de nia monda lingvo, kaj dum la komunumo de la parolantoj restas nombre malekvilibra ankaŭ la metaforoj restos malekvilibre kompreneblaj en la malsamaj mondopartoj. Certe momente estas aplikeblaj kelkaj provizoraj help-rimedo, kiuj konsistas esence el **klarigoj en la teksto** mem (tiu aktorino estas vera Venuso, belega virino), **interkrampaj iom pli longaj klarigoj**. Ekzemple ‘La rivaleco inter Esperanto kaj la angla lingvo kiel tutmonda intenacia komunikilo estas kiel la batalo inter Davido kaj Goljato (batalo en la kristanaj sanktaj libroj inter knabo kaj giganta militisto)’. Kaj en pli malsimplaj okazoj oni devas uzi **piednotojn**, por ke la ali-kultura leganto komprenu.

Sed ĉiuokaze malfermiteco al la problemoj kaj preteco pri vasta internacia kunlaboro certe helpus ankaŭ nun. Invitoj al neeŭropanoj paroli pri la kulturaj malfacilaĵoj, kiujn ili trovas en Esperanto, certe estos tre utilaj, kiel tiu de la ĉian Gong Xiaofeng.

Alian historian, sed ankoraŭ validan ekzemplon donis al ni nia granda poeto Kálmán Kalocsay en la referenca verko *Domfabriko*, en kiu li, kun helpo de Ada Csiszár (Csiszár & Kalocsay 1975) kaj surbaze de korespondado kun pluraj diversnaciaj konsultantoj, klopodis kompili kiel eble plej internacie kompreneblan esprimaron. Tiu verko estas ankoraŭ rekomeninda al hodiaŭaj laborantoj en ĉi tiu kampo, kiuj povus uzi ĝin kiel parton de la bazmaterialo kaj samtempe de la metodo por pluiro. Kompreneble nun per la reto la laboro farita de Kalocsay kaj Csiszár devas nepre baziĝi sur monda interkonsiliĝo por ke la rezulto de plua laboro estu maksimume utila inter la kontinentoj.

Bibliografio

- Bausani, Alessandro 1974: *Le lingue inventate: linguaggi artificiali, linguaggi segreti, linguaggi universali*. Roma: Ubaldini.
- Eco, Umberto 1993: *La ricerca della lingua perfetta nella cultura europea*. Bari: Laterza
- Csiszár Ada & Kalocsay Kálmán 1975: *Domfabriko. 6000 frazeologiaj esprimoj hungaraj-
-Esperantaj*. Budapeŝt: HEA
- Gledhill, Christopher 1998: *The Grammar of Esperanto – A corpus-based description*. München: LINCOM EUROPA.
- Gong Xiaofeng 2021: Diferencoj inter orientaj kaj okcidentaj kulturoj en Esperanta Instruado. En: I. Koutny & I. Stria & M. Farris (red.) 2021: *Interkultura rolo de Esperanto / Intercultural role of Esperanto*. Poznan: Rys.
- Hjartson, Benedikt 2014: Anationalism and the Search for a Universal Language: Esperantism and the European Avant-Garde. En: P. Bäckström & B. Hjartson: *Decentring the Avant-Garde*. Amsterdam: Rodopi. 267–393.
- Jansen, Wim 2010: La Fundamento de Esperanto: nekontesteble eŭropa, sed ... En: D. Blanke, U. Lins (red.): *La arto labori kune*. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio: 271–283.
- Fiedler, Sabine 1999: *Plansprache und Phraseologie*. Frankfurt-am-Main: Peter Lang
- Koutny, Ilona 2015. A typological description of Esperanto as a natural language. En: *Jezyk Komunikacja. Informacja* 10: 43–62. Esperante: Tipologia karakterizo de esperanto kiel natura lingvo. En: Christer Kiselman & Renato Corsetti & Probal Dasgupta (red.) 2018: *Aliroj al Esperanto*. Dobřichovice: Kava-Pech. 129–146.
- 2018: Can language create culture. A case study of the planned language Esperanto. En: A. Biedrzyńska & M. Zięba-Plebankiewicz & G.A. Ziętałi: *Jezyk i jego wyzwania: jezyk w kulturze, kultura w jezyk. Tom I. Jezykoznanstwo*. Nowy Sącz: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu. 69–75. https://www.academia.edu/38366224/Can_language_create_culture_A_case_study_of_the_planned_language_Esperanto
- Lapenna, Ivo (ĉefred.) 1974: *Esperanto en perspektivo*. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio.
- Melnikov, Aleksandro S. 1992: *Specifaj kulturaj scioj de la esperantista kvazaŭetno kaj ilia respuguliĝo en la koncerna lingv(aj)o*. Rostov-na-Donu: Esperanto-Klubo.
- Nascentes, Paulo P. 2015: Enkonduko al influoj de Ferdinand de Saussure sur la esplorkampo pri helplingvoj. En: GRKG. *Humankybernetik*. junio 2015: 85–91.
- Piron, Claude 1977: *Esperanto: ĉu eŭropa aŭ azia lingvo?* Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio. angle: <http://claudepiron.free.fr/articlesenanglais/europeanorasiatic.htm>

Saussure, Ferdinand de 1916: *Cours de linguistique générale*. Lausanne – Paris: Payot.
Wells, John 1989: *Lingvistikaj aspektoj de Esperanto*. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio.
<https://eo.wikipedia.org/wiki/Zilengo>, kontrolita la 1-an de oktobro 2020.
Esprimoj ne tutmonde kompreneblaj: http://bonalingvo.net/index.php/Esprimoj_ne_tutmonde_kompreneblaj

Denaskismo en Brazilo: speciala dulingvismo

Abstract. *Denaskismo in Brazil – perspectives on a special bilingualism*

There are several types of bilingualism, and even of multilingualism (a situation in which a person speaks three or more languages). This study aims to analyze a special kind of bilingualism: *denaskismo* which occurs when a person speaks, from infancy, Esperanto and one or more other languages. The scope of the research was a single country – Brazil. Online questionnaires were used to interview 16 native speakers of Esperanto and the results were compared to those of other, European, inquiries. The results yield a comprehensive portrait of the current situation of native speakers of Esperanto (*denaskuloj*) in Brazil including information on their and their parents' educational level, method of language transmission, religion (the common conception is that most Brazilian *denaskuloj* are spiritualists), contacts with other Esperanto users, international travel and other languages learned by them.

Resumo. Ekzistas diversaj tipoj de dulingvismo, kaj eĉ de plurlingvismo (situacio, en kiu unu homo parolas tri lingvojn aŭ pli). Ĉi tiu studo celas analizi specialan tipon de dulingvismo: denaskismo, kiu okazas, kiam homo parolas, ekde la naskiĝo Esperanton kaj alia(j)n lingvo(j)n. La celo de la esploro estis nur unu lando: Brazilo (la lando de la esploristo). Oni malkovros la averaĝan aĝon, la lernejan situacion de la denaskuloj kaj de iliaj gepatroj, kaj la metodon plej uzatan en tiu lando por lernigi Esperanton denaske, tio estas, ĉu ekzemple la metodon UPUL (unu persono, unu lingvo) aŭ USUL (unu situacio, unu lingvo). Pri la religio, ni malkovros, ĉu veras, ke la plejmulto de la brazilaj denaskuloj estas spiritismaj. Oni vidos, ĉu la denaskuloj tie havas Esperanto-amiko(j)n. Ni ekscios ĉu la lernejo havis specialan influon al la lernado de Esperanto. Kaj kiu(j)n alia(j)n lingvo(j)n oni instruas al la denaskuloj. Oni vidos iliajn hobiajn kaj plej ŝatatajn lernobjektojn. Kaj fine, en kiom da landoj la infanoj ĝis nun vojaĝis, kaj ĉu ili havis menciinda(j)n fakto(j)n/sciojn pri sia plurlingva eduko. Ni havos vastan portreton de la situacio de la denaskuloj en Brazilo nuntempe. Per interretaj enketiloj, 16 denaskaj esperantistoj estis intervjuataj, kaj la rezultoj estis komparataj al tiuj de aliaj eŭropaj esploroj.

Enkonduko

La fenomeno de plurlingvismo, kiu inkludas dulingvismon, estas pli komuna en nia mondo ol oni ĝenerale kredas. Fakte estas pli da plurlingvuloj ol unulingvuloj en la homaro (Grosjean, 2010). Tiu ĉi studo celas portreti la realon de iu tipo speciala de plurlingvismo: la *denaskismo* (difinota poste), en la Brazila komunumo nuntempe.

En la unua parto, difiniĝas la komunaj konceptoj kaj terminoj de la disciplino plurlingvismo, kaj montriĝas ankaŭ la realo de la Esperanta komunumo ene de la

temo. Brosch (2019) konstatas, ke “Entute ne estas tre multaj studoj pri la *Denaskuloj* (parolantoj de Esperanto denaske), kaj la plej multaj el ili estas socilingvistikaj”.

Unu el la hipotezoj de ĉi-tiu studo asertas, ke la E-denaskuloj ne parolas la lingvon aparte brile, kaj la testo de kompetento de Cramer, utiligita de mi, montris la malon: Pli ol 50% el la enketitoj elmontris sufiĉan kapablon en la precipaj gramatikaj punktoj de la lingvo. Eble tio signifas, ke en la kazo de la brazilaj denaskaj esperantistoj, ili havis pli bonajn modelojn de siaj gepatroj ol siaj kontraŭpartoj eŭropaj. Por venontaj esploradoj estus bone registri ilian paroladon dum longa tempo, kaj en kontrolata maniero, por pravigi aŭ ne, ĉu ili havas specialan fluecon kaj bonan elparolon.

Unu el la plej bazaj demandoj pri denaskismo kaj Esperanto estas pri la nombro de Esperanto-parolantoj en la mondo. Lindstedt (2010) asertas, ke:

“Ne estas fideblaj statistikoj pri la parolantoj de Esperanto. Por Nuessel (2000: 82-83), stimoj de diversaj fontoj rangas inter 120.000 kaj 15 milionoj (!). La historiisto Sikosek (2003: 60) diras, ke eĉ 40.000 estas “optimista stimo” kaj, ke li ne surpriziĝus, se montriĝus, ke malpli ol 10.000 homoj parolas Esperanton flue. La nombroj povas, klare, esti tre diversaj, depende de kiu nivelo de kapableco estas la kriterio. Mia [Lindstedt] kruda stimo estas, ke ekzistas ĉirkaŭ 100.000 personoj, kiuj povas aktive uzi la lingvon, kaj ĉirkaŭ 10.000, kiuj povas kvalifikiĝi kiel fluaj parolantoj, kun marĝeno de eble mezordo de magnitudo por ambaŭ nombroj (t.e., povas ekzisti inter 30.000 kaj 300.000 aktivaj uzantoj, kaj inter 3.000 kaj 30.000 fluaj parolantoj”.

Estas interese ankaŭ tio, ke, kiel notas Lindstedt, “infanoj, kiuj fariĝas fluaj parolantoj de Esperanto ĉiam montras transferojn de siaj aliaj denaskaj lingvoj”, kaj ili ankaŭ influas unu la alian en la uzo de la lingvo, inkluzive de la prononco. Lindstedt observas, ke estas praktike neeble distingi iun denaskan Esperanto-parolanton de iu alia flua parolanto de la lingvo (krom la eblaj diferencoj en la cerba reprezentado de la lingvo). Li nomas la kvin kaptilojn de la ĝisnunaj studoj pri Esperanto kiel familia lingvo:

1. Koncentri al miksaj geedziĝoj;
2. Konfuzi la komunumon de Esperanto-parolantoj kun la Esperanto-movado;
3. Ne regi sufiĉe la lingvon;
4. Ignori la lingvistikan fonon de la subjektoj; kaj
5. Supozi, ke a priori denaskigo portu ŝanĝojn en la lingvon.

Do, mi klopodos ne fali en tiujn kaptilojn, dum mia esplorado, kaj lasi kiel unuan paŝon tiun verkon, por la estontaj esploristoj de la Esperanto-familioj en Brazilo kaj Sud-Ameriko.

1. Precipaj konceptoj

1.1. Difinoj de unu-/du-/plurlingvismo

Unue, necesas difini kelkajn bazajn konceptojn uzatajn en ĉi tiu studo.

Unulingvismo: karakterizo de unulingva homo aŭ komunumo. **Unulingva:** dirita de homo/komunumo kun nur unu lingvo (Crystal 1987).

Dulingvismo: la psikologia statuso de individuo, kiu havas aliron al pli ol unu lingva kodo kiel formo de socia komunikado: la grado de aliro varias tra diversaj dimensioj, kiuj estas psikologiaj, kognaj, psikolingvikaj, sociaj psikologiaj, sociologiaj, sociolingvikaj, sociokulturaj kaj lingvikaj (Ellis 2006). Laŭ Baker (2004), ĉiu lingvolernanto estas komenciĝanta dulingvulo, kaj ĉiu dulingvulo estas/is lingvolernanto. Dulingvaj parolantoj, ĝis antaŭnelonge, estis erare montritaj negative, laŭ Baker (ekz. havante apartan identecon aŭ kognitivajn mankojn).

Plurlingvismo (aŭ multlingvismo): “la kompetento de socioj, institucioj, grupoj kaj individuoj, engaĝi, en regula frekvenco, kun pli ol unu lingvo en siaj ĉiutagaj vivoj” (European Commission 2007: 6). Tiel, kiel por dulingvismo, necesas difini la tipojn kaj la gradojn de plurlingvismo, kion mi faros tuj sube. En multaj landoj de Afriko kaj Azio (ekz. Barato), multaj lingvoj kunekzistas, kaj estas multaj homoj, kiuj estas plurlingvuloj. Ankaŭ la indiĝenaj homoj de Brazilo kutime estas plurlingvuloj.

La lingvoj de plurlingva homo povas disvolviĝi aŭ dekadenci post iu tempo. Unu aŭ du lingvoj povas fariĝi pli fortaj aŭ malpli disvolviĝintaj. Malmultaj homoj havas situacion, en kiu ili povas regule uzi la tri aŭ pliajn lingvojn dum la tuta vivo.

Bell (2014: 24) asertas, ke alia valoro de plurlingvismo estas ĝia rilato kun kognitiva kapablo. Unu aliro diras, ke esti dulingva malfruigas la cerbo-disvolviĝon. Malgraŭ ties disvastiĝo, tiu aliro estis kontraŭigita de multaj esploroj pri la mensa disvolviĝo de dulingvaj infanoj dum pli ol 50 jaroj. Evidentas nun, ke dulingvuloj spertas kognitivajn avantaĝojn super unulingvuloj, pli ol malavantaĝojn.

Denaskismo: Karakterizo de la denaskaj Esperanto-parolantoj (ankaŭ nomataj denaskuloj), kiuj estiĝas en familioj, en kiuj oni uzas Esperanton (kaj plej ofte ankaŭ aliajn lingvojn). Kutime unu el la gepatroj elektas uzi Esperanton kiel ĉefan lingvon en komunikado kun la infano, kiu do akiras la lingvon same kiel aliaj infanoj akiras siajn denaskajn lingvojn. Ordinare tiaj infanoj fariĝas denaske dulingvaj, trilingvaj aŭ eĉ pli plurlingvaj.

Interfero (transfero): En la unulingva modo, dulingvuloj povas enmeti pruntvortojn aŭ fremdajn strukturojn en la diskurson. Tio estas interfero, ĝenerale de la domina lingvo en la duan.

La gradoj de dulingvismo: Preskaŭ ĉiu parolanto (ĉar estas ankaŭ analfabetoj) de ĉiu lingvo havas kvar bazajn kapablojn: kompreno, parolo, legado, skribado. Do oni povas sin demandi, kiom lerta tiu parolanto estas en ĉiuj tiuj kapabloj. Laŭ Bassani (2016):

“la parolanto povas ne havi la saman gradon de kompetento en la uzo de tiuj kvar kapabloj en sia patrina lingvo, kaj la samo okazas rilate al dua lingvo. Kelkaj dulingvuloj povas kompreni egale bone la du lingvojn, sed ne kapablas legi aŭ skribi en unu el ili, aŭ li/ŝi kapablas legi kaj skribi en ambaŭ lingvoj, sed ne tiel bone en unu el ili. Krom tio, por ĉiuj tiuj kapabloj, la parolanto povas havi malsaman plenumon en ĉiu lingvistika nivelo: fonetika-skriba, gramatika, leksika kaj stilistika. Ekzemple, iu parolanto povas havi vastan vortprovizon, koni multajn vortojn de la lingvo, sed ne havi altan kapablon por prononci tiujn vortojn. Aŭ li/ŝi povas havi kapablon, sin esprimi buŝe en diversaj okazoj, sed havi malfacilecon, skribi laŭ la ortografiaj reguloj”.

1.2. Ĉu dulingveco estas utila aŭ damaĝa?

Nuntempe la plimulto de la fakuloj konsentas, ke normalaj infanoj kapablas lerni pli ol unu lingvon sen problemoj kaj depende de la metodo uzata ili sufiĉe frue lernas apartigi unu lingvon de la alia kaj ne miksi ilin. Plue oni trovis, ke la lingva evoluo de plurlingvaj infanoj povas esti, en la unuaj jaroj, iom malpli rapida ol la averaĝo de unulingvuloj, sed tiu eventuala malfruo estas malpli granda ol la diferenco inter individuaj infanoj... (Wandel 1996: 61-62).

“Ĉu esti dulingva signifas havi la saman kompetenton en ambaŭ lingvoj?” La usona lingvisto Leonard Bloomfield difinis dulingvismon kiel “la kvazaŭ denaska rego de du lingvoj” (1933: 56). La termino *balancita dulingvulo* estas ofte uzata por priskribi tiujn parolantojn, sed verdire la plejmulto de la dulingvuloj estas malsame kompetentaj en siaj du lingvoj. Ili povas, ekzemple, skribi facile en unu, sed ne en la alia (Bell 2014: 22)”.

2. Denaskismo en Esperanto

2.1. Kiun metodon uzi?

Estas pluraj metodoj por instrui duan lingvon al junaj infanoj:

1. Unu persono – unu lingvo (UPUL): – ĉiu el la gepatroj ĉiam parolas al la bebo en la sama lingvo: paĉjo en unu, panjo en alia. Tiu estas la plej kutima metodo kaj havas la avantaĝon, ke la bebo lernas ligi la lingvon al persono, kaj tiel malpli miksas la du lingvojn.
2. La dua lingvo hejme – ambaŭ gepatroj parolas al la infano hejme la duan lingvon, kaj la nacian lingvon (supozeble tiun de la ekster-hejma medio) la infano alprenas el la televido, en infanvartejo kaj de geamikoj.
3. Unu tempo – unu lingvo: – ĉiun lingvon oni parolas dum certa tempo aŭ okazo: tago de la semajno, periodo dum la tago, vespermanĝo, ktp.

4. Ofta kontakto kun flua parolanto (ne nur el la gepatroj, ekzemple iu parenco). Tiun metodon multaj konsideras malpli efika ol la tri antaŭajn, sed ĝi estas utila en la kazo de pli ol tri lingvoj.
5. Ne fiksa plurlingveco – la tuta familio parolas plurajn lingvojn, sed ĉiuj parolas la saman lingvon dum certa tempo, kaj ŝanĝas de unu lingvo al alia laŭokaze.

La plimulto de la plurlingvaj familioj kaj ankaŭ edukistoj konsideras la UPUL metodon kiel la plej efikan por denaska plurlingveco: eĉ tre junaj infanoj povas facile identigi lingvojn kun personoj kaj tiel eviti mikسادon kaj lerni apartigi la diversajn lingvojn (Wandel 1996: 65-66).

2.2. Lernado de fremdaj lingvoj

Laŭ Wandel (1996: 63), estas sciencaj esploroj, kiuj montras, ke dulingveco speciale helpas la lernadon de fremdaj lingvoj, ĉar dulingvaj infanoj alprenas la konceptojn de tradukado kaj transiro de unu lingvo al la alia jam en frua aĝo kaj tute nature. Tio esence diferencas de la studado de fremda lingvo en lernejo. Edukistoj delonge scias, ke junaj infanoj pli efike lernas lingvojn, kaj konstatas, ke la plej taŭga aĝo por tio estas ĝis 12 jaroj. Grant Goodall (2020) atentigas nin, ke la “ora” periodo povas daŭri ĝis la aĝo de 17-18 jaroj, sed la infanoj devas komenci lerni la duan lingvon ĉirkaŭ la 10-jariĝo. Sed eblas atingi atentindan nivelon en nova lingvo eĉ se oni komencas malfrue, malgraŭ la fakto ke ĝi estos malpli alta ol tiu kiun atingus infano. Ankaŭ estas fakto, ke inteligenta plenkreskulo povas pli rapide ekposedi Esperanton ol eta infano, do ne gravas, laŭ Csiszár (2000), se patro (aŭ patrino) kaj la suĉinfano kvazaŭ samtempe komencas lerni Esperanton. Tio certe ne okazas al aliaj dulingvuloj.

La aŭtoro de *Dulingve – Pli Simple* (Csiszár 2000) surbendigis multajn minutojn de parolado de la infanoj (Nóra kaj Pálma), kelkfoje kun helpo kaj instigo de plenkreskuloj, nur por observi lingvajn faktojn. La diferenco en la kazo de Esperanto estas, ke la gramatika sistemo estas pli regula ol tiu de naciaj lingvoj, kaj pro tio la infano tutverŝajne povas pli rapide transpaŝi la necesajn evoluo-gradojn ol ĉe aliaj lingvoj, ĉar ili sekvas analogion komence, kaj la neregulaĵojn ili devas aparte lerni.

Dum la observado, kun la infanoj libervole parolantaj ekzemple pri rememoro, pri ĝojo pro donaco, pri eksterlanda vojaĝo aŭ pri klarigo de iu interesa travivaĵo, post mallonga periodo de surbendigo jam konstateblis, ke la infano bone konis plurajn objektojn de sia medio, kvankam fonetike, memkompreneble, la parolo estis tre infaneca, kaj ne ĉiuj fonemoj estis tute ĝustaj (ekzemple, la r kaj l tre similis unu al la alia. Sed la gepatroj – aŭ eĉ ceteruloj, post mallonga alkutimiĝo – povis facile kompreni la infanparoladon senmanke.

La surbendigado daŭris kelkajn jarojn, kaj inkluzivis la periodon de la infanĝardeno. “Oni opinias, ke, se la infano komencas viziti la infanĝardenon la prospera periodo de dulingveco finiĝas, la gepatra lingvo superas la internacian, la konoj pri la alia lingvo rapide malkreskas. Se la familio ne havas firmajn internaciajn kontaktojn kaj

Esperanto perdas sian veran funkcion, kiel lingvo de malsamnacaj homoj, tiu opinio fariĝas certe ne malprava” (Csiszár 2000: 34).

Sed la analizo pri la triaj surbendigitaj konversacioj – kun ambaŭ infanoj jam regule vizitantaj infanĝardenon – pruvis la malon. Dum parto de la periodo, Nóra, post la ricevo de parolebleco, senĉese parolis 4 minutojn, sen iu ajn interdiro de la gepatroj. Dum 15 minutoj de surbendigado, ŝi parolis libere 4 minutojn, kaj uzis 256 vortojn, kaj tiel atingis la ordinaran parolritmon de plenkreskuloj.

2.3. Esperanto kiel familia lingvo

Laŭ Corsetti (2005: 5-6), la ideo, lernigi Esperanton al siaj propraj gefiloj de la nasko ekaperis tre frue en la historio de la esperantofona komunumo. Estas dokumentitaj diversaj ekzemploj, ekde unu angla familio ĝis multaj postaj. La fenomeno estas sufiĉe disvastigata en la esperantlingva medio, laŭ la ekzisto de renkontoj, ĝenerale en centra Eŭropo, intence dediĉitaj al esperantofonaj familioj, tiel kiel la *porinfanaj kongresoj*, organizataj ĉiujare paralele al la tiel nomata Universala Kongreso de Esperanto. Estas stimoj de *Rondo Familio*, organizo por tiaj grupoj, de ĉirkaŭ 1.000 tiaj familioj. Tiuj familioj, kiel scieblas, estas koncentritaj pli en Eŭropo, estu okcidenta aŭ centra kaj orienta, ol en ĉiuj aliaj kontinentoj.

“La studoj pri la akiro de Esperanto de la nasko ne estas multaj kaj ĝenerale temas pri taglibroj fare de la gepatroj. Notoj pri tiuj studoj, inkluzive de tiuj de la komenco de la lasta centjaro, troveblas en Corsetti (1993)” (Corsetti 2005: 7).

La fenomeno tiel nomata “dulingvismo” estas tute komuna afero en multaj landoj, pro diversaj kialoj. Akiri du lingvojn samtempe, aŭ akiri duan, surbaze de la denaska lingvo, estas kondiĉo, en kiu multaj homoj sin trovas, post migrado al alia lando, ekzemple, aŭ pro invado de sia lando fare de alilandanoj. Kelkaj plenkreskuloj adoptas tiun vivstilon intence, ĉar ili volas translokiĝi al alia lando, en kiu alia lingvo estas favorata aŭ havas pli da prestiĝo.

Sed estas iu tipo de dulingvismo (aŭ plurlingvismo – kiam pli ol du lingvoj estas regataj) kiu povas esti konsiderata speciala: la dulingvismo de etinfanoj, kiuj ne decidas per si mem adopti tiun kondiĉon, sed estas nature devigataj fari tion, pro la kondiĉo de siaj gepatroj, ekzemple. Eĉ pli speciala estas tiu tipo de dulingvismo nomata “denaskismo”, t. e. la dulingvismo, en kiu unu el la du lingvoj estas Esperanto, ekde la nasko de la infano. En la sekvaj alineoj, mi komentos pri tiu ankoraŭ rara fenomeno.

2.4. Kial denaskismo estas speciala dulingvismo

En la libreto *Familia Lingvo: Esperanto*, Gilbert Ledon (1996) komentas, en la paĝo 10, ke la ĉiutaga lingvo ne estas literatura, beletra, kaj, ke en familio oni ne aten-

tas pri belaj konstruoj de frazoj, kun malriĉa vortprovizo, kaj “sufiĉas interkompreni unu la alian, ofte per simpla ĵeto de kelkaj vortoj”... Do, Esperanto, kiu estas lingvo plejparte skribata kaj legata, ene de la denaskismo, trairas grandan kompletigon, gramatike kaj vortstoke. Tio, kompreneble, ne komplete ĝenas la strukturon de la internacia lingvo, ĉar kiam la infanoj kreskas kaj trovas sin inter aliaj E-parolantoj, la izolitaj tendencoj malaperas.

La gepatroj de la denaskuloj ofte renkontas situaciojn, en kiuj ili devas rapide decidi, ĉu uzi alian vorton (ne ĉiam samsignifan), nur pro la fakto ke ĝi estas en PIV, aŭ en la Fundamento, aŭ ĉu enkonduki neologismon, kiu povas esti komprenata nur de samlandanoj, samregionanoj aŭ nur en tiu familio.

En la paĝo 15, Ledon asertas, ke la unua granda defio de la denaskuloj estas, kiam ili iras unue al la lernejo, kie tutcerte ili renkontos aliajn infanojn, kiuj ne parolas aŭ komprenas Esperanton. “En kelkaj kazoj, tio estas la fino de la eksperimento por la esperantistaj gepatroj, ĉar ili ne alĉutimiĝas al la plorado kaj plendado de la gefiloj”. Sed Ernő Csizsár, male, en sia libro *Dulingve – Pli Simple* (2000), diras, ke la lernejo ne nepre estu obstaklo al denaskismo, ĉar se en la komenco, povas esti strangaj situacioj, pro la uzo de Esperanto inter la infanoj, tio povas poste rezulti en favora faktoro al la integriĝo, kiam la aliaj infanoj eĉ admiras pro tiu scio.

Ankaŭ, laŭ Csizsár: “estas fakto, ke la Esperanto-movado ankoraŭ malmulte profitis pro denaska esperantismo. La nombro de denaskuloj estas taksata je 150-200”. Kaj ili vivas dise en kelkaj landoj, sen integriĝi en la movado mem. Bakrin, citite en Csizsár, diras, ke:

“Esperanto estas unika en multaj rilatoj: ĝin uzas internacia kolektivo, kiu estas esence malsimila al la normala tipo de lingvaj komunumoj (etnaj aŭ naciaj); Esperanto estas portanto de internacia kulturo, dum ĉiuj aliaj lingvoj enhavas nur fragmenton de internacia kulturo; Esperanto estas tre interesa studobjekto de la vidpunkto de la teorio, kiu analizas ligojn inter lingvo kaj pensado”.

3. La esploro pri denaskuloj: metodologio

La esploro povas esti klasigita kiel priskriba, ĉar ĝi devas portreti la brazilajn Esperanto-denaskulojn. Rilate al la metodologio, por la laboro mi elektas la metodon hipotezan-deduktan komparan. Tiu opcio praviĝas, ĉar la metodo permesas kompari la brazilan realon de la denaskaj esperantistoj kun tiu de la eŭropaj, kaj pravigi aŭ ne hipotezojn pri tiuj realoj. La procedo estis rekta observo, ĉar la celo estis enketi la intervjuotojn per interreto. La esploro utiligis enketilojn (unu por la gepatroj, unu por la denaskaj esperantistoj, kaj unu testo por la E-denaskuloj pli ol 15-jaraĝaj, vd en la Apendico).

El la esploro de Tišljar (1996), kun 20 infanoj el Eŭropo kaj Japanio, estis ĉerpitaj pli ol sep demandoj por la demandaro al la denaskuloj kaj gepatroj de ĉi tiu esploro. En ĝi, li malkovris la fakton, ke la denaskuloj de Eŭropo estas aparte brilaj en la ler-

nejo kaj en siaj ĉiutagaj vivoj. Unu el la celoj de mia esploro estas konfirmi aŭ ne la hipotezon, ke ankaŭ la brazilaj denaskuloj estas aparte brilaj. Mi trovis la esploron de Filadelfiová kaj Gurán (1996) interesa, sed tro specifa por la Eŭropa realo. La esploroj de Corsetti (1993, 1996, 2005) ankaŭ inspiris mian laboron, en la senco portreti la parolkapablon de la denaskaj esperantistoj en la nuntempo, eĉ se la celo estis alia (kreoliĝo de Esperanto kaj kreivo de denaskaj esperantistoj).

La testo de kompetento farita de la matematikisto Marcos Cramer estis utiligata dum lia esploro pri la propono de kelkaj Esperantistoj, enkonduki la pronomon “ri” en Esperanton. Ĝi tute taŭgas por mia esploro, ĉar ĝi mezuras la konon de kelkaj kernaj gramatikaj punktoj en la lingvo. Ĝi estas proponata al la denaskuloj pli ol 15-jaraĝaj. La celo estas montri, ĉu la denaskuloj pli ĝuste uzas la lingvon en specifaj kazoj ol aliaj Esperantistoj. La intervjuitaj denaskaj esperantistoj estis junaj de precipe tri aĝo-grupoj, kaj el malsamaj regionoj de Brazilo, kiel montriĝas en la rezultoj. Tio estas spegulata en la diverseco de intereso, ekzemple, pri la plej ŝatataj kanzonoj, libroj, studobjektoj kaj hobiaj.

Ni stimas la nombron de denaskaj esperantistaj familioj (en kiu estas almenaŭ unu denaska parolanto de Esperanto) en la tuta Brazilo 16, kaj de denaskuloj 22. Mi sendis demandojn al 15 familioj, per retpoŝto, post ke la adresaron sendis al mi unu el la intervjuotaj familioj. Post monato, 9 familioj pretis respondi. Rilate al 16 denaskuloj, do sufiĉe elmontra nombro.

4. Analizo de datumoj kaj diskuto pri la rezultoj

4.1 Demandaroj por la gepatroj

(Pro manko de spaco, montreblos tie-ĉi nur kelkaj (la precipaj) demandoj faritaj al la gepatroj de la denaskuloj):

El la 9 demandaroj por la gepatroj, eblas ekscii, ke la brazilaj denaskuloj apartenas al la jenaj aĝo-grupoj:

0-4	(neniu)
5-10	(3)
11-14	(neniu)
15-20	(7)
21-25	(5)
26 kaj pli	(1)

Tio signifas, ke la plejmulto el ili estas pli ol 15-jaraĝaj, kaj povus submetiĝi al la testo de Cramer. Sep el ili estis viraj, kaj naŭ estis inaj.

La respondo pri la instruiteco de la gepatroj montras, ke preskaŭ ĉiuj gepatroj havas superan nivelon, nur unu patrino havas mezan instruitecon.

Religio, kontraŭe al la antaŭsupozo, ke preskaŭ ĉiuj denaskuloj estus spiritistaj,

spiritistoj	(5)
katolikaj	(4)
ateisto	(1)
sen religio	(1)

En du familioj, la religio de la patro estis malsama ol tiu de la patrino.

Pri la instruiteco de la denaskuloj:

supera	(8)
meza	(5)
baza	(3)

La metodo, kiun la plejmulto uzis por eduki siajn infanojn:

UPUL (unu persono _ unu lingvo)	(12)
USUL (unu situacio _ unu lingvo)	(5)
spontanee	(1)

Unu familio uzis UPUL kun la patro kaj USUL kun la patrino. Tio konfirmas la preferon de la plejmulto el la denaskaj familioj por la metodo UPUL, sed montras, ke ankaŭ USUL ankoraŭ estas populara. Fakte tio estas surpriza, ĉar USUL devus esti pli uzata en unulingva regiono.

La demando, ĉu la denaskulo havas regulan Esperanto-amikojn, trovis la jenajn respondojn:

ne	(7)
familianoj	(1)
kelkaj amikoj	(2)
jes	(3)
“pli juna, li/ŝi havis, sed [translokiĝis]”	(3)

Interpretante la respondojn pri kiom da lingvoj ili parolas, oni vidis, ke la denaskuloj parolas:

la portugalan	(16)
Esperanton	(12) (kiu eksplikiĝas, ĉar kelkaj ne plu parolas la internacian lingvon, kaj kelkaj nur havas pasivan konon)
la anglan	(10)
la hispanan	(4)

la francan	(2)
la italan	(1)

Pri specialaj sukcesoj:

neniun	(6)
matematiko	(3)
bone sukcesis en ĉiuj lernobjektoj	(1)
havis bonajn notojn	(1)
sukcesis en redaktado en la portugala	(1)

Tio ne kongruas kun la esploro de Tišljar (1996), kiu malkovris specialan interenson kaj sukceson de denaskuloj en lingvolernado (eble pro la tre malsama realo de Brazilo kaj Eŭropo).

Interese esplori ĉu tiuj denaskuloj multe vojaĝis eksterlande, sed ses el ili konas nur Brazilon, kvar konas ankaŭ Argentinon, du konas Usonon, du konas Danujon, du Portugalion, du Urugvajon, du Paragvajon, unu Koreion, unu Ĉilion. Unu denaskulo konas kvin landojn kaj alia konas 12 landojn. Tio signifas, ke la brazilaj denaskuloj ne multe vojaĝas, eble pro la grandeco de la lando mem (kompare kun landoj en Eŭropo), eĉ se unu el ili diris ke li konas 12 landojn.

4.2. Pri la testo de kompetento

La teston de kompetento de Marcos Cramer trapasis 11 partoprenintoj. Ĉiuj estis pli ol 15-jaraĝaj. Komprenoble la testo ne estas kompleta ilo por mezuri la kompetenton de la E-parolantoj, kun nur 6 demandoj. Sed ĝi bone montras la gradon de ĝenerala kono de la precipaj gramatikaj eroj de la lingvo internacia, kiel akuzativo, reflektivaj pronomoj, prepozicioj, valento, inkoativoj kaj predikativoj. De la 11 partoprenintoj, ĉiuj eraris ĉe la demando pri prepozicio. Tio povas elmontri la influon de la nacia lingvo (la portugala), aŭ la malfacilecon mem de prepozicioj en ĉiu lingvo, kiu ilin havas, reflektita en Esperanto. Kvin el ili sukcesis en 5 demandoj. Tio montras, ke preskaŭ 50% el ili havis pli ol 80% de sukceso, kio pruvas la taŭgecon de la mezurilo. Kvar el ili eraris nur ĉe du demandoj (la dua estis pri refleksivoj, aŭ, en unu okazo, pri inkoativo). La aliaj du partoprenintoj eraris ĉe po 3 demandoj. Tio montras, ke la 11 testitoj havis almenaŭ 50% de sukceso, do ili ĉiuj montras sufiĉan nivelon de kompetento, konsiderante, ke multaj el ili ne havas multe da oportuno praktiki Esperanton ĉiutage, laŭ la enketoj.

4.3. Demandaroj por la denaskuloj

Pri la aĝo, en kiu ili ekparolis Esperanton, estis kelkaj malsamecoj, rilate al la demandaro por la gepatroj. Tio atendeblis, ĉar kutime la infano mem ne scias pri la

ekzakta momento de la ekparolo, sed la gepatroj kutime rakontas al ili pri tio, do povas esti kelkaj nekongruoj. Ili diris, ke ili ekparolis Esperanton:

inter 0 kaj 2 jaroj	(5)
inter 2 kaj 4	(2)
inter 4 kaj 6	(2)
ne scias	(1)
ne certas, “sed mia patro ĉiam parolis kun mi”	(1)

Por respondi, kiu parolas kun ili esperante, la denaskuloj diris:

la patro	(9)
la patro kaj la patrino	(2)
la avo	(1)
la fratino	(1)
la kuzino	(1)

La esploro de Corsetti (1996 (2)) montras similajn rezultojn.

Pri la plej ŝatataj lernobjektoj:

matematiko	(4)
lingvoj	(1)
fizika edukado	(1)
arto	(1)
komunikado	(1)
gramatiko de la portugala	(1)
biologio	(1)
informadiko	(1)
redaktado	(1)

Do oni povas vidi certan preferon por matematiko, sed la interesoj de la brazilaj denaskuloj estas ege diversaj kaj vastaj.

Kiel hobiaj, la denaskuloj citis:

muzikon	(8)
sporton	(3)
desegnadon	(3)
kanton	(2)
spekti videojn	(1)

3.4 Tabelo de komparo laŭ aĝo-grupo

Demando	Grupo A (0-9)	Grupo B (15-19)	Grupo C (20 k pli)
2	2,5-3	0-2	1-4
3	patro (3) bofrato (1)	patro (7) patrino (1)	patro (6) patrino (1) avo (1) kuzino (1)
4	neniun (2) ne scias (1)	ne aŭ neniun (5) ne grandan (1) pozitivan (1)	ne aŭ neniun (4) negativan (2)
6	ne (2) ne scias (1)	ne aŭ simile (7)	ne aŭ simile (6)
9	matematiko (1)	matematiko (2) ne scias (1) kemio (1) gram. port. (1) redaktado (1)	matematiko (1) komunikado (1) lingvoj (1) astrofiziko (1) literaturo (1)
10	ludi pupinojn	ludi instrumentojn (4) desegni (2) muziko (1) kanti (1) flugpilko (1)	ludi instrumentojn (3) muziko (2) desegni (1) kanti (1) danci (1)
16	neniu (3)	neniu (7)	neniu aŭ simile (5) bofrato (1)

Ni povas vidi, ke la grupo A estas de 0 ĝis 9 jaraĝa; la B estas de 15 ĝis 19 jaroj; kaj la C estas de 20 kaj pli jaroj. Rilate al la aĝo de akiro, oni vidas, ke la dua grupo akiris Esperanton pli frue, kaj la pli aĝa grupo akiris ĝin pli malfrue. Kongrue kun aliaj esploroj, la patro estas kiu parolas pli ofte al la infanoj en Esperanto.

Pri la influo de lernejo kiel Esperanto-parolanto, preskaŭ ĉiuj diris, ke “ne estis” aŭ simile. Unu reprezentanto de grupo C diris, ke negativan influon ĝi havis. Kaj unu el grupo B, ke pozitivan.

Estas iu prefero por matematiko inter la plej ŝatataj lernobjektoj, sed ne tiel multe, ol trovis Tiŝljar en sia esploro (meza noto en matematiko = 87%). La plej aĝa grupo preferas lernobjektojn rilatajn al la universitato, dum la dua grupo preferas lernejajn temojn.

Pri la hobiaj, kompreneble la plej juna grupo preferas infanajn agojn, kiel ludi pupinojn, dum la aliaj du grupoj havas similajn interesojn, kun malmultaj elstaraj hobiaj, laŭ siaj aĝo-grupoj, kiuj kompreneble havas similajn pensmanierojn, tute aparte el la plej juna grupo.

Estas aparte elstare tio, ke multaj el ili korespondas kun neniŭ esperante, aŭ nur kun familianoj. Speciale surpriza estis la dua grupo, en kiu 5 diris, ke korespondas kun neniŭ. Tiu rezulto estas vere signifa, se oni konsideru la teston de kompetento, kiun ili trapasis, ĉar ĝi ne estas aparte facila, kaj oni atendus, ke la fiasko-kvanto estos pli granda. Same surprizaj estis la respondoj al la lasta demando, kun kiu amiko ili regule korespondas: Grupo A diris neniŭ (nesurprize), sed grupo B entute (7 respondoj) ankaŭ diris “kun neniŭ”, kaj grupo C diris amase “neniŭ aŭ simile” (5 respondoj) kaj unu el ili diris, ke kun bofrato.

3.5 Komparo kun eŭropaj rezultoj

La esploro de Tiŝlar (1996) malkovris ke, el 20 infanoj el Kroatio, Japanio, Koreio, Germanio, Pollando, Aŭstrio, Hungario kaj Italio, la hobiaj plej ŝatataj estis: sporto (11), literaturo (9), kaj muziko (8). Esperanton kaj dancon elektis po 4. Po 1 respondo havis: tradukado, astronomio, hejmaj bestoj, matematiko, skoltoj, komputiloj, tekniko, ŝako, politiko kaj frizado.

La tria demando de la eŭropa esploro estis: *Kiujn specialajn sukcesojn en la lernejo ili havis (ĉu ion aparte bone ili sciis aŭ kapablis)?* Jen la respondoj:

Fremdlingvoj	(12)
Matematiko	(7)
Muziko	(4)
Biologio	(3)
Literaturo, pentroarto, kemio kaj fiziko	(po 2)

Klare videblas, ke la eŭropaj infanoj kutimas lerni kaj paroli fremdlingvojn, kaj ankaŭ ŝatas matematikon speciale. La brazila realo estas malsama, kvankam la brazilaj denaskaj esperantistoj ankaŭ havas iun preferon por matematiko (4 el 16).

La kvara demando tekstis: *Ĉu la infanoj havis korespondantojn en minimume du landoj?* Jen la respondoj: 5 tute ne korespondis, 2 korespondis kun nur unu lando, kaj 16 korespondis kun 2 aŭ pli da landoj.

Interese, ke 5 el la 20 eŭropaj intervjuitoj tute ne korespondis, kvankam 16 korespondis kun 2 aŭ pli da landoj. Sed la brazilanoj amase ne korespondis, malgraŭ la fakto, ke kelkaj individuoj bone korespondis.

La kvina demando temis pri tio, *en kiom da landoj la infanoj ĝis nun vojaĝis*. Ĉiuj eŭropaj intervjuitoj vojaĝis al almenaŭ 3 landoj. 6 vojaĝis en 8 landoj. Po 2 vojaĝis en 10, 12 aŭ 15 landoj. Unu vojaĝis en 20 landoj. Averaĝe en 10,65 landoj.

Kompreneble, pro la ekonomiaj faktoroj kaj la grandeco de la lando, brazilaj denaskuloj ne emas multe vojaĝi, kvankam du el ili multe vojaĝis.

La oka demando: *Kiujn lingvojn ili parolas aktive?* Jen la rezultoj:

2 lingvojn	(7)
3 lingvojn	(9)
4 lingvojn	(3)
5 lingvojn	(2)
6 lingvojn	(1)
11 lingvojn	(1)

La diferenco estas masiva! La brazilaj intervjuitoj parolas maksimume 3 au 4 lingvojn. Certe ĉar ili ne kutimas multe vojaĝi eksterlanden aŭ korespondi en aliaj lingvoj.

5. Finaj konkludoj

Denaskismo en Brazilo nuntempe montras similajn karakterizojn kiel denaskismo en Eŭropo. La plej uzataj metodoj por lernigi Esperanton al la infanoj en Brazilo estas UPUL kaj USUL, kiel en Eŭropo. La brazilaj denaskuloj ankaŭ montras facilecon, lerni matematikon, kaj ankaŭ brilas en aliaj lernobjektoj (Tiŝljar, 1996). La mito, ke ĉiuj ili estas spiritistoj montriĝis falsa en ĉi tiu esploro, kvankam sufiĉe multaj. Malsame al la eŭropaj denaskuloj intervjuitaj de Tiŝljar, ili ĝenerale ne vojaĝis al multaj landoj, kaj ĝenerale ne konas multajn aliajn lingvojn (malkongrua kun Tiŝljar). La plejmulto de ili parolas Esperanton kun siaj patroj (kongrua kun Corsetti 1996), kaj nur eta grupo kun siaj patrinoj.

Neniu el ili sonĝas en Esperanto, sed kelkaj preĝas kaj kalkulas en ĝi. Tio povas esti la rezulto de la maniero, en kiu la Esperanto-instruado estis farata, la plimulto de la gepatroj lasante la portugalan por la plej intimaj momentoj.

Do, klare videblas, ke kvankam dulingvismo estas komuna fenomeno internacie, denaskismo (dulingvismo, en kiu Esperanto estas unu el la lingvoj) estas tute malsama situacio, pro diversaj kialoj. Unu el ili estas la malgranda nombro mem da esperantistoj en la mondo, kaj en Brazilo.

Laŭ la literaturo konsultita, la motivoj, por kiuj esperantistaj gepatroj decidas lernigi Esperanton al siaj infanoj estas iom malsimilaj al tiuj de la aliaj dulingvaj familioj. Precipe ili volas, ke iliaj infanoj kresku, sciante, ke estas tute bona solvo al la internacia interkompreniĝo, kaj ke ili estu vivantaj pruvoj, ke tiu solvo estas praktika kaj tute ebla internacie.

Bibliografio

- Baker, Colin 2004: Bilingualism and Multilingualism. En: Malmkjaer, Kirsten (ed.) *The Linguistics Encyclopedia* (2 ed.). Londono: Routledge
- Bassani, Indaiá de Santana 2016: *Disciplina – Fundamentos Linguísticos: Bilinguismo e Multilinguismo* 'Lernobjekto – Lingvistikaj Fundamentoj: Dulingvismo kaj Multlingvismo'. São Paulo: Unifesp. 3–23.

- Bell, Allan 2014: *The Guidebook to Sociolinguistics*. Malden and Oxford. Wiley Blackwell. 22–24.
- Bloomfield, Leonard 1933: *Language*. New York. Holt Rinehart and Winston. 56
- Brosch, Cyril 2019: Einige Bemerkungen zur Muttersprachlichkeit in Esperanto. Jahrestagung der Gesellschaft für Interlinguistik. <http://www.interlinguistik-gil.de/wb/media/beihefte/JGI2019/brosch-JGI2019.pdf>
- Corsetti, Renato 1996: Esperanto kaj kreolaj lingvoj: komunaj kaj malkomunaj trajtoj en la kreoliĝo. En: *MF* 11–37.
- 1996 (2): A Mother Tongue Spoken Mainly by Fathers. En: *Language Problems and Language Planning* 20/3: 263–273.
- 2005: *L'Esperanto dalla nascita: Tra creatività e creolizzazione – Alcuni aspetti dell'apprendimento della lingua internazionale esperanto dalla nascita* 'Esperanto denaske: Tra kreivo kaj kreoliĝo – Kelkaj aspektoj de la lernado de la internacia lingvo Esperanto denaske'. Roma: Università degli Studi "La Sapienza". 3–30.
- Crystal, David 1987: *The Cambridge encyclopaedia of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Csiszár, Ernő 1996: Superrigardo de internaciaj / esperantistaj familioj. En: *MF* 77–86.
- 2000: *Dulingve – Pli Simple*. Roterdamo: Universala Esperanto-Asocio. 5–85.
- Ellis, Elizabeth 2006: Monolingualism: The unmarked case. En: *Estudios de Sociolingüística* 7 (2) (2007). Armidale: University of New England. 174–176.
- European Commission. (2007). Final report: High level group on multilingualism. Luxembourg: European Communities. http://ec.europa.eu/education/policies/lang/doc/multireport_en.pdf
- Filadelfiová, Jarmila – Gurán, Peter 1996: Fontindikoj de la esploro Multkulturaj familioj de nuntempa Eŭropo. En: *MF* 47–61.
- Goodall, Grant 2020. Alproprigo de dua lingvo: ĉu ebla post la infanaĝo?. En: *Internacia Kongresa Universitato*. 2020. <https://uea.org/teko/IKU/2020/Goodall>
- Grosjean, François 2010: *Bilingual – Life and Reality*. Cambridge: Harvard University Press. Chapter 1
- Ledon, Gilbert R. 1996: Familia Lingvo: Esperanto. En: *Teknikaj Kajeroj no. 4*, de UEA. Braziljo: Eldono de la aŭtoro. 5–19.
- Lindstedt, Jouko 2010: Esperanto as a family language. En: Fred Dervin (ed.): *Lingua francas: La véhicularité linguistique pour vivre, travailler et étudier*. Paris: L'Harmattan. 1–6.
- MF: Multkulturaj Familioj de nuntempa Eŭropo*. 1996. Bratislavo: Esprima.
- Nuessel, F. 2000: *The Esperanto language*. New York & al.: Legas
- Tišljár, Zlatko 1996: Esperanto kiel konscia celo de du- aŭ plurlingva infanedukado. En: *MF* 129–140.
- Wandel, Amri 1996: Plurlingva edukado de infanoj. En: *MF* 61–71.

Apendico: Demandaroj al la gepatroj, al la denaskuloj kaj testo de kompetento

DEMANDARO AL LA GEPATROJ

(Instruo al la gepatroj: Bonvolu plenumi po unu demandaro por ĉiu denaskulo)

1. Aĝo de la denaskulo:
2. Sekso de la denaskulo:
3. Je kiu aĝo li/ŝi ekparolis E-on?
4. Loĝloko:
5. Instruiteco de la gepatroj:
Finita lernejo – Patro: () baza () meza () supera Patrino: () baza () meza () supera
6. Nacieco de la gepatroj: Patro: Patrino:
7. Religio de la familio:
8. Lernejo de la denaskulo: () baza () meza () supera
9. Kiu parolas al la denaskulo Esperante?
10. Ĉu la lernejo havis signifan influon al la E-parolo de la denaskulo?
11. Kiun metodon la familio uzas (unu lingvo – unu persono / unu lingvo – unu tempo / unu lingvo – unu situacio)?
12. Kiel funkcias interreto en la edukado de la denaskulo?
13. Ĉu la denaskulo havas Esperanto-amiko(j)n?
14. Ĉu vi rimarkis iun problemon en la evoluo de via infano kiun oni povus klarigi per la plurlingveco?
15. Ĉu vi perceptis kreiva(j)n momento(j)n en E-o ĉe la infano?
16. Kiom da lingvoj li/ŝi regas?
17. Kiel je via decido lernigi E-on al infano reagis viaj proksimuloj?
18. Kiajn averaĝajn rezultojn la infanoj ĝis nun havis en la lernejo?
19. Kiujn specialajn sukcesojn en la lernejo ili havis?
(Ĉu ion aparte bone ili sciis aŭ kapablis?)
20. Kiun mezan noton ili havis el matematiko?
21. En kiom da landoj la infanoj ĝis nun vojaĝis?
22. Viaj rimarkoj (io aparte menciinda rilate lian/ ŝian plurlingvan edukon)?

* * *

DEMANDARO AL LA DENASKULO

(Instruo al la gepatroj: Bonvolu doni po unu demandaro al ĉiu denaskulo. Se la denaskulo havas pli ol 15 jarojn, bonvolu doni ankaŭ la teston de flueco alkroĉitan)

1. Aĝo ____ Sekso: () knabo () knabino
2. Je kiu aĝo vi ekparolis Esperanton?
3. Kiu parolas al vi Esperante?
4. Ĉu la lernejo havis pozitivan/ negativan influon al vi kiel Esperanto-parolanto?
5. Ĉu vi sentas, ke koni Esperanton estas avantaĝo?
6. Ĉu vi iam havis malavantaĝon/ malagrablojn, ke vi parolas Esperante?
7. Ĉu vi kalkulas en Esperanto aŭ en alia lingvo?

8. Ĉu vi songâs/ pregas en Esperanto?
9. Kiu(j) estas via(j) plej ŝatata(j) lernobjekto(j)?
10. Kiu(j)n hobia(j)n vi havas (sporto, muziko,...)?
11. Ĉu vi partoprenas Esperantajn aranĝojn?
12. Kiucele vi uzas la interreton?
13. Kiu(j) estas via(j) plej ŝatata(j) kanzono(j) en E-o?
14. Kiu(j) estas via(j) plej ŝatata(j) libro(j) en E-o?
15. Kun kiu(j) amiko(j) vi regule korespondas en Esperanto?
16. Kun kiu(j) amiko(j) vi regule parolas en Esperanto?

* * *

TESTO DE KOMPETENTO FARITA DE MARCOS CRAMER

1. Petro vidas, ke Paŭlo manĝas _____ pomon. (Temas pri la pomo de Petro.) – lian – sian
2. _____ mankas butero. – Mi – Al mi
3. Estas _____, ke vi jam venis. – bone – bonen – bona – bonan
4. La aŭto povas veturi 180 kilometrojn _____ horo. – per – pro – po – en
5. Mi devas _____ la akvon. – boli – ekboli – boligi – boliĝi
6. La pordo nun estas ruĝa, sed mi volas farbi ĝin _____. – blanken – blankon – blankan – blanka

Does Esperanto family use foster Europeanization? A pilot study

Resumo. Ĉu Esperanto-familioj favoras eŭropiĝon? Jen esplora studo

Ekde ĝia apero, la rilato inter la Esperanto-Movado kaj la Vestfalia koncepto de 'nacio' estis kompleksa. La politika flanko de la morala filozofio de Zamenhof, unue nomita Hilelismo kaj poste Homaranismo, celis al 'Unuigitaj Ŝtatoj de Eŭropo', laŭ la originala vortigo, farendaj post la fino de la unua mondmilito (Zamenhof 1915). Ĉiuokaze, la ĉefa ideologio de la Esperanto-Movado substrekis tutmondecon kiel kernan valoron de la lingvo, preferante malgravigi ĝiajn Eŭropajn radikojn. Tial, la subteno fare de la esperantistaro al eŭropiĝo ĉiam estis malplimulto ene de malplimulto. Ĉi tie mi prezentas esploran studon pri la temo, faritan per intervjuoj al denaskuloj kaj gepatroj de Esperantlingvaj familioj kiuj vivas tra Eŭropo. Pridemandante ilian sintenon al eŭropiĝo, la esplora studo montras, ke Esperantismo kaj eŭropiĝo enhavas malmulton komunan, se eĉ ion, eĉ kaze de Esperanto-parolantoj kiuj uzas la lingvon ĉiutage por intimaj rilatoj en siaj familioj.

Abstract. Since its launch, the relation between the Esperanto Movement and the Westphalian concept of 'nation' has been complex. The political side of Zamenhof's moral philosophy, at first called Hillelism and then Homaranism, hoped for the 'United States of Europe', to be established after the end of the Great War (Zamenhof 1915). However, the mainstream ideology of the Esperanto Movement stressed the global value of the language, preferring to downplay its European roots, and therefore the support of Europeanization among Esperantists has always been a minority inside a minority. In this contribution, we present a pilot case study, interviewing Esperanto families living across Europe about their feelings regarding Europeanization. This pilot case study shows that the overlap between Esperantism and Europeanization is small, even in speakers who use Esperanto as the language of intimacy in their family lives.

1. Introduction

The formation of major states across Europe – such as France and Poland – is rooted in the social construction of national identity, built around two main pillars: language and religion (Myhill 2006). The relations between such nation-states eventually led to an international legal system that was called the 'Westphalian model', referring to the Peace of Westphalia in 1648, in which each state is sovereign without any external interference (Beaulac 2004). Once such a system was established, Europe enjoyed a period of relative peace and prosperity, referred as the *belle époque* (1870-1914).

Paradoxically, it was during the *belle époque* that nation-states reached their acme of power, and in parallel the limits of the Westphalian model started to become clear.

In fact, the same period is also referred to as the first wave of globalization, characterized by international contacts on a scale and intensity that had never happened before in history. In particular, two phenomena gave a new meaning to the word ‘international’: first, various waves of mass migration from Europe to the Americas; second, new transportation, information, and communication technologies such as railways, international postal service, and the telephone (Bordo *et al*, 2003).

It is in this context that intellectuals and élites across Europe and in the Western countries in general fostered the idea of International Auxiliary Languages (IALs), where ‘international’ referred to commonalities among the European languages of great prestige of present times, such as English, French, German, as well as of the past, mainly Latin and Ancient Greek. The elements to be part of the ‘perfect’ or ‘optimal’ IAL were a matter of debate because of the fuzziness of the concept of ‘international’. Questions included the degree to which Latinate elements should be utilized, or whether Slavic languages were ‘international’ enough to be considered. The massive language planning effort from Volapük (launched in 1879) until Interlingua (launched in 1951) proposing very different IALs is proof of such debate (for an overview, Gobbo 2020).

Eventually, only Esperanto succeeded in forming a sociolinguistic community of practice – in the sense of Eckert (2006) – self-identifying through the practical use of the language, as well as reflection over the meaning of using it. Gobbo (2017) illustrates that the Esperanto language representation by their speakers changed across time and space, adapting to the political, social, and cultural situation. In fact, in its current form, the mainstream ideology is a sort of neutralism illustrated by the Prague Manifesto from 1996, that offers an original interpretation of multiculturalism, strictly connected to the defense of language rights in a worldwide perspective.

The most explicit text written by Zamenhof, the founder of the Esperanto phenomenon, on the possible role of the language in global politics was published in 1915 bilingually in Esperanto and English in *The British Esperantist*. Let us quote the original English translation of three key passages:

“Will you begin simply to remake and patch up the map of Europe? Will you simply decide that territory A must belong to the nation X and territory B to the nation Y? True, such work you will have to do, but it must be only an insignificant *portion* of your work; [...] in handing over any territory to the people of this or that race [sic], you will always do an injustice to other people who have the same natural rights in respect of that territory. [...] It would be best if, instead of various large and small European states, we should some day have proportionally and geographically arranged “United States of Europe” (Zamenhof 1915).

Although many Esperanto speakers are attracted to language politics in general, the special attention reserved for Europe by Zamenhof in 1915 seems to be a thing of the past. It should be mentioned that there is an association devoted to representing the Esperanto organizations active in EU member states with the EU institutions,

the European Esperanto Union (EEU 2020), which has no counterparts in other continents – e.g., there is no “African Esperanto Union” targeting the African Union in a similar way. However, Gobbo (2019) showed that the EEU is marginal to both the Esperanto and the Federalist movements; actually, this is true more in general, as the revision of the connection between Esperanto and Federalism as a political movement shows. In other words, their champions are a minority in both groups, of Esperanto speakers and federalists, and have always been. The contribution of the European Esperanto Federalists, as they call themselves, is to foster the process of Europeanization through the introduction of Esperanto as a ‘federal language’. Unfortunately, this political program remains very vague in its details and implementation, as the European Union is not a federal state. A contrastive analysis of the different positions of the leading figures, such as Tišljär (2005, 1998) or Chiti-Batelli (2008, 2007) supporting the idea of a (con)federation at the European level with Esperanto as the main common language is outside the scope of this paper. In its general idea, such a program can be understood as framing Esperanto as *the* common second language for all European citizens, to be learned preferably in primary school as the first ‘foreign’ language, for its supposed propaedeutic value in learning further ‘foreign’ languages. In this way, Esperanto should become a respected language, ultimately forming a fluid political space of discussion for European citizens, without any language fragmentation, and therefore fostering the existence of a European demos formed at the confluence of the European ethnicities. Unfortunately, their ideas are detached from the current debate on Europeanization, or to be very lenient, marginalized. Europeanization is a debated concept in political science, since at least Graziano and Vink (2007): in recent literature, Esperanto is never taken into account as a possible option for fostering Europeanization, at least to the extent of the author’s knowledge.

A careful examination of the implication of such position are not relevant for the purposes of this paper. It suffices to point out two arguments in favor of Esperanto as the ‘federal language’ of Europeans. The first argument is that Europe is the cradle of Esperanto; the second argument is that Esperanto is in many respects the quintessence of European languages. In particular, its lexicon is based mainly on Latinate roots, but with considerable contributions from Germanic and some Slavic languages as well – see the corpus-based grammar by Gledhill (2000). The research goal of this paper is to investigate if learning and using Esperanto consistently fosters Europeanization – and, if yes, to what extent – which is the assumption of European Esperanto Federalists. The use of Esperanto as a family language is a clear sign of strong language loyalty and a concrete sign of appreciation of the language per se. In the scenario desired by the European Esperanto Federalists illustrated above, such families would become the norm, instead of being the exception. Therefore, we have addressed this question to Esperanto families who live across Europe. Notably, according to the author’s observation, the majority of Esperanto families worldwide live in Europe, which is a fact that gives robustness to the fieldwork.

The methodology will be illustrated in the next section, while section 3 will show the results of the fieldwork. Finally, section 4 will discuss them, presenting provisional conclusions and directions for further research.

2. Methodology

This pilot study is a follow-up to the results of the sociolinguistic inquiry by Caligaris (2016) on Esperanto identities, which I summarize hereafter. The goal of that inquiry was to understand the place of Esperanto in the multilingual repertoire of its speakers, in terms of identity, both at the individual and group levels. The assumption is that no human language comes without identity, and Esperanto is no exception. The complexity and debate in defining the Esperanto ideology, and in particular its ‘neutrality’, is proof of that (Gobbo 2017). Fieldwork (Caligaris 2016) was carried out at two Esperanto gatherings in Italy, the Youth Festival in Castelsardo (Sardinia; 28 informants) and the Esperanto Italian Congress in Fai della Paganella (Trento; 65 informants). The semi-structured interviews were broad and deep at the same time: the questionnaire was 8 pages long, with 44 questions, open and closed, only in Esperanto. The method used to analyze them was mixed, i.e., both quantitative and qualitative. The resulting profile is homogeneous, with some relevant traits: a majority of Italians, which is a possible bias; first-languages of the informants were mainly (Indo-) European, with the notable exception of English natives, who were totally absent; the level of education is quite high in sociological terms, through the presence of university students, or even people who had obtained a PhD.

There are two prototypical answers in the positioning of Esperanto as an identity marker: first, Esperanto weakens all the identity markers linked to languages and nationalities (“I do not belong to *any* nation, I am cosmopolitan”); second, Esperanto is at the top of a multi-layered identity, encompassing region, country, continent, and finally the world (“I am European, Italian and Lombard, and I am an Esperantist”). However, a distinctive sub-group emerged: Esperanto family speakers, whose presence was not negligible. Notably, the attitudes towards Esperanto families by non-family speakers are very opinionated: either they are a reality or a desideratum, as the ‘natural’ outcome of ‘international friendship’, or they are considered a threat to the ‘neutrality’ of the language – by a minority, but one which is very strong in opposing the idea. This result is *per se* quite interesting, as it is an emergent phenomenon: from the pioneering study by Tanquist (1927; synthesis available in Garvía 2015) the motivations in being part of the Esperanto community generally mention travelling, international friendship, religious and political propaganda (only in the first half of the 20th century), with some internal variation, but they *never* mentioned forming an Esperanto family as an *explicit* goal. This may lead to the construction of an ethnicity in a long run, which is a process involving self-definition as well as external factors (Nagel 2014). The need for more research on the ideological standpoint and self-definition of Esperanto family speakers is evident.

In 2016, the author posted a message in Esperanto, on the mailing list for Esperanto families managed by Jouko Lindstedt, a leading scholar in the field of Esperanto family use (see at least Lindstedt 2015 and 2010), asking for participation on a voluntary basis. Participant observation shows that one of the main purposes of the mailing list is to help the organization of Esperanto meetings tailored to the needs of Esperanto families. In fact, in general, Esperanto gatherings do not have in mind children or teen-agers as participants, and this may prevent the participation of the whole family. Moreover, the open aim behind the organization of these meetings for families is to find Esperanto language peers for their children, so that they can practice the language outside the family unit. As most Esperanto families live across Europe, I asked questions about their feelings towards Europeanization. I introduced this term in a general, non-academic way, as follows: it is the process of construction of Europeans as a community because of the (possible) integration in the domestic discourse and identities, as well as public policies, of the EU in particular and Europe in general. Any reference to language policies was carefully avoided on purpose.

Participation was on a voluntary basis. The author received 13 answers in Esperanto – 10 fathers, 2 mothers, and one young woman. They are reported here in my English translations, and conveniently anonymized, for concerns of privacy.¹ All participants live in Europe. The results have no statistical value and therefore only a qualitative analysis has been performed, clustering the answers along their respective different arguments. In particular, special attention was paid to the intersection, if any, between Esperanto and European identities. It should also be said that the pilot study raised a fair amount of resistance in the mailing list: the study did not contain questions on Esperanto directly – which is something unusual for the habits of the mailing list. For this reason, some participants wrote to me privately explaining why such a survey was, in their opinion, inappropriate for the mailing list, and that I should “turn [my] attention somewhere else”.

Although the researcher asked for private responses on the matter, none were offered. The preference was to answer in the mailing list itself, putting forward the argument that ‘we have nothing to hide’. This behavioral pattern of course partially invalidates the data, as they are not fully independent; in other words, the answers that came at first may have set the stage for later responses, which may have inserted a bias. In spite of this, no explicit debate arose nor did any comments appear regarding the answers of others. This evidence is interpreted as a sort of reluctance to trust the research. Another fact worth mentioning is that two respondents agreed to participate only if their words were reported exactly, and for this reason they answered in English, unlike the others, who always used Esperanto, as did the researcher himself. Further-

¹ Such a number should not surprise an informed reader: although we do not have exact estimates of the number of Esperanto family speakers, we can guess that they number barely more than 1,000 across the world (Lindstedt 2010, Gobbo 2015). Although I do not have the exact figures of the members of the mailing list, my participant observation through the years shows that there is a core of active members of less than 100, the rest being merely readers.

more, the details of their respective answers also show that they *want* to be recognized, i.e., they do not want to remain anonymous. In general, the research was perceived more as a public debate than a disclosure of private details protected by anonymity.

Finally, it is worth noting that, with only one exception, the interviewees responded as individuals, not as members of a family: no discussion among the parents or with the children was recorded, with one notable exception. The exception was a family who took the occasion to discuss the topic with the children as well, and then the parents reported the answer, that will be illustrated in the next section. The sense of surprise regarding the topic and the fact that children were not involved already gives the information that Europeanization, in general, is a concept that remains outside their respective family daily lives.

3. Results

The most frequent argumentative line put forward by the participants is that the whole research is completely irrelevant. As bluntly put by one informant: “there is nothing too serious to be called ‘European identity’ to talk about.” Another answer even challenged the idea of identity as an existing concept per se, but emerging only via contrast, on occasion:

“On my side, I do not have identity. I simply am. Because of my birthplace, I am Xish, so I am Xish and European. Similarly, I am a white man, bald, or a mammal. I am such. Of course, when I am with non-Xish, I note the differences with Xish people. With non-Europeans, I note the ‘Europehood’. I would feel cosmopolitan, when I meet an extraterrestrial, if that will happen... For the family, I do not like too much when they teach the national anthems, or when they paint national flags on the face.”

This sense of discomfort at clear signs of nation-state ideology such as “national anthems” and “national flags” is shared by most informants. In other words, nation-states are perceived as divisive. A German woman answers along similar lines, but stressing its negative: “I feel European with non-Europeans, for differences. But I do not adhere to the European ideology, when it is warlike and imperialistic. I also feel cosmopolitan.”

Such an idea is reinforced by another sharp opinion against Europe as a whole, putting European and Esperanto identities in contrast, supposedly incompatible:

“Being an Esperantist implies that there should be no European identity. Human beings are one big family. The warlike spirit came from Europe and was exported everywhere in the other continents. The EU did not deserve the Nobel Prize for Peace.”

There is only one informant living in Belgium that conversely stresses the relation between Europeanization and peace-building: “We are lucky being Europeans as now we fight with words, not with weapons anymore among us.” His image is vivid: “When we see refugees, we cannot not think that we are so lucky.”

A less drastic view is to link European identity to languages and mobility: “If you do not know English, French and German you cannot feel European. You have to travel a lot spending time living in different countries. Multilingualism shapes European identity.” This is remarkable, as informants were free to describe it with their own words, and immediately the role of the languages as the main vehicles of identity is put forward, without any justification, as if there is no need to explain this ‘matter of fact’ – conversely, the role of religion never entered as a variable, although its crucial role, at least from a historical perspective, is already shown above.

The following informant required his words to be reported as they were formulated, in English, for the sake of the research:

“I’m a German and Argentinian, grew up mainly in Germany, studied in the UK, and am now living in Luxembourg. At age 16 I started learning Esperanto, which I’m using a lot since then, and through which I have made friends with people from all over the world, including many European countries. I identify more as a European and a world citizen than as a German. I am very happy that the European Union has brought peace to us Europeans, and that it it [sic] makes it possible for us to move freely in most of our home continent without showing a passport or having to change money. But I am also afraid that the current conglomeration of crises could bring about steps backwards.”

After this first section concerning European identity, the declaration follows explaining in detail the language policy inside his family:

“With my children I speak mainly Esperanto and sometimes German. My main motive for speaking Esperanto with them is so that they can already as children participate with me and my wife in the international and culturally rich Esperanto community, which is enriching our lives a lot. Since my half Russian, half German wife speaks Russian with them, and since the main language of their environment is Luxembourgish, the children grow up speaking four languages, [...] Our six year old, [sic] on the other hand, already understands that Esperanto is a special language without territory, and is proud that she can sometimes explain this to adults who don’t know about Esperanto.”

This declaration shows clearly that the articulation of the plurilingualism gives a special place to Esperanto, in defining the identity of the whole family. The collective answer by the only family who participated as a whole is along the same lines. One parent is originally from the former Yugoslavia, the other is Scandinavian, and there are two children. They all live in Scandinavia. The research sparked their interest, and

there was a quite interesting and open conversation via email exchanges. Most of the conversation was around the fact that Europe is larger than the European Union, which is not surprising, if we consider the respective parents' backgrounds. In particular, when directly asked the question "do you feel you are European?" their children, both in primary schools at the time of the research, said "no, but I am an Esperantist."

Apart from these two children, there was a young woman (not a mother, at the time of the research) who required her answer to be reported as is, in English:

"I am 20 years old and a native Esperanto speaker... My mother is French and my father is Hungarian, so they spoke their respective languages to me; also, living in the Netherlands, I learned Dutch from my nanny from the age of three months. Where would a fourth language have fit? Having met at an Esperanto meeting, my parents spoke the language to each other, and brought me with them to international meetings where I heard it spoken. Sometimes we had guests, sometimes we were guests. They made a point of not actively teaching me Esperanto or encouraging me to speak it, calling it their secret language. I learned it anyway."

In this case, the motive to learn the parent's 'secret language' was essentially to be included in the family in a deeper way. The memoir continues as follows:

"How does this relate to European identity? I think I was doubly lucky, because I had Esperanto and I also went to the European School of Luxembourg. In these schools, pupils with origins from all over Europe grow up together. I think this makes us very open-minded and multicultural, and it definitely makes you feel European, especially as many of us – like me – cannot pinpoint one country where they 'come from'. Once a German asked me if I was German and I said 'yes, if you want'. After all I speak German fluently, am familiar with German culture and I have a lot of German friends, so why not? Sometimes I say I am kind of Dutch, just not on paper. Sometimes I say I'm a French-Hungarian from the Benelux. Sometimes I say I'm European."

Even in this case, the Esperanto identity is not clearly connected to Europeanization. A common trait is the weak position of national identities; in this last example, national identity is even framed as a *menu à la carte*.

4. Discussion and further directions of research

At the first level of analysis, family speakers do not differ so much from the prototypical Esperanto speakers illustrated by Caligaris (2016): either they attack any form of territorial identity, claiming that "there is no thing such as (European) identity", referring to some form of vague cosmopolitanism, or they place Esperanto

in a multi-layered identity. In the latter case, the place reserved to Esperanto is *never* the European level, but the worldwide Esperanto community. However, here the difference with non-family speakers becomes relevant: for family speakers, Esperanto is the language of intimacy, the language referred to when they speak about ‘their own language’, a sensitive web of intimacy and mutuality, paraphrasing Joshua Fishman’s description of Yiddish. In other words, is what makes them ‘special’: ultimately, these families are starting to construct an Esperanto myth of ancestry. Their strong loyalty to Esperanto is not so dissimilar to the exclusive link between national languages and their respective states in the process of nation-building, which is exactly what they eventually question in principle.

Identity – which exists as a social reality, no matter how strong informants deny it – is a crucial factor to be taken into account in the discourse of public adoption of the language. Most probably, such a move would change the reality of the Esperanto community forever, raising a lot of resistance among members, who could not consider themselves ‘special’ anymore, and in particular Esperanto family speakers. In other words, once Esperanto is commodified, its distinctive mark of identity may loosen or in any case change profoundly. Anyhow, this is a matter of speculation, as there is no concrete plan to adopt Esperanto through Europe – or anywhere else – on a substantial scale, according to the knowledge of the researcher.

It is important to note that no informant gave a positive, *active* role to Esperanto in order to shape Europeanization, unlike what European Esperanto Federalists generally claim. For the overall majority of informants, European identity is context-based, not a self-standing identity, unlike national identities, such as being French or German, even if they are contextualized, and often only domain-specific. For example, an informant declared that “it depends on the context; for example, when I cook, I am French”. The results of the pilot study show that European identity plays little or no role in Esperanto families. Therefore, if we consider Esperanto families as the avant-garde of everyday use of Esperanto as a ‘normal’ language throughout Europe, they do not foster Europeanization, at least they do not do so because of Esperanto.

This pilot study certainly needs more robust data to corroborate this result. However, two difficulties in performing more extensive research are already clear: first, Esperanto family speakers are a tiny sub-group inside the Esperanto community, so there is simply no possibility to have large surveys on this specific topic; second, the attitudes of Esperanto family speakers are defensive and therefore they do not welcome any research on them as subjects of investigation. These two difficulties may easily invalidate a possible larger study.

However, it is important to underline that some kind of European identity was taken for granted in much of the data, even if not directly related to the public function of Esperanto fostering Europeanization. A further research question could be to examine if Esperanto families living in Europe are more aware of Europeanization than the ‘average’ European family. Is their respective language loyalty to the *national*

identity different, because of a distinct Esperanto level of identity?² This could be tested through a careful comparison of the language ideologies of Esperanto families with two control groups, the first one of families with complex linguistic repertoires, without Esperanto, and the second one of monolingual families, i.e. families that use only one language at home, that coincide with the national language of the society where they live in.

An alternative line of research is to connect the reality of Esperanto families to the dream of a “neutral people” envisaged by Zamenhof in a private letter written in Russian to Abraham Kofman in 1901, and published in Esperanto only in 1929 (Dietterle 1929: 322-323). In the pioneering era of Esperanto, Zamenhof had a strong desire for Esperanto families to be formed. He wanted them to be the first nucleus of a new kind of human group, fostering both his religious project Hillelism and the “neutral language”. This is the key passage (my translation):

“Even if all scholars of the world would accept Esperanto, even if millions of people would start to use it consistently, there is no guarantee that within one year it will be thrown away and forgotten forever! If it would become “out of fashion”, it would die quickly and forever. The *lingvo internacia* [Esperanto] will be vigorous forever only in such case, when there will be a group of people, who will accept it as their family language, as a heritage. A hundred of such persons are for the idea of a neutral language much more important than millions of other persons. A heritage language of the most insignificant and tiny people has a life much more guaranteed and indistinguishable than a language without people used even by millions of persons. Yes, I am deeply convinced that neither the solution to the Jewish question nor the grounding of a neutral language will be ever possible without Hillelism, i.e., without the creation of a neutral people.”

It is not by chance that this letter remained private and was published only posthumously. After Esperanto became public in France – and the world – on the occasion of the first World Esperanto Congress in 1905, Zamenhof did not pay any attention to such aspects because of its public role, preferring to focus on the public recognition of the language at the institutional level. A research question could be to investigate if – and, if yes, to what extent – Esperanto families self-define as heralds of the Zamenhofian “neutral people” illustrated in the letter. The construction of an ethnicity (which is, if so, at very infant stage indeed, by now) may be the source of the negative opinion towards Esperanto families some Esperanto speakers – probably a minority – who argue that the existence of families is a threat to the “neutrality” of the language. All these questions are left for further research.

² I am in debt to Goro Christoph Kimura for this important observation that may lead to a new line of research.

Acknowledgements

The author would like to thank all participants in the pilot study.

Bibliography

- Beaulac, Stéphane 2004: The Westphalian Model in Defining International Law: Challenging the Myth. In: *Australian Journal of Legal History* 8: 181–213.
- Bordo, Michael D., Taylor, Alan M. & Williamson, Jeffrey G. (eds.) 2003: *Globalization in a historical perspective*. Chicago: Chicago University Press
- Caligaris, Irene 2016. *Una lingua per tutti, una lingua di nessun paese: Una ricerca sul campo sulle identità esperantiste* ‘A language for all, a language of no country: Field research on Esperantist identity’. Roma: Aracne
- Chiti-Batelli, Andrea 2008: *Glottofagia ed etnolisi: Per una salvaguardia dell’ “identità” linguistica e culturale dell’Europa* ‘Glottophagy and ethnoanalysis: To safeguard the linguistic and cultural “identity” of Europe’. Padova: CEDAM
- 2007: *L’Europa intera parlerà solo inglese? Per un’interlinguistica “scientifica”* ‘Will all Europe speak only English? For a “scientific” interlinguistics’. Milano: Franco Angeli
- Dietterle, Johan ed 1929. *L. L. Zamenhof. Originala Verkaro*. Leipzig: Ferdinand Hirt & Sohn
- Eckert, Penelope 2006: Communities of Practice. In: *Encyclopedia of language and linguistics*. Elsevier
- Garvía, Roberto 2015: *Esperanto and its rivals: The struggle for an international language*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press
- Gledhill, Christopher 2000: *The grammar of Esperanto: A corpus-based description*. 2nd ed. Munich: Lincom Europa
- Gobbo, Federico 2020: Introduction to Interlinguistics. Munich: GRIN Publishing
- 2019: L’esperanto e il federalismo europeo ‘Esperanto and European federalism’. In: R. Lala (ed.): *Es Patrida Gaian: Lingue per la patria europea* ‘Es Patrida Gaian: Languages for the European homeland’. Torino: Alpina Dialexis. 31–58.
- 2017: Beyond the nation-state? The ideology of the Esperanto movement between neutralism and multilingualism. In: *Social Inclusion* 5/4: 38–47.
- 2015: *Interlinguïstiek, een vak voor meertaligheid. Interlingvistiko, fako por multlingveco. Interlinguistics, a discipline for multilingualism*. Oratie 532, verschenen in de oratiereeks van de Universiteit van Amsterdam op vrijdag 13 maart 2015 ‘Inaugural lecture 532, published in the lecture series of the University of Amsterdam on Friday 13 March 2015’. Amsterdam: Amsterdam University Press
- Graziano, Paolo R., Vink, Maarten P. (eds.) 2007: *Europeanization: New Research Agendas*. Basingstoke: Palgrave
- Lindstedt Jouko 2015: Ĉu infana Esperanto estas natura Esperanto. In: F. Gobbo (ed.): *Lingua Politica Cultura. Serta gratulatoria in honorem Renato Corsetti*. Mondial: New York
- 2010: Esperanto as a family language. In: F. Dervin (ed.): *Lingua francas. la véhicularité linguistique pour vivre, travailler et étudier* ‘Lingua francas. linguistic vehicularity for life, work and study’. Paris: L’Harmattan. 69–80.
- Myhill, John 2006: *Language, Religion and National Identity in Europe and the Middle East*. Amsterdam: John Benjamins

- Nagel, Joane 2014: Constructing Ethnicity: Creating and Recreating Ethnic Identity and Culture. In: *Social Problems* 41/1: 152–176.
- Tanquist, Reuben A. 1927: *A Study of the Social Psychology of the Diffusion of Esperanto with Special Reference to the English-Speaking Peoples*. M.A. dissertation, University of Minnesota
- Tišljar, Zlatko 2005: *Eŭropo, vi baldaŭ mortos!* Maribor: Inter-kulturo
- 1998: *Eŭropa identeco*. Maribor: Inter-kulturo
- Zamenhof, Ludwik Lejzer 1915: Post la granda milito. After the Great War. *The British Esperantist*

Legitimacy in a multilingual community: how identity studies can benefit from experiences of the Esperanto community

Resumo. Legitimeco en plurlingva komunumo: kiel studoj pri identeco povas profiti el spertoj de la esperanta komunumo

La Esperanto-komunumo konsistas ĉefe el ne-denaskaj parolantoj. Esploroj indikas, ke ili poziciigas sin en la imagita komunumo prefere kiel multkompetentaj kaj plurlingvaj legitimaj parolantoj de la cellingvo ol simple kiel lernantoj de fremdlingvo aŭ “malsukcesaj denaskaj parolantoj” (kio ofte okazas ĉe lernantoj de etnaj fremdlingvoj). Indas do ekzameni, kiel Esperanto-uzantoj interpretas sian identecon kiel uzantoj de lingvafrankao, speciale kompare al lernantoj de la angla kiel lingvafrankao (ELF).

Abstract. The Esperanto community is composed mainly of non-native speakers. Studies indicate that they position themselves in the imagined community as multicompetent and multilingual legitimate speakers of the target language rather than simply language learners or “failed native speakers” (which is often the case for learners of ethnic foreign languages). It is therefore worth examining how Esperanto users construe their identity as users of a lingua franca, especially in comparison with ELF learners.

Introduction

Esperanto is the only full-fledged constructed language with its own speech community. An analysis of the development of speaker identity and their positioning in the community might not only give insights into the community itself but could also contribute to foreign language acquisition studies especially in comparison with international English, a supposedly native-culture-free and democratic lingua franca (cf. Jenkins et al. 2011).

The Esperanto community is made up of multilingual speakers who use it as an international auxiliary language. At the same time Esperanto seems to allow its speakers to re-interpret their identity as legitimate language owners. Research explaining how and why this happens might be beneficial for foreign/second language teaching and help create strategies for including new speakers in the target language community and through this empower them and give them a feeling of legitimacy.

Currently questions of identity and legitimacy play a major role in studies on communication in English as a lingua franca (ELF),¹ in relation to the role of native

¹ There are differing views on what “English as a lingua franca” really is, but a majority of researchers seem to agree that ELF communication also includes native speakers of English (see Jenkins et al. 2011).

speakers and the linguacultural backgrounds of ELF users. In such a situation, it is useful to take a look at another lingua franca – Esperanto. In the centre of this study lie the processes of inclusion and identity construal in the Esperanto community; however, some cursory remarks will be made on the nature of ELF communication as a reference point.

Research questions

Language learners very often see themselves as “failed native speakers” (Cook 1999). Their negative self-perception with regard to an imagined community² may lead to non-participation (Norton 2001). Block (2009: 112) claims that the foreign language context “provides few opportunities for the emergence of significant new subject positions mediated by the target language”. However, research has shown that discussions about multicompetence in the classroom can influence students’ perception of their own competence and enable them to change their identity (Block, *op. cit.*).

Esperanto is essentially a language spoken as a foreign language. A small number of native speakers has little impact on the community’s usage of the language (Fiedler 2012). Moreover, in Esperanto there is no classroom context, so there can be no appropriation of (reimagined) terms such as “multicompetence” or the new understanding of bilingualism as competence in two languages rather than “native-speakerness”. It is therefore worth investigating how and in relation to whom/what Esperanto speakers shape their identity. The research questions include:

- How do Esperanto speakers imagine their target language community?
- How do they describe their investment?
- What is their motivation (instrumental, interactional, integrative)?
- How do they position themselves relative to Esperanto and their other foreign languages? (Esperanto speakers are always multilingual)
- Do they position themselves in the imagined community as foreign language learners or as legitimate speakers? How is this possible?

Second language versus foreign language

Esperanto is typically not a second language; there is no Esperantoland one can move to; however, it may be treated as such in multilingual families. Neither is it usually learned (formally) in a classroom, but rather informally or non-formally. Thus, almost all Esperanto speakers are multilingual former learners of Esperanto as a foreign language.

² That is, a potential or desired target community socially constructed (“imagined”) by its members. The term, coined by Benedict Anderson (1983), has been introduced and popularized in sociolinguistics by Bonny Norton (2000) along with the term “investment”.

We can refer here to the definitions of formal, non-formal and informal learning given by the European Commission (2001). Formal learning is a context of language learning that is “typically provided by an education or training institution, structured (in terms of learning objectives, learning time or learning support) and leading to certification”. Such a manner of learning is uncommon among Esperanto speakers as there is only a handful of official institutions that offer studies in and about Esperanto. Non-formal learning does not take place in an educational or vocational training institution and usually does not lead to certification, but it is structured (e.g., Esperanto summer courses). Informal learning is a non-structured type of learning “resulting from daily life activities related to work, family or leisure”. It usually does not lead to certification. In addition, both formal and non-formal learning are intentional from the learner’s point of view, while informal learning is mostly casual.

Fians (2020) clearly shows, based on the example of young French Esperanto speakers, that the new generation is more active in informal networks than are older ones. The digital presence of Esperanto certainly shifts the weight from learning the language non-formally (traditional local language courses in Esperanto associations) to more informal learning and usage on the Internet.

It is worth mentioning that in several studies on Esperanto communication the participants state that Esperanto is not a “foreign” language to them (cf. Fiedler 2002: 64 and Caligaris 2016: 425). The expression *fremda lingvo* (‘foreign language’) might have negative connotations with *fremda* meaning ‘alien, unfamiliar’. The refusal to endorse the term might indicate that Esperanto indeed serves as a language of identification. One may observe significant shifts in subject self-positioning mediated by the target language as opposed to other (even potential) target languages, e.g., English (see also Stria 2018: 220–221).

Motivation

Learners’ actual and desired memberships in target language communities affect their learning trajectories. Attitudes and motivations towards language learning play a major role in positioning relative to the imagined community as well as shaping the subject’s identity. In instrumental motivation learners acquire a language for very practical reasons. Integrative motivation is, instead, salient for identity as it refers to a situation when learners want to be included in the target language community.

In the case of English, learners might show ambivalent attitudes: on the one hand, knowledge of English gives future benefits and therefore the language is learned instrumentally; on the other hand, it is usually native English that is the desired goal and learners compare their own usage with that of native speakers, which often leads to negative self-perception. ELF should therefore be treated more as a language of communication because of its functional nature and practical communicative purpose than a language of identification, where speakers identify with the community.

In contrast, Esperanto is learned mainly because of its underlying ideals. As Caligaris (2016: 211, 331) shows, only a small number of Esperanto speakers give instrumental motivation as their main drive to learn Esperanto. In her two surveys (Castelsardo with 28 participants and Fai della Paganella with 65 participants; more than one response allowed), among the practical reasons were travel (17 and 22 responses respectively) and making new friends (19 and 24). Most respondents, however, endorse the ideals behind the planned language (16 and 48) and believe that Esperanto might become an international language (14 and 32). Alòs i Font (2012: 35) states that half of Catalan Esperantists agree with the idea behind Esperanto (only one main reason was supposed to be given).³

A common view of Esperanto among its speakers is that it is an easy-to-learn, learner-friendly language with a low “entry threshold” (Caligaris 2016), which means a small investment and great benefits. In their view, the community stands for freedom, openness, tolerance and equality (cf. Garvía 2015; Tonkin 2009), and these connotations will certainly help them to learn the language, continue to use it and become involved with other members of the community. It seems that strong positive associations could mean that the inclusion of Esperanto as an integral part of one’s identity may be easier to achieve than with other foreign / second languages.

Esperanto and ELF

Esperanto is an international auxiliary language. It is therefore to be expected that communication in this language will work in a similar way to that in other languages used today as auxiliary languages (mainly English). Baker (2011: 63) argues that “while the native speaker is generally not considered to be excluded from ELF communication, the norms of such communication are not driven by native speakers”. Norton and De Costa (2018: 101) add that ELF research “does not differentiate between native and non-native speakers of English, and views code-switching as a bilingual pragmatic resource”. Accommodation in ELF is not uncommon resulting in what might be perceived as errors in native English (Jenkins et al 2011). The first part of Norton and De Costa’s statement is especially true of Esperanto, where there are few native speakers and they are not seen as role models in terms of correctness or language skills; code-switching is, on the other hand, not typical of Esperanto speakers (Fiedler 2017).

Jenkins et al (2011: 284) contend that in modern ELF research advanced users of ELF no longer act as the “failed native speakers” of English but are rather highly skilled multilingual speakers who “are found to prioritize successful communication over narrow notions of ‘correctness’ (...)”. The same might be said of Esperanto

³ Many respondents are simply interested in learning languages (50% in Castelsardo, 61% in Fai della Paganella; 17% of Catalan Esperantists). I do not include this answer as it might be treated either as integrative or as instrumental.

users, who attach particular importance to successful and error-free communication, as shown by Fiedler (2017). She nevertheless points out some differences between ELF contexts and communication in Esperanto, e.g., that the so-called let-it-pass principle in Esperanto is much less pronounced.

Successful communication in ELF has been associated with communicative practices labelled by Baker (2011) as “intercultural awareness”. The focus lies on the ability to adapt and negotiate meanings in a dynamically changing multicultural and multilingual environment instead of positioning oneself relative to a native-speaker (target) community. Seidlhofer (2017) stresses the importance of dissociating ELF from native English. English in international contexts should not be treated as the property of its native speakers but “an appropriated communicative resource”. Esperanto has demonstrated this feature from the beginning of its existence. Zamenhof created the language as a tool for egalitarian international and intercultural communication. Esperanto has thus attracted enthusiasts striving for world peace, justice and equality, aware of the differences between its speakers and keen on alleviating the world “language problem” (Stria 2017b).

A native-culture-free language?

ELF communication as opposed to that in native English (or English learned as a foreign language) has been regarded as culturally neutral to some degree (see discussion in Baker 2009). Yet, Baker (2011) points out that languages never exist in a cultural vacuum and, although ELF’s culture is neither that of the source language nor that of the target language, its cultural practices and references “are dynamic, fluid and emergent and move between the local, national and global in complex and liminal ways”. The ELF users thus have the opportunity to take on a new identity as multicompetent users of English, although as a rule in relation to native English (Baker 2011).

It seems easier to develop a target language identity or sense of self in Esperanto as the learner is confident that there is no target culture to adapt to and that all Esperanto learners have the same prospects and possibilities. The learner has a sense of agency (empowerment through a lower “entry threshold”) and may construe their identity as that of a legitimate user of an international language.

In fact, it cannot be said that Esperanto does not have a culture of its own. In Stria’s study (2017a), the subjects were asked to answer questions about Esperanto culture. These questions showed that the Esperanto worldview is sufficiently consistent. Although some responses were unexpected, they drew from Zamenhof’s literary works or original proverbs, sayings and cultural keywords. Questions about the cultural symbols of an Esperantist showed a strong relationship with the green star (a common symbol of Esperanto, part of its flag), the green flag and the hymn *La Espero*. It turned out that Esperanto culture is deeply rooted in active Esperantists.

The results of Stria's study are borne out by co-linguistic data. Many Esperantists display a habit of wearing t-shirts portraying Zamenhof and declaring knowledge of Esperanto, green t-shirts with the five-pointed star, green clothes in general, pins with the Esperanto star, having pictures and busts of Zamenhof home as well as the flag, and taking pictures with so-called *ZEOj* (Zamenhof-Esperanto objects, e.g., street names and statues). Traditionally World Esperanto Congresses cannot go without singing the hymn and reading Zamenhof's speeches out loud. Full inclusion in the community requires then familiarity with Esperanto culture.

Identity clusters

In the Esperanto community, where native speakers are not role models, the feeling of “legitimate language ownership” and “legitimate belonging” must stem from something else than purely linguistic factors. It is worth exploring how learners imagine and reimagine their membership in terms of five identity clusters: post-colonial, global, ethnic, multilingual, and gender identities (Pavlenko & Norton 2007). These issues are still open for discussion.

In the context of **postcolonialism** and **globalization** one could explore the Esperanto speaker identity in relation to and in opposition to English. Based on several studies, Stria (2017b) asserts that the most widely spoken foreign languages among Esperanto users are English, French and German. Esperanto is not only not used out of communicative necessity, that is because its speakers lack knowledge of English, but actually very often in spite of that. The community bonds through rejection of English and its influences (cf. Stria 2015).

Regarding **ethnicity**, Esperanto propaganda often contains statements such as “For Asians, it is easier to learn Esperanto than other European languages”. One can then ask: Which Asians? Why not Africans? Are Africans “unimaginable” or “not typical”? However, no studies exist as to what the “ideal” or “typical” Esperanto speaker is in the minds of the users concerning skin colour, race, gender, etc. **Gender**-specific issues are strongly related to the general “otherness”. Are stories of freedom and equality for LGBT people, vegetarians, communists, etc. a common feature (cf. Garvía 2015: 103–111)? How can this assumed openness and tolerance affect learners' investment and change the construction of identities?

In terms of **legitimacy** and **inclusion**, the focus of the present analysis, it is essential to include **multilingualism**. As previously stated, foreign language learners tend to see themselves more as “failed native speakers” than as multicompetent and multilingual speakers. How Esperanto learners reimagine their identity as Esperanto legitimate speakers is examined in the following section.

Legitimacy and inclusion

In the Esperanto community, “newcomers” are on the one hand welcome and well-integrated. On the other hand, there is a term *eterna komencanto* (“eternal/permanent beginner”), which has negative connotations.

Esperanto speakers demonstrate a high degree of metalinguistic and intercultural awareness, which has a deep influence on their communication patterns (Stria 2017b). They tend to be lenient towards beginners and encourage their efforts. The positive attitude towards language learners is manifested not only in questionnaire studies (see e.g. Alòs i Font 2012) but in autobiographical narratives as well. Tonkin (2009: 196) recounts:

my new-found friends encouraged me, ignoring my mistakes and working to make themselves understood. This was a linguistic community to which entry was particularly easy, both because it welcomed newcomers and because we were all on equal footing, talking in a language in one sense not our own but in another sense very much our communal possession. This air of equality and inclusiveness impressed me particularly [...].

Alòs i Font (2012) summarizes that the influential factors are the integrative attitude of the members of the community and “a feeling of understanding and complicity”. This cooperative behaviour, openness and the voluntary nature of the community makes Esperanto speakers successful in lingua franca communication (Fiedler 2017, Stria 2017b).

On the opposite end lies the tendency to judge speaker mastery of Esperanto. This is revealed by the previously mentioned *eterna komencanto* as well as *krokodili*⁴ (to speak one’s mother tongue when Esperanto is expected to be used), which forbids languages other than Esperanto. It may seem amusing but can in fact covertly force learners to “integrate or die”, thus creating a sense of linguistic insecurity (the belief that the variety at the speaker’s disposal is inadequate compared with a target standard norm) and/or linguistic unease (the belief that the speaker’s repertoire as a whole is inadequate; Iannàccaro et al. 2018) and leading to abandonment of the community.

These sociolinguistic norms form an internal hierarchy of the group. Due to the lack of native-speakers the target norm-givers in the Esperanto community are those who speak the language well. This is confirmed by the results of a questionnaire study (Stria 2017a), in which several questions concerned the stereotype of an Esperantist,⁵ as Esperantists themselves see it. The self-stereotype emerged as a uniform, well-

⁴ *Krokodili* even has variants: *aligatoro* (to use a language which is a mother tongue of one of the partners and a foreign language for the interlocutor), *kajmani* (to use a foreign language common for both partners) and *gaviali* (to use Esperanto in a non-Esperanto environment). These three are not as widely recognised as *krokodili*.

⁵ Note the distinction between an “Esperantist”, i.e. a person engaged in the Esperanto movement and an “Esperanto speaker”, not necessarily committed to the sociopolitical ideas of the movement (discussed in Stria 2015).

established set of features revolving around the language: a “true” Esperantist speaks the language fluently and is committed to Esperanto and the movement. The respondents were also asked to provide a contrasting feature. Those who “failed” as “true” Esperantists spoke the language poorly (“eternal beginners”) and were not willing to improve their language skills.

This duality is not surprising in light of Bourdieu’s (1991) view of language legitimacy. Linguistic competence is actually symbolic capital of the speaker; therefore, communication is a set of relations of symbolic power. Bourdieu assumes that value and power of one’s speech depend on its acceptability. Legitimate language is thus the socially acceptable form of speech. How can the perceived inclusiveness of the Esperanto community be explained, if there indeed exists an imagined target speaker?

There seems to be several equally important reasons for why the Esperanto community boasts a relative successful record regarding inclusion and the recognition of the legitimacy of its speakers:

- a fairly low entry threshold, which is also connected with
- the feeling of empowerment through achieved multilingualism,
- constant negotiation of the norms providing a sense of agency, for learners as well,
- ideological considerations, which lead to
- interlinguistic and intercultural awareness of the community.

The study of Caligaris (2016) attests to most of these features (also present in e.g., Alòs i Font 2012, Fiedler 2002, Garvía 2015 and the personal narrative of Tonkin (2009)). Esperanto speakers state that Esperanto is easier than other languages and that the learning process is rapid allowing the early practical application of the skills acquired (see also Tonkin 2009: 196). Many claim they were unsuccessful at foreign languages in school; learning Esperanto empowered them as it enabled them to communicate internationally and gave a sense of accomplishment by making them multilingual. And although Esperanto has its norms, there is still much room for negotiation of rules and meanings because the community is comprised of non-native speakers with different backgrounds and the language is evolving (see e.g., Fians in this volume, Fiedler 2002).

The most visible, however, are the ideological considerations. The “internal idea” of Esperanto is to remove barriers between peoples and to promote fraternity. Esperanto is even today strongly connected with justice, equality and peace, although instead of promoting Esperanto as the only international language, more emphasis is placed on equal rights, multilingualism, and the value and preservation of minority languages. The interlinguistic and intercultural awareness of the community make it tolerant and open to members from the most diverse environments.

This inclusiveness, despite the existence of an inhibiting imagined target speaker and the hierarchy based on the linguistic capital of the speakers, makes the Esperanto community one in which it is easy to reimagine oneself as a legitimate speaker instead of perpetuating an image of a failing language learner. In Alòs i Font’s study (2012),

19% of the respondents stated they participated in the movement because they felt comfortable in the group. Additionally, the fact that Esperantists tend to describe themselves as a minority makes Esperanto an exclusive language of communication *inside* the community rather than a tool of international communication.

Conclusions

The Esperanto community consists of fully endorsed L2 users, who shape their identity as multicompetent and cooperative speakers of an international language (see also Fiedler 2017; Stria 2017b). Once learners acquire minimal communicative skills, they position themselves as legitimate language owners. The crucial factors are positive associations with the imagined community of speakers of an international language created for tolerance and world peace. They feel that their symbolic investment in the target community is rewarded with the great benefits of the almost prompt and effortless acquisition of a lingua franca, giving them tools for just and equal international communication. The sense of inclusion means an instant incorporation of Esperanto as immediate part of their identity.

The small number of native speakers and Esperanto culture play no role – mainly because their existence is not emphasised in the learning process. On the contrary, their presumed non-existence encourages learners. Once they get acquainted with Esperanto symbols and cultural practices, learners become “initiated” as members of a special community, which all the more increases their inclusion and fosters shifts in self-positioning from a language learner to a legitimate speaker.

Future studies of identity in the context of language learning should observe the inclusion processes in the Esperanto community. Such data may provide insights into the processes of language learning, loss and use in a relatively small but international community, where legitimacy and inclusion are achieved outside the classroom and where instrumental motivation plays a lesser role. The explanations coming from Esperanto as a lingua franca might become a foundation for comparative research as well as create foreign language teaching strategies to endorse multiple languages and cultures, and foster inclusion of new speakers in other lingua franca environments.

Bibliography

- Alòs i Font, Hèctor 2012: Catalan Esperantists: Pacifists in a globalised world. *ICIP Working Papers* (3). 1–64.
- Anderson, Benedict 1983: *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso.
- Baker, Will 2009: The cultures of English as a lingua franca. *TESOL Quarterly* 43(4). 567–592.

- 2011: Culture and identity through ELF in Asia: Fact or fiction. In: A. Cogo, A. Archibald, and J. Jenkins (eds.): *Latest Trends in ELF Research*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars. 35–52.
- Block, David 2009: *Second language identities*. Bloomsbury Publishing.
- Bourdieu, Pierre 1991: *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity Press.
- Caligaris, Irene 2016: *Una lingua per tutti, una lingua di nessun paese: una ricerca sul campo sulle identità esperantiste 'A language for all, a language of no country: Field research on Esperantist identity'*. Ariccia: Aracne Editrice.
- Cook, Vivian 1999: Going beyond the Native Speaker in Language Teaching. *TESOL Quarterly*, 33(2). 185–209.
- European Commission 2001: *Making a European Area of Lifelong Learning a Reality*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52001DC0678>
- Fians, Guilherme 2020: Mind the age gap: Communication technologies and intergenerational language transmission among Esperanto speakers in France. *Language Problems and Language Planning* 44(1). 87–108.
- 2021: Lingvo kiel ĉies propraĵo, ŝanĝo kiel ĉies rajto: Vortelektio, lingva aŭtoritato kaj normigado en Esperanto. In: this volume.
- Fiedler, Sabine 2002: On the main characteristics of Esperanto communication. In: K. Knapp & C. Meierkord (eds.): *Lingua Franca Communication*. Peter Lang. 53–86.
- 2012: The Esperanto denaskulo: The status of the native speaker of Esperanto within and beyond the planned language community. *Language Problems & Language Planning* 36(1). 69–84.
- 2017: Lingua-franca-Kommunikation – wirklich ein Fall des Let-it-pass? (Eine Analyse von Reparaturen in der Esperanto-Kommunikation). In: C. Brosch & S. Fiedler (eds.): *Jahrbuch der Gesellschaft für Interlinguistik*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag. 57–71.
- Garvía, Roberto 2015: *Esperanto and Its Rivals. The Struggle for an International Language*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Iannàccaro, Gabriele & Gobbo, Federico & Dell’Aquila, Vittorio 2018: The Assessment of Sociolinguistic Justice: Parameters and Models of Analysis. In: M. Gazzola, T. Templin & B.-A. Wickström (eds.): *Language Policy and Linguistic Justice: Economic, Philosophical and Sociolinguistic Approaches*. Cham: Springer International Publishing. 363–391.
- Jenkins, Jennifer & Cogo, Alessia & Dewey, Martin 2011: Review of developments in research into English as a lingua franca. *Language Teaching* 44(3). 281–315.
- Norton, Bonny 2000: *Identity and language learning: Gender, ethnicity and educational change*. Essex: Longman.
- 2001: Non-participation, imagined communities and the language classroom. In: Breen, Michael (Hg), *Learner contributions to language learning: New directions in research*. Harlow: Pearson Education. 159–171.
- Norton, Bonny & De Costa, Peter I. 2018: Research tasks on identity in language learning and teaching. *Language Teaching* 51(1). 90–112.
- Pavlenko, Aneta & Norton, Bonny 2007: Imagined communities, identity, and English language learning. In: J. Cummins & C. Davison (eds.): *International handbook of English language teaching*. Springer. 669–680.
- Seidlhofer, Barbara 2017: English as a Lingua Franca and Multilingualism. In: J. Cenoz, D. Gorter & S. May (eds.) *Language Awareness and Multilingualism*. Cham: Springer International Publishing. 391–404.

- Stria, Ida 2015: Esperanto Speakers: An unclassifiable community? In: W. Malec, M. Rusinek & A. Sadowska (eds.): *Challenging Ideas and Innovative Approaches in Theoretical Linguistics*. Lublin: Wydawnictwo KUL. 175–189.
- 2017a: Haben Esperanto-Sprecher ein gemeinsames Weltbild? Zu den Ergebnissen einer Fragebogenstudie. In: C. Brosch & S. Fiedler (eds.): *Jahrbuch der Gesellschaft für Interlinguistik*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag. 103–110.
- 2017b: Language attitudes among Esperanto speakers. *Język, Komunikacja, Informacja* 12. 146–158.
- 2018: Linguistic worldview in multilingual groups as an indicator of developing a communal identity: the case of Esperanto. *Etnolingwistyka* (30). 215–229.
- Tonkin, Humphrey 2009: Where art and nature meet. In: E. Todeva & J. Cenoz (eds.): *The multiple realities of multilingualism: Personal narratives and researchers' perspectives*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 191–208.

3.

Esperanto: lingvo inter lingvoj

Esperanto: a language among languages

Esperanto: język pośród języków

Ĉu Esperanto enhavas la necesajn rimedojn por roli kiel interkultura lingvo? – Esploro de la esprim-rimedoj de Esperanto laŭ semantika, pragmatika kaj enunciativa vidpunktoj

Abstract. Does Esperanto have the necessary means to be an intercultural language? – Research on the expressive means of Esperanto from semantic, pragmatic and enunciative viewpoints

Observing the use of any language in specific situations makes it clear that using a language can cause misunderstandings. This risk is all the more serious in intercultural situations, especially when the language does not have its own long-standing cultural traditions. Is it necessary for Esperanto to cultivate its own culture? Or could the lack thereof be advantageous? We propose to research different expressive possibilities from the standpoint of pragmatics and semantics. According to Culioli (1990, 1999) every language element produced in a message can be interpreted as a trail of the speaker's cognitive processes, which are not only rational, but also emotional and social. Thus, meanings are constructed during an interaction and the cultural source not only helps to construct an interpretation but is the result of the act of speaking itself. The exceptional situation of Esperanto then is interesting because its flexible structure can function as a response to such intercultural demands.

Resumo. Se oni observas la uzadon de iu ajn lingvo en konkretaj situacioj, oni konstatas ke la uzo de lingvo povas okazigi miskomprenon. Tiu risko estas des pli grava kiam temas pri lingvo uzata en interkulturaj situacioj, aparte se tiu lingvo ne havas la apogon de longdaŭra kultura tradicio. Ĉu pro tio Esperanto bezonus kreskigi sian propran kulturon? Aŭ ĉu iuj mankoj povus esti utilaj? Ni proponas esplori diversajn esprim-eblecojn laŭ la perspektivo de la rilatoj inter pragmatiko kaj semantiko. Laŭ Culioli (1990, 1999), ĉiu lingvo-elemento produktata en mesaĝo povas esti interpretata kiel *spuro* de la kogno-procezoj de la parolanto, kaj tiuj procezoj enhavas ne nur aspektojn raciajn, sed ankaŭ psikologiajn kaj sociajn. La signifoj tiel konstruiĝas dum la interparolado, kaj la kultura fono ne nur helpas konstrui la interpreton, sed estas la rezulto mem de la parolado. La kazo de Esperanto estas do aparta, ĉar ĝia fleksebla strukturo povas funkcii kiel respondo al tiaj interkulturaj postuloj.

1. Enkonduko: la uzo de Esperanto laŭ konversacia modelo

Por esplori la esprim-rimedojn de la lingvo Esperanto, oni devas konsideri la uzon mem de tiu lingvo, kaj ĝian interkulturan valoron. La lingvo Esperanto povas esti uzata en diversaj cirkonstancoj, kaj ĝi estas uzata de plej diversaj parolantoj. Kvankam ekzistas denaskaj esperanto-parolantoj, la plej ofta uzo de la lingvo okazas inter

parolantoj, kiuj havas malsamajn denaskajn lingvojn, kaj kiuj lernis Esperanton kaj uzas tiun lingvon por interkompreniĝi en tiuj multlingvaj situacioj. Tion oni povas reprezenti per la jena skemo, uzanta la konvenciojn de konversacia modelo (laŭ la proponoj de Papaloizos 1992):

A. Helplingvo	P ¹	P ²
Lingvo Uzata	<i>Esperanto</i>	
L1	a	b
L2	Eo	Eo
Kultura fono	a + b (+ Eo)	

C. Plurlingvismo	P ¹	P ²
Lingvo Uzata	<i>lingvo b / lingvo c</i>	
L1	b	c
L2	c	b
Kultura fono	b + c	

B. Malsimetria	P ¹	P ²
Lingvo Uzata	<i>angla</i>	
L1	a	b
L2		a
Kultura fono	a	

D. Lingua Franca	P ¹	P ²
Lingvo Uzata	<i>angla</i>	
L1	b	c
L2	a	a
Kultura fono	a	

Tabelo 1: apliko de konversacia modelo al multlingvaj situacioj

La situacio ne estas simila, kiam oni uzas lingvon kiu estas denaske parolata nur de unu el la parolantoj, ekzemple la anglan (B.), aŭ kiu estas parolata denaske de nacia popolo al kiu ne apartenas la parolantoj (situacio D., kun ekzemplo de la angla kiel *lingua franca*). Aliflanke, la plurlingvismo (C.) supozas spertan konon de la aliula lingvo, sed tio povas okazi sur regula bazo nur en apartaj situacioj, ekzemple en konfederacio kiel Svislando.

Se oni aldonas la kulturalan fonon por tiuj ĉi situacioj, oni konstatas ke la uzo de internacia etna lingvo kiel la angla devigas la parolantojn apogi sin sur la kulturo de nacioj kiuj uzas la anglan – kaj fakte, tio devas fariĝi esenca parto en la lernado mem de la angla lingvo. Certe kulturo ne estas fenomeno strikte paralela al la lingvo, do povas eĉ okazi miskomprenoj inter denaskaj parolantoj de la angla, se ili devenas de malsamaj kulturaj fonoj (ekzemple el Britio kaj el Usono). Kaj ankaŭ eblas aldoni Esperantan kulturon en la unua skemo (A.), kvankam tio ne estas deviga parametro kaj povas varii laŭ la personaj konoj de la parolantoj, kaj laŭ la grado de disvolviĝo de tiu ĉi aparta internacia kulturo¹. Tiel ke la interŝanĝo kaj eventuala konfrontiĝo inter la diversaj kulturaj fonoj de la parolantoj estas multe pli klaraj kaj fortaj kiam

¹ “Kaze de Esperanta dulingveco, kutime, temas pri aldona lingvo kaj kulturo, eĉ ĉe denaskuloj, ĉar ili estas pli vaste influataj de la lingvo kaj kulturo de la gepatroj kaj de la vivmedio. Kiam oni lernas fremdan lingvon, oni alfrontas la diversecon de lingvaj bildoj kaj kulturoj” (Koutny 2010).

oni uzas Esperanton, des pli se ĉeestas pli ol du parolantoj, ekzemple en multkulturaj situacioj, internaciaj renkontiĝoj, kaj tiel plu.

2. Kondiĉoj de la komunikado

Sed ĉu Esperanto povas roli kiel helplingvo en tiuj interkulturaj situacioj? Ni povas konsideri ĉi tie la principojn de Grice (1975), kaj la t.n. konversaciajn maksimumojn.

La komunikado devigas² la partoprenantojn en la interŝanĝo strebi al sufiĉe sincera kaj informativa parolado, kaj kvante kaj kvalite. Tiel ke la parolanto devas doni sufiĉe da informoj (do precizigi sian mesaĝon), sed devas eviti doni tro da informoj (ekzemple se iuj estas ne utilaj aŭ estas facile retroveblaj de la alparolato). La mesaĝo devas celi la veron, la parolanto devas esti sincera, kaj la enhavo de la mesaĝo devas esti klara. Jen tiuj maksimumoj:

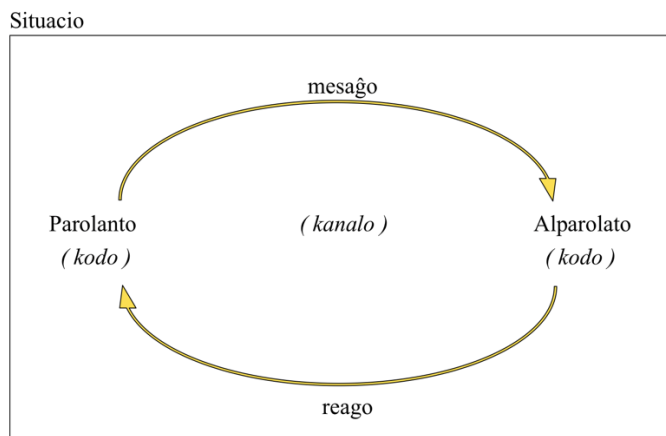
- maksimumo de kvanto (alĝustigo de la kvanto de informoj; sufiĉe sed ne tro)
- maksimumo de kvalito (esti sincera, ne aserti tion kion oni ne povas pruvi)
- maksimumo de rilato (taŭgeco de la paroloj en la nunaj cirkonstancoj)
- maksimumo de modo (klareco, senambigueco, eviti miskomprenojn)

Tiuj idealaj kondiĉoj povas esti pli malpli facile kontentigataj en interkultura situacio. Tamen, Esperanto povas helpi al klara esprimado, ĉar ĝi havas utilajn rimedojn por precizigi la mesaĝon, kaj samtempe por eviti la multobligon de senutilaj informoj. Ekzemple, Piron (1994) rimarkas ke Esperanto ebligas hiperonimojn uzante la afiksan sistemon de la lingvo, tiel ke vorto kiel *skribilo* estas ofte sufiĉa por multaj situacioj kie ne necesas precize indiki la tipon de skribilo; aliaj lingvoj kiel la franca ne havas tian ĝeneralan hiperonimon. Same, oni konstatas ke memstara uzo de afiksoj povas krei tre ĝeneralajn vortojn, kiel: *ejo*, *aĵo*, *ulo*, *ilo*, *umi*, *emi*, *ege*, *eta* kaj tiel plu. Tiuj vortoj ebligas esprimadon de ĝeneralaj konceptoj, kaj samtempe, tiuj afiksaj elementoj, kiam ili estas uzataj kiel afiksoj, ĝuste povas alporti taŭgajn kaj precizigajn informojn. Kvankam Esperanto ne estas *fleksia* lingvo (morfologie), ĝi estas *fleksebla* lingvo (pro sia aglutineca karaktero)³. Tiel ke la kvanto de la informoj povas facile kreski aŭ malkreski laŭ la bezonoj de la komunikado.

² Kompreneble, iu povas malobei tiujn maksimumojn (tio ja kelkfoje okazas), sed tion farante, tiu konscias ke li ne kontentigas la postulojn de efika komunikado, kaj ke tiu konduto povas okazigi riproĉon fare de la alparolatoj.

³ Pro la eventuala ambigueco de la vorto *fleksia*, anstataŭ ĝi oni ofte uzas la vorton *fanda*. Tiu distingo inter *aglutina lingvo* kaj *fleksia (fanda) lingvo* povas esti ilustrata per komparo de Esperanto kun la franca lingvo. En Esperanto, la radiko ne varias, eĉ en kombino kun aliaj vortelementoj. Male, la franca lingvo estas *fanda* lingvo, ĉar la radiko povas varii pro aldono de morfemoj (sufiksoj, finaĵoj...). Ekzemple: *la vol-onté (la vol-o)*, *il veu-t (li vol-as)*, *nous vou-l-ons (ni vol-as)*, *ils veul-ent (ili vol-as)*, *veuil-ez (vi vol-u)*, *ils vou-d-ront (ili vol-os)*, ktp.

Aliflanke, kiam oni konsideras la enhavon de la mesaĝo kaj la necesajn kondiĉojn de interŝanĝo, oni plej ofte uzas la komunikadan modelon (*Skemo 1*), ekzemple tiun de Jakobson (1960), aŭ tiun de Weaver kaj Shannon (1963).

Skemo 1: klasika modelo de la komunikada cirkvito

3. Necesito de alĝustigo por la interparolantoj

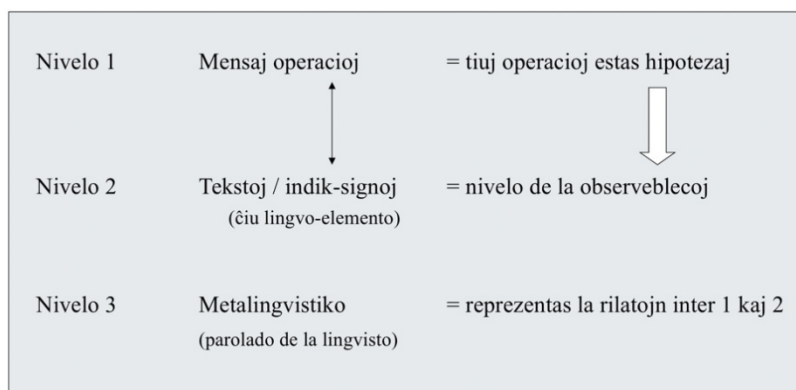
Tiu ĉi modelo supozas stabilan komunikadon inter la parolantoj, same kiel la konversaciaj maksimumoj de Grice supozas komunan konon de komunikaj rutinoj. Tamen, tiu ĉi komunikada modelo estis ofte kritikata, ĉar la situacio ne ĉiam iras tiom glate, des pli ke ĝi prezentas la enhavon de la mesaĝo kiel ion facile transporteblan de individuo al alia individuo, kvazaŭ tiu ĉi enhavo estus simpla objekto. Jen kiel Culioli kritikis tiun ĉi modelon:

“ni ofte uzas (konscie aŭ nekonscie) la metaforon de la maŝino: sendanto, ricevanto, nigra skatolo ĉe ĉiu flanko, laŭ la jena skemo: en nigra skatolo, la senco estas transformata al mesaĝo (fluo de sonoj) kiu iras de sendanto al ricevanto (...) Eĉ laŭ fiziologia vidpunkto, oni vidas ke tio tute ne funkcias tiel, ĉar ne ekzistas strikta divido inter elsendo kaj ricevado, pro la ekzisto de retroago (...) La lingva aktiveco ne konsistas el transporto de la senco, sed el produktado kaj interpreto de formoj kiuj estas spuroj de operacioj. Do la signifo ne estas transportata, ĝi estas (re)konstruata. La rilato inter produkto kaj interpreto postulas kapablecon de alĝustigo inter la individuoj. Tiu kapableco malofte ebligas striktan alĝustigon. Pro tio ke estas variado inter la individuoj, estas variado de la alĝustigo” (Culioli 1990: 25-26; nun kaj poste mia traduko).

Tiu alĝustiĝo okazas per uzo de diversaj rimedoj, aparte per ripetoj, redundanco, retroago, spontanaj klarigoj, apogo de la kunteksto kaj de la kultura fono, kaj tiel plu (pri la demando pri redundanco en Esperanto, vidu ekzemple Rivière, 2015). Pri tiu ĉi alĝustiĝo, Culioli indikas ke ĝi ne estas io balasta en la lingvoj, sed integra parto de la lingva aktiveco:

“La komunikado baziĝas sur tiu alĝustiĝo, pli malpli sukcesa, pli malpli dezirata, inter la gvid-sistemoj de la interparolantoj. Ĉiu operacio estas kompleksa, kombiniĝas kun aliaj operacioj, kaj selektas rilatojn kaj valorojn en la sinsekvo de signoj. Tiel oni povas kompreni kial teksto (parola aŭ skriba) ne havas sencon sendepende de la aktiveco de la parolantoj. Kaj pro tio, plursencecoj kaj miskomprenoj estas ne nur klarigeblaj, sed ili estas integra parto de la modelo, samkiel la metaforaj procezoj” (Culioli 1999: 48).

Kiel oni devas kompreni la rilaton inter la signoj kaj la interpretado de la interparolantoj? Tiucele, Culioli enkondukis modelon laŭ tri niveloj de reprezentado (*Skemo 2*).

Skemo 2: modelo de la tri niveloj (laŭ Antoine Culioli)

Ĉe la unua nivelo estas la operacioj (kiuj funkcias kiel “mensaj gestoj”, t.e. mensa aktiveco); ĉe la dua nivelo estas spuroj de tiuj operacioj en la tekstoj, kaj tiuj spuroj estas radikoj, vortoj, frazkonstruoj... Tiuj spuroj estas observeblaj, male de la operacioj kiuj estas nur mensaj (kaj funkcias pli mapli nekonscie ĉe la parolantoj). Fine, ĉe la tria nivelo estas la parolado de la lingvisto (metalingvistika nivelo), kiu celas elmontri la rilatojn inter la videblaj indikoj (paroloj, tekstoj) kaj la mensaj operacioj (pri kiuj eblas nur ellabori hipotezojn).

Laŭ la koncepto de Culioli, la celo de la lingvistiko estas klarigi la rilaton inter la dua nivelo (teksto) kaj la tria nivelo (metalingvistiko), farante la hipotezon ke tiu rilato similos al la rilato ekzistanta inter la dua nivelo (teksto) kaj la unua nivelo (operacioj). El kio konsistas la operacioj? Ĉu temas pri konceptoj, pri kategorioj, pri reprezentado

de eksteraj realaĵoj (aŭ referenco al ĉi tiuj)? Fakte, la teorio de Culioli postulas ke tiuj operacioj funkcii kiel rilatiloj inter aliaj elementoj (t.e. ekzemple nocioj), kaj tiuj rilatoj estas predikativaj kaj enunciativaj rilatoj⁴. En tiu perspektivo, la konceptoj, kategorioj kaj referencoj estas nur rezultoj de tiuj operacioj, kaj ĉio dependas de la konstruado de tiuj kategorioj en la tekstoj mem (parolaj aŭ skribaj tekstoj) kaj en la koncerna kulturo de la parolantoj (kultura dimensio de la nocioj).

4. Varieco de la nocioj laŭ la lingvoj

Tiu varieco de la konceptoj kaj kategorioj estas mem evidenta se oni komparas la lingvojn. Oni povas ilustriti tion per la klasika ekzemplo de Hjelmlev (1957). Estas malsamaj distingoj inter la kategorioj kiuj rilatas al la *arboj*, laŭ la lingvoj, kiel montras la jena tabelo:

<i>dana</i>	<i>germana</i>	<i>franca</i>	<i>angla</i>	<i>itala</i>
træ	Baum	arbre	tree	albero
	Holz	bois	timber	legname
wood			legno	
skov	Wald	forêt	forest	bosco
				foresta

Tabelo 2: arbo-rilataj vortoj laŭ diversaj lingvoj

Kio estas la pozicio de Esperanto inter tiuj lingvoj? La vorton *arbo* oni povas uzi por indiki ununuran *arbon* (singulara formo). La sufikso *-ar-* povas funkcii por indiki grupon de arboj (fr. *forêt*, angl. *forest*), kaj aldono de la sufikso *-et-* povas indiki malgrandan grupon de arboj (fr. *bois*, angl. *wood*, it. *bosco*). *Arbareto* estas *arbaro*, do *arbaro* validas por *Wald* (germ.) kaj *skov* (dan.). La materio mem estas *ligno*, sed ĝi povas esti ankaŭ esprimata per la vorto *arbaĵo* (laŭ la modelo de *porko* / *porkaĵo*, *ŝafo* / *ŝafaĵo*...). Tiel ke *trae* en la dana tradukiĝas en Esperanto per *arbo* aŭ *arbaĵo* (laŭ la kunteksto de la frazo). Siaflanke, la vorto *ligno* (kiel ekvivalento de *arbaĵo*) funkcias por distingi *timber*, sed por la distingo inter *timber* kaj *wood* (angle), aŭ inter *legno* kaj *legname* (itale),

⁴ La vorto *enunciativo* (france „énonciation”) celas inkluzivi semantikon, sintakson kaj pragmatikon, ĉar ĉiu elparolo (énoncé) funkcias kiel tutaĵo laŭ la vidpunkto de la aktiveco de la parolanta individuo. Pro tio, la divido inter tiuj diversaj subfakoj ne estas pravigebla, se oni konsideras la realecon de la parola ago.

validas la distingo inter *ligno* kaj *lignaĵo*. Do, Esperanto povas esprimi, per unu aŭ du radikoj (*arb-* / *lign-*) ĉiujn tiujn distingojn, per aldono de taŭgaj sufiksoj (*-ar*, *-et*, *-aĵ*).

Tiu ĉi priskribo laŭ strukturalisma maniero certe klarigas la problemon de distingo, kiuj povas multe vari inter lingvoj. Pro tio, estis provoj trovi iom da kohereco en tiu variado, kaj serĉi firman grundon en la spertoj mem de la parolantoj. Se temas pri universalaj fenomenoj, devus esti certa logiko en tiu ĉi distingado. Ekzemple pri la koloroj, estis multe da diskutoj: ĉu la elekto de la kolor-nomoj dependas de la lingvoj kaj de kulturoj (laŭ Sapir kaj Whorf), aŭ ĉu estas evoluo de la distingo laŭ la lingvoj (laŭ Berlin kaj Kay, 1969), aŭ ĉu tio dependas de centra valoro aŭ de konkretaj objektoj (laŭ la interpreto de la prototipo, ekzemple ĉe Rosch kaj Wierzbicka, pri kio klarigas ekzemple Golka 2014 parolante pri la franca lingvo)?

<i>Kwerba</i> Indonezio	<i>Ejagham</i> Niĝerio	<i>Mura-Piraha</i> Brazilo	<i>Candoshi</i> Peruo	<i>Esperanto</i>
icem	ényàgà	biopaiai	kantsirpi	nigra
		ahoasaaga	kavabana	blua verda
kainanesenum	ébi	biisai	ptsijaro	flava
nokonim			chobiapi	ruĝa
əsiram	ébàré	kobiai	borshi	blanka

Tabelo 3: kolor-nomoj laŭ diversaj lingvoj

La bazaj kolor-nomoj de Esperanto ĉi tie similas al hind-eŭropaj lingvoj (Koutny, 2015)⁵. Al tio necesus ankaŭ aldoni la kulturalan interpreton de la koloroj mem, kiu povas multe vari de socio al alia socio. Tamen, por sciencaj aŭ teknikaj situacioj, eblas uzi multe pli precizajn kolor-nomojn (kvankam tiuj nomoj ne estas elementaj kolor-nomoj). Kaj por konkretaj ĉiutagaj situacioj, eblas ankaŭ uzi malpli da precizeco se oni dubas pri la ĝusta koloro de iu afero. Ekzemple, en Esperanto, oni povos diri *pli malpli verda*, *verdeta*, *flavruĝa*, *hela* / *malhela*, *helflava*, ktp.

La demando pri la koloroj estas interesa ĉar ĝi koncernas kontinuecon. Oni povas laŭvole konsideri ke koloroj konsistigas kontinuecan sistemon aŭ diskretan sistemon

⁵ “Color terms are similarly used as their equivalents in European languages, although there are a number of different systems in the world (...) The basic colors are *nigra* ‘black’, *blanka* ‘white’, *ruĝa* ‘red’, *flava* ‘yellow’, *blua* ‘blue’, *verda* ‘green’ (later considered to be primary colors), in addition *bruna* ‘brown’, *oranĝa* ‘orange’, *roza* ‘pink’, *griza* ‘gray’ and *viola* ‘purple’ (known as mixed colors, since gray, for example is a mix of black and white)” (Koutny 2015: 57).

(«diskreta» en la senco de malkontinueco). Fakte, laŭ Culioli, tiuj du eblecoj estas operacioj mem (nomitaj france *Type* kaj *Attracteur*), kiuj povas aplikigi al iu ajn nocio. Do pri io ajn, parolanto povas diri ke A estas la sama afero kiel B, tiel ke ili estas en la sama kategorio (tiam ne estas kvalita diferenco inter A kaj B), aŭ parolanto povas diri (spontane, aŭ reage por kritiki) ke A estas pli malpli kiel B, kvankam ĝi estas malpli tipa en la kategorio. La prototipo do estas nur aparta kazo de pli ĝeneralaj principoj. Pluraj afiksoj en Esperanto kontribuas al la esprimado de tiuj procezoj, ekzemple por kvalitoj (kaj ne nur por koloroj): *-eca*, *-ema*, *-eta*, *kvazaŭ-*, *duon-*.

Al tiu distingo inter Tipoj kaj Kontinueco, aldoniĝas konsidero al la kultura valoro de la nocio. Pro tio, Culioli proponas difinon de *nocio* kiel “fasko de fizikaj kaj kulturaj propraĵoj” (france: “*faisceau de propriétés physico-culturelles*”). Kaj tion oni konstatas eĉ por la koloroj, kiuj ne estas nur fizikaj fenomenoj, sed ankaŭ enhavas tre ofte gravan kulturelan rolon, ekzemple laŭ la simbola valoro de tiu aŭ tiu alia koloro. La ruĝa estas festa koloro en Ĉinio, sed koloro de perforto en Sud-Afriko; la flava estas simbolo de perfido en Francio, sed koloro de riĉeco en Japanio; kaj estas multaj ekzemploj de tiu ĉi fenomeno laŭ la kulturoj.

Aliflanke, tiuj fizikaj kaj kulturaj trajtoj de la vortoj ne devas esti rigardataj kiel rigidaj trajtoj laŭ strukturalisma maniero, kaj pro tio Culioli parolas pri “fasko”. Fakte, ili povas varii laŭ la parolantoj kaj laŭ la kunteksoj. Ne malofte homoj ne interkonsentas eĉ pri la ĝusta koloro kiun ili vidas, kaj iu ekzemple povus diri:

“Por mi, tiu floro ne estas tiom ruĝa, pri tio vi malpravas! Nu... ĝi estas certe iom ruĝa, eble ruĝeta. Aŭ helruĝa? Certe ne oranĝkolora, tion mi certe ne dirus! Se mi rigardas pli atente, ĝi ŝajnas al mi rozkolora. Jes ja: ĝi estas klare rozkolora, kvankam ĝi ne estas rozo, ĉu ne?”

Kvankam tiu eta dialogo estas fikcia, similaj hezitoj estas facile aŭdeblaj ĉe la parolantoj, ĉefe en neformala situacio. Komprenible, tiu variado de komprenoj dum diskutado ne estas aparta trajto de Esperanto. Por esprimi la kolorojn, Esperanto certe havas utilajn rimedojn, sed tio eble ne ĉiam sufiĉas pro la multeco de la koloraj nuancoj – kaj pro la ekzisto de diversaj kulturaj fonoj. Kvankam tiuj esprim-rimedoj ne estas perfektaj, ili povas ludi kiel perilo en interkulturaj situacioj.

5. Varieco de la vidpunktoj pri homaj rilatoj

Simila problemo aperas kun la nomoj de parencoj, kiel montras tiu ĉi tabelo:

<i>malaja</i>	<i>angla</i>	<i>hungara</i>	<i>indonezia</i>
sūdara	brother	báty (+)	kakak
		öcs (-)	adik
	sister	nővér (+)	kakak
		húg (-)	adik

Tabelo 4: parencoj laŭ diversaj lingvoj

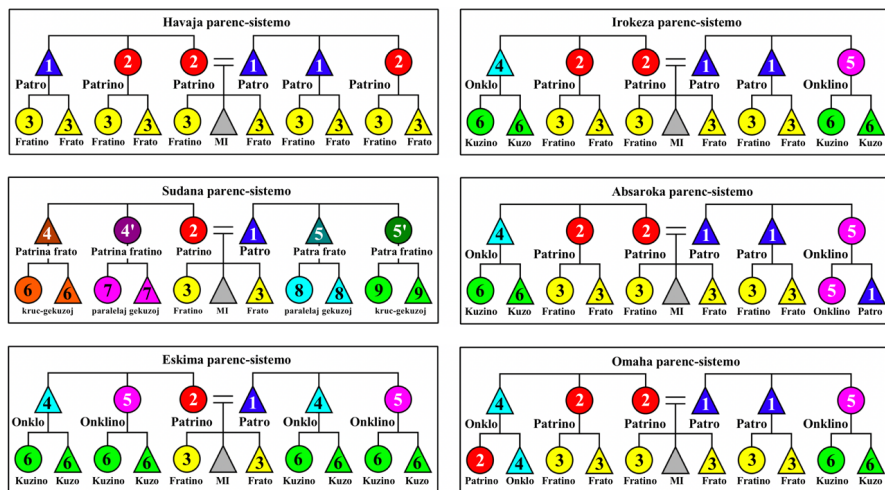
Distingoj povas varii laŭ la lingvoj, kaj simpla distingo kiel tiu inter frato kaj fratino, povas esti ne konsiderata de iuj lingvoj (ekzemple kiel la vorto *sudara* en la malaja), kaj inverse tiuj du vortoj ne sufiĉas por lingvo kiel la hungara (kie ankaŭ necesas distingi inter pli juna kaj pli maljuna frato aŭ fratino, vd. Koutny 2015: 57). En la indonezia (en Ĝakarta), la aĝa distingo same aplikiĝas kiel en la hungara, tamen ne estas distingo laŭ la sekso. Kompreneble, la aĝa distingo rekte dependas de la rilata persono (kiu ekzemple povas esti la parolanto, se li/ŝi parolas pri siaj gefratoj, kiuj povas esti ĉu pli junaj, ĉu pli maljunaj ol la parolanto mem).

Tie gravas ĉefe la vortprovizo de ĉiu lingvo, kaj Esperanto denove aperas fleksebla, ĉar ekzistas pluraj esprim-rimedoj. Ekzistas indikilo pri la virina sekso (*ino*) kaj eblecoj por marki la viran sekson: *virfrato* eble sonas strange, sed *fratiĉo* eble uziĝos – kondiĉe ke *frato* (aŭ *gefrato*⁶) mem iam fariĝus neŭtrala formo. Ekzistas ankaŭ indikilo por marki la aĝon: *frateto*, *fratineto* aperis en frua Esperanto; eble malpli karese estas uzo de *jun-* kiel prefikso (*junfrato*, *junfratino* por pli junaj gefratoj). Kaj oni povas imagi eblecojn kiel ekzemple la uzon de *old-* aŭ de *aĝ-* kiel prefiksoj por indiki pli maljunajn: *aĝfrato*, *oldfrato*... (se tiu distingo fariĝus grava en iu ajn situacio). Laŭ la bezonoj de la komunikado kaj laŭ la kultura fono de la parolanto, eblas do indiki tiujn plurajn gravajn distingojn en Esperanto.

Laŭ alia direkto, la apliko de tiuj vortoj al konkretaj personoj povas ankaŭ varii laŭ la kulturoj kaj laŭ la familiaj sistemoj. Se oni konsideras la antropologian vidpunkton, necesas distingi ses ĉefajn famili-sistemojn⁷, kiujn oni povas ilustrati per la jena skemo:

⁶ Tiu ĉi formo kaj similaj jam ekaperis en la uzo, kiel montras Johansson (2015: 237).

⁷ Tiuj sistemoj ricevis diversajn konvenciajn nomojn (laŭ tipaj popoloj kie tiuj famili-sistemoj estas uzataj kaj kie ili estis unue observitaj). La antropologoj aldonas foje sepan sistemon (t.e. la Dravidan famili-sistemon).

Skemo 3: ĉefaj parenc-sistemoj en la mondo

Kiel montras tiuj ĉi sistemoj, tiu kiu estas nomata *kuzo* en eŭropaj kulturoj, povas esti nomata *frato* en aliaj kulturoj (ekzemple en la havaja sistemo). Sammaniere, ekzistas kulturoj kie la edzo de la patrino kaj la frato de la patrino estas ambaŭ nomataj *patro*.

La eŭropa sistemo estas tiu de la nediferencigita eskimo-sistemo (nediferencigita, ĉar la familio organiziĝas de individuoj, ne de parencaroj aŭ triboj). En tiu sistemo, gekuzoj ne estas gefratoj, geonkloj ne estas gepatroj. Inverse, en la omaha sistemo, la fratino de la patrino estas patrino, kaj la frato de la patro estas patro, kaj tial la sama vorto uziĝas por gepatroj, kaj por gefiloj de ili (en la skemoj ĉi tie, ĉiu malsama cifero en iu sistemo estas aparta vorto en la respondaj etnaj lingvoj). Do, la formoj de la vortoj ne sufiĉas por ĝusta interpreto de ili.

Eĉ se du lingvoj uzas samajn distingojn (ekzemple du malsamaj vortoj *frato* kaj *fratino* por la gefratoj), ne estas certe ke la referenco de tiuj vortoj estos same interpretata de ĉiuj, se en la propra socio, tiuj du vortoj ankaŭ aplikiĝas al gekuzoj (aŭ al iuj apartaj kuzoj laŭ la patra aŭ patrino flanko). Do, tio dependas de la nocioj mem. Tiel ke antropologoj difnas tiujn vortojn ne nur pro la vorto-formoj, ne nur pro la genealogiaj pozicioj de la individuoj, sed ankaŭ pro la tipoj de rilatoj kiuj ĝenerale ekzistas inter tiuj parenc-rilatoj. Oni distingas tri bazajn rilatojn: inter geedzoj, inter gepatroj kaj gefiloj, kaj inter gefratoj. Ĉiu el tiuj rilato-tipoj funkcias laŭ certaj reguloj (sociaj, politikaj, psikologiaj, ekonomiaj, moralaj, religiaj...).

Ekzemple pri la gefratoj, ne povas esti la samaj rilatoj inter ili, kiel estas inter gepatroj kaj gefiloj, aŭ kiel estas inter geedzoj. Ni konsideru ĉi tie tiun ekzemplon de la gefratoj: la tipaj rilatoj inter tiuj individuoj estas solidareco kaj sento de protekto, konscio pri sama deveno, konsistigo de sama komunumo (frataro), kaj amika konkurenco (tra ludemo, petolemo, ktp). Ĉar la rilatoj tiel difinitaj ne aplikiĝas nur al gefratoj

laŭ biologia vidpunkto, sed povas ankaŭ aplikiĝi al sociaj gefratoj, povas ekzisti diversaj esprimoj pri tiuj rilatoj, ekzemple en Esperanto estas *laktofratoj*, *mamfratoj*, kaj ankaŭ ekzistas ebleco uzi diversajn prefiksojn (*vic*, *bo-*, *duon-*). Tiu rilato de frateco ne ekzistas nur en la familio, sed ĝi povas ankaŭ ekzisti ekster la familio, tiel ke povas esti *militfratoj*.

La vorto *frato* estas uzata ankaŭ en religiaj komunumoj, kaj oni povas paroli inter amikoj pri *frateco*, uzi la verbon *interfratiĝi*, eĉ diri pri la tuta homaro ke *Ni ĉiuj estas fratoj / gefratoj*. En ĉiuj tiuj uzoj, la samaj valoroj funkcias: solidareco, protektemo, komunumo, amikeco, simileco. La metaforo ne funkcias pro la biologia modelo, sed pro ekzisto de tiuj kulturaj valoroj, kiuj povas esti pli vaste universalaj (ol la apliko mem de la vorto *frato*, kiu povas laŭ la kulturoj ankaŭ aplikiĝi al iuj kuzoj).

Aliflanke, tiuj valoroj mem dependas de iuj specoj de rilatoj inter homoj, kaj pli profunde: inter parolantoj. Estas la sama por diversaj vortoj kiuj postulas indiko-punkton por esti ĝuste interpretataj. Jen kelkaj ekzemploj: *amiko*, *najbaro*, *kolego*, ktp. Manke de pliaj informoj, la interparolantoj interpretas la uzon de tiaj vortoj laŭ tiu, kiu uzas la vorton: «*Patro diris al mi tion*» (= mia patro); «*Kolegoj atendas nin en la apuda salono*» (= miaj kolegoj); «*La najbaroj denove faras bruon*» (= miaj najbaroj). Tiu ĉi parolanto estas la kondiĉa deir-punkto de la interpretado, kaj estas nomata de Culioli kiel *énonciateur* (sekve de Benveniste 1966) – kiun eblas traduki kiel ‘eldiranto’.

6. Rilatoj inter la parolanto kaj la interparola situacio

Fakte, multaj vortoj⁸ en la lingvoj funkcias laŭ tiu principo: la interpreto mem de tiuj vortoj dependas de rilatoj al aliaj elementoj, ĉu personaj, ĉu tempo-rilataj, ĉu subjektivaj. Oni povas aldoni ĉi tie kelkajn ekzemplojn. La tempo-rilataj vortoj dependas de la momento dum kiu oni parolas, ekzemple: *hodiaŭ*, *hieraaŭ*, *morgaŭ* ne povas esti ĝuste interpretataj se oni ne scias kiam ili estas elparolataj.

Subjektivaj vortoj dependas de la vidpunkto de la parolanto; ekzemple komplimentoj aŭ insultoj, aŭ tutsimple adjektivoj kiuj supozas taksadon (*simpatia*, *afabla*, *stulta*, *babilema*, ktp), postulas la konstruon de iu abstrakta valoro kiu estas difinita de la parolanto mem. Tio eĉ validas por vorto kiel *frato*, kiel ilustras tiu ekzemplo de frazo: «*jes ni havas la samajn gepatrojn, tamen mia frato ne plu estas por mi frato, ĉar tiu perfidulo tiom trompis min*»; kaj inverse, tia taksado povas okazi libere: «*tiu amiko estas tre kara por mi, mi konsideras lin kiel fraton*». La metaforoj devenas de tiuj procezoj. Kaj la samo okazas ankaŭ por ordinaraj objektoj, ekzemple pri *tablo*: oni povas pridiskuti pri tio kio estas *tablo*, kio estas vera *tablo*, kaj ĉu tio ĉi povas esti nomata tiel (kiom da piedoj taŭgas? kia materio eblas?).

⁸ Verdire, laŭ Culioli, ĉiuj vortoj sekvas tiun principon. Kvankam mi uzas ĉi tie la bone konatajn ekzemplojn de la deiktoj kaj de la interpersonaj verboj, tiu funkciado de la vortoj kiel rilatigiloj estas fakte io tute ordinara en la lingvoj (sed mi ne povas en la kadro de tiu ĉi artikolo elmontri la pli vastan etendiĝon de tiu ĉi principo).

Evidente, la principo ankaŭ aplikiĝas al verboj kiuj rekte konstruas rilatojn inter la parolantoj, kaj tio gravas por la bona funkciado de la interparolado. Laŭ la teorio de Culioli, ne estas principa diferenco inter semantiko, pragmatiko kaj sintakso, tiel ke ĉiu vorto, ĉiu radiko, ĉiu vort-elemento, ĉiu rilato inter vortoj, povas esti konsiderata kiel *spuro* de operacioj, kiuj povas esti reprezentataj per la samaj (meta)lingvistikaj nocioj; kaj tiuj operacioj baziĝas unue sur la rilatoj inter la parolantoj, kaj sur la (re) konstruitaj nocioj.

Oni povas uzi la ekzemplon de la verboj *peti*, *danki*, *pardoni* (vd. Brown & Levinson, 1987). Povas esti gradoj por ĉiu el ili, tiel ke parolanto povas plifortigi tiun esprimon (se bezone) per adverboj kaj sufiksoj: *mi dankas*, *dankegas*, *ege dankas*, *multe dankas*, *tre multe dankas*... Se oni povas analizi tiun rilaton laŭ la maniero de Wierzbicka (1991), oni povas diri ke tiu verbo *danki* indikas rilaton inter la parolanto kiu ricevis ion bonan en la nuna situacio, kaj la alparolanto kiu estas la origino de tiu bona afero. Tamen, laŭ Culioli, ne eblas konsideri vortojn kiel nociojn aŭ pratipojn, ĉar ne ekzistas primitivaj ideoj, sed ekzistas nur kulture kaj socie konstruitaj nocioj. La rolo de la parolanto en ĉiuj aspektoj de la lingvo estas karakteriza de tiu enunciativa vidpunkto.

La predikativan aspekton oni ankaŭ povas vidi per kelkaj ekzemploj. Ekzemple, *bonvolu* funkcias rilate al la parolanto kaj la alparolanto (via volo, kia ajn, estu bona, ankaŭ por mi), kaj *bonvoli* povas funkcii kun aliaj infinitivaj verboj (*bonvolu eniri*, *bonvolu sidiĝi*...), kiu limigas la interpreton de tio kio estas bona por tiu volo. Se ne estas predikata strukturo (ekzemple la verbo *veni* necesigas nur aganton), *bonvenon* sufiĉas kiel esprimon (ĉar la veno estas jam konstatebla), kaj ne eblos uzi la samajn formojn kiel *bonvoli* (**mi bonvenas*, **bonvenu!*). Pri la verbo *pardoni*, oni povas ankaŭ konstati tiun situacion (*pardonon*), aŭ instigi la alparolanton al tiu pardono (*pardonu min!*). Tie funkcias nocio de nuligo aŭ de forigo de iu ajn plia kompensado, kiu povus esti postulata por iu malbona situacio kiu koncernas la pardonanton.

Fine, oni devas konstati ke tiuj verboj, same kiel aliaj vortoj aŭ vort-elementoj, kiujn oni menciis, ofte estas plursencaj, polisemiaj, kaj tio povas ankaŭ okazigi riproĉon al Esperanto, kiu eble devus funkcii sen ambigueco, sen malprecizeco. Tamen, tiu polisemio ne estas vere problema, ĉar tio estas ĝenerala fenomeno kiu dependas de metaforoj (vd. Lakoff & Johnson 1986). Plie, oni povas observi ke polisemio ekzistas en ĉiuj lingvoj de la mondo, kaj dekomence, tiu polisemio ĉiam utilis por la sociaj rilatoj, tiel ke Victorri (2002) ekzemple, en sia artikolo pri la *homo narrans* (*homo rakontanta*) konsideras ke ĝi certe devenas de la praaj tempoj, kaj ebligis mildigon de konfliktaj situacioj, pri kio ankaŭ Girard (1972) montris la gravecon por prahistoriaj tempoj.

Victorri uzas kiel ekzemplon la polisemion de la verbo *pouvoir* en la franca, kiu estas ankaŭ polisemia verbo en Esperanto: *povi* indikas laŭ la frazoj eblecon, kapablecon aŭ rajton. Imagu konfliktan situacion, ekzemple peton de permeso de infano kiu volas iri por naĝi tuj post la tagmanĝo. La frazo «*vi povas naĝi*» (de la gepatroj) estas polisemia (kompare kun «*vi rajtas naĝi*» aŭ «*vi kapablas naĝi*»). Dank'al la verbo *povi*, la kunekzisto de pluraj interpretoj mildigas la situacion mem de permeso. *Kapablo*

venas de la individuo mem, dum *rajto* venas de aliaj homoj, kaj *ebleco* venas de la situacio. Pro tiu polisemio, «*vi povas naĝi*» signifas ke ne estas iu ajn obstaklo, nek de mi, nek de vi, nek de la situacio... Do ĉio estas en ordo!

7. Konkludo: polisemio kaj miskomprenoj

Tiuj parametroj (polisemio kaj variado de la interpretoj, valoroj kaj formoj de la vortoj, fleksebleco de Esperanto) ne estas malavantaĝo por interkultura komunikado, ĉar polisemio ne estas ĉiam evitinda, sed povas esti socie kaj kulture utila. Ne ekzistas perfekta lingvo, sed lingvo kiu estas uzata kiel ponto inter lingvoj kaj kulturoj devas esti facile adaptebla, kaj akcepti la riskon de miskomprenoj.

Kiel diris ofte Culioli (parafrazante Wittgenstein): “kompreno estas speciala kazo de miskompreno”. Do la miskomprenoj eble estas oftaj, ne nur en Esperanto sed en ĉiuj lingvoj. Kaj oni povas solvi tiujn situaciojn per la esprim-rimedoj de la lingvoj. Por interkulturaj situacioj, kie miskomprenoj abundas kaj kie alĝustiĝoj ofte necesas, Esperanto estas certe tute taŭga kaj adaptiĝema, kvankam ĝi ne estas perfekta lingvo.

Bibliografio

- Benveniste, Emile 1966: De la subjectivité dans le langage ‘Pri la subjektiveco en la lingvo’. En: E. Benveniste: *Problèmes de linguistique générale 1* ‘Problemoj de ĝenerala lingvistiko 1’. Paris: Gallimard. 258–266.
- Berlin, Brent & Kay, Paul 1969: *Basic color terms: their universality and evolution*. Berkeley: University of California Press
- Brown, Penelope & Levinson, Stephen 1987: *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press
- Culioli, Antoine 1990: *Pour une linguistique de l'énonciation 1: Opérations et représentations* ‘Por lingvistiko de la enunciativo 1: Operacioj kaj reprezentadoj’. Paris / Gap: Ophrys
- 1999: *Pour une linguistique de l'énonciation 2: Formalisation et opérations de repérage* ‘Por lingvistiko de la enunciativo 2: Formuligado kaj lokigaj operacioj’. Paris / Gap: Ophrys
- Girard, René 1972: *La Violence et le sacré*, ‘La perforto kaj la sankteco’. Paris: Editions Grasset
- Golka, Maria 2014: La catégorisation linguistique des couleurs : niveaux d'élémentarité des noms de couleurs en français ‘Lingva kategoriado de la koloroj: elementecaj niveloj por la kolornomoj en la franca’. En: *Cognitive Studies / Études cognitives* 2014/14
- Grice, Paul 1975: Logic and Conversation. En: P. Cole & J. Morgan (ed.): *Syntax and Semantics* 3. New York: Academic Press. 41–58.
- Hjelmslev, Louis 1971: Pour une sémantique structurale ‘Por struktura semantiko’. En: L. Hjelmslev: *Essais linguistiques* ‘Lingvistikaj Eseoj’. Paris: Editions de Minuit
- Jakobson, Roman 1960: Closing statements: Linguistics and Poetics. En: T. Sebeok (ed.): *Style in Language*. New York: MIT Press. 350–377.
- Johansson, Sten 2015: Uzi interreton kiel tekstaron por lingvaj esploroj. En: M. Lipari & H. Tonkin (red.): *Interlingvo inter lingvoj. Prilingvaj eseoj*. Rotterdam: UEA. 221–241.

- Koutny, Ilona 2010: Esperantlingva bildo de la mondo. En: D. Blanke & U. Lins (red.): *La arto labori kune. Festlibro por Humphrey Tonkin*. Rotterdam: UEA. 290–305.
- 2015: A typological description of Esperanto as a natural language. En: *Język Komunikacja Informacja / Language Communication Information* 10: 43–62.; esperante: Tipologia karakterizo de esperanto kiel natura lingvo. En: Christer Kiselman & Renato Corsetti & Probal Dasgupta (red.) 2018: *Aliroj al Esperanto*. Dobřichovice: Kava-Pech. 129–146.
- Lakoff, George & Johnson, Mark 1986: *Metaphors we live by*. University of Chicago Press
- Papaloïzos, Lilli 1992: *Ethnographie de la communication dans un milieu social exolingue: le Centre Culturel Espérantiste de la Chaux-de-Fonds (Suisse)* ‘Etnografio de la komunikado en socia ekzolingva medio: la Esperanto-Kulturcentro de la Chaux-de-Fonds (Svislando)’. Bern: Peter Lang
- Piron, Claude 1994: *Le défi des langues: du gâchis au bon sens* ‘La defio de la lingvoj: de la ĥaoso al sana prudento’. Paris: L’Harmattan
- Rivière, Christian 2015: Tamen kompreni: Rolo de la kunteksta redundanco. En: M. Lipari & H. Tonkin (red.): *Interlingvo inter lingvoj. Prilingvaj eseoj*. Rotterdam: UEA. 95–107.
- Rosch, Eleanor Heider 1973: Natural Categories. En: *Cognitive Psychology* 1973/4
- Sapir, Edward 1921: *Language: an introduction to the study of speech*. Harcourt: Brace
- Victorri, Bernard 2002: Homo narrans : le rôle de la narration dans l’émergence du langage ‘*Homo narrans: la rolo de la rakontado en la ekapero de la lingvo*’. En: *Langages* 2002/146
- Weaver, Warren & Shannon, Claude 1963: *The Mathematical Theory of Communication*. University of Illinois Press
- Whorf, Benjamin Lee 1956: *Language, thought and reality*. MIT Press
- Wierzbicka, Anna 1991: *Cross-cultural pragmatics: The semantics of human interaction*. Berlin: Mouton de Gruyter

Lingvo kiel ĉies propraĵo, ŝanĝo kiel ĉies rajto: Vortelektio, lingva aŭtoritato kaj normigado en Esperanto

Abstract. Language as everyone’s property, change as everyone’s right: word choice, language authority and standardization in Esperanto

During a debate in an Esperanto association in Paris, Esperantists were discussing technology, surveillance, and freedom, when the question of how to say “drone” in Esperanto emerged. At this point, the previous political debate became a linguistic discussion on possible Esperanto equivalents (*drono*, *droneo*, or *spavo*) and vocabulary choice. Based on socio-anthropological research, this study seeks to explain why, instead of looking for the “right” word in a dictionary, Esperantists often try to create their own words in the language. In everyday conversations in a constructed language, how can speakers refer to things they have no words for? After Zamenhof (the original language authority) died, who can decide whether *drono* is a neologism, non-standard language use or an error?

I propose three principles – flexibility, internationality, and originality – to understand how the linguistic ideology of equality and inclusion upon which Esperanto is based helps to develop vocabulary in this language. Finally, I use Esperanto as point of departure to reflect on language authority, variation, and errors, comparing Esperanto to more standardized languages.

Resumo. En la Esperanto-asocio en Parizo, dum homoj diskutis pri teknologio, gvatado kaj libereco, leviĝis la demando: kiel oni diras *drono* en Esperanto? Post ĉi tiu demando, la antaŭa politika debato fariĝis lingva diskuto pri “drono”, “droneo”, “spavo” kaj vortelektio. Surbaze de soci-antropologia esploro, ĉi tiu studo provas kompreni kial, anstataŭ simple serĉi la “ĝustan” vorton en vortaro, Esperantistoj ofte provas mem krei vortojn. En ĉiutagaj konversacioj en konstruita lingvo kiel oni povas nomi aferojn, por kiuj oni ne havas vortojn? Pro la fakto ke Zamenhof (la origina lingva aŭtoritato) mortis, kiu decidus, ĉu “drono” estas neologismo, parto de ne-norma lingvo-uzo aŭ eraro?

Mi proponas tri principojn – pri fleksebleco, internacieco kaj origineco – por kompreni, kiel la lingva ideologio pri egaleco kaj inkluziveco sur kiu Esperanto baziĝas, helpas evoluigi vortprovizon. Fine, mi uzas Esperanton kiel elirpunkton por pripensi lingvan aŭtoritaton, variecon kaj eraron kompare kun pli normigitaj lingvoj.

Enkonduko

Parizo, novembro 2016. Kiel kutime, grupo de ĉirkaŭ dek du Esperantistoj kunvenis en la sidejo de SAT-Amikaro por sia regula babilrondo en Esperanto. Alveninte al la asocio en tiu malvarma vendreda vespero kunportante fromaĝon, vinon kaj manĝe-

tojn por kunhavigi kun aliaj partoprenantoj, homoj fervore diskutis la temon de tiu vespero: teknologio, gvatado kaj libereco. Tamen la atendata debato pri politiko tuj fariĝis diskuto pri lingvo. Surbaze de antropologia analizo pri la diskuto, kiu sekvis dum ĉi tiu vespero, ĉi tiu studo esploros vortelekton kaj lingvan aŭtoritaton. La datumoj, kiujn mi kolektis dum etnografia kapolaboro kaj arkiva esploro reliefigos, kiel la tri lingvaj principoj, kiuj fundamentas la lingvan ideologion malantaŭ Esperanto instigas demokratian aliron al komunikado kaj igas Esperantujon lingva batalo.

Dum la debato de SAT-Amikaro la partoprenantoj kunhavigis siajn vidpunktojn pri kiel novaj teknologioj – de sociaj retoj ĝis vizaĝaj rekonkameraoj – kontraŭdire kreas spacojn, kie homoj povas esprimi sin kaj senti sin sekuraj, dum ili ankaŭ limigas esprimliberecon kaj favoras lokon, kie okazas kreskanta cenzuro. Tiam Reza¹ – irana Esperantisto, kiu vizitis Parizon kaj partoprenis la debaton – aliĝis al la konversacio parolante pri tio, ke Usono uzis “dronon” en la irana aerspaco por nepermesita gvatado kaj informkolektado. Kiel li klarigis, estis problemoj inter la irana kaj la usona registaroj pro la uzo de “dronoj”, tiel, ke Irano akuzis Usonon pri spionado ĉe la Sekureca Konsilio de la Unuiĝintaj Nacioj en 2011. La partoprenantoj de la debato, kiuj ne sciis pri tio, montris surprizon kaj intereson. Dum homoj starigis demandojn al Reza pri la enhavo de lia interveno, unu el la demandoj, starigita de Idris, kontrastis kun la antaŭa debato: “Parolante pri tio, kiel oni diras *drone* en Esperanto?”

Idris prave atentigis, ke “drono”, la vorto, kiun Reza ĝis tiam uzis por referi al *drone* en Esperanto, estas fakte substantivo devenanta de la verbo *droni*. Kvankam ne ŝajnas ĝuste nomi *drone* kiel “objekto, kiu dronas”, laŭ la kunteksto ĉiuj komprenis, pri kio Reza parolis. Dum Reza senpacience esperis, ke iu sciis la ĝustan vorton, eldirus ĝin kaj permesus al li daŭrigi lian rakonton, Juliette – alia partoprenanto de la babilrondo – ridetis kaj ironie sugestis: “Eble la ĝusta vorto estas ‘droneo’. Kial ne?” Ne konsentante pri la antaŭaj sugestoj kaj igante la diskuton pli serioza, Alain rimarkis: “kaj ‘drono’ kaj ‘droneo’ sonas kiel klaraj prunteprenoj el la angla, kiel la vorto *drone* uzata en la franca. Ĉi tio ne povas esti ĝusta! Devas esti alia vorto por ĝi en Esperanto, *pli internacia!*”

Post ĉi tiu argumento, la politika diskuto pri teknologioj kaj gvatado fariĝis lingva diskuto pri “dronoj” kaj vortelektoj. Tamen, tiu levas alian demandon: kial, anstataŭ simple serĉi la “ĝustan” vorton en vortaro, Esperantistoj ofte provas mem krei vortojn?

Esperanto estis kreita antaŭ la kreado de kosmopramoj, poŝtelefonoj kaj komputilaj programaroj. Sammaniere, kiam la unua Esperanto-libro estis lanĉita, Srilanko ne estis nomata tiel kaj media justeco ankoraŭ ne estis kerna devizo en la Okcidento. Post kiam Zamenhof kaj la unuaj Esperantistoj kreis vortprovizon por indiki aferojn, abstraktaĵojn, lokojn kaj ĉion alian bezonatan en Esperanto, tute nova mondo disvolviĝis. Kun ĝi aperis ankaŭ kreskanta bezono nomi aferojn, starigante elementajn demandojn pri la evoluo de ĉi tiu konstruita lingvo: en ĉiutagaj konversacioj kiel oni povas nomi aŭ priskribi aferojn, por kiuj ni ne havas konceptojn? Ĉar Zamenhof – la originala lingva aŭtoritato – mortis, kiu decidis, ekzemple, ĉu “drono” estas neologismo, parto de ne-norma lingva variececo aŭ eraro?

¹ Mi uzas kaŝnomojn anstataŭ la veraj nomoj por ne identigi la partoprenantojn de mia esploro.

Por analizi tiun oftan vortkreadan praktikon, mi uzos la demandon starigitan dum la debato – kiel oni diras *drone* en Esperanto? – kiel elirpunkton por pli bone kompreni la rolojn ludatajn de lingva ideologio, potencaj rilatoj kaj improvizado, kiam konstruita lingvo iĝas vivanta per sia ĉiutaga uzado.

Ĉi tiu esploro baziĝas sur longdaŭra etnografia kampo-laboro, intervjuoj kaj arkiva esploro, kiu respegulas miajn personajn spertojn kiel antropologo inter Esperantistoj en Francio inter 2016 kaj 2018.² Koncentriĝi pri analizo de interrilato – kiel la lingva debato, kiu malfermis ĉi tiun ĉapitron – ne celas bildigi la tutan Esperantujon. Male, temas pri maniero aliri la detalojn de la regula uzado de Esperanto tiel, ke oni ankaŭ povu esplori la praktikajn formojn de la ideoj kaj ideologio sur kiuj kuŝas la uzado de ĉi tiu lingvo. Post prezento de ĉi tiu lingva diskuto okazinta en Francio mi prezentos, kiel Esperanto evoluas tra la tempo, komparante vortkreadon en Esperanto kun tiuj el aliaj lingvoj. Poste, mi proponos tri principojn por ke ni pli klare analizu lingvan aŭtoritaton en Esperanto.

La antropologo George Marcus (1995) proponas, ke en kunteksto de migrado kaj tutmondiĝo oni studu socian vivon per sekvado de homoj, objektoj kaj iliaj movoj. Adaptante la metodologian aliron de Marcus, mi proponas anstataŭ sekvi homojn kaj objektojn sekvi la vorton – ĉikaze, *drone* – por analizi lingvan aŭtoritaton, variecon kaj eraron.

Ĉi tiu ĉapitro argumentas ke, ĉar Esperanto-denaskuloj ne estas taksataj kiel lingvaj aŭtoritatoj kaj ĉar Esperanto estas ofte prezentata kiel pli justa, inkluziva kaj egaleca lingvo, Esperanto provizas nin per produktiva elirpunkto por diskuti lingvan aŭtoritaton kaj variecon. Transdonante la lingvon kiel kolektivian posedon al ĝia parolkomunumo, Zamenhof celis ne altrudi centran, nediskuteblan aŭtoritaton, tiel lokante horizontalecon je la kerno de la lingva ideologio malantaŭ Esperanto. Dum Esperantistoj grandparte akceptas ĉi tiun egalecan aliron al la lingvo, interkompreniĝo ankaŭ postulas ioman stabilecon kaj normigadon. Tiamaniere, distribuante lingvan aŭtoritaton tra la Esperanto-parolkomunumo, Zamenhof finfine igis Esperanton ĉiam diskutinda temo, kie elekti kaj uzi vortprovizon estas ofte kunligita al politikaj sintenoj.

1. La drono dronanta: la principo pri fleksebleco

Por doni sencon al la lingva ideologio kaj diversaj principoj malantaŭ Esperanto, oni devas unue analizi kelkajn aspektojn de la originoj de ĉi tiu lingvo. En 1887, Zamenhof lanĉis libreton originale ruse, kiu poste estis reviziita kaj eldonita en la rusa, franca, angla, germana kaj pola sub la titolo *Fundamento de Esperanto* (Zamenhof 1905a). Ĝi enhavis tri partojn: enkondukon detaligantan la bezonon de tia lingvo, gramatika sekcio kun dek ses bazaj reguloj, kaj vortaro. Krom ĉi tiu lingva prototipo, Zamenhof

² Ĉi tiu esploro estis farata kaj en Esperanto kaj en la franca, depende de la lingvo en kiu la esplor-partoprenantoj sentis sin pli komfortaj paroli. Por ĉi tiu ĉapitro, ĉiuj dialogoj estis en Esperanto, krom kelkaj vortoj uzitaj en la franca, kiujn mi substrekis.

redaktis la *Fundamentan Krestomation* (1903), kolekto de noveloj, poemoj, sciencaj artikoloj kaj legendoj, kaj regule verkis artikolojn por Esperantaj periodaĵoj, kun la celo konstrui komencan korpuson en la lingvo kaj validigi la regulojn, kiujn li proponis.

Tamen, post starigi la bazojn por sia lingva projekto, li insiste lasis la evoluon de la lingvo en la manoj de ĝia parolkomunumo. Male ol Schleyer, la kreinto de la Volapuka lingvo, Zamenhof rifuzis konservi siajn propriet-raĵtojn sur la lingvo, por ke ĝi povu aparteni al siaj parolantoj.

En la Bulonja Deklaracio, subskribita dum la Esperanto-kongreso de 1905, Zamenhof provis kaj protekti la lingvon kaj malfermi ĝin al ĝia parolkomunumo, deklarante ke li rifuzas “unu fojon por ĉiam ĉiujn personajn rajtojn kaj privilegiojn rilate tiun lingvon, tial Esperanto estas nenies propraĵo, nek en rilato materiala, nek en rilato morala” (Zamenhof 1905b). La sama deklaracio asertas ke la Fundamento estas netuŝebla kaj ke malgraŭ tio, ke la stilo de Zamenhof estas imitinda, ĝi ne estas same netuŝebla. Tiel, kvankam la pozicio de Zamenhof donis iom da stabileco kaj direkto al lingvo-uzado, iu ajn referenco al li estas transdonata strikte kiel rekomendo, ne kiel neceso, tiel ke la Fundamento sole okupas la pozicion de oficiala lingva aŭtoritato.

Tamen, kaj la Fundamento kaj la Deklaracio ankaŭ esprimas klaran rifuzon de lingva aŭtoritato. Asertante, ke la enhavo de la Fundamento estas netuŝebla, ĉi tiuj dokumentoj ankaŭ afirmas, ke iu ajn Esperantisto estas libera kaj havas “la rajton esprimi en tia maniero, kiun li trovas la plej ĝusta, tiel same, kiel estas farate en ĉiu alia lingvo”. (Zamenhof 1905b), kaze ke iu ideo ne estas oportune esprimita en la Fundamento.

Dum la dua parto de la Fundamento starigis la gramatikan bazon por la lingvo, la enkonduko al la Fundamento fondis la lingvan ideologion, kiu nutras Esperanton. Tiamaniere, oni povas argumenti, ke la lingva ideologio de Esperanto antaŭvenis la lingvon mem. Ĉar kaj la antaŭparolo de la Fundamento kaj la Bulonja Deklaracio transdonas Esperanton kiel “lingvo neŭtrale homa”, “por ĉiuj popoloj” kaj esence “internacia” (Zamenhof 1905b), ĉi tiuj du verkoj skizas, kiel la lingva strukturo kaj uzo de Esperanto devas esti nedisigebla de la kosmopolitisma ideologio, kiu fondas Esperanton kiel pluralan kaj inkluzivan lingvon “por ĉiuj popoloj”.

Tiusence, lerni Esperanton signifas ankaŭ asimili ĝian kosmopolitan orientiĝon, kiu, je la lingva nivelo, esprimiĝas per onia prefero por vortprovizo, esprimoj kaj prononcmankoj konsiderataj inkluzivaj kaj pli egalecaj, kun la espero esti komprenata de aŭskultantaro kaj legantaro internaciaj. Sekve, se lingvaj ideologioj estas “aroj da kredoj pri lingvo mobilizitaj de uzantoj, kiel raciigo aŭ pravigo de perceptita lingva strukturo kaj uzo” (Silverstein 1979: 193; mia traduko el la angla), la ideologio de egalrajteco, pluraleco kaj inkluziveco nutranta Esperanton estis desegnata (de Zamenhof) kaj estas lernata (de la sekvaj Esperantistoj) antaŭ la lingva strukturo mem.

Kiam temas pri naciaj kaj hegemoniaj lingvoj, lingva aŭtoritato ofte koncentriĝas sur plenpovaj lingvaj konsilioj kaj similaj instancoj: la *British Council* por la angla lingvo; la *Académie française* kaj la *Alliance française* por la franca; en la hispana kazo, estas la *Real Academia Española* kaj *Instituto Cervantes*, samkiel pluraj organizaĵoj orientitaj

al aliaj lingvoj kaj nomataj laŭ eminentaj naciaj specimenoj, kiel Goethe, Dante kaj Camões. Kelkaj el ĉi tiuj institucioj okupiĝas pri lingvaj reguloj, dum aliaj publikigas lernolibrojn kaj respondecas pri disvastigado kaj evaluado de lingvouzo (ekzemple per ekzamenoj). Tiel hegemoniaj lingvoj evoluas nature, per sia ĉiutaga uzado, sed sub la atenta rigardo de fortaj institucioj, kiuj kalkulas je aŭtoritato por taksu ĉu iu specifa lingvouzo aŭ vortelektio estas ĝusta, erara aŭ simple malsimila al la kutima.

Zamenhof kaj aliaj Esperantistoj starigis en 1905 la Lingvan Komitaton, la ĝermon de la Akademio de Esperanto, en provo disigi la personecon de Zamenhof de lingva aŭtoritato. Farita el homoj nomumitaj kaj elektitaj de aliaj akademianoj, ĉi tiu lingva akademio plenumas sian rolon perante inter la aŭtoritato de la *Fundamento* kaj la libereco de ĉiuj lingvo-uzantoj daŭre disvolvi la lingvon, garantiante ke Esperanto estu ĉiam konstruata kaj evoluigata. Per regulaj retaj interŝanĝoj kaj jarkunvenoj, la Akademio aktive intervenas en gravaj lingvaj debatoj kaj reform-proponoj, kiam la *Fundamento* ŝajnas endanĝerigita. Tamen ĝi normale sindetenas de interveno pri detaloj de ĉiutaga lingvouzo. Samkiel libera programaro – kiu estas tre populara inter junaj Esperantistoj en Francio – Esperanto tiamaniere iĝas kunlabora konstruado, al kiu ĉiuj lingvo-uzantoj teorie rajtas kontribui. Tiusence, la Akademio naskiĝis jam esprimante kontesteblan aŭtoritaton, intence kunhavigante sian aŭtoritaton kun la parolkomunumo.

Pro la distribuata aŭtoritato sur la lingvo detenata de pluraj lingvo-uzantoj, lingvo-uzado fariĝas kampo, kie Esperantistoj – kiel tiuj kunvenataj en la babilrondo de SAT-Amikaro – ofte pasigas tempon diskutante vortprovizon per komplika procezo de kolektado de argumentoj por kaj kontraŭ la disponeblaj vortelektioj.

Revenante al la metalingvistika diskuto pri “drono”, Reza iom bedaŭris pro tio, ke li ne povis fini sian rakonton pri la usonaj “dronoj” en Irano, kaj tiam li komencis plendi pri la manko de aŭtoritato de la Akademio:

Estas multaj novaj vortoj en aliaj lingvoj, kiuj devas esti tradukitaj al Esperanto. Ĉi tiun laboron supozeble farus la Akademio – sed ĝi kunvenas ĉeeste nur unufoje jare, kiu ne sufiĉas por ĝisdatigi la lingvon. Rigardu, kiom da vortoj kreis la Akademio en la lastaj jaroj! Ni bezonas Esperantajn vortojn, ekzemple, por paroli pri *drone* aŭ *tablet*!

Ĉar Reza, Idris kaj Juliette ne trovis konsenton pri tio, ĉu estu *drono* aŭ *droneo*, Alain ironie klinis sian kapon antaŭ unu el la vortaroj sur la tablo kaj diris: “Ĉar ni ne scias la respondon, ni kontrolu la PIV-on, nian biblion!”

Eldonita de SAT, la *Plena Ilustrita Vortaro* (PIV) estas la plej kompleta unulingva Esperanta vortaro, kompilita unue en 1970 kaj regule ĝisdatigita en sia retaj kaj presitaj versioj. Malgraŭ la amplekso de ĉi tiu vortaro, post kiam Alain konsultis ĝian presitan eldonon de 2005, li trovis nek *dronon* nek *droneon*, kio signifas, ke aŭ la PIV ne estis ĝisdatigata aŭ neniu el tiuj du ebloj taŭgis. Intertempe, aliaj babilrondanoj kontrolis Esperanto-francan vortarojn. Tajpante “drono” ĉe Reta Vortaro, Idris ne trovis rezulton, sed tajpante “drone” en la franca, li ja trovis du eblojn: “droneo” kaj

“spavo”, sekvatajn de la klarigo: “La vortradiko ‘spav’ estas mallongigo de SenPilota Aera Veturilo aŭ de SenPilota Aviadilo”.

Post, kiam li laŭtlegis la klarigon, la aliaj partoprenantoj debatis pri tio, kiun vorton ili preferis. Alain asertis ke “‘droneo’ sonas iom tro angle por esti vera Esperanto”, dum la plejparto de la partoprenantoj sin esprimis dirante “Vi pravas, mi preferas ‘spavon’”. Finfine revenante al la politika rakonto pri Irano kaj Usono, la irana partoprenanto diris: “Por mi ne vere gravas, kiun vorton ni uzas. Kondiĉe ke ni komprenu unu la alian, ĉio glatas”. Tamen, Idris kaj Juliette re-emfazis ke ili preferas uzi la vorton “spavo” ekde tiam, kaj tio devigis la irananon fari la samon dum la sekvo de sia parolado.

Tia metalingvistika ekzerco estas ordinara agado, farata de parolantoj de iu ajn lingvo. Tamen, tio, kio estas rimarkinda en ĉi tiu situacio, estas: kial Esperantistoj ofte provas elpensi vortojn, anstataŭ serĉi jam ekzistantajn, kaj kial, poste, ili demokratie elektas, kiun vorton uzi, anstataŭ simple sekvi la aŭtoritaton de la vortaro?

2. Kiu havas la povon post kiam la originala aŭtoritato mortis? La principoj pri internacieco kaj origineco

Kompreneble, vortkreado, necerteco pri vortprovizo kaj disputado pri tio, kiun vorton uzu, ne estas ekskluzivaj trajtoj de Esperanto. Tuŝante zorgojn rilate al imperiismo, lingvo-uzantoj ofte kreas neologismojn por eviti la trudadon de hegemoniaj lingvoj en la koncernan lingvon. Ĉi tiu temo fariĝas grava unuavice inter parolantoj de regionaj lingvoj en Francio. Pro tio ke Francio estas konata pro siaj fortaj normlingvaj ideologioj (Achard 1980; Connor 2019), parolantoj de regionaj lingvoj uzas vortprovizon kiel rimedon por distingi siajn lingvojn de la hegemonia kaj normiga potenco de la franca.

Surbaze de kampo-laboro en Korsiko, la antropologo Matei Candea (2010) priskribas, kiel la parolantoj de la korsika lingvo strebas por distingi sian lingvon de la franca kaj de la itala pere de neologismoj. Du el la ekzemploj, kiujn li analizas estas vortoj kreitaj en la 1990-aj jaroj: la unua estas *scagninu* (el la vorto *scagnu*, “tirkesto”) por metafore paroli pri kasedbendo kiel “tirkesteto”. La dua estas vorto por renomi televidilon kiel *spichjafonu* (laŭvorte, “spegul-telefono”). Ĉi tiuj du korsikaj neologismoj celis anstataŭigi vortojn, kiujn la korsikanoj antaŭe uzis en la franca lingvo, pro la manko de vortoj por priskribi ĉi tiujn teknologiojn en la korsika lingvo. La sama strategio estas uzata de franc-parolantoj kaj de la *Académie française* por eviti anglismojn en la franca: ekzemple, anstataŭigante *e-mail* per *courriel*, *online* per *en ligne* kaj *workshop* per *atelier*. Kelkaj el tiuj neologismoj estas pli sukcesaj kaj iĝas pli uzataj ol aliaj. Tiusence, la korsika vorto *spichjafonu* ne populariĝis, kaj korsikanoj daŭre uzas la francan *télévision*.

Tiu kazo ilustras la manieron, kiel lingvaj ideologioj ludas rolon en vortkreado kaj en la evoluado de lingvoj tra la tempo. Kiel Michael Silverstein (1979; 1985) argumentas pri genro kaj la evoluo de la Usona angla, la lingvaj ideologioj de anglo-parolantoj peras la ŝanĝojn, kiuj okazas en la lingvo, kiuj fine rezultas je novaj normigaj procezoj. En la esploro de Silverstein pri genro kaj lingva strukturo, la uzo

de *he* kiel seksneŭtrala pronomo en la angla fariĝis ĉiam pli kontestata fine de la 20a jarcento de feminismaj movadoj, kiuj taksis *he* kiel lingvan simbolon de patriarkismo kaj genra malegaleco. Kiel rezulto, la kreskanta malakcepto de la ĝenerala *he* favore al *he and she* aŭ *they* okazigas lingvan ŝanĝon, pli kiel konsenkvenco de ideologiaj kaj politikaj elektoj ol pro lingvaj strukturaj kialoj.³

Tiamaniere, pri la korsika lingvo, malgraŭ tio, ke pluraj korsikanoj subtenas lingvo-uzadon kaj vortojn, kiuj estas aŭtentike korsikaj, kelkaj neologismoj estas konsiderataj tro maloportunaj por iĝi vaste uzataj. En la franca, intertempe, protektantoj de la lingvo provas favori originale francajn sinonimojn por kontroli la influon de angladevena vortaro dum, en la angla lingvo, vortprovizo estas kontestata pro politikaj kaj ideologiaj kialoj. Simile en Esperanto vortprovizo kaj kreado de neologismoj ne nur difinas, kiu havas aŭtoritaton sur la lingvo, sed ankaŭ, kiel Esperantistoj decidas inter eblaj aliroj al la ideologio pri inkluziveco, justeco kaj egaleco, kiu vivtenas la lingvon.

Analizante per etnografio pri tio, kiel Esperantistoj decidas pri ĝustaj kaj malĝustaj vortoj kunvenante en asocia ĉambro, ĉirkaŭataj de vortaroj kaj gramatikaj libroj, oni vidas, kiel pluraj lingvo-uzantoj aperas kiel eblaj aŭtoritatoj. Konsekvence, lingvo iĝas polemika kaj ĉiam politikigita afero, pri kiu preskaŭ ĉiuj parolantoj povas sinesprimi kaj al kies disvolvigo ĉiuj povas kontribui. Konsideri la konkurencajn principojn kaj ideologiajn formojn malantaŭ neologisma kreado kaj vortelektio en Esperanto ebligas al ni kompreni, kiel normoj kaj perceptoj pri ĝusteco kaj malĝusteco estas deciditaj en lingvo, kies originala aŭtoritato – ĝia kreinto – mortis.

Zamenhof projektis Esperanton tiel, ke ĝi estu transformita de “artefarite” konstruita lingvo en vivantan, iĝante loko por intertraktado de vortprovizo regule. Laŭ tio, kion mi nomas la *principon pri fleksebleco*, ĉi tiu trajto funkcias por fari Esperanton alirebla kaj inkluziva kiel maniero kontraŭi lingvan diskriminacion. La principo pri fleksebleco rajtigas homojn disvolvi Esperanton kiel liber-programan projekton, kies evoluo kuŝas en la daŭra kunlabora lingva produktado de la parolkomunumo. Tiel la principo pri fleksebleco respondecas pri la percepto ke, ekzemple, proponante vortojn por priskribi teknologiajn aparatojn ankoraŭ ne nomitajn en Esperanto, iu ajn lingvo-uzanto rajtas kontribui al la disvolvigo de la lingvo. Kvankam tia fleksebleco havas limojn, ĝi estas malstrikte difinita per lingvokompreno: fleksebleco kaj improvizado ebligas ke konversacioj en Esperanto daŭru, kondiĉe ke la babilantoj komprenu unu la alian kaj malgraŭ tio, ke ili ne certas pri la ĝusteco de iu specifa vorto aŭ esprimo. Ĉi tiu estas la principo, kiun Reza provis uzi, kiam li eldiris “dronon” en la babilrondo.

Tamen, samkiel en aliaj okcidentaj lingvoj, ekzistas ankaŭ kriterioj kaj mekanismoj por igi Esperanton stabila kaj kohera, kiel korektaĵoj kaj riparoj. Sen tiaj mekanismoj, ĉiam ŝanĝiĝanta lingvo ne povus esti efike lernita aŭ ebligi veran interkompreniĝon.

Kontraste, klasĉambroj – precipe konversaciaj klasoj – provas akordigi flekseblecon kun la kontrolado pri ĝusteco. Dum la instruado de komencantoj kaj progresantoj en SAT-Amikaro, la instruistoj ofte kuraĝigas lernantojn partopreni dumklasan babila-

³ En ĉi tiu volumo aperas artikolo de Marcos Kramer, kiu analizas genron kaj personajn pronomojn en Esperanto.

don, tiel situante lingvan improvizadojn je la kerno de sia pedagogio kaj, samtempe, rimarkigante, kiam iu improviza provo konstituas lingvan eraron. Emfazante, ke francaj Esperantistoj devas pensi pri ĉinaj kaj japanaj Esperanto-parolantoj, kiam ili uzas la lingvon, tiuj instruistoj ofte memorigas siajn lernantojn pri la lingvaj aspektoj de la kosmopolita orientiĝo de Esperanto: “se ni uzas ĉi tiun specifan vorton aŭ prononcas ĉi tion kun tia franca akĉento, ĉu ĉinaj kaj japanaj Esperantistoj komprenus, kion ni diras? Se ne, eble ni bezonos rekonsideri ĉi tion”.⁴ Lerninte Esperanton per la kursoj de SAT-Amikaro, Alain aplikis similan logikon, kiam li montris al siaj interparolantoj, ke “drono” kaj “droneo” estis “tro francaj por esti vera Esperanto”.

Ankaŭ lernaj rimedoj, kiel preskribaj gramatikoj, ebligas mapi, kiuj vortelektoj kaj lingvo-uzoj estas perceptataj kiel ĝustaj kaj malĝustaj, kovrante lingvaj trajtojn, kiuj ne estis difinitaj en la fundamentaj dek ses gramatikaj reguloj de Esperanto. Same, la disvolviĝo de vortprovizo parte dependas de literaturo kaj vortaroj. Krome, kiel formalaj mekanismoj por plifortigi perceptojn pri ĝusta kaj malĝusta lingvo-uzado, prononco, prozodio kaj skribmaniero, UEA subtenas la organizadojn de la KER-ekzameno (kiu taksas lingvo-kompetencon de la kandidatoj laŭ la Komuna Eŭropa Referenckadro por Lingvoj) kaj okazigas, kadre de la Universalaj Kongresoj, Belartajn kaj Oratorajn Konkursojn. Certe, ĉi tiuj materialoj kaj formalaj normigaj mekanismoj tenas certan lingvan aŭtoritaton, sed ili ne nepre formas koheran tuton, nek estas liberaj je polemikoj – kio rezultigas du pliajn konkurencajn principojn.

Unuflanke estas tio, kion mi nomas la *principon pri internacieco*. Por ke Esperanto estu facile komprenebla de multaj homoj tra la mondo kaj, tiel, estu pli inkluziva, justa kaj egaleca ol hegemoniaj lingvoj – kiel ĝiaj subtenantoj ofte asertas – ĝiaj radikoj devas esti kiel eble plej “internaciaj”, por ke la lingvo estu rapide lernebla. Jen la principo, kiu gvidas Esperanto-instruadon ĉe SAT-Amikaro, instigante ke francoj uzu Esperanton en maniero facile komprenebla de aziaj Esperantistoj. Krome, reguloj de internacia lingvo ne devas dependi je reguloj de naciaj lingvoj, tiel ke internacia vortprovizo ne estu “tro angla” aŭ “tro franca”, kiel asertis Alain. Sen nomi ĝin tia, la principo pri internacieco estis priskribita de Zamenhof kiel la dek kvina regulo de la Fundamento:

La tiel nomataj “fremdaj” vortoj, t.e. vortoj, kiujn la pli granda nombro da lingvoj devenigis de la sama fonto, suferas neniun ŝanĝon en la internacia lingvo, krom konformi al ĝia sistemo de ortografio. Tia estas la regulo rilate elementajn vortojn, derivaĵoj pli bone formiĝas (el la elementaj vorto) laŭ la reguloj de la internacia gramatiko, ekz. teatr’o, “teatro”, sed teatr’a, “teatra” (ne teatrical’a), ktp (1905a: 11; mia traduko el la angla).

⁴ Ĉi tiu konsilo venas de la franca Esperantisto Claude Piron (1989), al kiu la internacieco de Esperanto dependis de tio, ke ĝi estu komprenata de parolantoj de Esperanto el socie kaj geografie malproksimaj lokoj, kiel Ĉinio kaj Japanio. Koincide, ankaŭ la sociologo Max Weber (1949: 58–59) instigis sociajn sciencistojn verki por “ĉina leganto” – signifante iun, kiu plej verŝajne ne kunhavas la samajn bazajn supozojn de okcidentaj verkistoj.

Dum la principo pri internacieco privilegias eŭropdevenajn radikojn kaj neologismojn, ĝi ofte konfliktas kun alia principo, ankaŭ rekte rezultanta de la plumo de Zamenhof: tiu de *origineco*.

La Fundamento (precipe ĝia 2.700-vorta vortaro), proverbaro, *Fundamenta Krestomatio* kaj pluraj originalaj kaj tradukitaj poemoj kaj romanoj provizis Esperanton per amaso da radikvortoj, kiuj, por multaj Esperantistoj, sufiĉas por plene disvolvita lingvo. Laŭ la Fundamento, Esperanto estas aglutina kaj permesas al uzantoj prunti vortojn de aliaj lingvoj laŭbezone. Kerna kondiĉo por tio estas ke oni pruntu unu bazan radikon kaj divenigu de ĝi aliajn, tiel ke vortprovizo de la sama leksika kampo devenu el komuna radiko – kiel, ekzemple, *domo*, *domaro*, *domego*, *domano* kaj *urbodomo*.

La enkonduko de la *Universala Vortaro* (parto de la Fundamento) asertas: “Ĉion, kio estas skribita en la lingvo internacia Esperanto, oni povas kompreni kun helpo de ĉi tiu vortaro” (Zamenhof 1950a: 84). Tion mi nomas la *principon pri origineco*, kiu konsistas en agnoski, ke Esperanto estas vivanta lingvo kun evoluanta vortaro, sed, kies vortprovizo devas esti tenata kiel eble plej proksima de la radikoj origine enkondukitaj de Zamenhof. Ĉi tio signifas maksimumigi aglutinadon kaj vortprovizon kaj, samtempe, minimumigi la aldonon de novaj radikoj al Esperanto, tiel ke la *Universala Vortaro* – konsiderata tiel netuŝebla, kiel la aliaj sekcioj de la Fundamento – povu daŭre plenumi bezonojn pri vortprovizo.

3. Inter leksikaj elektoj kaj politikaj elektoj

Ĉar teknologio postulas konstantajn lingvajn ĝisdatigojn por nomi novajn aferojn, ĝi konstituas interesan enirpunkton por ke oni esploru la funkciadon de la tri suprepriskribitaj konkurencaj principoj. “Senpilota aviadilo” kaj ĝia mallongigo, “spavo”, estas la rezulto de aglutinado de la prepozicio *sen* + la radiko *pilot* + la adjektiva finaĵo *-a*, sekvita de la radiko *aviad* (funkciigi aerodinon) + la sufikso *-il-* (indikanta ilon) + la substantiva finaĵo *-o*. Pro tio, “spavo” pli proksime rilatas al la principo pri origineco kiel “pure esperanta” kunmetaĵo de fundamentaj radikoj listigitaj en la *Universala Vortaro*. “Droneo”, siavice, ilustras la principon pri internacieco: anstataŭ deveni el fundamentaj esperantaj radikoj, ĝi baziĝas sur la angladevena, pli internacie kaj vaste rekonata *drone*: tamen, dum la angla *drone* referas al virabeloj kaj flugiloj, la Esperanta radiko *dron-* rilatas al la ago droni. Aliflanke, “drono” elegante ilustras la principon pri fleksebleco, kiu temas pri simple kaj rapide adapti la originalan anglan kaj francan vorton *drone*, konatan de ĉiuj partoprenantoj de la babilrondo, al Esperanto, sen multe da peno igi la vorton ĝusta, esperante simple ke ĝi estu komprenebla.

Samkiel paroli “kasedbendo” en la franca aŭ en la korsika kuŝas sur la bezono elekti, kiun lingvan ideologion oni apogas en Korsiko, elekti vortprovizon en Esperanto laŭ ĉi tiuj tri konkurencaj principoj ankaŭ signifas malsame aliri al la lingva ideologio de Esperanto. Por la subtenantoj de internacieco kaj fleksebleco, “spavo” estas perceptata kiel tro nebula por Esperantaj komencantoj, kiuj verŝajne ne plene

komprenus la mallongigon de aglutina vorto, kiu devigas homojn lerni plurajn bazajn radikojn. “Droneo”, siavice, estas perceptata de siaj kontraŭuloj kiel tro eŭropa por tiuj, kiuj ne havas eŭropan lingvon kiel sian unuan lingvon. Intertempe, “drono” starigas diskutojn pro klara pruntepreno, kiu eble permesas tujan komprenon, sed je la kosto endanĝerigi la strukturon kaj la ioman stabilecon de la lingvo.

La sama konflikto validas por aliaj novaj teknologioj ne nomitaj de Zamenhof: ĉu oni nomu *tablet computer* en Esperanto laŭ la pli Zamenhofecaj vortoj “platkomputilo”, “tabulkomputilo” kaj “komputileto”? Aŭ ĉu eble, kiel la pli improvizita, angladevena “tableto” (malgranda tablo)? Kiel pri la angla vorto *software*, kiu estas alternative esperantigita kiel la pli fundamenta “programaro” (aro de programoj uzataj por funkciigi elektronikajn aparatojn, devenanta el la radiko *program-* + la morfemo *-ar-* indikanta kolektivecon + la substantivan finaĵon *-o*) aŭ la pli internacian “softvaro”, kiu kunigas radikojn nefundamentajn, sed, kiu restas fidela al la pli disvastigata angla vorto?

Certe la temo de vortelektio – kaj la lingvaj principoj kaj aliroj al ideologio originantaj de ĝi – ne limiĝas al teknologioj, kiel montras ekzemple la vorto por *hospitalo*. Zamenhof origine sugestis la kunmetaĵon “malsanulejo”. Tra la jaroj, per lingva variado kaj uzado, la “loko por tiuj al kiuj mankas sano” akiris du sinonimojn: la malpli ofte uzata kunmetaĵo “kuracejo” kaj la plej lastatempa formo, malpli aglutina kaj pli internacie uzata “hospitalo”. Tiaj leksikaj diskutoj ankaŭ aperas, foje ŝerce, en la esperantigo de nomoj de lokoj: ĉu la ĝusta esperantigo de la brita urbo *Liverpool* estus “Liverpool” (en la originalo, pli proksima al la Fundamento, kiu ne regas pri personaj kaj lokaj nomoj), “Liverpoo/Liverpulo” (pli internacia, en laŭvorta aŭ fonetika adaptado, devenanta el la angla vorto sekvata de finaĵo) aŭ, kiel aŭdite antaŭe inter britaj Esperantistoj, “Hepathaseno” (la radik-per-radika traduko de *liver*, ‘hepato’ + *pool*, ‘baseno’)?

La konkurencaj principoj sur kiuj la disvolviĝo de Esperanto baziĝas – fleksebleco, internacieco kaj origineco – estis formulitaj de Zamenhof mem.⁵ Nutrante lingvan ideologion, kiu pravigas la ekzistadon de Esperanto en ĝia lernebleco, justeco, inkluziveco kaj egaleco, tamen, ĉi tiuj konkurencaj principoj konsistigas manierojn ekvilibrigi inter du sintenoj. Unuflanke, estas la percepto, ke Esperanto estu laŭeble plej alirebla kaj facila por parolantoj el la tuta mondo; aliflanke, estas la perceptata bezono, ke la lingvo estu sufiĉe kompleksa, por ebligi la plenan esprimon de homaj pensoj pri iu ajn temo. Por permesi al la lingvo esti samtempe facila por lerni kaj kompleksa por uzi, la lingva ideologio malantaŭ Esperanto historie baziĝas sur la rifuzo de klara lingva aŭtoritato. Dum grupoj de parolantoj de la korsika lingvo batalas por aŭtoritato sur sia lingvo, eminentaj Esperantistoj faras la malon: Zamenhof rifuzis esti la sola lingva posedanto kaj aŭtoritato, transdonante la rajtojn sur sia lingvo al ĝia parolkomunumo; la Akademio de Esperanto sindetenas en konfliktoj pri ĉiutaga lingvo-uzado, sinesprimante nur, kiam pli vastaj strukturaj trajtoj de Esperanto estas kontestataj; la antaŭparolo de PIV skizas, ke Eugène Lanti (idealisto de PIV) ne esperis, ke PIV estos perfekta, kompleta aŭ aŭtoritata, sed simple utila al siaj uzantoj (Waringhien 2002 [1968]: 5); kaj Bertilo Wennergren (membro de la Akademio, aŭtoro de PMEG

⁵ Kvankam, kiel antaŭe notite, ĉi tiu terminologio estas mia, ne Zamenhofa.

kaj ĉefredaktoro de la lasta eldono de PIV 2020) deklaris, ke, malgraŭ sia potenco kaj preskriba influo sur la lingvo, li ne volas iĝi “la verda papo” (Wennergren 2020).

La manko de koncentrita aŭtoritato pri ĉi tiu lingvo okazigas debatojn kiel tiu, kiu malfermis ĉi tiun ĉapitron, kiam diskutoj *en* Esperanto iĝas diskutoj *pri* Esperanto. Tamen la tri supreprezentitaj principoj, kvankam kontrastaj, helpas ekvilibrigi facilecon kaj kompleksecon en la lingvo. Plifortigante la lingvan ideologion, kiu proponas ĉi tiun lingvon kiel pli alireblan, inkluzivan kaj egalecan ol lingvoj pli hegemoniaj kaj pli normigitaj, la potenco super Esperanto estas pli distribuita en sia parolkomunumo. Tiel, vortprovizaj elektoj de lingvo-uzantoj ankaŭ estas politikaj elektoj, kiu igas lingvo-uzadon esprimo de politika sinteno pri kiel igi Esperanton alirebla kaj malferma.

4. Konkludaj rimarkoj: repolitikigita lingvo kaj demokratia batalo

La Esperanta Vikipedio, samkiel retaj vortaroj kaj jutubaj filmetoj, alportis pli da dinamiko kaj variado al vortkreado en Esperanto, pro la fakto, ke la kunlabora funkciado de ĉi tiuj platformoj malfermis novajn kampojn por metalingvistikaj debatoj. Kiel antaŭvideble, ankaŭ la diskuto pri *drone* leviĝis ĉe la internacie diversa grupo *Esperanto* (enhavante 22,5 mil membrojn) en Facebook. En junio 2020, brazila membro afiŝis en ĉi tiu grupo bildon de *drone*, demandante, kiel oni esperantigu tiun objekton. 16 homoj reagis al lia demando, rezultante 28 respondojn. La unua konsistis el ligilo, sekvita de mesaĝo dirante: “La Wikipedia artikolo proponas ‘senpilota aviadilo’, ‘spavo’ (mallongigo), au ‘droneo’”. Lian respondon parte malaprobis alia membro de la grupo: “La propono [pri “droneo”] estas malbonega. Mi ne komprenas kial oni devus ekhavi angleskajn neologismojn”. Alia homo – kiu havis foton de la kovrilpaĝo de PIV kiel sian profildildon – ankaŭ plendis pri “droneo”, dirante ke ĝi “ne estas fundamenta”, dum alia grupano respondis: “ĝi ja estas, pro la sama kialo, ke ekzistas ne nur la vorto ‘piedpilko’ sed ankaŭ ‘futbalo’: la 15a regulo de la fundamenta gramatiko”.

Dum la mesaĝa diskuto disvolviĝis, sekvis pliaj sugestoj: “flugroboto”, “helikoptereto”, “flugmaŝino” kaj “flugfotilo”, ĝis kiam alia grupano skribis: “Oni ne devas forgesi, ke ekzistas Akademio de Esperanto, kies unu el la funkcioj estas precize elpensi novajn vortojn taŭgajn al la esperantaj reguloj”. Lia elvoko de la aŭtoritato de la Akademio, tamen, ne ĉesigis la debaton: alia partoprenanto aldonis “Mi vidis ĉinan amikon uzantan ‘spavon’”, dum aliaj daŭre sugestis alternativojn kaj deklaris, kiun vorton ili preferas.

Similaj antagonismoj rilate al vortelekto ankaŭ manifestiĝas en retaj kunlaboraj vortaroj. Male ol vortaroj kompilitaj de aparta redaktoro aŭ institucio, kunlaboraj vortaroj konsistas el kontribuoj de neidentigitaj ordinaraj lingvo-uzantoj. Tiusece, retejoj kiel *Tatoeba* kaj *Glosbe* proponas tradukojn de vortoj el kaj al pluraj lingvoj sekvataj de ekzemplaj frazoj. Ili estas konstante ĝisdatigataj kaj pligrandigataj de siaj

uzantoj: ĉiuj povas registriĝi en ĉi tiuj retejoj kiel kontribuantoj kaj proponi novajn tradukojn kaj ekzemplajn frazojn por montri vortojn en kunteksto. Plej grave estas, ke la kunlabora funkciado de ĉi tiuj datumbazoj aldonas diversecon al la lingvo, plejparte surbaze de la influo de la gepatraj lingvoj de la kontribuantoj. Ekzemple, en la Esperanto-angla versio de *Tatoeba*, la angla substantivo *sink* estas ofte tradukita kiel "lavujo" aŭ "lavkuvo", dum en ĝia Esperanta-franca versio, kvankam kelkaj ekzemplaj frazoj ankaŭ indikas "lavujon", la plejmulto el ili listigas "lavabon" kiel la ĝustan tradukon de la franca *lavabo*.

Tiamaniere, la interreto disponigas kampon, kie novaj lingvaj aŭtoritatoj aperas. Flanke de gramatikistoj, akademianoj, vortareldonistoj, verkistoj, instruistoj, provlegantoj kaj radielsendantoj, ankaŭ jutubistoj, kontribuantoj de Vikipedio kaj tiuj, kiuj regule afiŝas en Esperantaj retpaĝoj kaj grupoj en sociaj retoj fariĝas elstaraj kaj estas ofte rigardataj kiel imitindaj lingvo-uzantoj, kun siaj afiŝoj, tekstoj, voĉmesaĝoj kaj filmetoj starigante novajn lingvajn variadojn, tiel influante lingvouzon.

Ĉe interretaj konversacioj kaj grupoj, oni ofte vidas Esperantistojn korektante alipersonajn (aŭ siajn proprajn) lingvajn erarojn. Prezente sin kiel pli fleksebla, Esperanto ne estas tute libera. Tamen difinoj pri ĝusteco kaj malĝusteco estas relative malstrikataj, pro tio, ke Esperanto estas "nenies lingvo". Esti nenies signifas esti potencie ies ajn, kaj pri tio efektive konsistas la perceptoj pri justeco, inkluziveco kaj egaleco, sur kiuj fondiĝas la lingva ideologio de Esperanto.

Esperanto kalkulas je denaskuloj, edukitaj en esperantlingvaj hejmoj, kiuj havas Esperanton kiel unu el siaj gepatraj lingvoj (Miner 2011). Tamen la lingva kompetenteco de ĉi tiuj Esperanto-parolantoj ne decidas pri lingvaj normoj (Fiedler 2012). Male al denaskaj parolantoj de etnaj lingvoj, Esperanto-denaskuloj ne sociumas en tute esperantlingva medio, tiel ke Esperanto neniam estas ilia sola gepatra lingvo. Pro la manko de nekontestebla norm-provizantaj lingvo-uzantoj, anstataŭ turni sin strikte al la Akademio, al vortaroj aŭ al skribaj specimenoj, Esperantlingvaj praktikoj kaj ideologio disvolvas mekanismojn por rifuzi starigon de rigora aŭtoritato. Kiel konsekvenco, diversaj (ĉefe neformalaj) lingvo-uzoj kaj vortelektoj estas ofte rigardataj kiel lingva variado, anstataŭ kiel eraroj.

Analizante indiĝenajn grupojn en Sudameriko, Pierre Clastres (1989) argumentas, ke al ili mankas la ŝtat-aparato ne ĉar ili ne kapablas organizi centralizitajn potencajn strukturojn, sed ĉar ili intence disvolvas mekanismojn kontraŭ ŝtat-formado. Simile, la lingva ideologio de Esperanto formiĝas per praktikoj, kiuj starigas la parolkomunumon kontraŭ la lingva akademio kaj kiuj aktive malebligas la aperon de nekontestebla aŭtoritato.

La tri konkurencaj principoj ĉi tie priskribitaj estas tio, kio ebligas al Esperanto sin prezenti kiel malfermita, egalrajteca, pli justa kaj inkluziva lingvo. Ĉar lingvo-uzado estas regule kontestebla kaj kontestata, Esperanto estas konstante (re)politikigita, kiu kreas relative demokratian spacon malfermitan por lingva debato. Rifuzante konsideri ĉi tiun lingvon kiel posedaĵon de iu ajn grupo, la tri principoj certigas, ke Esperanto realigu pli demokratian komunikadon, kie lingvo-uzantoj povas kontribui al la lingvo

kaj havi la eblon sugesti la uzadon de unu vorto anstataŭ alia, tiel sin esprimante pli libere, sen esti nepre ĵuĝitaj kiel malbonaj lingvo-uzantoj.

Tiusence, Esperanto repolitikigas interkulturan komunikadon, instigante homojn pensi pri rolo de lingvo, interkompreniĝo kaj egaleco, kiam oni uzas la lingvon kaj skribe kaj parole. Tamen, anstataŭ komplementi unu la alian, la tri principoj, kiuj ebligas tiun liberecon estas ofte konkurencaj, kio igas Esperantujon lingva batalkampo, kie manifestiĝas de subtenantoj de la fundamenta lingvo ĝis ĉiuspecaj reformuloj.

Dankoj

Unue mi ŝatus danki al Ilona Koutny, Ida Stria kaj Michael Farris pro la organizado de la Kvina Interlingvistika Simpozio de la Universitato de Poznano, kie mi unue prezentis kaj diskutis la enhavon de ĉi tiu teksto. Krome mi kore dankas al Thu Ngân Ngô pro la ĉiama subteno kaj inspiro; al Manuela Burghilea pro la atenta legado kaj tre valoraj komentoj pri malneto de ĉi tiu teksto; al Humphrey Tonkin pro la regula kuraĝigo; kaj al Matei Candea kaj Penny Harvey pro la instigo uzi miajn esplordatumojn por pridiskuti lingvajn ideologiojn. Mi ankaŭ dankas la instituciojn, kiuj provizis rimedojn por mia esploro: University of Manchester, Manchester Jean Monnet Centre of Excellence kaj Esperantic Studies Foundation.

Bibliografio

- Achard, Pierre 1980: History and the Politics of Language in France: A Review Essay. *History Workshop Journal* 10/1: 175–183.
- Candea, Matei 2010: *Corsican Fragments: Difference, Knowledge, and Fieldwork*. Bloomington: Indiana University Press.
- Clastres, Pierre 1989: *Society Against the State: Essays in Political Anthropology*. New York: Zone Books.
- Connor, Janet 2019: ‘The Langue d’Oc is bringing people together’: Debating the place of regional languages in France. *Journal of Linguistic Anthropology* 29/2: 249–270.
- Fiedler, Sabine 2012: The Esperanto denaskulo: The status of the native speaker of Esperanto within and beyond the planned language community. *Language Problems and Language Planning* 36/1: 69–84.
- Marcus, George 1995: Ethnography in/of the world system: The emergency of multi-sited ethnography. *Annual Review of Anthropology* 24: 95–117.
- Miner, Ken 2011: The impossibility of an Esperanto linguistics. *Inkoj, Interlingvistikaj Kajeroj* 2/1: 26–51.
- Piron, Claude 1989: *La Bona Lingvo*. Vienna: Pro Esperanto.
- Silverstein, Michael 1979: Language structure and linguistic ideology. En: P. Clyne, W. Hanks, C. Hofbauer (red.): *The Elements: A parasession on linguistic units and levels*. Chicago: Chicago Linguistic Society. 193–247.
- Silverstein, Michael 1985: Language and the culture of gender: At the intersection of structure, usage, and ideology. En: E. Merz, R. Parmentier (red.): *Semiotic Mediation: Sociocultural and Psychological Perspectives*. Orlando: Academic Press. 219–259.

- Waringhien, Gaston 2002 [1968]: Ĝenerala antaŭparolo (1-a eldono). En: G. Waringhien (red): *Plena Ilustrita Vortaro de Esperanto*. Paris: Sennacieca Asocio Tutmonda.
- Weber, Max 2017 [1949]: *Methodology of Social Sciences*. London and New York: Routledge.
- Wennergren, Bertilo 2020: Bertilo ne intencas iĝi verda papo. *Libera Folio*, 28 septembro 2020. https://www.liberafolio.org/2020/09/28/bertilo-ne-intencas-igi-verda-papo/?fbclid=IwAR1ptD1oWm3Vl6i9KO6_-Z9C5ZK6FB_nFfX89WUzPc45FhQk2Kk5g-NotJw.
- Zamenhof, Lazar Ludwig 1903: *Fundamenta Krestomatio de la Lingvo Esperanto*. Paris: Hachette.
- Zamenhof, Lazar Ludwig 1905a: *Fundamento de Esperanto*. Paris: Hachette.
- Zamenhof, Lazar Ludwig 1905b: *Boulogne Declaration*. <https://web.archive.org/web/20140506075349/http://aktuale.info/en/biblioteko/ddokumendo/1905>.

Ĉu ekzistas bona lingvo?

Abstract. Does a “good language” exist?

The book *La bona lingvo* (The good language) by Claude Piron appeared in 1989 and revived an old debate on neologisms between those who find the vocabulary of the *Fundamento* insufficient and borrow new radicals from their own language to express the nuances they need and those who refuse any unnecessary addition to the *Universala Vortaro* (Universal Dictionary). Claude Piron’s basic idea, however, was not to hinder the evolution of Esperanto, but to raise awareness that imposing western culture on all humanity through avoidable calques is not a good idea. Some criticize the toponym *Barato* (India) as it is not used in European languages, but it is official in a country with twice the population of Europe. The fifteenth rule of the *Fundamento* should not be used in a colonial manner. For Esperanto to remain a “good language” it is first necessary that it is primarily used to communicate with people from diverse cultures and not only with those from the same environment. Secondly, this intercultural communication should not aim to globalize one’s own thoughts but to accept as being of equal value the way those from other cultures receive one’s message, with the goal of effective intercultural comprehension and agreement. Is this possible?

Resumo. La verko de Claude Piron, *La bona lingvo*, aperinta en 1989, vigligis jam malnovan debaton pri neologismoj, inter tiuj, kiuj trovas nesufiĉa la vortprovizon de la *Fundamento* kaj pruntas el la propra lingvo novajn radikojn por esprimi ĉiujn nuancojn bezonatajn de ili, kaj tiuj, kiuj nepre rifuzas ĉiun nenecesan aldonon al la *Universala Vortaro*. Tamen la baza ideo de Claude Piron ne estis malhelpi la evoluon de Esperanto, sed konsciigi, ke trudi iun okcidentan kulturon al la tuta homaro per tiaj eviteblaj paŝaĵoj estas ne bone. Kelkaj kritikas la landnomon *Barato*, ne uzata en eŭropaj lingvoj, sed ĝi ja estas oficiala en lando kun duoble pli nombra loĝantaro ol tuta Eŭropo. La dekkvina regulo de la *Fundamento* ne estu uzata laŭ hegemonia maniero. Por ke Esperanto restu ‘bona lingvo’, necesas unue, ke ĝi utilu ĉefe por komuniki kun homoj el plej diversaj kulturoj, kaj ne nur kun homoj el la sama medio, kaj due, ke tiu interkultura komunikado ne celu tutmondigi la propran penson, sed akceptu kiel samvaloran la manieron, kiel homo kun alia kulturo ricevos onian mesaĝon, celante efektivan interkulturan komprenemon kaj interkonsenton. Ĉu eblas?

Lingva evoluo kaj neologismoj

La verko de Claude Piron, *La bona lingvo*, aperinta en 1989, vigligis jam malnovan debaton pri neologismoj (vd. bonalingvo.net). Sed disdividi la esperantistaron en du kontraŭajn skolojn, la *bonlingvuloj* kaj la *neologismemuloj*, estus tro simpla maniero aliri malsimplan problemon.

Estas tute klare, ke en Esperanto same kiel en ĉiu vivanta lingvo aperas laŭbezone neologismoj, ĉar lingvo evoluas same kiel la mondo evoluas. Sed kia estas tiu bezono je neologismoj? Per la lingvo oni devas esprimi ion novan, kio ne ekzistis en pli frua epoko, aŭ kion oni ankoraŭ ne aŭdis mem. Povas esti, ke la sola solvo estas ja prunti novan radikon el la nacia lingvo, el kiu ni eksciis pri tiu novaĵo. Multaj naciaj lingvoj uzas tiun ĉi rimedon, sed en Esperanto ekzistas aliaj manieroj elturniĝi fronte al tiaj problemoj, kaj pruntado de ekstera radikoj ne nepre estas la plej bona.

Zamenhof evidente ne konis *komputilojn*, kaj la unua emo de la esperantistoj, kiam disvastiĝis la bezono nomi tiujn ĉi maŝinojn, estis paŭsi la originan anglan nomon: *komputero* aŭ *komputoro* (Lo Jacomo 1981: 175–186). Sed iom post iom la esperantistaro konvinkiĝis, ke tia neologismo ne utilas, ĉar Esperanto disponas alian riĉecon: la sufikso *-il*, kiu ĝenerale ne ekzistas en aliaj lingvoj. Tute klare, tio postulis iometan evoluigon de la kerna signifo de *komputi*, ĉar la nuna signifo ne ekzistis, kiam la radikoj estis unuafoje uzataj. Sed ne necesis aŭtoritata decido: la normala evoluo de Esperanto kiel vivanta lingvo sufiĉis por akceptigi la terminon *komputilo*, kiu estas konforma al la logiko kaj la spirito de la lingvo.

Inter la sufiksoj de Esperanto, *-ej* montras la lokon, sed ne nur la lokon mem: *lernejo* ne estas nur konstruaĵo (ĉu *mezgrada lernejo* estas mezgrade konstruita?), sed la tuta institucio ligita al tiu ĉi ejo. Do kial ne uzi la saman sufikson por, ekzemple, *ministrejo*, anstataŭ ol plipezigi la vortrezoron de Esperanto per plia radikoj *ministerio*, kiu estas klara nur por homoj, kies denaska lingvo uzas similan vorton, laŭ logiko alia ol tiu de Esperanto?

La ebleco de virtualaj renkontiĝoj inter homoj el ĉiuj mondpartoj estas sufiĉe nova kaj multe ĝeneraliĝis dum la lastaj monatoj pro la pandemio, kiu malhelpis multajn ĉeestajn renkontiĝojn. Kaj ĝi aperigis novan problemon, kiun Zamenhof ne povis antaŭvidi – ĉar la unua transoceana telekomunikado okazis en 1914 –, ke por kelkaj kunparolantoj estas mateno dum por aliaj estas vespero, tiel ke la klasikaj esprimoj “bonan matenon” aŭ “bonan vesperon” iĝas ne taŭgaj. Fronte al tiu ĉi komplikaĵo, interalie Geoffrey Greatrex salutis nin per: “*bonan tageron*”. Kiu alia lingvo ebligas tiaspecan solvon de tutmonda problemoj?

La kerna riproĉo farebla al neologismemuloj estas la fakto, ke anstataŭ serĉi tian elturniĝon per baza materialo karakteriza por Esperanto, ili maldiligente paŭzas la propran lingvon, kvazaŭ tiu ĉi lingvo estus tiom pli grava ol la aliaj, ke ĉiuj devus kompreni senprobleme ilian paŭsaĵon. Ekzemple, ĉu vorto kiel *descendi* estas utila? Ekzistas pluraj manieroj esprimi tion ĉi en ‘bona’ Esperanto. La plej komuna estas *malsupreniri*, multege pli ofta en la efektive parolata kaj skribata Esperanto ol *descendi*, sed Claude Piron proponis ankaŭ *desupri*. La aserto de Jorge Camacho, en *La mava lingvo* (kritiko de *La bona lingvo*), koncerne liston de vortoj, interalie *descendi*: “Kvankam ne ĉiuj verkistoj ilin uzis, apenaŭ eblas kompreni la esperantan beletron sen ili pro la daŭra kaj kontinua apero en tekstoj de tre diversaj aŭtoroj” aspektas al mi troa.

Sed eĉ se ĝi estus vera, la fakto, ke aŭtoroj uzis eviteblajn radikojn, neniel pravigas, ke oni daŭre uzadu ilin. Lingvo evoluas, kaj eĉ vortoj uzitaj de Zamenhof mem estas nun apenaŭ uzataj. Claude Piron (1989: 19) skribas ekzemple:

“La lingvo ja ŝanĝiĝis. Ekzemple, [Zamenhof] ĝenerale diris *evolucio*. Sed la kolektivo tiusence nun preskaŭ ĉiam diras *evoluo*, kaj sentas ĉi-lastan formon pli tipe Esperanta ol la malnoviĝinta *evolucio*. Tial *evoluo* estas por mi nuntempe pli bona formo. Pro la sama kialo mi preferas *komenti* al la zamenhofa *komentarii*, rezulto al lia rezultato kaj *spontana* al la oficiala *spontanea*”.

Vortojn uzitajn de diversaj aŭtoroj oni evidente konservu en la vortaroj, por ke legantoj de tiuj aŭtoroj povu kompreni ilin, sed tio ne postulas, ke oni plu uzadu ilin. Mi tre ŝatas la francan vorton ‘matutinal’, kiun mi lernis el la plej fama teatraĵo *Cyrano de Bergerac* de Edmond Rostand (1897), kiel sinonimon de ‘matinal’ (*matena*), sed mi neniam uzas ĝin.

Ĉu oni parolas lingvon por plezurigi sin mem aŭ por esti komprenata de siaj kunparolantoj? Eble poetoj emas plezurigi sin mem, kaj verkas por homoj, kiuj havas samajn gustojn, interalie saman kulturon. Sed lingvo kreita por internacia komunikado principe celas pli vastan publikon, homojn el la tuta mondo kun plej diversaj kulturoj. Dum longa tempo, ĉefa argumento kontraŭ Esperanto estis, ke ĝi estas senkultura lingvo. Propran kulturon ĝi iom post iom konstruas, ĉar ĝi ja estas vivanta lingvo. Sed tiu ĉi kulturo ne nepre estu eŭropa kulturo. Eĉ en sciencaj kampoj: venis demando, ĉu oni uzu la vorton *propedeŭtika* aŭ ĉu oni konstruu samsignifan vorton per fundamentaj radikoj, *lernhelpa* aŭ *lernfaciliga*. Se oni alparolas homojn el la sama scienca medio, kiuj ĉiutage uzas en sia lingvo vorton similan al *propedeŭtika*, kaj se nia celo estas pruvi al ili, ke ankaŭ ni apartenas al la sama scienca klubo, do tute klare oni uzu la saman vorton *propedeŭtika*, kiun ili kutimas. Sed eble ĉiuj ĉi homoj ankaŭ kutimas paroli inter si en la angla, do apenaŭ utilas uzi Esperanton. Aliflanke, se ni direktas nian mesaĝon al la tuta mondo, tiel ke ĝi estu komprenata de kiel eble plej multaj homoj el plej diversaj landoj, kulturoj, fakaj medioj, tiam oni prefere uzu vorton, kies signifon ĉiu simpla homo kapablas mem konstrui analizante ĝiajn vortelementojn. *Lernhelpa* aŭ *lernfaciliga* estas tuj komprenebla de iu ajn, eĉ sen studado pri la koncerna fako.

Respekto al kultura diverseco

Bona lingvo ne estas lingvo, kiu entute rifuzas evoluon kaj rifuzas ĉiun ne-fundamentan radikon. Estas amuze, ke inter uzantoj de neologismoj Jorge Camacho mencias Johán Valano, kiu estas kaŝnomo de Claude Piron, aŭtoro de la libro *La bona lingvo*. Sed bona estas lingvo, kiu rifuzas la hegemonian sintenon, laŭ kiu kelkaj eŭropaj lingvoj estas pli gravaj ol la aliaj kaj ĉiuj en la mondo devas lerni radikojn ĉerpitajn el tiuj lingvoj eĉ se ili estas ne vere utilaj. Ni ne ignoru la 15an regulon de la *Fundamento*: “La ‘fremdaj’ vortoj, t.e. tiuj, kiujn la plimulto el la lingvoj pruntis el la sama fonto, ne ŝanĝiĝas en Esperanto”. Sed unue, laŭ mi, pli grava parto de tiu ĉi 15a regulo estas la sekvantaj frazeroj:

“... ricevante nur la ortografion kaj la gramatikajn finiĝojn de tiu ĉi lingvo. Tia estas la regulo koncerne la bazajn vortojn, sed ĉe diversaj vortoj de unu radiko estas pli bone uzi senŝanĝe nur la vorton bazan kaj formi la ceterajn derivaĵojn el tiu ĉi lasta laŭ la reguloj de la lingvo internacia. Ekz. tragedi|o, sed tragedi|a; teatr|o, sed teatr|a (ne: teatrical|a), k.t.p.”.

Do unu el la aplikaĵoj de tiu ĉi 15a regulo estas la vorto *pico*, skribita per esperantaj literoj kaj ne kiel la origina itala vorto *pizza*, kiun aliaj tiamaj planlingvoj emus paŭsi, ĉar multaj lingvoj asimilis tiun ĉi vorton kun ĝia origina literumo (eĉ rusoj skribas ‘Пицца’ kun duobla ‘ц’).

Kaj due, en tiu ĉi 15a regulo de la Fundamento, kiel kompreni “la plimulto el la lingvoj”? Por mi, matematikisto, tio devus signifi: pli ol 3 500 lingvoj, se konsideri, ke ĉirkaŭ 7 000 lingvoj estas parolataj nun sur la tero. Aŭ eventuale: lingvoj parolataj de pli ol kvar miliardoj da homoj, ĉar nun estas preskaŭ ok miliardoj da enloĝantoj en la mondo (kvinoblo ol en la tempo de Zamenhof!). Antaŭ unu jarcento, Eŭropo enhavis 25% el la tutmonda loĝantaro, nun nur 10%, do malkreskas la argumento, ke la eŭropa kulturo estas nepre tutmonda. Sed ĉiuokaze, ĉu esperantistoj favoru la ideon, ke sufiĉas kelkaj eŭropaj lingvoj por atesti, ke iu radiko estas uzata en “la plimulto el la lingvoj”? “Ĉar mi tuŝas la temon de tiu 15a regulo, Claude Piron skribas (1989: 63), mi faru konstruan proponon. Kial ni ne decidu, ke ĝi aplikiĝos nur, kiam la vorto respondos al objektiva kriterio? Tia kriterio povus esti, ke la radiko ekzistu, samsence, en kvin ne-hindeŭropaj lingvoj. La turka, la hebrea, la indonezia, la hungara, la japana kaj aliaj ja akceptis multajn origine okcidentajn vortojn. Ĉu demokratio ne postulus tian kontrolon antaŭ ol ni rigardu vorton internacia?”

Iniciaton tiudirekten lanĉis Andreas Kück per sia rekomendata testo (2017). Li “rigardas internacia vorton, kiun el unu fonto prenis kaj esence samsignife uzas tri lingvoj, el kiuj apartenas:

- 1) almenaŭ unu al la okcidenta lingva kulturkomunumo,
 - 2) almenaŭ unu al la islama, hinda aŭ orientazia lingva kulturkomunumo kaj
 - 3) ĉiuj al malsamaj lingvosubfamilioj de kiuj ajn lingvofamilioj;
- [se] krome ne estas evidente, ke alian vorton prenis kaj esence samsignife uzas pli da lingvoj, el kiuj pri tri ankaŭ trafas la supraj trajtoj 1 ĝis 3”.

Almenaŭ pli scienca estas tiu ĉi testo ol la simpla konstato, ke du aŭ tri lingvoj pli-malpli parencaj uzas similan vorton: tri lingvoj estas ja malmultaj, sed la kondiĉo pri neparenceco igas la specimenon akceptebla, eĉ se la lasta parto “ne estas evidente, ke alian vorton prenis pli da lingvoj” ne tre plaĉas al sciencista menso, kiu ne emas fidi evidentajojn. Eĉ la unuaj kriterioj de Kück ne estas tiel facile kontroleblaj, ĉar per gugla tradukado ekzemple, kiam malofta vorto estas ne konata de la tradukilo en la cellingvo, tiu ĉi tradukilo kopias la anglan vorton, do la simileco ne estas nepre reala. Cetere, eĉ la esprimo “esence samsignife uzas” estas diskutibla: ekzemple seĝo, kiun franco kutimas nomi *fotelo*, ne nepre estas *fotelo* por hispanlingvano. Kaj por

ĉinlingvano? Ĉu *brakseĝo* ne estas pli klara por ĉiuj? La 15a regulo de la *Fundamento* evidente akceptigas vortojn kiel *hospitalo*, tamen ne estas malpermesate rekomendi pli bazan kunmetaĵon: *malsanulejo*.

Krome, utilas ne nur konstati la similecon, sed esplori la kialon de tiu ĉi simileco. Povas esti hazardo: ‘bad’ signifas *malbona* kaj en la angla kaj en la persa, sed verŝajne pro hazardo. Inter la miloj da lingvoj ekzistantaj tra la mondo, tiaj koincidoj verŝajne multnombros, sed ili estas malmulte esplorataj. Yves Nevelsteen (2018) kolektas markonomojn, kiuj devenas de esperantlingvaj vortoj, sed nur tiujn, kiuj intence estis elektitaj el esperantlingvaj vortoj. Ankaŭ oftas markonomoj, kiuj hazarde identas kun vortoj en Esperanto. Kaj la historio de vorto estas ofte historio de politika superregado: la vorto ‘sequoia’ (*sekvojo* aŭ *sekvojadendro*) estas sufiĉe internacia nomo de arbo kreskanta en Usono, sed usonanoj nomas ĝin ‘redwood’: ili pli kutimas, ke la aliaj lingvoj prunteprenas anglajn vortojn ol ke la angla pruntas vorton el indiĝena lingvo. Kvankam antaŭ miloj da jaroj, pro alidirekta lingva superregado, la angla lingvo pruntis pli-malpli duonon de sia vortrezoro el la franca lingvo. La vorto *tunelo* ŝajne devenas de la angla ‘tunnel’, sed tiu ĉi originas el la franca ‘tonnelle’ (*laŭbo*). Por ne tro fali en la kaptilon, ke ankaŭ Esperanto estus superregata de kelkaj lingvoj, ni ŝparu pruntadon de neologismoj al la okazoj, kiam tio estas vere necesa. La vorto *sokero* utilas en landoj, ĉefe Usono kaj Kanado, kie oni praktikas piedpilkon ludon malsaman ol en la cetera mondo, ĉar necesas ne konfuzi ambaŭ ludojn. Se en la Esperanto-movado, ekzemple dum Universalaj Kongresoj, oni okazigus paralele maĉojn pri usona futbalo kaj pri alilanda piedpilkado, la vorto *sokero* estus verŝajne bezonata. Sed laŭ mia scio tio (ankoraŭ) ne okazas, do *piedpilko* ne estas ambigua.

Bona lingvo devas antaŭ ĉio respekti la kulturalan diversecon. La landnomo *Hindio* ne estas pli internacia ol estus ekzemple *Hitalio*, ĉar en plej multaj lingvoj (krom la turka kaj kelkaj aliaj) la komenca *H* ne aperas en la landnomo. Kaj ĉefe, tiu ĉi komenca *H* kreas konfuzon inter la lando, la *hindua* religio, kiu ne estas la sola religio en tiu lando kaj krome estas praktikata en pli ol 80 aliaj landoj, kaj la *hindia* lingvo, ja la plej grava lingvo de la lando, tamen ne la nacia lingvo kaj parolata nur de malplimulto (inter kiuj malmultaj esperantistoj). Sekve la esperantistoj el tiu lando preferis al la jam disvastiĝinta *Hindio* oficialan nomon de la lando: *Bharato* (en 1982), kaj fine, pro la malfacilo akceptigi la sonkombinon *Bh, Barato* (en 1999). Kaj tio ege ŝokis interalie André Cherpillod, kiu, serĉinte en la antikva tempo pravigon de la komenca *H* de moderna landnomo *Hindio*, skribis (2010: 18):

“Oni devas rimarki – ĉar tio estas tre grava afero – ke **ĉiam** Zamenhof donis al la geografiaĵoj (landoj, urboj, riveroj) Esperantan nomon **konforman al la internacia formo de la nomo**. Sed **neniam, nepre neniam**, Esperantan nomon, kiu estus konforma nur al enlanda aŭ regiona nomo”.

Oni ja povus diskuti, kio estas “la” internacia formo de *Germanio* ekzemple. Krome, kiel rimarkis Otto Prytz (en privata retmesaĝo), la posta aserto mem ne estas tute vera:

“Laŭ PIV la vorto *kimro* estas Zamenhofa, sed en ĉiuj aliaj lingvoj, kiujn mi konas, *Kimrujo* havas tute alian nomon: en la angla ‘Wales’, uzata ankaŭ en la skandinavaj kaj supozeble en la germana, en la rusa ‘Уэльс’, en la hispana ‘País de Gales’, kaj simile en la franca. Nur en la kimra lingvo mem oni nomas la landon/regionon simile, kiel en Esperanto”.

Fakte, traitante la pli ol cent lingvojn de gugla tradukado, oni facile konvinkiĝas, ke radiko simila al *Kimrujo* ekzistas nur en la kimra kaj la gaela, kaj ke plej internacia estas la angla vorto ‘Wales’. Tamen Zamenhof preferis la radikon *kimro*. Cetere, ĉu tiu ĉi kutimo nomi landon per alilingva radiko ne povas mem evolui? La mapo de nia terglobo multe ŝanĝiĝis de post Zamenhof! Ĉu kelkaj eŭropaj esperantistoj rajtas malpermesi al kvazaŭ-kontinento duoble pli enloĝata ol tuta Eŭropo nomi sian landon per radiko oficiala en ĉiuj siaj lingvoj? Antaŭ tridek kvin jaroj, la registaro de la lando *Côte d’Ivoire* postulis, ke la nomo de ilia lando restu senŝanĝa en iu ajn alia lingvo. Ĉu esperantistoj rajtas kontraŭi tiun ĉi postulon, daŭre uzante la tradukon *Ebur-bordo*? Ĉu ne estas rajto de la enloĝantoj elekti la nomon de sia lando, same kiel oni rajtas lasi senŝanĝa sian propran personan nomon? Unu el la eksjugoslavaj respublikoj finfine decidis en 2019 nomiĝi Nordmakedonio. Ne-makedonaj esperantistoj ne enmiksiĝu en tiun ĉi decidon!

La boneco de Esperanto postulas akcepton, ke la propra logiko de Esperanto ne nepre estu paŭsado de la logiko de kelkaj hegemoniaj eŭropaj lingvoj. Uzante esprimon, eĉ kunmetaĵon el fundamentaj radikoj, oni demandu sin: kion komprenos iu kun malsama kulturo? La vorto *forpaso* estas kutime uzata kiel sinonimo de *morto*, ĉar en eŭropaj kulturoj morto estas paso de la mondo de la vivantoj al la mondo de la mortintoj (por kelkaj kulturoj, trans la rivero Aĥerono). Sed ĉu tio ĉi validas tutmonde? Ĉino diris al mi, ke li ne komprenas, kiel *forpasi* povus signifi *morti*, ĉar en lia kulturo morto estus prefere *diopaso*. Tiun ĉi lastan vorton mi komprenis kiel la fakton, ke morto pli kongruas kun paso al iu dia stato ol paso al iu alia loko. Tamen Esperanto akceptis la grekdevenan signifon de *forpaso*, kaj eble estas tro malfrue por ŝanĝi tion. Antaŭ kvardeko da jaroj, iu demandis min, kiel mi komprenus la vorton *kunfali*. Fakte mi ne komprenis, kvankam simila kunmetaĵo ekzistas en la franca ‘coïncider’, la germana ‘zusammenfallen’ kaj probable aliaj lingvoj. Sed Esperanto ne asimilis ĝin.

La signifo de kunmetaĵo ne nepre estas la matematika sumo de ties elementoj, sed ĉefe gravas, ke oni respektu la manieron, kiel homo kun alia kulturo komprenos ĝin. Ĉu la vorto *pugningo* estas komprenebla kiel “metala armilo, per kiu oni ĉirkaŭas la fingrojn por igi pli danĝera pugnofrapon”? Tio ĉi ne estas precize la signifo de *pugno* + *-ingo*, tamen ĉar Esperanto akceptis la vorton *fingringo*, ankaŭ *pugningo* estas komprenebla. La vorto *futbalo* estas ja sufiĉe internacia, malgraŭ la konkurenca *sokero*. Sed por iu, kiu ne konas tiun vorton en la propra lingvo, *piedpilko* estas pli klara. Logike, *piedpilko* estu la pilko mem: por nomi la sporton, la reta vortaro proponas la vorton *piedpilkado*. Tamen, en la praktiko, la sporton oni pli ofte nomas *piedpilko* ol *piedpilkado*.

Decidpovo pri lingva evoluigo

Kiu decidu pri tiaj novaj vortoj aŭ novaj signifoj? Bonaj aŭtoroj evidente grave rolas, sed laŭ kiu kriterio de boneco? Ĉu Karolo Piĉ estis bona aŭtoro? Ankaŭ revuoj grave rolas, sed ĉu lingvaj elektoj de *Monato* pli influas la evoluon de la lingvo ol rekomendoj de la Akademio? Evidente la vortaroj estas la baza referenco, sed la tasko de vortaristo ne estas mem decidi pri la uzindeco kaj la signifoj de la vortoj.

Ĉiuokaze, bona lingvo ne estas lingvo regata de diktatoraj preskriboj. Kaj eĉ flanke de la tiel nomataj bonlingvuloj, kelkaj decidoj povas aspekti kontestinde diktatoraj. En la reeldono de *La bona lingvo* (Piron 1989), Vilhelmo Lutermano decidis aldoni artikolon antaŭ mallongigoj kiel UN (Unuiĝintaj Nacioj), klarigante per piednoto (p. 15):

“[en la UN:] Originale: en UN. Sed UN signifas Unuiĝintaj Nacioj. Tiu esprimo estas ja propra nomo, sed propra nomo konsistanta el ĝenerallingvaj vortoj, kaj antaŭ tiaj propraj nomoj staras la artikolo kiel antaŭ ĉiaj ceteraj substantivoj (vd la gramatikon de *Wennergren*). Dum multa tempo la plej multaj E-istoj ne konsciis tion kaj traktis ĉiujn proprajn nomojn same”.

Tamen, tiu sistema uzo de *UN* kaj *Unesko* sen artikolo en la origina teksto de Claude Piron ne povas esti tajperaro, kaj tiel ŝanĝi la tekston de aŭtoro pro aŭtoritata argumento, kiu aperas nenie en lia verko, ne estas akceptebla. Tiaj piednotoj ne sufiĉos por devojigi la evoluon de Esperanto: estas tute klare, ke en Esperanto oni ne uzas artikolon antaŭ *UN* kaj *Unesko* ekzemple. Eĉ en la franca, en kiu oni ja uzas artikolon antaŭ ‘Unesco’ kaj ‘ONU’, mi mem multe strebas por uzi artikolon ankaŭ antaŭ ‘UEA’, kiam mi mencias Universalan Esperanto-Asocion ene de franca teksto, sed malgraŭ la regulo tute klara en la franca lingvo, ofte oni ne uzas artikolon franclingve antaŭ tiu ĉi mallongigo ‘UEA’.

La demandon pri lingva povo necesas aliri kun aktuala vidpunkto, ĉar la nuna situacio ne plu estas sama kiel en 1905. Tiam, Esperanto estis nur lingvo-projekto, kaj la reganta prizorgo estis: ĉu eblas plibonigi ĝin? La netuŝebleco de la *Fundamento* celas konsciigi, ke ne per individuaj iniciatoj oni plibonigos la lingvon. Zamenhof mem skribis (1910: 114–115):

“La sola celo, kiun la *Fundamento* havas, estas nur: gardi la lingvon kontraŭ *anarĥio*, kontraŭ reformoj *arbitraj* kaj *personaj* [...], kontraŭ forĵetado de malnovaj formoj, antaŭ ol la novaj estos sufiĉe *elprovitaj* kaj tute definitive kaj sendispute *akceptitaj*” (Lingva respondo nro 144: la emfazitajn vortojn substrekis Zamenhof mem).

Sed nun, la lingvo vivas, ĝi ne plu estas nur projekto. La argumento de lingvistoj kiel Claude Hagège, ke tia lingvo ne havas tekstaron, ne plu validas: serĉante la signifon de iu esprimo oni ne plu limigas la esploradon per la *Fundamento* aŭ la Zamenhofa lingvo, eĉ ne nur per vortaroj, sed oni konsideras la amason da okazoj,

kiam ĝi estis uzata depost Zamenhof, kaj la lingvan senton, kiu rezultas el tiu ĉi longtempa uzado.

Do ne per la fakto, ke ĝi restis ŝtonigita de pli ol cent jaroj Esperanto estas bona lingvo, sed per la fakto, ke ĝi malpli kostas kaj malpli diskriminacias ol aliaj lingvoj.

“Nenio valora riceviĝas senkoste, Claude Piron skribas (1989 : 54). Se mi volas komuniki sur intergenta nivelo, mi devas pagi la prezon. Feliĉe, ĉi-koncerne, Esperanto montriĝas bona lingvo durilate: unuflanke, ĉiu perdas malpli ol se alia komunikilo uziĝus; aliflanke, la lingvo estis konceptita por dividi la koston kiel eble plej egale inter la diversaj popoloj”.

Enkonduko de superflujaj neologismoj donas al parolantoj de kelkaj eŭropaj lingvoj privilegion ne meritatan. Claude Piron (1989 : 14) mencias ekzemplon:

“*teologo* unuavide ŝajnas esti fakulo pri teo; ni ja nomas *vinologo* la fakulon pri vino, kaj en lando, kie estas multaj specoj de teo, kun subtilaj aromnuancoj, ekzistas rilate al teo homoj kompareblaj al *vinologoj* pri vino”.

Sed prefere ol tio, oni paŭsis la radikon uzatan en kelkaj eŭropaj lingvoj kun signifo di-fakulo, pro la supozo, ke tiuj ĉi lingvoj estas pli universalaj ol la aliaj. Uzado de tiaj vortoj estas ja diskriminacia al la multegaj parolantoj de lingvoj, kiuj ne uzas similan radikon.

Jorge Camacho opinias: “Por mi esperanto havas senco nur kiel lingvo de altkvalita komunikado. Alivorte: nek lingveto nek lingvaĉo. [...]. Altqualita el la vidpunktoj de la komunikanto, de la ricevanto kaj de la sendaĵo mem. En esperanto mi serĉas do lingvon riĉan, esprimivan, kapablan je precizo kaj je preciozo, je koloroj kaj nuancoj”.

Fakte ni ne konfuzu la ‘bonan lingvon’ kun ‘Esperanto facila’, kiu provizas facile legeblan materialon al komencantoj (same kiel necesas verki taŭgajn publikaĵojn por infanoj). Sed ĉu tiu strebo al altkvalita komunikado postulas trudi la propran kulturon al aliaj homoj, kvazaŭ nia propra kulturo estus nepre pli riĉa, pli altkvalita ol ĉiu alia? Kiam Liven Dek skribis ekzemple (2012: 21): “Sur muro de la koridoro pendis granda ceramika fiŝo. Ĝia korpo, konstruita el pluraj pecoj, estis tiel aranĝita ke la fiŝo naĝis tuj kiam aerblovo riveris”, li ne bezonis neologismon por riĉe esprimi per “aerblovo riveris”, kion malfacilas traduki al kelkaj eŭropaj lingvoj – povas esti, ke en kelkaj aliaj lingvoj eblas similaj esprimoj: vidu la faman konfucean konsilon: 父父 子子 ‘Fufu, zizi’ (*patro patru, filo filu*).

En multaj okazoj, Claude Piron pravas, ke per ioma strebado oni trovas elturniĝojn evitantajn nenecesajn neologismojn. Sed kelkfoje necesas ja cerbumado, dum paŭsado de la propra lingvo kostas malpli da strebado kaj taŭgas interalie al nespertaj esperantistoj. Kelkaj kritikis la prefikson *mal-*, kvankam ĝi donas al la lingvo sian ĉarmon, kiel pravas la poemo de William Auld: *Insulo de fetiĉuloj*:

Kaj kiam en la malmaten'
la suno malaŭroras,
malvek' maliras kun malpen'
kaj oni maldeĵoras,

sed por eviti troan uzadon de *mal*-vortoj, ekzistas aliaj manieroj ol enkonduko de novaj radikoj, kiel montras Claude Piron per tiu ĉi ekzemplo kun tri variantoj:

La malbela maljunulino malfermis la pordon al sia kelo kaj malrapide malsupreniris la ŝtuparon
La turpa oldulino softe apertis la pordon al sia kelo kaj lante descendis la ŝtuparon
La malbela grandaĝulino kviete malfermis la pordon alkelan kaj trankvilpaŝe desupris laŝtupare.

Konsiderante plurajn eblecojn, la ĝusta demando ne estas: “ĉu tiu ĉi esprimo estas kondamninda?” ĉar ĉiuokaze ni ne havas veran eblecon kondamni ĝin. Tradukisto ja konscias, ke la sama frazo povas esti vortumata multmaniere, kaj eĉ la propran preferon oni plurfoje ŝanĝas, kiam oni plurfoje relegas la verkatan tekston. Pli taŭgas la demando: “ĉu tro da libereco ne difektos la lingvan unuecon?” Laŭ mi, lingvan unuecon oni ne serĉu en diktatoraj preskriboj, sed prefere en bonkvalita komunikado.

La kvalito de internacia komunikado

La kvalito de la komunikado estas grandparte la fakto, ke ĝi transiras la kulturajn limojn. La bezono je internacia komunikado ankoraŭ ne maturis en la tempo de Zamenhof, kiam ne estis facile vojaĝi nek komuniki kun homoj el malproksimaj landoj. Tamen li iniciatis modelan solvon de tiu ĉi naskiĝanta bezono. La franca lingvisto Claude Hagège (2013: 186) skribas: “La speco de komunikado, kiun nura helplingvo kapablas estigi ne povas atingi realan rilaton inter tiuj, al kiuj ĝi celas utili” (francilingve: «Ainsi, le type de communication qu'une langue à vocation exclusivement véhiculaire est capable d'instaurer demeure bien en deçà d'une relation réelle entre ceux qu'elle ambitionne de servir»). Tiu ĉi kritiko ne estas kontraŭ Esperanto, sed kontraŭ la tutmonda baza angla lingvo: la angla mem estas kulture ja ege riĉa lingvo, sed ĝi estas uzata tutmonde kiel senkultura helplingvo. Kaj tiu ĉi konfuzo inter kulture riĉa nacia lingvo kaj tutmonda helplingvo rezultigas morton de multaj aliaj kulture riĉaj lingvoj, kvazaŭ supraĵa komunikado pere de helplingvo igus ilin superfluaĵ.

Ĉu tiu ĉi kritiko aplikiĝas al Esperanto? Hagège prave atentigas, ke por plene komuniki kun posedanto de alia lingvo, necesas alproprigi al si lian lingvon kun ĉiuj subtilaĵoj. Sed ĉu tio signifas, ke komunikado kun homoj, kies lingvon oni ne scipovas, entute ne eblas? Ekzistas miloj da parolataj lingvoj, kiom da ili normala homo kapablas akiri? La bezono je internacia komunikado estas bezono komuniki ankaŭ kun homoj,

kies lingvon oni neniam sukcesos akiri, kaj neniu nacia lingvo povas taŭge respondi al tiu bezono, ĉar uzado de nacia lingvo, eĉ en malriĉigita formo, trudas iun nacian kulturon kvazaŭ ĝi estus evidente internacia. Esperanto estas pli bona lingvo tiurilate, sed kondiĉe, ke ĝi ne trudu mem iun eŭropan kulturon kvazaŭ ĝi estus nepre universala. Esperantistoj devas esti modele respektemaj al la kultura diverseco, konsiderante ĝin kiel nemalhaveblan riĉecon de la homaro, kaj ne trudante per sia lingvo-uzo aprioran konon de iu kelknacia kulturo. Argumentado, laŭ kiu esprimo kiel *preni trajnon* estus akceptebla, ĉar ekzistanta en la franca kaj la angla, igus la lingvon tute ne logika kaj, sekve, ne plu ‘bona’ lingvo.

Tian respekton al kultura diverseco kaj al diverseco pli ĝenerale, diverseco de vidpunktoj, oni atingu per bona aŭskultado de la aliaj, kun konvinko, ke tiu diverseco ne estas obstaklo al la komunikado, sed grave pliriĉigas ĝin. Necesas *kompreni* la opiniojn de la kunparolantoj tiomgrade, ke ni kapablu pledi por ili, eĉ se ni persone kontraŭas ilin. Konfliktoj plej ofte rezultas de la fakto, ke oni sentas sin ne komprenata, kaj volas kompensi tion per pli laŭta kriado, kvazaŭ la celo de komunikado estus venkigi la propran opinion. Prefere, la celo de komunikado estu laŭ mi igi plej harmonia la kunvivadon en nia komuna mondo, profitante nian plej riĉan kulturan diversecon.

En la tempo de Zamenhof, ankoraŭ ne ekzistis la koncepto *mondcivilitaneco* (kvankam jam Sokrato diris sin mondcivitano: la *kosmopolitismos* oni ligas al Diogeno, sed la citaĵo “Mi estas nek atenano, nek greko, sed *mondcivitano*” estas de Sokrato). La 19an de novembro 1948, Garry Davis kaj Robert Sarrazac interrompis sesion de Unuiĝintaj Nacioj (Kesler 2020: 23) deklarante:

“[...] La suverenaj ŝtatoj, kiujn vi reprezentas, disigas nin kaj kondukas nin al la abismo de Tuta Milito [...] Mi alvokas vin por ke vi tuj kunvoku mondan konstitucian Asembleon, kiu levu la flagon ĉe kiu ĉiuj homoj povu kuniĝi: la flagon de la suvereneco de unu sola registaro por unu sola mondo. Se tiun taskon vi malsukcesos, iru for, Asembleo de la Popoloj ŝprucos el la mondanaro por konstrui tiun registaron”.

Tia monda registaro timigas kelkajn aŭskultantojn, kiam mi prelegas pri tiu temo: ili timas, ke tio kreus eblecon al unu homo regi diktatore la tutan mondon. Sed tia koncepto de regado rezultas de niaj nuntempaj politikaj sistemoj, kiuj ne estas eternaj. Mondcivilitaneco antaŭ ĉio malfermos eblecon pritrakti mondajn problemojn je tutmonda nivelo, trans ĉiaj limoj. Pli ol konstruo de ‘imagata komunumo’ kiel la kosmopolitismo priskribita de Fettes (2016), temas pri maniero debati respektive al la monda diverseco, akceptante la aliajn vidpunktojn ne kiel konkurencajn, sed kiel pliriĉige komplementajn. Ni kunvivu pace en nia komuna mondo ne *malgraŭ*, sed *per* niaj diferencoj. La celo de tia multflanka debatado do ne estu venkigi la propran starpunkton, sed kompreni la aliajn starpunktojn tiel bone, ke ni kapablu mem pledi por ili, eĉ se ni absolute kontraŭstaras ilin. Kaj tio postulas ‘bonan’ lingvon, per kiu ni pli aŭskultu ol interrompu, atingante efektivan interkompreniĝon, sen diskriminacio de tuta parto de la homaro.

Esperanto estos des pli bona se ĝi faciligos tian multflankan komunikadon. Sed tio postulos, ke ĉiuj strebu al bona kompreno de ĉiuj aliaj opinioj, de ĉiuj uzataj vortoj, kaj al konscio, ke kultura diverseco estas plej granda riĉeco de la homaro. Kun tia aŭskultado, ne necesos aŭtoritataj decidoj por ke Esperanto bone evoluu: ĝi estas bona lingvo se ĝi plibonigas la interkomprenemon. Sed utilos elpensi novajn debat-procedojn (ekzemple rolludojn, en kiuj ĉiu partoprenanto defendu la vidpunkton de alia partoprenanto kun tute kontraŭa vidpunkto), per kiuj oni plivalorigu la kulturen kaj vidpunktan diversecon. Ĉu eblas?

Bibliografio

bonalingvo.net (retejo pri la bona lingvo)

Camacho, Jorge 1999: *La mava lingvo: neologismoj kaj malneologismoj en esperanto* <https://jorgecice.blogspot.com/2001/01/la-mava-lingvo-neologismoj-kaj.html>.

Cherpillod, André 2010: *La propraj nomoj, pledo por reveno al la Zamenhofa lingvo*. Courgenard: La Blanchetière.

Dek, Liven (= Miguel Gutiérrez Adúriz) 2012: *Ne ekzistas verdaj steloj*. New York: Mondial

Fettes, Mark 2016: Kosmopolitismo en praktiko: Streboj kaj streĉoj en la Esperanta socibildo, en: Gobbo, Federico (red.): *Lingua, politica, cultura: Serta gratulatoria in honorem Renato Corsetti*. New York: Mondial. 111–124.

Hagège, Claude 2013: *Contre la pensée unique 'Kontraŭ la ununura penso'*. Paris: Odile Jacob.

Kesler, Nathalie 2020: *Une Assemblée des peuples... surgira des masses mondiales 'Asembleo de la popoloj... ŝprucos el la mondanaro'*. Paris: Sidney Laurent.

Küick, Andreas 2017: Internacieco de vorto kaj ties uzebleco laŭ Regulo 15: rekomendata testo <https://medium.com/westphoenizier/internacieco-de-vorto-kaj-ties-uzebleco-lau-regulo-15-rekomendata-testo-43c5b6c91d45>

Lo Jacomo, François 1981: *Liberté ou autorité dans l'évolution de l'espéranto 'Libereco aŭ aŭtoritato en la evoluo de Esperanto'*. Pisa: Edistudio

Nevelsteen, Yves 2018: Markoj en Esperanto <https://nevelsteen.info/markoj/>

Piron, Claude 1989: *La bona lingvo* [reeldono en 2015 de Monda Asembleo Socia, Britujo]

Zamenhof, Lejzer Ludwik 1910: *Lingvaj respondoj* [reeldono 1962, Marmande]

Empirical study on the use of gender-neutral pronouns in Esperanto

Resumo. Empiria studo pri la uzado de de seks-neŭtralaj pronomoj en Esperanto

En multaj lingvoj nun okazas evoluo direkte al pli vasta uzado de seks-neŭtralaj esprimoj, kio en kelkaj lingvoj kondukis al la ekuzo de novaj seks-neŭtralaj pronomoj. Unu ekzemplo de lingvo, en kiu tia seks-neŭtrala novpronomo aperis kaj disvastiĝis en parto de la lingvokomunumo, estas la internacia planlingvo Esperanto. La plej uzata seks-neŭtrala novpronomo en Esperanto estas *ri*, sed ĝia uzado konkurencas kun la uzado de *ĝi*, kiu en la tradicia lingvouzo estas uzata ĉefe por aĵoj, bestoj kaj infanetoj. En ĉi tiu studo ni prezentas la rezultojn de empiria studo de la efektiva uzado de seks-neŭtralaj pronomoj kiel *ri* kaj *ĝi* en parola Esperanto.

Abstract. In many languages there is now a development towards a greater use of gender-neutral expressions, which in some languages has led to the rise of new gender-neutral pronouns. One language in which such a gender-neutral neopronoun has arisen and has spread in parts of the language community is the international planned language Esperanto. The favored gender-neutral neopronoun in Esperanto is *ri*, but its usage competes with the use of *ĝi*, the traditional pronoun corresponding to ‘it’ in English. In this chapter we present the results of an empirical study of the actual usage of gender-neutral pronouns like *ri* and *ĝi* in spoken Esperanto.

1. Introduction

When Zamenhof designed the linguistic foundations of Esperanto in the early to mid 1880s, he was motivated by progressive ideals such as world peace and solidarity among all humans (see Korzhenkov 2010). While early forms of feminism were already forming and Zamenhof seems to have had a positive view of them – as demonstrated by his translation of the early feminist novel *Marta* (Orzeszkowa 1910) – there was still no public discussion of the issue of linguistic gender equality. For this reason, it is no surprise that with respect to the linguistic expression of sex and gender, Zamenhof just followed the models of the dominant European languages like French, English, German and Russian that influenced most of his language design. Due to his goal of grammatical simplicity, he avoided introducing grammatical gender as a grammatical category into Esperanto, so Esperanto ended up being very similar to English in this respect: The choice of singular third person pronoun does not depend on any grammatical gender, but rather on the natural sex/gender of the referent. The traditional usage of the three third-person singular pronouns *li*, *ŝi* and *ĝi* is thus very similar to

the traditional usage of *he*, *she* and *it* in English. The pronoun *ili* ('they') is strictly plural, so there has never been anything comparable to singular *they* in Esperanto. For talking about a generic individual of unspecified gender, one traditionally uses *li* ('he'), similarly to the analogous usage of *he* traditionally prescribed by English grammarians.

In many languages there is now a development towards a greater use of existing gender-neutral expressions and the establishment of new gender-neutral expressions, partly due to the growing awareness of the existence of non-binary persons, i.e. people with neither a completely female nor a completely male gender identity (see Berger 2019). Among the gender-neutral expressions that are either new or increasingly used in various languages are gender-neutral pronouns. Also in Esperanto, there has been a remarkable increase in the use of gender-neutral pronouns in the last decade, especially the novel gender-neutral pronoun *ri*, but also the traditional pronoun *ĝi* ('it'), which some now use for people in a way that was not common more than ten years ago.

In order to quantitatively measure the current state of language use with regard to gender-neutral pronouns in Esperanto, we conducted an empirical study with 287 Esperantists of all ages from teenagers to those over 80 years old, who were contacted through many different online forums. The participants answered various questions about their own language use and about language use they had heard from other Esperantists. Here is a brief overview of the results of this study:

- *ri* is already widely understood, namely by 81% of the participants.
- The use of *ri* to talk about non-binary persons is the most popular method of talking about non-binary persons, which is practiced by 38% of the participants and is much more popular than using *ĝi* for this purpose, which is practiced by only 10% of the participants. (This question contained the explicit assumption that the non-binary person in question does not speak Esperanto and therefore has no specific Esperanto pronoun preference.)
- For speaking about a generic individual, many different pronoun uses are currently practiced, including the traditional use of *li*, the use of *tiu* ('that one') instead of a personal pronoun, the use of the double form *li aŭ ŝi* ('he or she'), the use of *ri* and the use of *ĝi* ('it'); the quantitative differences between these different pronoun uses are not very large.
- Radical *ri*-ism and radical *ĝi*-ism, i.e. the constant use of *ri* or *ĝi* instead of *li* and *ŝi*, remain relatively rare phenomena, practiced by 6.7% and 3.4% of participants respectively.
- Among young Esperantists under the age of 30, the understanding of *ri*, the use of *ri* for non-binary persons, the use of *ri* for generic individuals and radical *ri*-ism are all significantly more common than among Esperantists over the age of 50.
- In this chapter, the methodological approach and the results of this empirical study are presented, adding many details to the short overview presented above. The chapter begins with a short overview of the situation in other languages and the history of gender-neutral pronouns in Esperanto and concludes with a discussion

of the findings of the empirical study. An even more detailed report about the findings of this study has been produced in Esperanto (Cramer 2020).

2. Development across languages towards gender-neutrality

Languages are constantly evolving to adapt to the communication needs of the speakers. Today, gender is a less important category than previously, and awareness of non-binary people has grown. This has increased the communicative need for gender-neutral expressions, which in turn has led to language development in several languages to accept new or previously not widely used gender-neutral expressions:

- In English, since the 1960s, professional expressions ending with *-man*, for example *fireman*, *policeman*, *chairman*, have been replaced by gender-neutral professional expressions, for example *firefighter*, *police officer* and *chair* or *chairperson* (see Cooper 1989). In addition, since the 1960s, there has been an increasing tendency in English texts to avoid the generic use of the pronoun *he*, i.e. its usage to refer to a generic individual of unspecified gender (see Cooper 1989). Initially, the double form *he or she* was often used for this purpose, or an alternation between the use of *he* and the use of *she* was practiced (or in some works even the systematic use of *she* for this purpose). In informal spoken language, it has long been common to use *they* as a singular pronoun to refer to a generic individual (e.g. *who has forgotten their umbrella*). However, due to a grammatical taboo created by grammarians in the 19th century, this was usually avoided in written or formal language. But in the last ten years, this singular usage of *they* has become much more prevalent and has been increasingly accepted in written and formal language (see Bjorkman 2017). At the same time, the meaning of *they* has expanded, as it is now used not only to refer to a generic individual, but also to a specific non-binary person who prefers to be referred to as *they* (see Bjorkman 2017).
- The Swedish language traditionally has a pronoun system similar to the traditional pronoun system of Esperanto and English (without singular *they*): *han* traditionally covers the same functions as *li* in Esperanto and *he* in English (including generic usage), and *hon* means *she*. As early as 1966, the Swedish linguist Rolf Dunås proposed to use *hen* as a gender-neutral pronoun in Swedish, but this proposal was hardly considered for several decades (see Bäck, Lindqvist & Gustafsson Sendén 2015). Shortly after 2000, it began to be used among non-binary people and in some circles of queer feminism, and in 2012 it suddenly received a lot of public attention because a children's book was published in which *hen* was used. In the next few years it became more and more common, both in writing and orally. Many Swedes, especially young people, now consider it a normal part of their language (see Gustafsson Sendén, Bäck & Lindqvist 2015).
- Since 2014, the use of the new gender-neutral ending *-e* in Spanish has become more and more common (see Happel, Dowzuk & Díaz 2019). It is used instead

of the masculine ending *-o* and the feminine ending *-a* in nouns such as *deputade* (‘Member of Parliament’) and as a gender-neutral ending in adjectives and articles, e.g. *le deputade conocide* (‘the well-known Member of Parliament’). Additionally, it is used in the gender-neutral neopronoun *elle*. From a linguistic point of view, it can be said that Spanish is on the way to accepting a new grammatical gender that is semantically gender-neutral. Currently, this new ending *-e* is most widespread in Argentina, Chile and Uruguay, and in transgender circles in other countries. In the last three years it has become much more popular than before, so it can be expected to become even more widespread in the coming years.

- In Esperanto, the gender-neutral neopronoun *ri* is being used more and more, especially among young people. This phenomenon will be explained in more detail in the rest of this chapter.

3. History of gender-neutral pronouns in Esperanto

The traditional Esperanto pronoun system established by Zamenhof, which was practiced almost without exception in its original form until the 1970s, works as follows: For things and animals and sometimes for children (especially toddlers) the pronoun *ĝi* is used. When we speak of a female person (or a female personified animal) whose femininity is known to the speaker, we use *ŝi*. In all other cases *li* is used to talk about people. So the use of *li* covers two main cases: First, situations where we speak of a male person (or a male personified animal) whose maleness is known to the speaker. And secondly, situations in which we speak of a person of unknown gender, usually a generic individual as in the sentence “Se iu helpas al vi, vi ankaŭ helpu al li” – ‘If someone helps you, help him too’. In one of his *Lingvaj Respondoj* (his responses to doubts about language use), Zamenhof mentioned another possible pronoun usage: “If we are talking about a person without indicating the sex, it would be rule compliant to use the pronoun *ĝi* (as we do with the word *infano* ‘child’, for example), and if you do, you will be grammatically correct. But since the word ‘*ĝi*’ (which is used especially for ‘animals’ or ‘inanimate objects’) contains something humiliating (and also unusual) and would be a bit unpleasant for the idea of ‘person’, I would advise you to do what one does in other languages and use the pronoun ‘*li*’ for ‘person’.” (Zamenhof 1907)

So in the same paragraph Zamenhof mentioned this possibility and immediately spoke out against it, and indeed he always avoided it, just like almost all Esperantists until a few years ago.

The gender-neutral pronoun *ri* was first suggested by Hagemann (1979), but received little attention in the eighties. In the early nineties, a group of people, including Edmund Grimley Evans, who is now a member of the Akademio de Esperanto, reinvented the idea of using *ri* as a gender-neutral pronoun and only later discovered that the idea had already existed. This group published a manifesto (Riisma Esperanto

1994), which supported the idea of radical *ri*-ism, i.e. the consistent use of *ri* instead of *ŝi* and *li*. In addition, this group promoted the use of *ri* in the Usenet group *soc.culture.esperanto*, which at the time was the most important Internet discussion forum for Esperantists. This activity for *ri* also led to the oral practice of radical *ri*-ism in the Cambridge Esperanto Group. Beyond that, however, this activity did not bear much fruit, and *ri* remained little used and little talked about until about 2010.

Between 2010 and 2014 the interest in *ri* gradually increased, partly because the popular music group *La Perdita Generacio* used *ri* in some of their songs. In 2014 Kožuchová's article *Kial iĝi riisto* ('Why to support the use of *ri*') appeared first as a blog article and then in print in the literary periodical *Beletra Almanako*. This article for the first time made the case that it is worth using *ri* to talk about non-binary people. This has led to a further increase in awareness and use of *ri*, especially in youth circles, but more and more also outside them. This spread of *ri* in turn led to esperantistic discussions about the possibility of using *ĝi* as a gender-neutral pronoun, on the basis of which some Esperantists began to use *ĝi* for this purpose, especially to talk about a generic individual of unspecified gender.

4. An empirical study on the usage of gender-neutral pronouns

In order to empirically study the actual usage of gender-neutral pronouns in spoken Esperanto, we conducted an online survey from 13 April to 24 May 2019. The questionnaire was in Esperanto and contained several questions about the respondent's use of pronouns, questions about the use of pronouns that the respondent has heard from others, questions about the respondent's age, gender and Esperanto activity, and a small language proficiency test.

The ideal situation would be if this research study could be based on a fully representative sample of the Esperanto community. However, this is practically impossible, partly because no one knows the composition of the Esperanto community as a whole. When planning the study, we therefore limited ourselves to the goal of creating as representative a sample as possible of online Esperantists. The definition of *online Esperantist* that we used is 'a person who is a member of an Esperanto-language internet group (such as a mailing list, a Facebook group or a Telegram group), who reads messages arriving at that group and is willing to respond to them'. Of course, for this study, we could not contact all the online Esperantists, and that was not the goal. The aim was that the participants in our study should be as representative as possible of the online Esperantists, so that we use our data to draw conclusions about the language use among online Esperantists. For this purpose, we advertised the study in 35 different Esperanto-language Internet groups, namely three mailing lists, 21 Facebook groups, seven Telegram groups and four other online forums.

The actual participants came from 31 of these 35 contacted groups. A total of 287 people participated. The groups from which the most participants came were the Fa-

cebook group *Esperanto* (40 participants), the mailing list *Denask* (parents of native Esperantists; 34 participants), the Telegram group *Esperantujo* (32 participants) and the multi-platform channel *Sal Esperantujo* (27 participants).

In order to ensure that the wording of the posts advertising the study did not attract more people interested in gender-neutral language than other people, this advertising did not mention that the study was about gender-neutral language.

The questions in the questionnaire covered various topics:

- Understanding the word *ri*
- Use of a pronoun to talk about a generic individual: the respondent’s own usage and the usage that the respondent has heard from other people
- The respondent’s own usage and heard usage of a pronoun to refer to a non-binary person
- The respondent’s own usage and heard usage of radical *ri*-ism and radical *ĝi*-ism.
- Questions on the active and passive use of Esperanto by the respondent
- A language test
- Questions about the age and gender of the respondent

The details of most of these questions will be explained in later sections. Of the 287 participants, 267 passed the language test, so all statistics in this chapter that are about language use are based only on the responses of these 267 participants.

4.1 Sociological characteristics of the participants

Figure 1 shows the age distribution of the participants. The relatively high proportion of participants under 40 years of age is remarkable, 52.6% in total. We know nothing about the actual age distribution among online Esperantists, but since we contacted Esperantists through many different Internet groups, the actual distribution probably does not differ much from that of this sample. Figure 2 shows the gender of the participants.

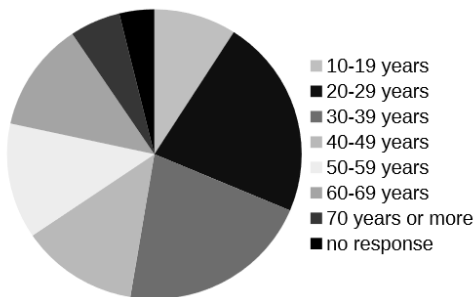

Figure 1: Age of participants

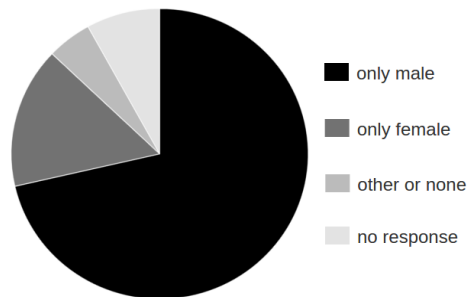

Figure 2: Gender of participants

A total of 71.4% said they were only male, 15.7% said they were only female, 4.9% said they had a different or no gender, and 8.0% gave no information about their gender. The excess of men by itself is not surprising, as it has been previously noted that there is such an excess in the Esperanto community, e.g. by Forster (1982), who noticed a 67 to 33 ratio between male and female members of the British Esperanto Association in the 1970s (a similar proportion of around 60 to 40 is often found at Esperanto gatherings up to the present time). Nevertheless, the relatively high proportion of men and low proportion of women participating the study is remarkable. It could be that in the Internet Esperanto community this imbalance is greater than in on-site Esperanto gatherings. Alternatively, it may be that men are more likely to participate in such studies than women.

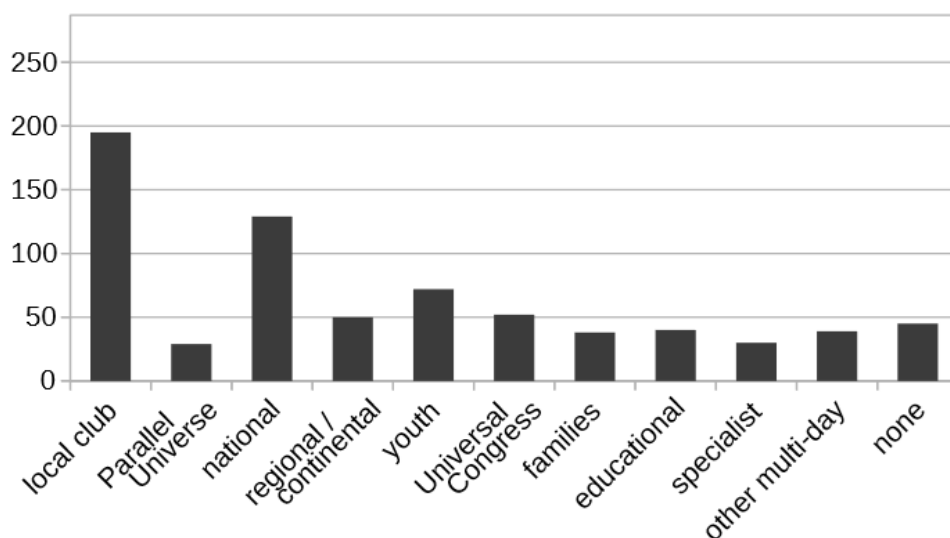

Figure 3: Types of Esperanto events attended by participants

We asked the participants which Esperanto events they had attended in the last two years. Figure 3 shows the result, according to participants of the study attended local clubs and national Esperanto events more than other Esperanto events. Furthermore, we asked on which continents they had participated in Esperanto events in the last two years. As with the previous question, several answers could be selected. A total of 61% of participants had attended Esperanto events in Europe in the past two years, 29% in America, 12% in Asia, 5% in Africa, 2% in Oceania, and 14% did not attend any Esperanto event in the past two years. The questionnaire did not contain a question about the respondent's country of residence, so this information on the location of the Esperanto events attended is the only available geographical information about the participants.

4.2. Comprehension of *ri*

The first question in the questionnaire was whether the respondent understood the word *ri* and 81% of the participants affirmed this. Those who answered affirmatively had to provide a definition of *ri*. Every definition provided showed that the respondent actually understood the meaning of the word *ri*. More precisely, 75% of respondents gave a definition according to which *ri* can be used regardless of the gender of the person in question, while 4% gave a definition according to which *ri* can only be used for non-binary persons.

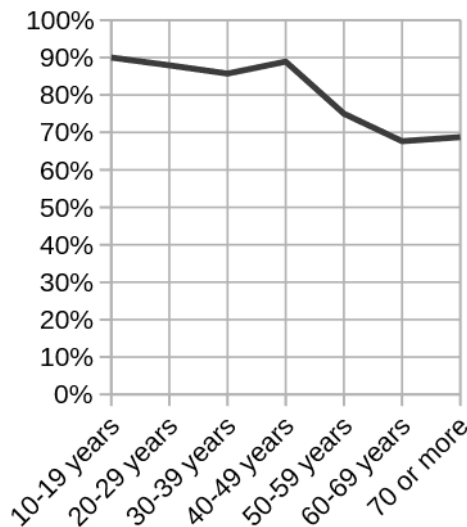

Figure 4: Comprehension of *ri* by age of participant

Figure 4 shows, that the understanding of *ri* was higher among participants under 50 years of age than among older participants. This difference is statistically significant. For all statistical tests on age differences, we divided the participants into three groups: young people (under 30), middle-aged (30-49) and elderly (50 or higher). For each pair of compared classes, a *two-tailed two proportion Z-test* was used to determine whether the difference between the two classes was indeed statistically significant. I call a difference statistically significant if the significance level p is less than 0.05, and I call a difference statistically very significant if the significance level p is less than 0.01. In terms of understanding *ri*, the difference between young and elderly was statistically significant ($p = 0.023$) and also the difference between middle-aged and older people was statistically significant ($p = 0.035$). The difference between young and middle-aged people was not statistically significant ($p = 0.764$).

4.3 Pronouns for a generic individual

The questionnaire contained a question about which pronouns the respondent uses orally to talk about a generic individual. This use was illustrated by the following example sentence: “Se teamano sendas fakturon al la kasisto, □ devas sendi kopion de ĝi al la prezidanto.” (‘If a team member sends an invoice to the cashier, □ must send a copy of it to the president.’) It was clarified that the intention here is that the team member who sends the invoice to the cashier also sends a copy to the president. It was possible to either choose a predefined response or to enter one’s own response. The predefined options were *li*, *ŝi*, *ĝi*, *ri*, *ili*, *li aŭ ŝi* (‘he or she’), *ŝi aŭ li* (‘she or he’) and *tiu* (‘that one’), and there were predefined responses for those who normally avoid using a pronoun in such situations and for those who cannot recall what they normally use in such situations. It was possible to choose multiple responses.

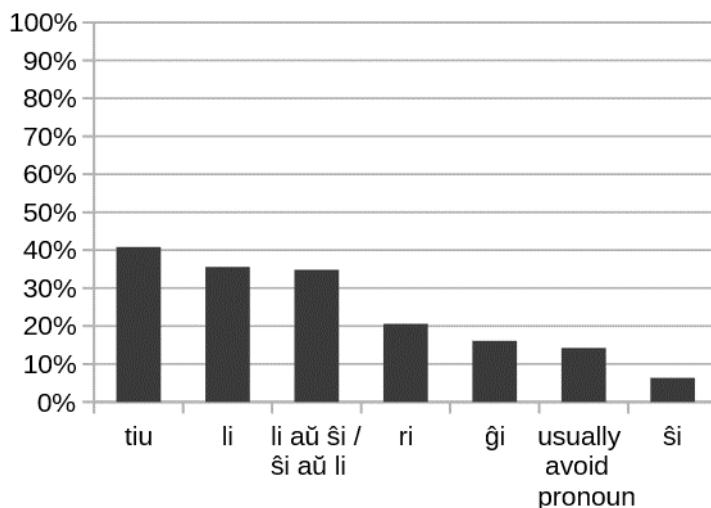

Figure 5: Pronoun use for a generic individual

Figure 5 shows the frequency of the responses (negligibly rare responses are omitted). It is noteworthy that only 36% chose *li*, although the use of *li* for a generic individual was the model introduced by Zamenhof and practiced by virtually all Esperantists until the 1960s. This shows that a major language change has already taken place. Indeed, of the 36% who chose *li*, 21% also chose other options and only 15% chose only the option *li*. There is still a lot of variation about what is used instead of *li* to talk about a generic individual.

Furthermore, it should be noted that participants could choose multiple responses. Only 15% of the participants use only *li* for unspecified persons, 12% use only *tiu*, 10%

use only *li aŭ ŝi* (or *ŝi aŭ li*), 8.2% use only *ri*, 5.6% use only *ĝi*, 8.6% use sometimes *li aŭ ŝi* and sometimes *tiu*, 5.6% use sometimes *li* and sometimes *li aŭ ŝi* and 5.2% use sometimes *ri* and sometimes *tiu*.

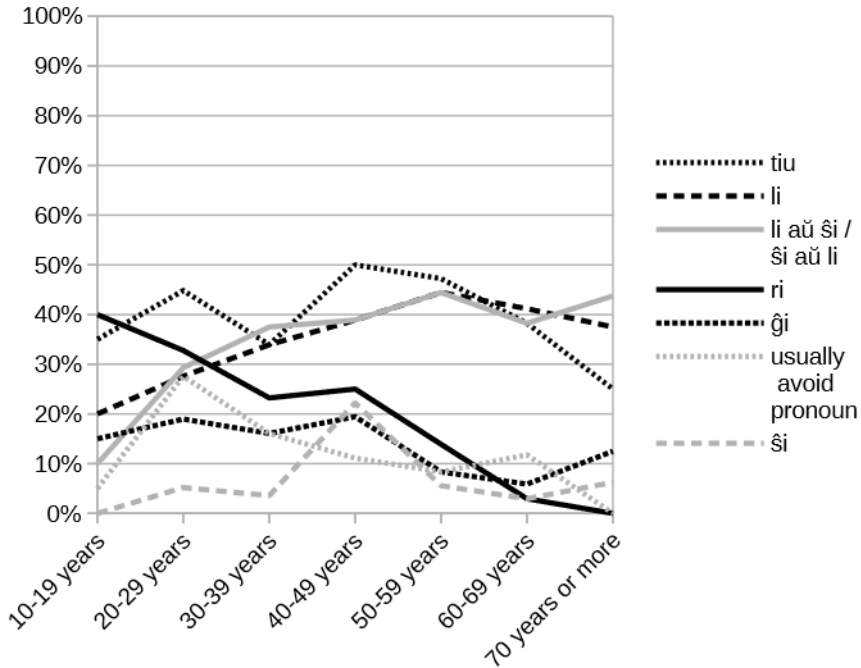

Figure 6: Pronoun use for a generic individual by age of participant

Figure 6 shows the answers by age. Most remarkable is the age difference in the use of *ri*: While 40% of the 10 to 19 year olds use *ri* for a generic individual, none of the participants over 70 years of age do so. For *li* and *li aŭ ŝi* the opposite tendency can be observed: These forms are preferred by elderly people rather than young people. In the case of *tiu* and *ĝi* there is no discernible difference in age. The statistical tests also confirm this: For the usage of *ri* the difference between the young and the elderly is statistically very significant ($p < 0.00001$) and also the difference between middle-aged and elderly Esperantists is very significant ($p = 0.0019$). The difference between young and middle-aged respondents is not statistically significant ($p = 0.124$). Concerning the usage of *li* and *li aŭ ŝi*, the difference between young and old was statistically significant ($p = 0.029$ and $p = 0.018$ respectively), while the other comparisons between age groups do not lead to statistically significant results regarding the use of *li* and *li aŭ ŝi*. Concerning the usage of *tiu* and *ĝi*, there are no statistically significant differences between age groups.

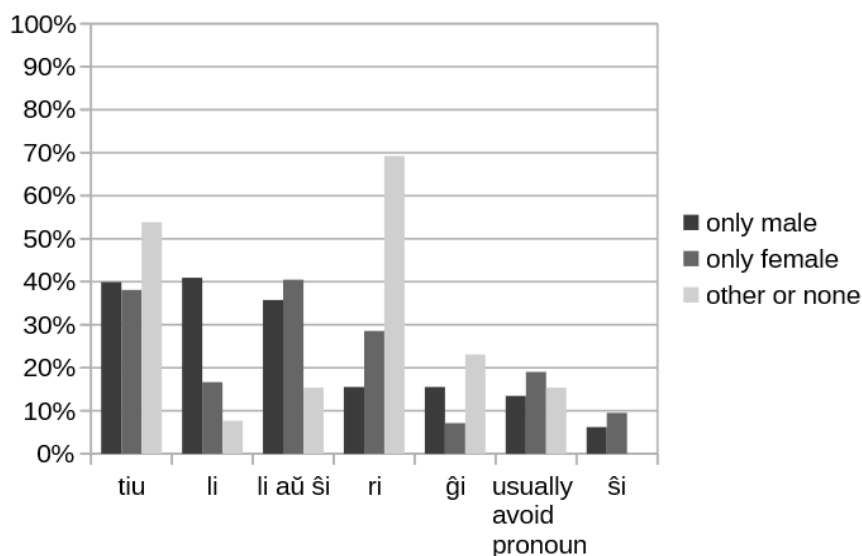

Figure 7: Pronoun use for a generic individual by gender of participant

Figure 7 shows the use of the pronoun used for a generic individual as a function of the gender of the participant. The differences between the genders are most striking and statistically most significant regarding the use of *ri* for generic individuals: For non-binary persons, the use of *ri* for generic individuals is statistically very significantly higher than for women and men ($p = 0.0083$ and $p < 0.00001$, respectively). Among women, there are statistically significantly more people using *ri* in this way than among men ($p = 0.046$). There are also remarkable and statistically significant differences in the use of *li* for non-specific individuals: In men, such use of *li* is statistically very significantly more frequent than in women ($p = 0.0031$) and statistically significantly more frequent than in non-binary persons ($p = 0.017$); in contrast, the difference between women and non-binary persons using *li* is not statistically significant ($p = 0.424$). When using *tiu*, *li aŭ ŝi* and *ĝi* there were no statistically significant differences between the genders. (Note that due to the small number of non-binary persons among the participants (namely 13), even differences that appear large in the graph are not necessarily statistically significant, for example concerning the use of *li aŭ ŝi*.)

4.4. Pronouns for non-binary persons

The questionnaire also included a question about which pronoun the respondent would use to talk about a specific non-binary person. For this purpose, the questionnaire described the following situation:

Suppose you meet a non-Esperantist whose gender identity is neither female nor male, and this person tells you the following preferences: “I feel insulted if someone incorrectly calls me ‘man’ or ‘woman’, and I would prefer that when speaking about me no pronoun expressing femininity or masculinity is used. I also feel insulted when someone talks about me with a pronoun that is normally used almost exclusively for things and babies.”

After this explanation of the situation the following question was asked: Imagine that you are talking about this person in an Esperanto conversation and that due to repeated mentions, it would be appropriate to use a pronoun to refer to this person. Which pronoun would you then use to refer to this person?

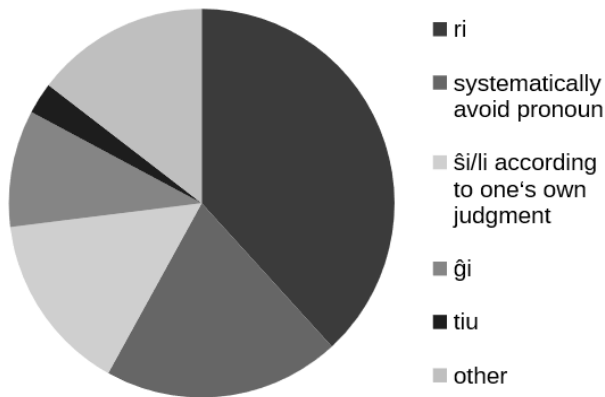

Figure 8: Pronoun usage for referring to a non-binary person

There were the following possible answers:

- *ri*
- *ĝi*
- I would ignore the request of this person and use “ŝi” or “li”, depending on whether I would rather classify this person as a woman or a man.
- I would systematically avoid using a pronoun by using the name or an expression like “this person”, even if this sometimes leads to annoyingly long sentences and annoying repetitions.
- Other: _____

Since this question was about a single specific situation (even if only an imaginary one), only one response could be selected. Figure 8 shows how frequent the different responses were. As can be seen in the figure, *ri* was the most common single selection chosen by 38% of the participants. A total of 20% would systematically avoid using a pronoun, and 15% would use *ŝi* or *li* according to their own classification prefer-

ence. The second most common gender-neutral pronoun was *ĝi*, but it was chosen by only 10% of the participants, compared to the 38% who chose *ri*. A total of 17% answered something different than the four prepared answers. The most preferred of these other answers was *tiu* (2.6%).

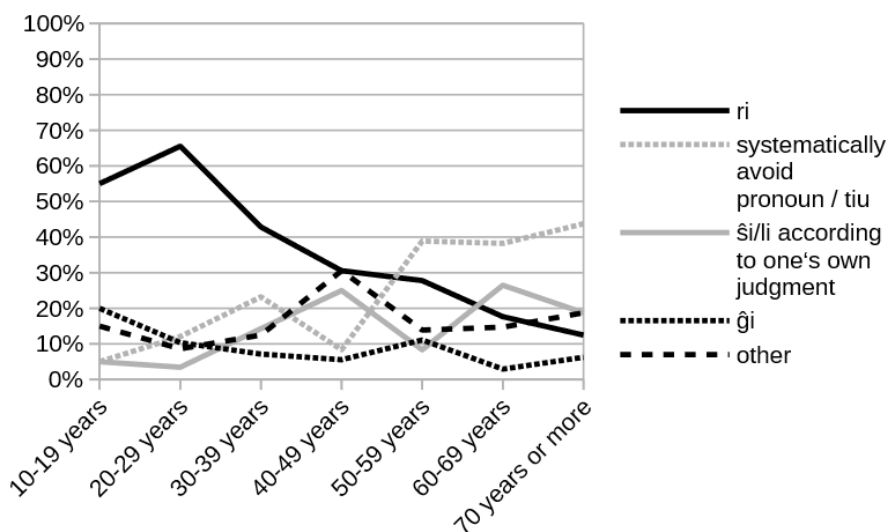

Figure 9: Pronoun used for a non-binary person by age of respondent

Figure 9 shows the answers by age of the participants. As can be seen, the use of *ri* for a non-binary person depends strongly on the age of the participant: while among the under-30s 62% would use *ri* for a non-binary person, among the over-50s only 21% would. A statistical test confirmed that there is a statistically very significant difference between young people and the other two age groups ($p = 0.0013$ for the difference between young and middle-aged; $p < 0.00001$ for the difference between young and elderly) and there is also a statistically significant difference between middle-aged and elderly ($p = 0.012$). Also, in case of the systematic avoidance of a pronoun (including the use of *tiu*), the difference between elderly people and the two other age groups is statistically very significant ($p < 0.0001$ for the difference to young people; $p = 0.0010$ for the difference to middle age). Only 3 of the 78 young people (3.8%) indicated that they would use *li* or *ŝi* according to their own classification preference, while this proportion rose to 18% and 17% for middle-aged and older people respectively, which was a statistically very significant difference ($p = 0.0032$ and $p = 0.0054$). All other differences between the age groups were not statistically significant.

4.5. Direct comparison of *ri* and *ĝi*

The two most commonly used third person pronouns to speak about a single person in a gender-neutral way are *ri* and *ĝi*: Of the 267 linguistically experienced participants, 113 (42.3%) indicated using *ri*, 63 (23.6%) indicated using *ĝi*, 20 (7.5%) indicated using *ŝli* (a proposed gender-neutral pronoun formed by merging *ŝi* and *li*), 2 (0.75%) indicated using *gi* (another proposed gender-neutral pronoun) and none indicated using any other gender-neutral personal pronoun.

In this section, I will compare the actual use of the gender-neutral pronouns *ri* and *ĝi* according to different measures, also taking into account the participants' statements about what kind of language use they have heard from other Esperantists. By asking about the language use of others, I have ensured that the results do not only refer to the sample of 287 Esperantists (267 of which are proficient in the language), but also to the language use of all Esperantists who are in contact with Esperantists in the sample.

In order to compare the actual use of *ri* and *ĝi*, I distinguish three types of pronoun use: pronoun use for a generic individual, pronoun use for referring to a non-binary person, and radical use of a gender-neutral pronoun. The data on the use of the radical pronoun is based on the following question and the same question about *ĝi*:

Some Esperantists systematically use “ri” as pronouns for persons, even if they refer to specific persons with known gender identity. Do you yourself use “ri” in this way?

Some respondents answered yes to this question, but did not indicate that they use *ri* to talk about a generic individual or a non-binary person, i.e. they did not understand this question as intended. In the figures shown below for radical *ri*-ism and radical *ĝi*-ism, we only included those respondents who consistently answered the three questions on the respective pronoun. Furthermore, each respondent was asked whether they had ever heard such a radical use of *ri* or *ĝi* from another Esperantist.

In addition to the numbers for these three separate categories of pronoun use, I also present the total amount of use of *ri* and *ĝi*. For this I use the expression *any use*. Figure 10 shows the usage of the respondents according to these different categories. Figure 11 shows the language use that the respondents have heard from other Esperantists. In the respondents' own language use, *ri* was used more frequently than *ĝi* for non-binary persons and in the overall category *any use* to a statistically significant extent (both times $p < 0.00001$), while the differences between *ri* and *ĝi* in the generic and radical pronoun use are not statistically significant. In the use of pronouns that respondents heard from other Esperantists, *ri* was statistically very significantly more frequent than *ĝi* in all four categories ($p < 0.001$ in all four cases).

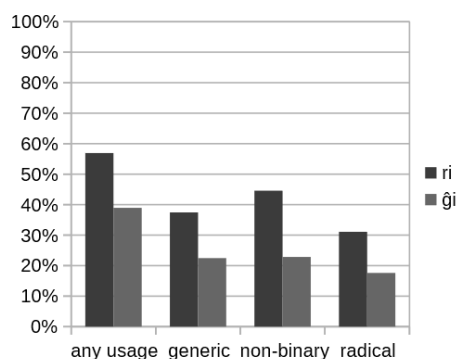

Figure 10: Pronoun use by respondents

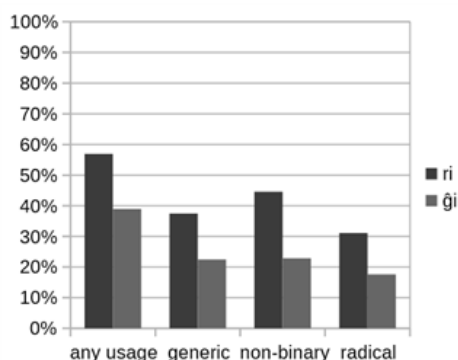

Figure 11: Pronoun use that respondents heard from other people

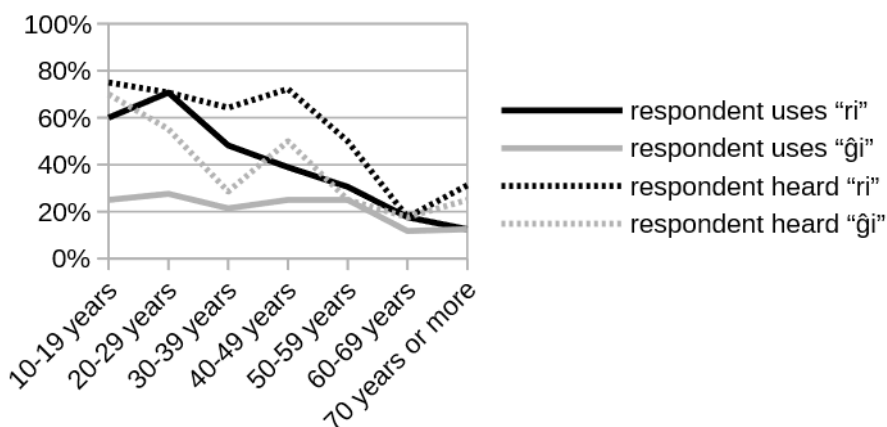

Figure 12: Respondent's use and heard use of *ri* and *ĝi* by age of respondent

Figure 12 shows the respondent's own usage of *ri* and *ĝi* (according to the total category *any use*) as well as the usage of these pronouns that respondents heard from other Esperantists, both according to the age of the respondent. It should be noted that the use of *ri* as well as hearing *ri* or *ĝi* being used by others is more common in young people than in elderly people, while there are no significant age differences for using *ĝi*. We also analyzed the correlation of pronoun usage with other responses of the participants. One interesting finding is that the usage of *ri* is higher among people who attend youth Esperanto events, even among older participants of such events. Apart from this finding, no further interesting correlations were found.

5. Discussion

The results of this research study on the use of pronouns in spoken Esperanto mainly concern Esperantists who can be contacted online. However, given the widespread use of the Internet today, it can be assumed that the results reflect the actual situation for a relatively large number of active users of Esperanto. In this section I briefly explain what conclusions can be drawn from this study about the current status of gender-neutral pronouns in the actual use of Esperanto.

The results of this study show that the relatively new gender-neutral pronoun *ri* is already widely understood among active users of Esperanto and that a large minority of them actively use it, especially to talk about non-binary people, but also for other purposes, e.g. to talk about an unspecified person.

An important finding is that even among those who use *ri* only for non-binary people, most of them still give a definition of *ri* that allows a more general use. The idea that the recent widespread use of *ri* for non-binary people has led to a limitation of the meaning of *ri* to a pronoun that can only be used for non-binary people was disconfirmed based on the definitions of *ri* that the respondents produced.

Of particular interest for the future development of language use is the fact that among young people the active users of *ri* are already in the majority. This fact is particularly striking compared to the situation ten years ago, when *ri* was practically not used at all. The use of *ri* has increased considerably in the last ten years, and there are no signs that this growth will stop soon. On the contrary, the age distribution of *ri* users is an indication that use will continue to increase.

Also the use of *ĝi* for humans is more common today than before, but still less common than the use of *ri*. It should be noted, however, that using *ĝi* for non-binary people while using *li* or *ŝi* for other people leaves a humiliating impression that many people find offensive to non-binary people. It seems that many people consider this a serious issue, because according to the study, *ri* is clearly predominant in comparison with *ĝi* when it comes to referring to non-binary people.

The radical consistent use of a gender-neutral pronoun – whether *ri* or *ĝi* – instead of the traditional pronouns *ŝi* and *li* is only practiced by a small percentage of language users, but this usage is no longer as negligible as it used to be.

Much more common than this radical use of a gender-neutral pronoun is the use of such a pronoun to refer to a generic individual. Currently, there are still fewer language users who use *ri* to talk about generic individuals than language users who use *ri* for non-binary persons. However, this does not necessarily mean that the use of *ri* for non-binary people is more common than the use of *ri* for non-specific people: It is important to note that most language users speak of a generic individual more often than of a non-binary person, but this study could not measure this. When it comes to speaking about generic individuals, the differences between *ri* and *ĝi* are smaller than for non-binary persons, but even for this purpose, the use of *ri* seems to be more frequent than the use of *ĝi*.

At the present moment it is not yet considered acceptable to teach *ri* as a full-fledged pronoun of Esperanto in a course for beginners. If *ri* becomes even more entrenched in actual usage, this could potentially change in the future. Such a change in the normative attitude towards the usage of *ri* would, however, not only depend on the usage, but also on how the phenomenon is treated by the *Akademio de Esperanto* (Academy of Esperanto) as well as by influential reference works such as the dictionary *Plena Ilustrita Vortaro de Esperanto* (Duc Goninaz & Roux 2020) and the grammar manual *Plena Manlibro de Esperanta Gramatiko* (Wennergren 2020). The latter work already presents various usages of *ri*. While previous editions of that worked warned against the usage of *ri*, the most recent edition no longer contains such a warning, but it does still point out that *ri* is not an official pronoun.

6. Conclusion and perspectives for future research

This chapter presented the results of an empirical research study on the actual use of gender-neutral pronouns in contemporary spoken Esperanto. The results show that the pronoun *ri* is much more widely known and used today than ten years ago. This development is stronger among young people than among older users of Esperanto. Especially the use of *ri* for non-binary persons is already very common, but also the use of *ri* to refer to a generic individual is practiced to a considerable degree.

It is worthwhile to research the development of the usage of gender-neutral expressions in Esperanto through further studies. This study focused on oral language use, but it is also worthwhile to also research the development of written language use. Since experimental language use is often removed from Esperanto journals by editors and language auditors, one would have to study not only the language use in carefully edited journals, but also the “uncensored” language use that can be found, for example, in online discussion forums and chat rooms. Additionally, a study very similar to this one should be conducted after five to ten years in order to be able to compare the extent to which language use has changed by that time. Additionally to the issue of gender-neutral pronouns, future studies could also research how Esperanto noun roots and Esperanto affixes are used to mark gender or leave gender unmentioned.

Bibliography

- Bäck, Emma A., Lindqvist, Anna & Gustafsson Sendén, Marie 2015: *Hen* can do it! Effects of using a gender-neutral pronoun in recruitment. In: *Könskonstruktioner och språkförändringar* ‘Gender constructions and language changes’. Huddinge: Södertörns högskola
- Berger, Miriam 2019: A guide to how gender-neutral language is developing around the world. In: *Washington Post* Dec. 15, 2019

- Bjorkman, Bronwyn M. 2017: Singular *they* and the syntactic representation of gender in English. In: *Glossa: a journal of general linguistics* 2(1): 80
- Cooper, Robert L. 1989: *Language Planning and Social Change*. Cambridge University Press
- Cramer, Marcos 2020: La efektiva uzado de seksneŭtralaj pronomoj laŭ empiria esplorstudo. <https://lingvakritiko.com/2020/05/12/la-efektiva-uzado-de-seksneutralaj-pronomoj-lau-empiria-esplorstudo>
- Duc Goninaz, Michel & Roux, Klaŭdo 2020: *Plena Ilustrita Vortaro de Esperanto 2020*. Dobřichovice: KAVA-PECH
- Forster, Peter 1982: *The Esperanto Movement*. The Hague: Mouton
- Gustafsson Sendén, Marie, Bäck, Emma A. & Lindqvist, Anna 2015: Introducing a gender-neutral pronoun in a natural gender language: the influence of time on attitudes and behavior. In: *Frontiers in Psychology* 6
- Hagemann, Ole 1979: La komunseksa pronomo ri. In: *Sekso kaj Egaleco* 1979/0
- Happel, Melisa, Dowzuk, Andrés & Díaz, Brian Xavier 2019: Lenguaje Inclusivo: una aproximación a las preferencias de uso de los hablantes ‘Inclusive Language: an approach to speakers’ usage preferences’. In: *Actas del Primer Congreso Internacional de Ciencias Humanas – Humanidades entre pasado y futuro* ‘Proceedings of the First International Congress of Human Sciences – Humanities between past and future’
- Korzhenkov, Aleksander 2010: *Zamenhof. The Life, Works and Ideas of the Author of Esperanto*. New York: Mondial
- Kožuchová, Paulína 2014: Kial iĝi riisto. In: *Beletra Almanako* 21
- Orzeszkowa, Eliza 1910: *Marta* (L. L. Zamenhof, Trans.). Paris: Hachette (Original work published 1873)
- Riisma Esperanto. <http://www.kafejo.com/lingvoj/auxlangs/eo/quirks/riismo.html>
- Wennergren, Bertilo 2020: *Plena Manlibro de Esperanta Gramatiko 2020*. Partizánske: E@I
- Zamenhof, Ludviko L. 1907: Respondo 23. In: *La Revuo* 1907: Aŭgusto (reprinted in Zamenhof, L. L. 1910: *Lingvaj Respondoj*. Paris: Hachette)

Rakontoj en parola Esperanto

Abstract. Narratives in Spoken Esperanto

This psycholinguistic study examines the means of expression in oral narratives of Esperanto speakers from France, Italy and Russia. The mother tongue, or first language (L1), remains the frame of reference when learning other languages (L2). Its grammatical categories and lexicon influence the use of L2.

Esperanto has no territories or stable linguistic communities, therefore it allows its speakers to follow the “logic” of their first language and offers a great variety of means of expression. Esperanto makes it possible to reproduce certain strategies used in another language. Esperanto follows the standard founded on grammatical acceptability: any grammatically constructed statement is acceptable. The results show that speakers focus on different strategies to describe characters and things in their narratives. The most striking differences involve, among other things, richness of verbal morphology, attempts to mark verbal aspect, types of adverbials, adjectives and intensifiers and their number in narratives.

Resumo. Ĉi tiu psikolingvistika studo esploras la elekton de esprimiloj en parolaj rakontoj en Esperanto de parolantoj el Francio, Italio kaj Rusio. La gepatra lingvo aŭ la unua lingvo (L1) restas la kadro de referenco dum lernado de aliaj lingvoj (L2). Ĝiaj gramatikaj kategorioj kaj leksiko influas la uzon de L2.

Esperanto ne havas teritoriojn aŭ stabilajn lingvajn komunumojn, tial ĝi permesas sekvi la ‘logikon’ de la L1 kaj ofertas grandan aron da esprimiloj. Esperanto ebligas reprodukti strategiojn uzatajn en alia lingvo. Esperanto sekvas la normon bazitan sur la gramatika akceptebleco: ĉiu gramatike konstruita frazo estas akceptebla. La rezultoj montras, ke la partoprenantoj fokusiĝas sur malsamaj strategioj por priskribi rolulojn kaj aĵojn en rakontoj. La plej frapaj diferencoj implikas, interalie, riĉecon de verba morfologio, provojn esprimi la verban aspekton, specojn de adverboj, adjektivojn kaj intensigilojn kaj iliajn nombrojn en rakontoj.

1. Enkonduko

Ĉiu lingvo havas sian manieron diri aĵojn kaj esprimi ideojn. Ne temas nur pri la diferencoj en la leksiko, gramatiko kaj sintakso, sed ankaŭ pri la maniero pensi pri eventoj aŭ aĵoj kaj organizi esprimilojn inter ili en la parolado, kiun Slobin (1991, 1996 kaj 2003) nomas *thinking for speaking* ‘pensi por paroli’. Gramatikaj konceptoj de la lingvo influas la atenton kaj la pensmanieron kiam oni devas rakonti en tiu-ĉi lingvo. En fremda lingvo (L2), la gepatra (unua) lingvo (L1) kaj ĝiaj gramatikaj konceptoj influas la elekton de esprimiloj en L2. Abunda lingvistika literaturo ilustras tion.

Ĉiuj lingvoj, krom Esperanto, havas limojn rilatajn al la uzo. Lingvoj havas vortojn *bona* kaj *mateno*, sed ne en ĉiuj lingvoj oni povas kombini ilin por saluti iun matene.

Tio eblas en la angla kaj la germana: *good morning* kaj *guten Morgen*. Tio eblas en la rusa, sed la adjektivo *bona*, kiu estas la plej ofte *xopouuuü* ‘ĥoroŝij’, en la saluto estas *доброе* ‘dobroje’, kiu signifas “bona” kaj ankaŭ “bonkora”. Do oni povas diri *bonan matenon* en la rusa: *доброе утро* ‘dobroje utro’. Sed en la rusa, ekzistas alia formo de salutado, kiun oni uzas pli ofte: *здравствуйте* ‘zdravstvujte’ kiu signifas “estu sana”. Simile en la hebrea, oni povas diri *bonan matenon*: בוקר טוב ‘boker tov’, sed oni ankaŭ diras שלום ‘šalom’, kiu signifas “paco”, sendepende de la horo. En la franca kaj en la itala, oni simple ne diras *bonan matenon*: **bon matin* (en la franca) kaj **buona mattina*¹ (en la itala). Similaj ekzemploj abundas.

Kiam oni parolas pri veturado kaj transportiloj, en Esperanto oni povas diri *veturi per boato, per trajno, per aviadilo*, sed en la rusa oni havas tri malsimilajn verbojn. En la itala kaj en la franca, unu verbo sufiĉas: *andare* aŭ *aller* “iri/veturi”. Slobin (1996) diskutas la esprimadon de movado en la angla kaj la hispana kiuj havas diversajn esprimmanierojn por transdoni samajn ideojn.

En la angla, oni uzas la adjektivon *beautiful* “bela” kiam temas pri virino: *beautiful woman* “bela virino”, sed ne eblas diri **beautiful man* “bela viro” kaj oni devus diri *handsome man* aŭ uzi sinonimojn.

2. Esploroj

Miaj studoj baziĝas sur parolaj rakontoj pri pasintaj eventoj kaj rakontoj bazitaj sur la famaj bildoj *Historio pri kato* (cf. Apendico) jam uzitaj en multaj studoj de aliaj lingvistoj. La uzo de bildoj faciligas la komparon de rakontoj: la baza eventa enhavo de la historio estas simila kaj eblas observi la elektojn de parolantoj de tri lingvaj grupoj.

Pro la fakto, ke Esperanto-parolantoj devenas de diversaj lingvaj fonoj, la unua lingvo influas iliajn elektojn en Esperanto. Esperanto permesas pli grandan flekseblecon ol aliaj lingvoj pro sia normo fondita sur la gramatika akceptebleco: iu ajn gramatike konstruita frazo estas akceptebla. La amasa uzo de Esperanto kaj akcepto de tiu-ĉi variado reprezentas distingon trajton de moderna Esperanto.

Mi komparas esprimilojn en Esperanto en rakontoj de parolantoj de la franca, itala kaj rusa kaj komparas strategiojn en Esperanto kaj en la unua lingvo (franca, itala kaj rusa). Materialoj estis kolektitaj laŭ strikta protokolo kaj la partoprenantoj ne sciis pri la vera celo de la studo. La partoprenantoj parolas sufiĉe bone kaj flue en Esperanto kaj uzas Esperanton en ĉiutaga vivo. Ili ne estas multlingvanoj. Ili lernis unu aŭ du fremdajn lingvojn en la lernejo, sed ne scipovas diskuti, skribi aŭ legi en ili. Mi renkontis ilin en Francio, Italio kaj Rusio. Mi havas similajn materialojn en la franca, la franca kaj la rusa: denaskaj unulingvanoj partoprenis en miaj esploroj laŭ la sama protokolo. La materialoj en L1 permesas pristudi strategiojn kaj esprimilojn uzatajn de la partoprenantoj kaj kompari kun la materialoj en Esperanto.

¹ La simbolo * indikas, ke la uzada normo ne akceptas tiun-ĉi formon.

En miaj esploroj, mi interesiĝas, unue, pri tensoj, aspektoj, verbaj formoj kaj, due, pri adjektivoj kaj intensigiloj. Mi analizas ankaŭ Zamenhofan uzon de Esperanto (tensoj, verbaj formoj, adjektivoj), ĉar tiel oni povas observi ne diritajn regulojn, kiujn li mem sekvis. Tiu-ĉi studo resumas plurajn esploroj kaj prezentas la ĉefajn rezultojn.

3. Teoria kadro

En sia modelo de parolproduktado, Levelt (1989) identigas tri stadiojn: konceptado, formulado kaj artikulacio. Konfrontite kun iu okazaĵo, la parolanto unue devas kompreni kio okazis kaj poste elekti kion rakonti. Do, kompreni la okazaĵon, interpreti ĝin kaj elekti la informojn por transdoni estas parto de la unua etapo kiu estas konceptado. La generado de la antaŭvorta mesaĝo estas la rezulto de tiu-ĉi unua etapo: oni havas ideon kion oni diros. Ĉi-tio estas mensa procezo, kiu, laŭ Levelt, okazas sendepende de la lingvo de la parolanto. Tamen multaj esploroj faritaj pri akiro de dua lingvo montris, ke eĉ en tiu-ĉi frua stadio la unua/gepatra lingvo (L1) de la parolanto ludas rolon en la elekto de la transdonotaj informoj. La lasta etapo, la artikulacio de la mesaĝo, ne gravas por miaj esploroj, ĉar temas nur pri fonetikaj aspektoj de la parolo. Por ni tio signifas ke, kiam ni parolas en Esperanto, nia unua lingvo gvidas niajn elektojn: morfologiajn formojn kaj kombinadon de formoj. Prezentotaj rezultoj povas pruvi tion.

4. Tensoj kaj aspektoj

En la lingvoj, la tempeco² esprimiĝas per kombino de esprimiloj: tensoj, aspektoj, leksikaj aspektoj (*Aktionsarten*), adverboj kaj tempaj partikloj. Mi adoptis la difinojn proponitajn de Klein (1994) por tiuj-ĉi esprimiloj, kiu distingas inter koncepto kaj ĝia esprimo kaj inter formo kaj ĝia funkcio. Tio ebligas la komparon de rakontoj en kvar lingvoj, kiuj havas malsamajn manierojn esprimi tempecon. La tempo estas eksterlingvistika koncepto. Ekzistas tri tempoj kiuj estas universalaj: estinta, estanta kaj estonta. Lingvaj tensoj ne koincidas kun la tri tempoj. En multaj lingvoj la rilatoj *antaŭe – nun – poste* pli gravas ol tiel nomataj estinta, estanta kaj estonta tensoj:

- (1) Lastsemajne mi *diris* al Marko ke mi *sendos* al li mian projekton.

En la ekzemplo 1, *mi diris* signifas ke la evento jam okazis kaj *sendos* – ke tiu-ĉi evento okazos poste, *-os*, la estonta tenso, indikas ke tio okazos post *mi diris*. Oni ne certas ke temas pri la estonta tempo kaj la kunteksto gravas por situi la eventon sur la templinio. Ĉiuj esprimiloj havas propran signifon kaj valoron, sed en specifa

² *Temporality* en la angla.

kunteksto kaj situacio la entuta signifo de la frazo ne estas la preciza sumo de apartaj vortoj kaj morfologiaj formoj.

Rigardu nun la ekzemplon 2:

(2) *Lia edzino estis kuracistino.*

En 2, la interpretado de la signifo povas varii. Oni do povas kompreni ke: “Ŝi ne plu estas lia edzino”, “Ŝi ne plu estas kuracistino”, “Ŝi emeritiĝis” aŭ “Ŝi mortis” ĉar *-is* formo povas influi unun aŭ ĉiujn vortojn en la frazo kaj indiki, kio ne plu validas nuntempe.

(3) *Li lernis la hispanan en lernejo.*

La frazo 3 kun *-is* en la verbo signifas unu aŭ du aferojn: finon de la lernado “Li ne plu lernas la hispanan” aŭ rezulton “Nun li scipovas paroli la hispanan”. La diferenco estas de aspekta naturo. La sama ambigueco ekzistas en la franca kaj la itala. En la rusa aŭ en la pola, oni nepre devas elekti taŭgan formon por paroli pri la fino de la lernado aŭ pri la rezulto de la lernado, ĉar la esprimo de la verba aspekto gravas pli ol la simpla esprimo de la tempo. Laŭ la modelo de slavaj lingvoj (kiel la rusa aŭ la pola), oni povas uzi prefiksojn por esprimi la perfektan aspekton:

(4) Li lernis la hispanan. (fino de la lernado – imperfekta aspekto)

(5) Li **ell**ernis la hispanan. (rezulto – perfekta aspekto)

La esprimo de la verba aspekto estas deviga en la rusa en ĉiuj verbaj formoj inkluzive de la infinitivo. Miaj rezultoj montras ke, en esperanto, rusoj uzas prefiksojn por esprimi la perfektan aspekton pli ofte ol du aliaj grupoj (cf. Dankova, 1997 kaj 2009).

Ĝenerale, la prefiksado estas uzata de ĉiuj en movaj verboj: *iri* – *eliri* – *preteriri* – *trairi*. En Esperanto, rusparolantoj uzas prefiksojn en verboj, inkluzive de psikologiaj verboj (kiel *vidi*, *rigardi*, *aŭdi*) kaj kognaj verboj (*scii*, *pensi*, *imagi*), kaj ili faras tion ofte. Por ruslingvanoj la prefiksado aperas ankaŭ en infinitivoj: *havi* (imperfekta aspekto) – *ekhavi* (perfekta aspekto). La prefikso *ek-* estas kutime uzata por marki la komencon de ago: *kanti* – *ekkanti*.

5. Tensoj kaj aktivaj kaj pasivaj participoj

Esperanto havas tri simplajn tensojn: *mi parolas*, *mi parolis*, *mi parolos* kaj formojn kiuj kunmetas la verbon *esti* kun unu el ses participoj. Teorie, oni povas konstrui tiel multajn verbajn formojn. Sed en reala, spontana lingvo, kunmetitaj verbaj formoj estas tre maloftaj. Laŭ miaj rezultoj, en rakontoj, infinitivoj, *-as* kaj *-is* formoj reprezentas inter 87% kaj 95% de ĉiuj verbaj formoj (kunmetitaj verbaj tensoj estis kalkulitaj kiel

unu formo). Italoj uzas kunmetitajn formojn pli ofte ol francoj kaj rusoj kaj nur en situacioj, kie oni devas distingi eventojn laŭ aspektoj. Rakontante en pasinttempo, partoprenantoj de tri grupoj uzas *-as* kaj *-is* formojn ne nur kiel tempajn formojn, sed ankaŭ por esprimi la aspektojn kaj tempajn rilatojn *antaŭe – nun – poste*.

Imagu situacion en pasinttempo: iu volas esti certa, ke alia persono dormas kaj rigardas. La ekzemploj 6, 7, 8 kaj 9 priskribas la situacion: en la momento kiam *li rigardis, ŝi dormas*. La elekto inter kvar eblecoj dependas de la unua lingvo de la parolanto kaj de ĝia maniero esprimi tempajn rilatojn. Mi ripetas, ke mi interesiĝas pri spontana parola Esperanto, ĉar en la skriba lingvo oni havas tempon por pripensi, kiel oni volas esprimi, relegi kaj korekti, tio ne eblas en spontana parolado.

- (6) Li rigardis, ĉu ŝi dormas.
- (7) Li rigardis, ĉu ŝi dormis.
- (8) Li rigardis, ĉu ŝi estis dormanta.
- (9) Li rigardis, ĉu ŝi estas dormanta.

En la ekzemplo 10 prenita el rakonto en estinto, oni rimarkas, ke la evento esprimita per *estis salutinta* okazis antaŭ la evento menciita antaŭe (*la ŝipo forveturis*):

- (10) kaj la ŝipo forveturis kaj ĝi celis francan urbon Dieppe / kaj mi estis tie / mi jam estis salutinta ĉiujn kongresanojn / kaj jes, mi verŝajne opiniis ke kelkaj el ili ankaŭ ŝipos / sed mi ne planis renkonti samideanojn tie.

La kunmetita tenso permesas esprimi tiun-ĉi antaŭecon, ĉar se la rakontanto dirus *mi jam salutis*, oni povus kompreni, ke la salutado okazis post la forveturo de la ŝipo: laŭ tiel nomata *universala ordo* kaj se ne ĉeestas tempaj adverboj indikantaj revenon malantaŭen en la rakonto, ĉiu nova evento menciita okazas post la jam menciitaj. La *universala ordo* permesas konstrui, eĉ sen verba morfologio, tre simplan rakonton, ekzemple en L2 kiam oni estas komencanto. Tiu fenomeno estas observata en ĉiuj lingvoj kaj pro tio ĝi nomiĝas *universala ordo* (Klein 1986).

En la ekzemplo 10, oni ankaŭ rimarkas, ke la verbo *ŝipos* en la estonta tenso ne priskribas eventon, kiu okazos en estonta tempo, sed eventon, kiu okazis post *mi opiniis*, do ie en pasinttempo.

La uzo de kunmetitaj verbaj formoj permesas forigi tempan kaj aspektan ambiguecon; en la ekzemplo 11, kunmetita tenso *estis veninta* indikas revenon malantaŭen kaj havas perfektaspektan valoron:

- (11) kaj la diferenco estis / ke li ankaŭ al Britio estis veninta bicikle.

En la ekzemplo 12, prenita el rakonto en pasinttempo, *gapantaj* havas la valoron de malperfekta aspekto kaj *estis vidintaj*, kiel en la ekzemplo 11, mencias eventon, kiu okazis antaŭ *ni trairis* kaj havas perfektaspektan valoron:

- (12) kaj ni **trairis** la kampon inter **gapantaj** bovinoj kiuj **neniam estis vidintaj** tiun spektaklon

La ekzemplo 13 ilustras aspekton kontraston en pasinttempo: la simpla tenso havas perfektan valoron kaj la kunmetita – imperfektan:

- (13) mi **malfermis** la okulojn / mi **estis veturanta** kiel blindulo

En la ekzemplo 14, kies aŭtoro estas itala esperantoparolanto, la aspekta kontrasto en pasinttempo videblas en participoj. En la momento, kiam la partino-birdo revenis, la kato jam estis forfuĝinta (perfekta aspekto) kaj ankoraŭ estis postsekvata de la hundo (imperfekta aspekto):

- (14) kiam la partino-birdo **revenis** kun la manĝaĵo por siaj birdetoj / la kato estis forfuĝinta postsekvata de la hundo

En la ekzemplo 15, la participo *ekfluganta* havas imperfektan valoron en pasinttempo:

- (15) tie proksime estis kato kiu **vidis sin ekfluganta**

La *Fundamento de Esperanto* ne parolas pri la verba aspekto. Tamen en realeco, la verba aspekto estas esprimata kaj tiel nomataj estinta, estanta kaj estonta tensoj ne estas puraj tensoj.

Pasivaj estontaj participoj (*-ota*) neniam estis uzataj en rakontoj kiujn mi analizis. Aktiva estonta participo (*-onta*) estis uzata nur unufoje en *Historio pri kato: la kato estis preskaŭ atingonta la neston*. Estontaj participoj estas misteraj formoj kaj plej multaj lingvoj simple ne havas ilin. Do estontaj participoj ne havas ekvivalentojn en L1 de partoprenantoj. Zamenhof aldonis estontajn participojn por havi regulecon kaj simetron en verbaj formoj. La lingvoj, kiujn li uzis, ne havas estontajn participojn. Unu el miaj esploroj estis dediĉita al estontaj participoj en Zamenhofa verkaro (Dankova 2015) por ekzameni kiel Zamenhof uzis ilin. En la tuta *Originala verkaro* (1929) aperas nur ses kunmetitaj tensoj kaj kvin el ses enhavas la verbon *esti* kaj pasivan estontantan particon: (*estas*) *ricevota*, (*estas*) *akceptota*, (*estas*) *kronotaj*, (*estas*) *aprobota*, *estis eldonota*, vidu ekzemplon 16:

- (16) [...] Tial mi prenis sur min pretigi tiun ĉi parton, kiu **estis eldonota** poste kune kun la partoj en aliaj kvar lingvoj kaj provizore komencis eliradi per apartaj kajeroj [...] (Zamenhof 1910, Antaŭklarigado al Proverbaro Esperanta, p. 53)

kaj nur unu kunmetitan tenson enhavantan aktivan estontan particon:

- (17) *Ĉiuj ideoj, kiuj estas ludontaj* gravan rolon en la historio de la homaro, havas ĉiam tiun saman sorton [...] (Zamenhof 1900: Esenco kaj Estonteco, p. 276)

Zamenhof konsilis ne tro uzi kunmetitajn tensojn. La maloftaj kazoj estis atestitaj en liaj formalaj tekstoj destinitaj por publikigo. La malofteco de estontaj participoj en kunmetitaj tensoj povus esti klarigita, unue, per la koncepta komplekseco de tiaj formoj kaj per ilia foresto en la lingvoj, kiujn Zamenhof uzis, kaj, due, per la konkurenco kun aliaj, simplaj tensoj.

6. Rakonta organizado kaj tempaj adverboj

La elekto de verbaj formoj ne estas la nura diferenco inter tri lingvaj grupoj. Ankaŭ la uzo de tempaj adverboj malsamas en rakontoj de italoj, francoj kaj rusoj kaj tio veras en Esperanto kaj en L1. Rigardu tion en la ekzemplo de la alveno de la kato al la arbo en *Historio pri kato*. Por priskribi la alvenon de la kato, ili adoptas malsamajn strategiojn. Italoj preferas adverbojn, kiuj lokigas eventojn sur la templinio:

- (18) **en tiu momento** alvenis la kato.

Rusoj preferas adverbojn, kiuj esprimas transirojn de unu evento al alia:

- (19) kaj **tuj** alvenis la kato.
(20) kaj **subite** alvenas la kato.
Francoj troviĝas inter du tendencoj.

Tiuj-ĉi trovoj validas por la rakontoj en Esperanto kaj en gepatraj lingvoj. En la franca, oni ofte rakontas pasintajn eventojn en estanta tenso. Francaj partoprenantoj faras tion ankaŭ en Esperanto. En la franca, se oni rakontas en estinta tempo, oni ofte uzas la estantan tensojn por priskribi la ĉefan momenton en la rakonto. Mi observas la saman strategion en rakonoj de francoj en Esperanto:

- (21) lastesemajne mi promesis al mia partino viziti ŝin ĉar ŝi bezonis helpon en la domo / mi vekigis je la kvina de mateno / mi venis al stacidomo, aĉetis bileton kaj iris al la trajno / kvin minutoj poste, oni **anoncas** ke ne plu **estas** trajnoj por ŝia stacio kaj trajnoj ne **haltas** tie! / mi estis tre malkontenta ...

7. Adjektivoj, sufiksoj kaj intensigiloj

La adjektivoj, kompare al la substantivoj aŭ verboj, ne estas absolute necesaj en la frazo, tamen ili aldonas nuancojn kaj precizecon. “Antaŭ la aĝo de 15 jaroj, rakontoj

povas ne enhavi adjektivojn” (Gayraud 2000). Ĉe plenkreskuloj, la ĉesto de adjektivoj kaj ilia nombro rilatas al la grado de ellaborado de la frazo aŭ rakonto:

(22) Hieraŭ mi vidis filmon.

(23) Hieraŭ mi vidis bonan / interesan / teruran filmon.

Adjektivoj kaj verboj povas esti interŝanĝeblaj en la lingvo, ekzemple oni povas diri: *Mi estas malsata* aŭ *Mi malsatas*. En la rusa oni diras: *я хочу есть* [ja ĥoĉu jest’], tio signifas laŭvorte “mi volas manĝi”, sed eblas ankaŭ diri *я голоден* [ja goloden] laŭvorte “mi malsata”. La unua opcio estas ege pli ofta. Ne temas pri la uzo de la verbo *есть* [jest’] “esti” kiu malaperas en estanta tenso en la rusa, sed pri la uzo de leksikaj verboj anstataŭ adjektivoj: “mi volas manĝi” anstataŭ “mi malsata”.

Intensigiloj povas esti uzataj kun adjektivoj. Ili aldonas nuancon, plifortigas aŭ malfortigas la intensecon de la signifo de adjektivoj: *tute perdita, tre bela, nekredeble talenta, sufiĉe bona*.

Adjektivoj kaj substantivoj povas enhavi sufiksojn, kiuj iomete modifas la signifon, ekzemple: *granda domo, grandega domo, domego, dometo* aŭ *kato, kateto, kataĉo*.

En Esperanto, sufiksoj povas formi novajn vortojn: la sufikso *-et-* formas la adjektivon *eta* kaj la sufikso *-id-* formas la substantivon *ido*. En la frazo *Eta ido iĝis ega*, la radikoj en ĉiuj vortoj estas formitaj de sufiksoj. Uzataj en substantivoj, kelkaj sufiksoj povas anstataŭi adjektivojn: *kajereto, malgranda kajero* aŭ *eta kajero*.

La L1 de la partoprenantoj, la rusa, la itala kaj la franca, ankaŭ havas adjektivajn kaj substantivajn sufiksojn, sed ilia produktiveco malsimilas: en Esperanto, oni povas aldoni *-et-*, *-eg-* aŭ *-aĉ-* al iu ajn substantivo aŭ adjektivo, en la L1 la sufiksado ne funkcias kun la sama reguleco kaj facileco.

La rusa lingvo havas grandan aron da sufiksoj: *собака* [sobaka] “hundo”, *собачка* [sobaĉka] “hundeto”, *собачонка* [sobaĉonka] “kompatinda hundeto” kaj *кот* [kot] “kato”, *котик* [kotik] “kateto”, *котяра* [kotjara] “katego/kataĉo”, *котище* [kotiŝĉe] “katego”. En la rusa lingvo, pluraj sufiksoj povas aldoni gradojn al la sama vorto kaj eblas uzi du sufiksojn en la sama vorto.

La itala havas kelkajn diminutivajn kaj malestimajn sufiksojn por substantivoj, la diminutiva sufikso *-in-* estas la plej ofta, oni povas aldoni ĝin al multaj substantivoj: *tavola* “tablo” – *tavolina* “tableto kaj *uccello* “birdo” – *uccellino* “birdeto” kaj “birdido”. La duobla diminutivo ankaŭ eblas en la itala.

En la franca, la diminutivo estas formata per diversaj sufiksoj, sed tiuj-ĉi sufiksoj ne estas tiel produktivaj kiel en la rusa aŭ en la itala. Aldoni la adjektivon *petit* “malgranda” antaŭ substantivo estas la plej efika kaj la plej ofta maniero esprimi la diminutivon en la franca (Dankova 2018).

Analizante la adjektivojn uzitajn en la korpuso, mi ekzamenas ilian nombron kaj la uzon de intensigiloj. Krome, mi ekzamenas la lokon de adjektivoj – antaŭ aŭ post la substantivo –, ĉar Esperanto permesas ambaŭ poziciojn, kaj la uzon de sufiksoj uzeblaj anstataŭ adjektivoj. Chii-kvadrata testo estis farita por la kvantaj datumoj.

Rezultoj montras (Dankova 2020), ke en Esperanto la informantoj uzas pli da adjektivoj en personaj rakontoj ol en *Historio pri kato*: la personaj rakontoj estas pli longaj ol la rakontoj bazitaj sur la serio de bildoj, sed la longeco ne estas la sola kialo. Italaj kaj francaj informantoj montras similan konduton kaj estas malmultaj diferencoj inter du grupoj. En *Historio pri kato*, rusaj informantoj uzas pli da adjektivoj ol la aliaj du grupoj kune kaj malpli da adjektivoj en personaj rakontoj, sed la diferenco estas malpli granda en personaj rakontoj (vidu la tabelon 1):

Tabelo 1. Adjektivoj en Esperanto (nombroj kaj averaĝoj)

	<i>Historio pri kato</i>	Averaĝo po rakonto	Personaj rakontoj	Averaĝo po rakonto
Itala L1	21	2,6	107	13,4
Franca L1	28	3,5	109	13,6
Rusa L1	58	7,25	86	10,75

La Chii-kvadrata testo estas tre decida: $\chi^2 = 23,484$, grado de libereco = 2, $p = 0,000$
 Nombro de partoprenantoj po grupo: 8

La diverseco de uzataj adjektivoj ankaŭ varias: en *Historio pri kato*, la italaj partoprenantoj uzas 17 malsimilajn adjektivojn, la francaj 15 kaj la rusaj partoprenantoj uzas 35 malsimilajn adjektivojn en la rakontoj. La plej ofte uzataj adjektivoj estas *malgranda*, *bela* kaj *bona*. La ekzemploj 24-26 ilustras uzon de adjektivoj:

- (24) delonge mi ne manĝis bongustajn freŝajn birdetojn
- (25) kiam ĉarma birdo forflugis / unu kato sufiĉe ruza kaj nesingarda alproksimiĝis la arbon
- (26) kaj laŭ rea vojo / mi petveturis / tio ĉiam estas sufiĉe amuza kaj sufiĉe interesa kaj timema afero

Uzataj en substantivoj, diminutivaj, malestimaj kaj aŭgmentativaj sufiksoj povas anstataŭigi adjektivojn. Ne oftas konsideri adjektivojn kaj sufiksojn kune. La rolo de tiuj-ĉi sufiksoj similas al rolo de epitetaj adjektivoj, ekzemple: *malgranda kato* aŭ *kateto* havas la saman signifon kaj la elekto inter du ebloj dependas de la parolanto.

La rusaj informantoj uzas sufiksojn pli ofte ol la italaj kaj la francaj informantoj en *Historio pri kato*: la sufikso uzata de tri grupoj estas la diminutiva sufikso *-et-* (14 okazoj entute), sekvata de la aŭgmentativa sufikso *-eg-* uzita de rusaj kaj italaj informantoj (entute 3 okazoj) kaj la malestima sufikso *-aĉ-* uzita unufoje de rusa informanto.

La rusaj kaj francaj partoprenantoj uzas ankaŭ duoblan diminutivon, ekzemple: *malgranda kateto*, *malgrandaj birdetoj*, *etaj birdetoj*, *malgrandaj infanetoj*.

Rigardante la uzon de diminutivaj, malestimaj kaj aŭgmentativaj sufiksoj en *Historio pri kato* en rusa L1, mi trovis 94 okazojn de tiuj-ĉi sufiksoj kaj 60 adjektivojn

en korpuso de 10 rakontoj – tio signifas, ke la uzo de sufiksoj estas strategio favorata de la rusaj informantoj en la rusa lingvo, strategio kiun ili uzas ankaŭ en Esperanto, ĉar similaj sufiksoj disponeblas en Esperanto.

Por *Historio pri kato*, ĉiu partoprenanto estis invitita rakonti rakonton kvazaŭ li / ŝi parolus al juna infano. Kelkaj partoprenantoj imagis la situacion, ludis la ludon kaj produktis tre kompleksajn kaj ellaboritajn rakontojn kelkfoje eĉ kun teatra intonacio kaj rolludo. Kiel hipotezo, mi konsideras, ke la rusaj informantoj provas rilatigi siajn rakontojn al tradiciaj fabeloj kun ĉiuj stilaj trajtoj, kiujn la rusaj tradiciaj fabeloj trudas kiel literatura ĝenro kaj ĉar Esperanto proponas similajn esprimilojn. Certe, tradiciaj fabeloj ekzistas ankaŭ en la itala kaj en la franca, sed ilia influo ŝajnas ne funkcii same, kiel en la kazo de rusaj partoprenantoj kaj, kiel mi jam menciis, temas nur pri klariga hipotezo.

8. Intensigiloj

Intensigiloj, kiuj aldonas nuancon, plifortigas aŭ malfortigas la intenson de la signifo de adjektivoj, estas uzataj en *Historio pri kato* kaj en personaj rakontoj en Esperanto, sed ili estas pli ofte uzataj en personaj rakontoj (vidu la tabelon 2). La italaj informantoj uzas 15 malsamajn intensigilojn, la francaj informantoj uzas 14 malsamajn intensigilojn, kaj la rusaj informantoj uzas 12 malsamajn intensigilojn entute. Inter la plej ofte uzataj estas *tre* (kun la varianto *tre-tre*) kun 26 okazoj entute kaj *sufiĉe* (14 okazoj entute) por ĉiuj grupoj de informantoj, kaj *tute* por la italaj kaj la francaj informantoj kun entute 9 okazoj:

- (27) mi estis **tiel** laca / **absolute** morte laca
- (28) kaj ĉio ŝajnis al mi **tute** klara
- (29) ĝi estis **preskaŭ** plata
- (30) kaj estis **tre** amuza / **tre** interesa ankaŭ
- (31) do tio estis **iomete** ambigua afero
- (32) tio ĉiam estas **sufiĉe** amuza kaj **sufiĉe** interesa
- (33) li estas **iom tro** forta por mi
- (34) la hundo vidas **tiom** kruelan konduton de la kato

Tabelo 2. Intensigiloj en Esperanto (nombroj kaj averaĝoj)

	<i>Historio pri kato</i>	Averaĝo po rakonto	Personaj rakontoj	Averaĝo po rakonto
Itala L1	1	0,13	28	3,5
Franca L1	4	0,5	31	3,9
Rusa L1	12	1,5	24	3

La Chii-kvadrata testo estas tre decida: $\chi^2 = 11,351$, grado de libereco = 2, $p = 0,01$
 Nombro de partoprenantoj po grupo: 8

La uzo de intensigiloj de la rusaj partoprenantoj diferencas de la aliaj du grupoj: la rusoj uzas intensigilojn pli regule en ambaŭ specoj de rakontoj. La francaj kaj la italaj parolantoj uzas ilin plejparte en personaj rakontoj. Kompare al *Historio pri kato*, en personaj rakontoj ne estas signifaj diferencoj inter tri grupoj rilate al la uzo de intensigiloj.

9. Konkludo

Kompare al aliaj lingvoj, Esperanto ne havas teritoriojn aŭ stabilajn lingvajn komunumojn. Esperanto permesas al siaj parolantoj sekvi la «logikon» de la gepatra lingvo (L1) kaj ofertas tre diversajn esprimilojn. Tiel Esperanto ebligas reprodukti strategiojn uzatajn en aliaj lingvoj. La normoj de la uzo de Esperanto estas pli flekseblaj ol en aliaj lingvoj.

La gepatra lingvo (L1) kaj ĝia maniero agordi la haveblajn esprimilojn influas la elekton de esprimiloj en Esperanto. La rezultoj montras, ke la partoprenantoj, kies la L1 estas respektive la franca, la itala aŭ la rusa, fokusiĝas sur malsamaj strategioj en rakontoj. La plej frapaj diferencoj implikas, interalie, riĉecon de la verba morfologio, provojn esprimi la verban aspekton (ne nur pere de kunmetitaj tensoj, sed ankaŭ pere de verbaj prefiksoj laŭ la modelo de slavaj lingvoj), adverbojn, adjektivojn kaj intensigilojn kaj iliajn nombrojn en la rakontoj. En Esperanto, la influo de la L1 videblas ankaŭ, dank'al zorgemaj analizoj, en la ĝenerala organizado de rakontoj kaj en la retoriko specifa al la L1.

Diversaj lingvouzoj renkontiĝas dum la komunikado kaj Esperanto-parolantoj spertas tion pli aŭ malpli konscie kaj akceptas tion. La diverseco de uzoj de Esperanto kaj la toleremo de Esperanto-parolantoj por la diverseco de uzoj karakterizas modernan Esperanton. La diversecon de uzoj akompanas la alĝustigo de Esperanto-parolantoj rilate al sia propra esprimmaniero kaj kompreno de aliaj.

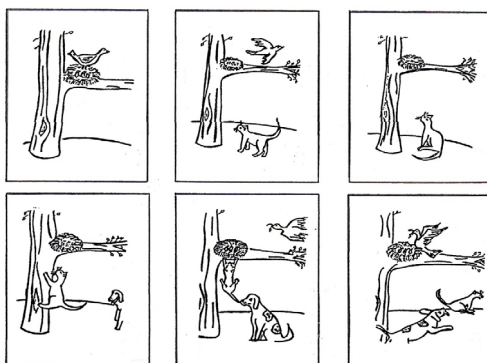
Bibliografio

- Dankova, Natalia 2020: Adjectives in Spoken Esperanto. En: *Language, Individual & Society* 2020/14: 9–16. <https://www.scientific-publications.net/en/article/1002115/>
- 2018: Adjectifs dans des textes narratifs en français québécois et en français de France, 'Adjektivoj en rakontaj tekstoj en la franca de Kebekio kaj en la franca de Francio'. Paper presented at *Les français d'ici Conference*, Concordia University, Montreal. 23–25 May 2018.
- 2017: Storytelling in French from France and French from Quebec. En: *Corela* 2017/15/2. <https://journals.openedition.org/corela/5051>
- 2015: Future participles in Esperanto. En: *Esperantologio – Esperanto Studies* 2015(7): 61–72. <http://www.cb.uu.se/esperanto/ees7.pdf>

- 2009: Temporality in Spoken Esperanto. En: *Esperantologio/Esperanto Studies* 2009(4): 46–60. <http://www.cb.uu.se/esperanto/ees4.pdf>
- 1997: Transfert. Marquage temporo-aspectuel et adverbes de temps ‘Temp-aspekta markado kaj tempaj adverboj’. En: Diaz L. & Perez C. (red.): *Views on the Acquisition and Use of a Second Language*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra. 171–176.
- Gayraud, Frédérique 2000: Développement de la différenciation oral/écrit vu à travers le lexique ‘Evoluo de parola/skriba diferencigo vidata en la leksiko’. PhD Thesis, Lyon: Université Lumière Lyon 2. <http://theses.univ-lyon2.fr/documents/getpart.php?id=lyon2.2000.fgayraud&part=22287>
- Gass, Susan M. & Selinker, Larry 1992: *Language Transfer in Language Learning*. Amsterdam: Benjamins.
- Hickmann, Maya 1982: The Development of Narrative Skills: Pragmatic and Metapragmatic Aspects of Discourse Cohesion. PhD Thesis, Chicago: University of Chicago.
- Klein, Wolfgang 1986: *Second Language Acquisition*. Cambridge: CUP.
- Levelt Willem J. M. 1989: *Speaking. From Intention to Articulation*. London: MIT Press.
- Odlin, Terence 1989: *Language Transfer*. Cambridge: CUP.
- Slobin, Dan Isaac 1991: Learning to think for speaking. Native language, cognition and rhetorical style. En: *Pragmatics* 1991/1/1: 7–26.
- 1996: Two ways to travel: Verbs of motion in English and Spanish. En: Shibatani M. & Thompson S.A. (red.): *Grammatical Constructions: Their Form and Meaning*. Oxford: Clarendon Press. 195–219.
- 2003: Language and thought online: Cognitive consequences of linguistic relativity. En: Gentner D & Goldin-Meadow S (red.): *Language in mind: Advances in the Study of Language and Thought*. Cambridge: MIT Press. 157–192.
- Zamenhof, Ludoviko Lazaro 1929: *Originala verkaro: Antaŭparoloj – Gazetartikoloj – Traktaĵoj – Paroladoj – Leteroj – Poemoj*. Kolektitaj kaj ordigitaj de D-ro Joh. Dietterle. Leipzig: Ferdinand Hirt & Sohn. Reproduced in 1983 by Osaka: Oriental-Libro.

Appendico *Cat Story (Historio pri kato)*

Hickmann, Maya 1982: The Development of Narrative Skills: Pragmatic and Metapragmatic Aspects of Discourse Cohesion. PhD Thesis, University of Chicago.

Fervojaj paspagoj, fervojaj pordegoj, fervojaj mastoj aŭ fervojaj baroj? Komparo de la lingva bildo de fervoja terminologio en la pola, angla, nederlanda kaj Esperanto

Abstract. *Railway turnpikes, railway gates, railway spars or railway barriers? Comparison of the linguistic worldview of railway terminology in Polish, English, Dutch and Esperanto*
Although England is considered the home of railways, it is not entirely the case that English railway terminology is copied into all the languages of the world, i.e. where the trains have arrived. Almost every European country contributed to the development of railways, because rolling stock was produced not only in England, which is also reflected in the language, as the use of crushed stone for back filling the tracks was invented by Poles, steering carriages were developed in German-speaking countries, and motor railcars or popular railbuses today come from Hungary. Although comparative studies of railway terminology in different languages are rarely of interest to linguists, this topic is worth exploring, the more so as discovering the mechanisms shaping the linguistic worldview of railway lexis in individual languages is generally of great cognitive value also for linguistics.

Resumo. Kvankam Anglujo estas konsiderata la hejmo de la fervojo, tute ne temas pri tio, ke la angla fervoja terminaro estas kopiita en ĉiujn lingvojn de la mondo, kien alvenis la trajnoj. Preskaŭ ĉiu eŭropa lando kontribuis al la disvolviĝo de fervojoj, ĉar la materialo rulanta estis produktata ne nur en Anglujo, kio ankaŭ speguliĝas en la lingvo, ĉar la uzo de disrompita ŝtono por plenigi la trakojn estis inventita de poloj, stirantaj vagonoj disvolviĝis en germanlingvaj landoj, kaj motorvagonoj aŭ popularaj relobusoj hodiaŭ venas el Hungario. Kvankam komparaj studoj pri fervojaj terminaroj en diversaj lingvoj malofte interesas lingvistojn, ĉi tiu temo valoras esploron, des pli ke malkovri la mekanismojn formantajn la lingvan bildon de fervoja leksiko en diversaj lingvoj ĝenerale havas grandan kognan valoron ankaŭ por la lingvistiko.

0. Enkonduko

Multaj landoj de la mondo estis atingitaj, estas aŭ estos en la estonteco per fervojo. Kvankam trajnoj sendube estas angla inventaĵo, en multaj lokoj tra la mondo ili estas modifitaj por adapti ilin al klimataj kondiĉoj, por pliigi la nombron da varoj, kiujn ili portas, aŭ por adapti ilin al la bezonoj de vasta nombro da pasaĝeroj uzantaj fervojajn servojn en multaj urboj tra la mondo. Pro la fakto, ke preskaŭ ĉiuj landoj, kie veturas trajnoj, modifas sian rulvaron kaj infrastrukturon por konformi al ĝiaj bezonoj, en multaj landoj de la mondo oni povas renkonti tute malsamajn rulvarajn unuojn. La

diverseco de la rulvaro ankaŭ speguliĝas en la lingvo, kaj tio signifas, ke ekzemple en teknikaj fervojaj tradukoj oni povas renkonti problemojn rilate al la manko de ekzisto de donita speco de vagono en alia lando, kio signifas, ke la tradukisto devas redoni la enhavon de sia traduko en priskriba maniero, aŭ ĉirkaŭrigardi en la specoj de vagonoj de difinita lando por elekti tiun kun proksimuma funkcio. Ekzemplo de tio povas esti la koncepto de pola karboplatforma vagono, kiu ne ekzistas en aliaj lingvoj, kaj kiam oni tradukas ĝin en la anglan, oni devas uzi sufiĉe longan priskriban esprimon *‘mixed flat and open high-sided wagon’*, laŭvorte: miksita plata kaj malferma altflanka vagono.

Oni povas renkonti similajn problemojn en tradukado de lokaj specoj de rulvaro kaj fervoja infrastrukturo, kiel la usona *double stack container train* – duoble stakigebla aŭ dunivela kontenertrajno aŭ la pola invento SUW 2000 uzata por aŭtomate ŝanĝi la traklarĝon por rearanĝi la vagonojn de la larĝa trako al normala kaj inverse, kiu ankaŭ estas konata en la angla kulturo kiel SUW 2000, sed postulas sufiĉe ampleksan priskribon en la angla. Indas rigardi la lingvan bildon de fervoja terminologio en la pola, angla, nederlanda kaj Esperanto por kapti kaj kompari la diversajn lingvajn procezojn formantajn fervojan terminaron en ĉi tiuj lingvoj. Esperanto estas lingvo artefarite konstruita de Ludoviko Zamenhof en la deknaŭa jarcento, kiu pruntas fervojan terminologion de multaj lingvoj, kio faras la komparon de sia bildigo kun aliaj lingvoj des pli bunta kaj indas detalan lingvan analizon. La fervoja terminologio ekzameniĝos laŭ la jena ordo: lokomotivoj, pasaĝeraj kaj ŝarĝaj vagonoj, teknikaj veturiloj kaj fervoja infrastrukturo.

1. Kelkaj ĝeneralaj rimarkoj pri fervoja terminaro kaj ĝia lingva bildo en eŭropaj lingvoj kaj Esperanto

La fervojo estas eŭropa invento, kiu ne nur kontribuis al la transporta revolucio, sed ankaŭ markis diversajn lingvojn kaj kulturojn en la mondo. Ĉar la disvolviĝo de fervoja transporto en Eŭropo koincidis kun la kreskanta populareco de Esperanto fine de la 19a jarcento, ne mirigas, ke multaj el la tiamaj fervojistoj aliĝis al la Esperanto-movado, kaj Esperanto ankaŭ fariĝis maniero por esprimi sciencajn kaj fakajn pensojn pri fervoja teknologio. Baldaŭ aperis Esperanto-klubo, kiuj kunvenigis kaj laboristojn kaj entuziasmulojn de fervoja transporto, kaj ili komencis eldoni diversajn publikaĵojn kaj periodaĵojn pri fervojoj. Ĉi tiujn tradiciojn kultivas esperantaj fervojistoj ĝis hodiaŭ, kiuj formas organizojn kiel la *Internacia Fervojista Esperanta Federacio* (IFEF). Ili respondecas pri fakaj kunvenoj kaj redaktas fervojajn revuojn en Esperanto, kiel ekzemple *Itala Fervojisto* aŭ *Hungara Fervojista Mondo*. Tiaj kunvenoj kaj agadoj estas bonegaj ŝancoj por diskuti pri la formo de fervoja terminologio en difinita tempo kaj por antaŭenigi ĝin en institucioj profesie rilataj al la fervojo. Dank’ al ĉi tiuj agadoj, en multaj Esperantaj vortaroj estas enmetitaj fakaj fervojaj terminoj, kiuj ne

ĉiam estis popularaj, eble pro la supoze tro malproksima distanco de fervojaj aferoj en la vivo de ordinara homo, des pli ke nur malmultaj kutime interesiĝas pri fervojoj. Ĉi tiu studo klare montras, ke la apartaj fervojaj terminoj en Esperanto estas pruntitaj de diversaj lingvoj, kio igas ilian lingvan bildon des pli interesa, ĉar oni ĉerpas el la spertoj kaj kulturoj de diversaj eŭropaj nacioj (Kozicki 2018). Oni povas vidi ĉi tie ne nur diversajn lingvajn kalkeojn, sed ankaŭ provojn por transplanti metaforigitajn konceptojn de diversaj eŭropaj lingvoj al Esperanto. La sekvo de tio estas diversaj lingvaj bildoj por unuopaj konceptoj, kio meritas taŭgan lingvan analizon ne nur ene de Esperanto mem, sed ankaŭ komparante la ekzistantajn fervojajn terminojn kun la profesiaj terminaroj troveblaj en eŭropaj lingvoj, ĉar la komparo de la fervoja leksiko bedaŭrinde estas la tute neglektita kaj vere tro malmulte esplorita temo ne nur en la kampo de pola, sed ankaŭ eŭropa lingvoscienco.

En la studo la terminoj estas ĉerpitaj el la pola *Leksykon Terminów Kolejowych* [Leksikono de Fervojoj Terminoj] kaj la *Mały Słownik Żargonu Kolejowego* [Malgranda Vortaro de la Fervoja Ĵargono], se temas pri la pola fervoja sociolekto, la nederlanda *Spoorweg-woordenboek Nederlands-Engels* [Nederlanda-Angla Fervoja Vortaro] kaj la reta eldono de *Railway Lexicon* prilaborita ĉe la Universitato de Birmingham. Se temas pri la esperantaj fervojaj fakvortoj, estis uzita la *Plena Ilustrita Vortaro de Esperanto 2020* kaj kelkaj polaj-esperantaj kaj anglaj-esperantaj retaj vortaroj kiel *Glosbe*. La aŭtoro uzis ankaŭ la retajn eldonojn de la *Itala Fervojisto* kaj *Hungara Fervojista Mondo* kaj elektitajn materialojn trovitajn sur la retpaĝo de IFEF kiel referencojn.

2. La koncepto de lokomotivo en Esperanto kaj en la elektitaj eŭropaj lingvoj

La vorto „lokomotivo” estas internaciismo, kiu devenas de la latina, kaj ĝi aperas en diversaj variantoj en eŭropaj lingvoj (same kiel laŭplanaj surbaze de la latinida leksiko). En la pola ĝi estas *lokomotywa*, dum en la angla ĝi aperas kiel *locomotive* (aŭ mallonge *loco*). Ĝi similas en la nederlanda *locomotief*, kie ankaŭ eblas mallongigi la vorton al *loc*. Estas la termino *lokomotivo* en Esperanto, sed ĝi ne plu povas esti mallongigita al *loko*, ĉar la signifo de la vorto ŝanĝiĝas. La lokomotivo povas esti karbobrula, t.e. vapora, dizela, elektra aŭ dizel-elektra. En ĉiu lingvo, ni nomas ilin *lokomotywa parowa*, *steam locomotive*, *stoomlocomotief* kaj *vaporlokomotivo*, kaj ili estas lingvaj kalkeoj. La esprimoj *diesel locomotive*, *dieselloc* kaj *dizela lokomotivo* aperas kun la adjektivo dizela, do lokomotivo kun Diesela motoro, t.e. de la nomo de ĝia inventinto. En la pola oni uzas la terminon *lokomotywa spalinowa*, laŭvorte: haladza lokomotivo. La lokomotivo ankaŭ povas esti universala, ŝarĝa aŭ pasaĝera. Se temas pri universala lokomotivo, adaptita al pasaĝera same kiel vartrafiko, en la angla kaj la nederlanda ekzistas terminoj kun relative simila signifo, t.e. *mixed traffic*

locomotive kaj *locomotief* (*bedoeld*) *voor gemengd verkeer*, dum en Esperanto oni uzas la esprimon *universala* aŭ *mikstrafika lokomotivo* kaj en la pola *lokomotywa uniwersalna* (universala lokomotivo). Se temas pri frajta lokomotivo, oni havas la esprimon *lokomotywa towarowa* en la pola, *freight locomotive* en la angla, *goederentrein locomotief* (por trakti vartrajnojn) en la nederlanda, kaj *vartrajna lokomotivo* en Esperanto, aŭ eĉ la angladevena neologismo *frajta lokomotivo*. Pri la koncepto de pasaĝera lokomotivo, en la pola ĝi estas *lokomotywa pasażerska*, la angla esprimas ĝin kiel *express train locomotive*, la nederlanda per *sneltreinlocomotief*, kaj Esperanton kiel *pasaĝera lokomotivo*.

La lokomotivo povas tiri vagonojn aŭ malfiksi, kio ankaŭ esprimiĝas alimaniere en la analizitaj lingvoj ĉi tie. Trajnoj tiritaj per lokomotivoj estas nomataj *składy ciągnięte przez lokomotywę* en la pola, *loco hauled trains* en la angla, kaj en la nederlanda ili estas nomataj per la sama leksika strukturo – t.e. *getrokken treinen*. Oni nomas la malpeze veturantan lokomotivon pole *lokomotywa jadąca luzem* aŭ simple *luzak* (el la pola fervoja sociolekto), *light engine* aŭ *locomotive running loose* la angla, *losse* aŭ *losrijdende locomotief* (malplena) en la nederlanda aŭ *malplene veturanta lokomotivo* en Esperanto. En iuj stacioj, la lokomotivo devas ŝanĝi sian antaŭon aŭ direkton, kio igas ĝin fari rondiron ĉirkaŭ la vagonoj, aŭ ordinarlingve „ĉirkaŭflugas” la trajnon. La specifa „ĉirkaŭflugado” de la trajno estas esprimita en la pola kiel „*oblatywanie składu*” (ofte uzata en fervojistaj konversacioj), en la angla kiel *running around the train*, kaj en la nederlanda kiel *materieel omloop* (kurado ĉirkaŭ la trajnaro), dum Esperanto havas la esprimon *kurado ĉirkaŭ la trajno* aŭ "*ĉirkaŭflugado*" *de la trajno*. Multaj kapstacidomoj en la mondo estas ekipitaj per tiel angle nomata *headshunt*, t.e. mallonga sekcio de trako permesanta al la lokomotivo malligi sin de la trajno kaj eliri el la stacio sur paralela trako. Ĉar hodiaŭ ne ekzistas aktivaj kapstacidomoj en Pollando, la esprimo estas malfacile tradukebla en la polan, kvankam ĝi povas esti derivita de la usona termino *escape track* – evakuovojo, aŭ eble fuĝovojo.

En la ĉi tie analizitaj lingvoj, la koncepto de lokomotivo puŝanta vartrajnon ankaŭ povas esti interesa. La poloj esprimas tiun terminon kiel *lokomotywa pchająca* aŭ *popych*, la angloj nomas ĝin *pushing engine*, aŭ pli simple *pusher*, dum la nederlandanoj uzas la esprimon *opdruk loc*, t.e. de la verbo *opdrukken* (puŝi, premi), t.e. lokomotiva puŝado aŭ kvazaŭ farante premon sur la trajno, kiun ĝi puŝas, aŭ frazoj *rijden met opdruk* (veturi kun premo). En Esperanto oni uzas la esprimon *puŝilo* (laŭvorte io, kio puŝas) aŭ *puŝanta lokomotivo*.

3. Pasaĝeraj kaj ŝarĝvagonoj. La komparo de terminoj en Esperanto kaj la analizitaj lingvoj

Koncerne fervojajn vagonojn, ili estas ĉefe uzataj por transporto de homoj aŭ varoj. Dum en la pola, angla, nederlanda aŭ Esperanto ni uzas la vortojn *wagon*,

car/wagon, wagen/wagon aŭ *vagono* por priskribi ambaŭ specojn de vagonoj, en la nederlanda ekzistas apartaj vortoj uzataj por difini la koncernaj vagonoj. La nederlandanoj uzas la vorton *rijtuig* por pasaĝera vagono, kvankam la vorto *wagen* ankaŭ estas uzata en kolokacioj, ekz. *slaaprijtuig* aŭ *slaapwagen* (litvagono) aŭ *bagagerijtuig* aŭ *bagagewagen* (bagaĝvagono), sed la vorto *rijtuig* principe ankaŭ povas esti uzata ankaŭ identigi ŝarĝvagonon (*goederen rijtuig*). Iuj vagonoj povas esti kombinitaj kaj havas sian propran veturadon, kio profesie nomiĝas elektra (aŭ dizela) multobla unuo (EMU). En la pola lingvo oni uzas la terminon *elektryczny zespół trakcyjny (EZT)*, laŭvorte: elektra trakcia komponaĵo, la angla lingvo uzas la esprimon *electric multiple unit (EMU)*, do plurunua tirada unuo, dum la nederlanda uzas la esprimon *elektrisch treinstel met x bakken* (elektra komponaĵo [konsistanta el] x unuoj). La koncepto de elektra trakcia unuo estas esprimita en Esperanto kiel *elektra multobla unuo*.

La maniero por esprimi la koncepton de rapidtrajno en la ĉi tie analizitaj lingvoj ankaŭ povas esti interesa. En la pola estas mallongigo KDP – *kolej dużych prędkości* (rapidega fervojo) kaj en la angla – HST (*high speed train*), laŭvorte: rapidega trajno. La nederlandanoj uzas la saman mallongigon kiel la angla (HST), sed ĉi-kaze la pligrandigo de ĉi tiu mallongigo estas nur unu vorto, t.e. *hogesnelheidstrein* (grandrapida trajno). La esperanta lingvo uzas la esprimon *grandrapida* aŭ *rapidega trajno*, do rapidtrajno aŭ tre rapida trajno. Rapidaj trajnoj kutime havas la t.n. kliniĝantan korpon. Pole ĝi nomiĝas *pociąg z wychylnym nadwoziem*. En la angla, kliniĝanta trajno nomiĝas *tilting train*, do de la verbo *to tilt* – elkliniĝi. En la nederlanda, ekzistas la koncepto de *kantelbaktrein*, kiu estas laŭvorte kombinita trajno, kies partoj (*bakken*) kliniĝas flanken, do de la verbo *kantelen* – turniĝi al la flanko (*kant*). En Esperanto oni uzas la esprimon „kliniĝanta trajno”. En la kazo de trajnodifekto, pasaĝeroj povas esti transportataj per alternativa busservo. En la pola la termino sonas *zastępcza komunikacja autobusowa*, la angloj nomas ĝin *rail replacement bus service* aŭ simple *bustitution* (de *bus substitution*), t.e. la servo anstataŭigi la trajnon per buso, la nederlandanoj uzas la esprimon *de inzet van bussen*, do la uzon de la buso anstataŭ la trajno, t.e. de la verbo *inzetten* – uzi. Esperanto uzas la terminon *fervoja anstataŭa busservo*.

Se temas pri ŝarĝvagonoj, ĉiuj lingvoj nomas ilin iomete malsame, kio ankaŭ meritas lingvan analizon. Dum ekzistas multaj specoj de ŝarĝvagonoj, ni limigos nin al la bazaj ĉi tie. Preskaŭ la plej ofta frajta vagono en la mondo estas karbovagono, kiu povas transporti ne nur karbon, sed ankaŭ agregaĵon, lignon kaj eĉ rubmetalon. En la pola ĝi estas nomata *węglarka* (karbujo) kaj en la angla la termino *open wagon* aŭ *open truck* estas uzata. En la nederlanda oni uzas la esprimon *open goederenrijtuig* kaj en Esperanto – *karbowagono* aŭ eĉ *duonvagono*, t.e. sentegmenta vagono. Krom malfermitaj vagonoj, ekzistas kovritaj vagonoj por transporto de varoj sentemaj al vetercirkonstancoj. La poloj uzas la esprimon *wagon kryty* (kovrita vagono), la angloj – *covered goods wagon*, la nederlandanoj uzas *bedekt* aŭ *gedekt goederenwagen*, kaj

Esperanto-parolantoj – *kovrita varvagono*. En ĉiuj menciitaj kazoj ĉi tie, la koncepto de kovrita vagono esprimiĝas per similaj vortfaradaj rimedoj.

Sur la fervojoj ankaŭ specialaj konstruaj karbovagonoj estas uzataj, ekzemple por transporti disrompitan ŝtonon, koakson aŭ kalkŝtonon, kio ankaŭ speguliĝas en lingvoj. Temas ĉefe pri mem-malŝarĝaj vagonoj, kiujn oni nomas *wagony samowyladowcze* en la pola, *self-discharging cars* en la angla, *zelflossers* en la nederlanda kaj *ŝutvagonoj* en Esperanto. Ekzistas diversaj specoj de mem-malŝarĝaj vagonoj, kiuj kutimas malŝarĝi disrompitan ŝtonon rekte sur la trakojn, t.e. ŝutvagonoj. En la pola, la koncepto de ŝutvagono estas esprimita kiel *szutrówka*, kaj tio devenas de la germana esprimo *Schotterwagen*. En la angla, la koncepto de ŝutvagono estas tradukita kiel *ballast hopper* (t.e. ujo por transporto de balasto), en la nederlanda kiel la tielnomita *onderlosser* (t.e. vagono, kiu malŝarĝas disrompitan ŝtonon rekte sub la reloj, kvazaŭ sub ĝi), kaj en Esperanto kiel *balastvagono* (vagono por transporti disrompitan ŝtonon). Kvankam la koncepto de karboplatforma vagono estas tipe pola kaj malfacilas traduki ĝin en alian lingvon, aliaj landoj uzas similajn vagonojn, la t.n. gondoloj (ĉefe en Usono). La nederlanda lingvo ankaŭ uzas la esprimon *gondelwagon* aŭ ĝian priskriban ekvivalentan *open wagen met lage zijwanden* – t.e. malferman konstruĉaron kun malaltaj flankoj.

Interesa lingve estas la strukturo mem de la „lokomotivo kun la stoko de ŝarĝvagonoj”, kiu esprimiĝas diversmaniere en la ĉi tie analizitaj lingvoj. En la pola ĝi estas *lokomotywa ze składem wagonów* (lokomotivo kun la stoko de vagonoj) dum en la angla ĝi estas *loco with a rake of freight wagons*, kie la vorto *rake* devas esti komprenata kiel aro aŭ komponaĵo. Nederlande oni uzas la konstruon *een loc met een stel goederenwagens*, kie la vorto *stel* devas esti komprenata simile, kaj en Esperanto la esprimoj estas *lokomotivo kun la stoko de varvagonoj*, kiu similas al la angla kaj la nederlanda.

4. Teknikaj veturiloj kaj diversaj problemoj

Se temas pri teknikaj veturiloj, specialaj trajnoj estas uzataj sur la fervojoj, ekz. por inspektado kaj prizorgado de fervojaj trakoj, t.e. diversaj specoj de troleoj, enpremitoj, ŝtonaj skrapiloj, trakaj mueliloj, ĉenlineaj riparveturiloj aŭ iaj troleoj aŭ aliaj mezurveturiloj. Ĝenerale, en la lingvoj studitaj ĉi tie, estas signifa diferenco inter drezino kiel inspekta veturilo kaj mana troleo, escepte de la pola, kie la koncepto de drezino kovras ambaŭ specojn de ĉi tiuj veturiloj. Tia estas la diferenco inter la angla koncepto pri prizorgada veturilo kiel *maintenance vehicle* kaj *draisine*, kiu signifas manan troleon. La samo validas pri la nederlanda esprimo *inspectie voertuig* kaj *lorrie* kaj pri la esperanta termino *prizorgada veturilo* kaj *drezino*.

La frapmaŝino estas la veturilo uzata por ebenigi la kurson kaj surfacon de la fervoja trako por pliigi ĝian forton. En la pola ĝi nomiĝas *podbijarka*, laŭvorte: frapilo. En la

angla, ekzistas pluraj terminoj, kiuj difinas ĉi tiun veturilon, kiel ekzemple *tamping machine* aŭ *ballast tamper*, t.e. de la verbo *to tamp* – frapi. La nederlandanoj uzas la vorton *stampmachine* (de la verbo *stampen* – bati, disbati), aŭ pli ĝenerale kiel *spooronderhoudmachine*, t.e. maŝino por prizorgi fervojajn trakojn. Esperanto-parolantoj uzas la esprimon *frapmaŝino*.

La grua skrapilo estas desegnita por profili la gruzajn amasojn dum la metado de la traka surfaco. En la pola oni uzas la esprimon *zgarniarka tuczniak*, kio laŭvorte signifas balasto-amasilo. Ĝia angla ekvivalento estas *ballast cleaner*, kiu tradukiĝas kiel balasta purigilo. En la nederlanda, oni uzas la esprimon *kettinghor*, kiu laŭvorte signifas maŝinon kun specifa ĉeno (*ketting*), kiu devas esti muntita sub la ŝpaloj por uzi ĝin por forigi poluitajn rubojn, en kies loko la maŝino verŝas kaj poste profilas novan balaston. En Esperanto oni uzas la esprimon *balastpurigilo*, tio estas aparato por purigi gruzon.

Koncerne la trakŝlifilon, ĝi servas por forigi aŭ redukti la deformadon de la fervoja trako, kiu estas la rezulto de frotado, kiu ankaŭ rezultigas korodon de la reloj. En la pola oni uzas la terminon *szlifierka torowa*, laŭvorte: traka ŝlifilo. En la angla, oni profesie uzas la terminon *rail grinder*, t.e. trakmuelilo, kaj en la nederlanda funkcias la termino *slijptrein*, ankaŭ konata en Pollando kiel Speno-traĵno, kaj en Esperanto – *trakmuelilo*, laŭvorte fervoja muelilo, t.e. esprimo konstruita sub la influo de la angla vorto *grinder*. Por la prizorgado kaj daŭraj riparoj de la kontakta lineo servas la tiel nomataj ĉenlineaj prizorgadaj trajnoj, nomataj *pociągi sieciowe* en la pola, laŭvorte retaj trajnoj, *catenary maintenance vehicles* en la angla, *bovenleiding onderhoudingsvoertuigen* en la nederlanda, kaj ĉenlineaj prizorgadaj veturiloj en Esperanto. La supraj terminoj estas konstruitaj laŭ simila principo.

5. Fervoja infrastrukturo. Analizo kaj komparo de terminoj kaj ilia lingva bildo

La trajno moviĝas laŭ fervoja trako, konsistanta el du reloj metitaj sur ŝpaloj, kiuj kuŝas sur la traka lito kovrita per disrompita ŝtono. La koncepto de fervoja trako estas esprimita en la pola kiel *tor kolejowy*, en la angla kiel *track*, en la nederlanda kiel *spoor* kaj en Esperanto kiel *fervoja trako*. Kurioze, la anglaj kaj nederlandaj terminoj por la fervoja trako havas ĝermanan originon, kaj la signifo de ambaŭ vortoj originale rilatas al la ideo de la spuroj, kiujn ĉasita besto lasas malantaŭ si. Rekte sub la reloj, kiuj en la studataj lingvoj nomiĝas *szyny*, *rails*, *spoorstaven* (laŭvorte: feraj stangoj) kaj *reloj*, respektive, kuŝas reltraboj faritaj de betono aŭ ligno, nomataj en la pola kiel *podkłady szynowe*, tio estas relaj ŝpaloj, en la angla kiel *railway sleepers* (laŭvorte: fervojaj dormiloj), en la nederlanda *dwarsslippers*, kaj en Esperanto – ŝpaloj. La fakto, ke la angloj uzas la esprimon *sleepers* (dormiloj), ŝuldiĝas al la fakto, ke du lignaj tabuloj kutimis subteni ion pli pezan kaj tiusence oni iam nomis du pezajn relojn. Kurioze, en

Usono ekzistas termino *railway ties*, la tiel nomataj fervojaj reltraboj, kiuj konektas la du ŝtalajn fervojajn relojn, el kiuj estas farita la trako. La nederlanda ekvivalento de la fervoja ŝpalo, t.e. *dwarssligger*, estis derivita de la esprimo *dwar liggende balk onder de spoorrails*, t.e. trabo (*balk*) kuŝanta sub la reloj (*onder de spoorrails*) perpendikulara (*dwar*s) al ili. Unu el la esperantaj ekvivalentoj de fervoja reltrabo – *ŝpalo* – devenas de la rusa lingvo kaj signifas lignan fervojan reltrabon. Indas aldoni, ke en la pola lingvo oni uzas la esprimon „*chodzić po szpalach*”, t.e. *marŝi sur la ŝpaloj*, do marŝi sur la reloj, kutime sen permeso, kiu tradukiĝas en la nederlandan kiel *spoorlopen* (laŭvorte: kuri sur la reloj), kaj en la anglan kiel *walking on the railway tracks* (marŝi sur fervojaj trakoj). Fervojaj trakoj povas esti aŭ kunigitaj konvencie per rigliloj kaj fervojlaviloj aŭ velditaj kune. Interesa laŭ lingvo estas la angla vorto *fishplate*, kiu signifas relsplinton. La lingva bildo de ĉi tiu termino klarigeblas per la fakto, ke la iom mallarĝa kaj plata formo de la fervoja ŝpalo memorigas la anglojn pri la formo de fiŝo. En la nederlanda, relsplinto nomiĝas *lasplaat*, tiel nomata veldoplato, kiu tenas la relojn kune.

Por ke la fervojaj trakoj forkuru laŭ diversaj direktoj, oni bezonas relforkojn, kiuj nomiĝas *rozjazdy* en la pola, *points* aŭ *switches* en la angla, *spoorwissels* en la nederlanda, kaj *relforkoj* aŭ *transigiloj* en Esperanto. La relforkoj povas esti kontrolataj per elektromotoro aŭ tradicie per la tiel nomataj signalaj dratoj, nomataj *przewody sygnałowe* en la pola, *signal wires* en la angla, *seinpaaldraden* en la nederlanda, kaj *signalaj dratoj* en Esperanto. La nederlanda vorto *seinpaaldraad* indikas metalajn dratojn (pelilojn) regatajn per speciala levilsistemo en la direktejo (*seinpaal*) por ebligi la ŝalton de la ŝaltilo. La trafiksignalisto aŭ sendanto tiel aranĝas la itineron por la trajno ŝanĝante la ŝaltilon, kiu nomiĝas *przetawianie zwrotnicy* en la pola, *throwing the switches* en la angla, *het omleggen van wissels* en la nederlanda, kaj *ĵetado de transigilo* en Esperanto (kie la influo de la angla lingvo estas videbla). Tiam la trafika sendanto starigas la semaforon kaj ŝvingas specialan flagon, kio estas signo por la ŝoforo, ke la vojo estas libera, precipe dum manovro. La vorto ‚semaforo‘ mem devenas de la greka kaj laŭvorte signifas signal-portilon. La tradicia formo-semaforo nomiĝas *semafor kształtowy* en la pola, *mechanical semaphore signal* en la angla, *armsein* (laŭvorte: mana semaforo) en la nederlanda, kaj *formo-semaforo* en Esperanto. La donado de mansignaloj de signalisto kun flago estas redonita en la pola kiel *podanie sygnału ręcznego poprzez machanie chorągiewką* angla kiel *giving hand signals to the train crew*, en la nederlanda kiel *het opzwaaien van een trein* (laŭvorte: ŝvingante flagon al la trajno), kaj en Esperanto kiel *doni mansignalojn por la trajno* (simila al en la angla).

Ĉe multaj stacidomoj pasas bukloj, kiuj ebligas la kruciĝon de trajnoj venantaj de kontraŭaj direktoj. La koncepto de preterpasanta buklo estas esprimita en la pola kiel *mijanka* (preterpasejo), kaj en la angla kiel *passing loop*, kiu havas sufiĉe specifan lingvan bildon en kiu la spaco inter la ĉefa trako kaj la flanka trako limigita de relforkoj aspektas kiel buklo. En la nederlanda, la esprimo „preterpasanta buklo” estas esprimita uzante la vorton *wisselplaats*, kiu en la pasinteco signifis la lokon,

kie la ĉevalo tiranta la poŝtkaleŝon estis anstataŭigita. La signifo de ĉi tiu esprimo ankaŭ praviĝas en fervojoj, kie, antaŭ ol permesi al la trajno pasi tra la stacidomo, la signalisto devas aranĝi aŭ laŭvorte ŝanĝi la vojon por la alvenanta trajno kaj plenumi ĉi tiun agon denove por liberigi la trajnon en la kontraŭa direkto. Kutime flanka trako, aŭ eĉ ripa trako, t.e. en la pola *tor żeberkowy*, en la angla *dead-end track*, en la nederlanda – *rangeerspoor* (laŭvorte: manovra trako), *senelira trako* (t.e. trako sen elirejo), finiĝas per la t.n. rezista starilo – kiu memorigas polojn pri kapro pro la tipaj kvar ŝtalaj kruroj – nomata *koziol oporowy* (rezista kapro) en la pola, *bumper block* en la angla, *stoot blok* en la nederlanda, kaj *bufrobloko* en Esperanto, pro la bufro instalita en ĝi (*bumper/stoot/bufro*) malhelpanta elreliĝon de trajno.

Stacidomoj kutime estas ekipitaj per kajoj, kiuj povas esti flankaj (kun unu rando servanta unu trakon) aŭ insulaj (servantan du trakojn). Ambaŭ specoj de platformoj nomiĝas *perony boczne* kaj *wyspowe* en la pola, *side* kaj *island platforms* en la angla, *zij* kaj *eiland perrons* en la nederlanda, kaj *flankaj* kaj *insulaj kajoj* en Esperanto. Oni povas vidi ĉi tie la videblan influon de la angla lingvo sur la formado de la analizitaj terminoj. La eniron de la trajno al la stacidomo anoncas la signalisto aŭ la oficisto de la direktejo, kiu nomiĝas *zawiadowca* en la pola, *station master* en la angla, *stationschef* aŭ *omroepmedewerker* en la nederlanda (ankaŭ fervoja anoncisto), kaj en Esperanto – la signalisto. Biletujo estas aĉetitaj ĉe la biletvendejo, t.e. *kasa biletowa* en la pola, *ticket office* en la angla, *kaartjesloket* en la nederlanda kaj *giĉeto* en Esperanto, kie la influo de la franca lingvo (*loquet/guichet* – fenestro/biletvendejo) estas videbla.

Sur la fervoja linio ekzistas fervojaj kruciĝoj, kiuj estas nomataj en la pola *przejazd kolejowy*, en la angla – *level crossing*, *spoorwegovergang* en la nederlanda, kaj *fervoja pasejo* en Esperanto, kiuj ofte estas sekurigitaj per baroj, t.e. *rogatki* en la pola, *gates* en la angla, *overwegbomen* en la nederlanda (t.e. mastoj)) aŭ *bariloj* (baroj) en Esperanto, kiujn fermas bariergardisto, t.e. en la pola *dróznik przejazdowy*, en la angla la tiel nomata *gatekeeper* (GB) aŭ *level crossing attendant* (traknivela paseja servisto) (US), en la nederlanda – *overwegwachter* (laŭvorte: paseja gardisto), kaj en Esperanto – *paseja gardisto*.

6. Ĉenlineo kaj ĝiaj komponantoj

La lasta temo diskutata koncize ĉi tie estos la ĉenlineo, kio nomiĝas *sieć trakcyjna* (trakcia reto) en la pola, *catenary* aŭ *overhead line* en la angla, *bovenleiding* en la nederlanda kaj *supertraka kontakta lineo* aŭ pli simple *ĉenlineo* en Esperanto. Por poloj la ĉenlineo similas al la koncepto de reto, ĉar ĝi konsistas el la ĉefa drato, kiu pendas sub la portanta kablo, kaj ambaŭ dratoj estas ligitaj per la tiel nomataj drataj pontetoj. Kun la ĉenlineo kontaktiĝas la tiel nomata pantografo, kiu troviĝas sur la tegmento de lokomotivo aŭ vagono, kaj en tiu ĉi maniero la trajno prenas elektron. La portanta drato kaj portanta kablo nomiĝas en la pola *przewód nośny* kaj *przewód jezdeny*, laŭvorte: portanta kaj vetura kablo. En la angla, la portanta kablo estas nomata

catenary (katena kablo) kaj la ĉefa drato estas nomita kiel *contact wire*. Nederlande oni esprimas tiujn ĉi nociojn alimaniere, t.e. *hoofddraagkabel* kaj *hulpdraagkabel*, kio laŭvorte signifas ĉefan kaj helpan kablون. La ĉenlineo estas etendita sur tiraj fostoj, kiuj nomiĝas en la pola *šlupy trakcyjne* (trakciaj pilonoj), en la angla *electric pylons* aŭ simple *supports*, en la nederlanda *traktiepalen* kaj en Esperanto *elektraj fostoj aŭ mastoj*. Sur iaj elektraj fostoj pendas la supraj kontaktaj drataj pezoz, nomataj pole kiel *obciążniki sieci trakcyjnej* aŭ *ciężarki* (el la pola fervoja sociolekto). En la angla oni uzas la esprimon *overhead line weights*, en la nederlanda *bovenleiding gewichten* kaj *drataj pezoz* en Esperanto. Plejparte en montaraj regionoj, la supraj fulmprotektaj kabloj estas etenditaj super la supra kontakta linio, pole *ochrona odgromowa* kaj angle *overhead lightning protection* (OHL). Ili estis iam konataj en la nederlanda sub la franca esprimo *Soulé*, laŭ la nomo de la fabrikanto. Interese, la termino *Soulé* ne plu estas uzata en la moderna nederlanda teknika literaturo, ĉar la novaj fulmprotektaj instalaĵoj en la lando estas nun faritaj de *Bowthorpe*. En Esperanto oni konas la diskutitan terminon kiel *fulmprotekto*.

7. Konkludo

La leksika materialo el kvar ĉi tie analizitaj lingvoj montras, ke malgraŭ tio, ke la angla estas speco de modelo por aliaj lingvoj, se temas pri konstruado de fervoja terminologio, tute ne okazas, ke poloj, nederlandanoj aŭ esperantistoj kopias ekzakte la strukturojn, kiujn la angloj inventis, iom senpripense kaj senlime. Kaj kvankam multaj fervojaj terminoj en Esperanto estas kalkeoj aŭ frazeologiaj pruntoj el la angla, oni devas konfesi, ke signifa parto de la esperanta fervoja leksiko estis inspirita de la franca, germana, rusa aŭ parte latina. Ĉiu nacio vidas fervojan terminologion per la prismo de sia lingvo kaj kulturo, do individuaj esprimoj strukturiĝas laŭ la maniero, kiel fervoja realeco estas bildigita de individuaj parolantoj de difinita lingvo. Sekve kreiĝas specifaj frazeologismoj, kies signifo ne estas tuj klara al fremdlingva homo. Ni donu ekzemplon de la angla koncepto pri preterpasanta buklo aŭ nederlandaj mastoj, kiuj indikas paspagojn ĉe fervojaj kruciĝoj. En iuj lingvoj, la termino havas pli mallarĝan aŭ pli vastan signifon, kies ekzemplo estas la pola koncepto de *drezi-no*, kiu inkluzivas kaj inspektan veturilon kaj manan troleon, kio ne plu eblas en la aliaj ĉi tie analizitaj lingvoj. Okazas, ke granda defio por fervojaj tradukistoj estas trovi la konvenan unuon inter eksterlanda rulvaro, kiu plenumas similajn funkciojn en alia lando, kiam ekzemple la difinita speco de vagono aŭ lokomotivo ne ekzistas en la cellingvo. La ekzemploj de fervoja leksiko ĉi tie analizitaj ankaŭ kondukas al la konkludo, ke la lingva bildo de ĉi tiuj terminoj estas tute malsama en ĉiu lingvo, malgraŭ multaj similecoj, ĉar ĝi estas nedisigeble ligita kun la kulturo, historio kaj realaĵoj de vivo en difinita lando.

Bibliografio

Gutter, Peter 2016: *Spoorweg-woordenboek Nederlands-Engels*, Nederlanda-angla Fervoja Vortaro'. Amersfoort: Nederlandse Vereniging van Belangstellenden in het Spoor-en tramwegwezen.

Historio de la fervojista Esperanto-movado (1908–1968): 1968. Amsterdam: IFEF

Hungara Fervojista Mondo. <http://www.ifef.free.fr>

IFEF – Internacia Fervojista Esperanto-Federacio. <http://www.ifef.free.fr>

Itala Fervojisto. <http://www.ifef.free.fr>

Kozicki, Michał 2018: *Planning of the Amharic language against a background of planning processes of ethnic and of artificial Language*. doktora disertaĵo verkita sub la gvido de prof. Ilona Koutny kaj d-ro Seifu Gebru ĉe la Universitato Adam Mickiewicz en Poznań. 254–256.

Leksykon terminów kolejowych 2011. Warszawa: KOW media & marketing.

Mały słownik żargonu kolejowego [sen la jaro de eldono]. Warszawa: Urząd Transportu Kolejowego.

Plena Ilustrita Vortaro de Esperanto 2020. <https://vortaro.net>

Railway Lexicon Mk 24, February 2011. University of Birmingham and Network Rail. <http://www.railway-technical.com/glossary/rail-lexicon-mk24.pdf>

Apendico: Kompara tabelo de traktitaj terminoj

POLA	ANGLA	NEDERLANDA	ESPERANTO
lokomotywa (lok)	locomotive (loco)	locomotief (loc)	lokomotivo (-)
lokomotywa parowa	steam locomotive	stoomlocomotief	vaporlokomotivo
lokomotywa spalinowa	diesel locomotive	diesellocomotief	dizela lokomotivo
lokomotywa elektryczna	electric locomotive	electrische locomotief	elektra lokomotivo
lokomotywa jadąca luzem	light engine	losse/losrijdende locomotief	malplene veturanta lokomotivo
podesłanie lokomotywy	cold loco	loc in opzending	submetita lokomotivo
popych/ lokomotywa pchająca pociąg towarowy	pusher/pushing engine	opdruk loc	puŝilo/puŝanta lokomotivo
elektryczny zespół trakcyjny (EZT)	electric multiple unit (EMU)	elektrisch treinstel (met x bakken)	elektra multobla unuo (EMU)
pociąg z wychylnym nadwoziem	tilting train	kantelbaktrein	kliniĝanta trajno
zastępcza komunikacja autobusowa	rail replacement bus service/bustitution	de inzet van bussen	anstataŭa busservo

wagon węglarka	open truck/open wagon	open goederenwagen	karbovagono/ duonvagono
wagon samowyladowczy	self-discharging wagon	zelflosser	ŝutvagono
wagon szutrówka	ballast hopper	onderlosser	balastvagono
węglarko-platforma/ gondola	gondola car	gondola rijtuig	duonvagono/ platvagono
drezyna/wózek ręczny	maintenance vehicle/ draisine	inspectievoertuig/ lorrie	prizorgada veturilo
podbijarka	tamping machine/ ballast tamper	stampmachine	frapmaŝino
zgarniarka tłucznia	ballast cleaner	kettinghor	balastpurigilo
szlifierka torowa	rail grinder	slijptrein	trakmuelilo
podkłady szynowe	railway sleepers	dwarsliggers	ŝpaloj/reltraboj
rozjazdy	points (GB)/switches (US)	spoorwissels	relforkoj/transigiloj
semafor kształtowy	mechanical semaphore signal	armsein	forma signalilo
mijanka	passing loop	wisselplaats	preterpasejo
koziół oporowy	bumper block	stoot blok	buforbloko
dróżnik przejazdowy	gatekeeper (GB)/ level crossing attendant (US)	overwegwachter	bariergardisto/paseja gardisto
sieć trakcyjna	overhead line/ catenary	bovenleiding	ĉenlineo
słupy trakcyjne	traction poles/ electricity pylons/ supports	tractiepalen	elektraj pilonoj
obciążniki sieci trakcyjnej	overhead contact wire weights	bovenleiding gewichten	drataj pezoj
ochrona odgromowa	overhead lightning protection	bliksem beveiliging	fulmprotekto

Abstrakty polskie

1. Esperanto: łącznik między kulturami

Carlo MINNAJA: **Literatura, pośrednik między jednostkami i między narodami**
Studium omawia cel i wartości literatury, ze szczególnym uwzględnieniem esperanta i struktur koordynujących pisarzy z różnych krajów, w tym esperanckiego Centrum PEN. Badana jest praca UNESCO w odniesieniu do esperanckich organizacji, zwłaszcza Światowego Związku Esperantystów (*Universala Esperanto-Asocio*), z którym współpracowało przy publikacji *De ideoj al agoj* („Od idei do działań”), aby uczcić 70. rocznicę jego narodzin a która zainicjowała cykl *Oriente–Okcidento* („Wschód–Zachód”) w celu wzajemnego docenienia wartości kulturowych dwóch części, na które podzielony jest świat. Wreszcie, na podstawie dotychczasowych statystyk, przeanalizowano znaczenie oryginalnej i tłumaczonej literatury esperanckiej w kontekście światowym oraz jej zdolność do przekazywania wiedzy i ideałów pomiędzy różnymi narodami.

Humphrey TONKIN: **Esperanto i transnarodowość: Soros, Zaleski-Zamenhof, Kosiński i krzyżowanie się języków**

Tivadar Soros, Louis Christophe Zaleski-Zamenhof i Jerzy Kosiński byli wielojęzyczni, wszyscy znali esperanto i mieli aktywny kontakt z ruchem esperanckim. Wszyscy trzej, jako Żydzi żyjący pod rządami nazistów, zostali wciągnięci w okropieństwa II wojny światowej w Europie Środkowej. Postrzegali esperanto jako miejsce komunikacji, bezpieczną przestrzeń i teren filantropii. Historia kontaktu Sorosa i Zaleskiego-Zamenhofa z esperantem jest dobrze znana i została utrwalona drukiem. Została ona streszczona w niniejszym tekście. Mniej znana jest historia Kosińskiego. Kosiński dotarł do ruchu esperanckiego pod koniec swojego życia, jako niedoszły patron tego języka międzynarodowego porozumienia. W całej swojej karierze pisarskiej był on bardzo świadomy – poprzez swoje doświadczenie z językiem angielskim – zdolności języka przyjętego w dorosłym życiu do łagodzenia skutków traumy z dzieciństwa.

Lorraine WONG: **Spotkania pomiędzy esperantem a chińskim: Julio Baghy, Ba Jin i Armand Su**

Niniejszy tekst śledzi genealogię Julio Baghy’ego (1891-1967), Ba Jina 巴金 (1904-2005) i Armanda Su 蘇阿芒/蘇承宗 (1936-90) w ich esperanckich praktykach tekstualnych. Ba Jin przetłumaczył Baghy’ego *Printempo en la Aŭtuno* (1931) z esperanta na chiński. To zainspirowało go do napisania kolejnego roku swojego własnego opowiadania *Jesień wiosną* (1932) po chińsku. Trzydzieści lat później w Chinach Armand Su, poliglota-samouk władający wieloma językami europejskimi, po przec-

zytaniu przekładu Baghy'ego Ba Jina postanowił zostać esperanckim poetą. Podczas gdy esperanto jest w dużej mierze znane jako język humanizmu, który potencjalnie może osiągnąć przejrzystą komunikację, niniejszy tekst ujawnia, że kosmopolityczne więzi Baghy'ego, Ba Jina i Su nie tyle odnoszą się do lęku przed międzykulturowym nieporozumieniem, co aktualizują uniwersalny humanizm poprzez tłumaczenie.

Probal DASGUPTA: Tłumaczenie anty-egzotyki: kulturowa modulacja w tłumaczeniu *Waitapu* na język bengalski przez esperanto

Już sama chorwacka powieść dla dzieci *Waitapu* Joży Horvata niesie międzykulturowy ciężar. Próbuje przezwyciężyć u przeciętnie wykształconego dziecka europejskiego postrzeganie ludów tubylczych jako egzotycznych; celem jest podkreślenie wspólnego człowieczeństwa wszystkich dzieci. Przetłumaczenie tej powieści poprzez jej esperanckie tłumaczenie *Wakajtapu* na używany w Indiach język bengalski oznacza podjęcie się zadania umieszczenia projektu Horvata w wewnętrznych negocjacjach toczących się między rdzenną ludnością a dominującymi obywatelami wielokulturowej republiki Indii. Kontekst powieści dla dzieci sytuuje ten projekt w konkretnym związku z pytaniem, jak realizować pedagogikę postnarodową i jak pozyskać publiczne poparcie dla międzykulturowej reorientacji, która będzie wspierać i umożliwiać taką pedagogikę. Tylko w ten sposób będzie można pracować na rzecz pokoju i przekuć miecze narodowych systemów edukacji na lemieszce tego postnarodowego przedsięwzięcia, dla którego esperanto jest metonimem.

Christian LAVARENNE: Wczesne wartości międzykulturowe w esperancie: w sercu hillelizmu i homaranizmu Zamenhofa

Ludziom podoba się Esperanto „dlatego, że zbliża ich serca” (Zamenhof). Wewnętrzne otwarcie się w jakiś sposób związane jest z wewnętrzną ideą esperantyzmu. W „fundamentalnym prawie” hillelizmu, zdaniem Zamenhofa jedynie sprawiedliwej regulacji wzajemnych stosunków między narodami i religiami, znajduje się złota reguła przypisywana przez niego Hillelowi Starszemu (I w.), a którą odnaleźć można już w Mądrości Achikara, asyryjskiego kapłana (VII w. p.n.e.): „Postępuj z innymi tak, jak chcesz, aby inni postępowali z tobą” (*Dogmaty hillelizmu*, 1906). W ten sposób esperanto w naturalny sposób zapewnia wzajemne zaufanie, ponieważ obaj rozmówcy zakładają, że druga strona podobnie stara się postępować zgodnie ze wspomnianą regułą. Jest to ewentualna dodatkowa, pozajęzykowa, rola esperanta w komunikacji międzykulturowej. Do tego dochodzi wysiłek, by nie mieć uprzedzeń, ale najpierw zobaczyć w drugim człowieka i brata, z którego wywodzi się główna zasada późniejszego „homaranizmu”. A zatem, oprócz językowych cech esperanta, istnieją również pozajęzykowe cechy związane z literaturą esperanta jako nośnikiem międzynarodowych wartości, które pomagają w komunikacji międzykulturowej. W formułowaniu tych wartości, które po raz pierwszy wyraził Zamenhof, znaleźliśmy także inne, indyjskie, wpływy.

2. Esperanto: narzędzie dla międzynarodowych użytkowników

GONG Xiaofeng: **Różnice między kulturami Wschodu i Zachodu w nauczaniu esperanta**

Kultura ma ścisły związek z językiem; wzajemnie się stymulują i wspólnie się rozwijają. W nauczaniu języków obcych różnice kulturowe między Wschodem a Zachodem mają ogromny wpływ na rozwijanie umiejętności posługiwania się językiem przez uczniów. Esperanto to nie tylko język. W nauczaniu esperanta wiedzy językowej i kulturowej należy uczyć równorzędnie, aby uczniowie rozumieli cechy kultury zachodniej i mogli lepiej wykorzystywać wiedzę językową. Niniejsze wystąpienie dotyczy różnic między kulturami Wschodu i Zachodu w nauczaniu esperanta, zwłaszcza między kulturą chińską a europejskimi, np. z takich stron, jak formy adresatywne, pokrewieństwo, rozmowy telefoniczne, skojarzenia słów i tak dalej.

Renato CORSETTI: **Komunikacja za pomocą esperanta ponad barierami kulturowymi**

Esperanto narodziło się w Europie w XIX stuleciu i ewoluowało głównie w europejskiej strefie kulturowej, a więc niemal naturalnie wchłonęło europejskie pojęcia kulturowe znane wszystkim w Europie w tamtym okresie. Kto nigdy nie słyszał o wojnie trojańskiej, Hamlecie czy przynajmniej jednej wersji w języku narodowym przysłów z Księgi Przysłów Zamenhofa? Ale czy na pewno Chińczycy, Wietnamczycy i Japończycy tak samo usłyszeli i rozumieją znaczenie, kiedy mówisz coś w rodzaju „Ta kobieta to prawdziwa Wenus” lub „Ta kobieta jest piękniejsza niż Helena Trojańska”? Czasami niektóre z tych historii są znane z najnowszych amerykańskich filmów, które z pewnością nie oddają wszystkiego z oryginalnych dzieł, kilku innych po prostu nie opowiada się na Wschodzie. Ale bywa też odwrotnie. Który wykształcony Europejczyk przeczytał narodową epopeję Wietnamu lub może zacytować klasyczne chińskie powieści?

Dlatego, mówiąc w esperancie do globalnej publiczności, należy zwrócić szczególną uwagę na swoje metafory i w miarę możliwości wyjaśnić je w tekście lub w przypisach. Autor prezentuje listę europejskich metafor, które nie są zrozumiałe na całym świecie, a także powiedzeń azjatyckich, które wymagają wyjaśnienia dla ludzi Zachodu. Komunikować się czy nie komunikować międzykulturowo? Oto jest pytanie.

Emerson WERNECK: ***Denaskismo* w Brazylii – szczególna dwujęzyczność**

Istnieją różne rodzaje dwujęzyczności, a nawet wielojęzyczności (sytuacja, w której jedna osoba mówi w trzech lub więcej językach). Niniejsze badanie ma na celu przeanalizowanie szczególnego typu dwujęzyczności: *denaskismo*, który pojawia się, gdy dana osoba posługuje się od urodzenia esperantem i innym(i) językiem/językami. Celem badań był tylko jeden kraj: Brazylia (kraj badacza). Pokażemy przeciętny wiek,

sytuację szkolną użytkowników rodzimych esperanta i ich rodziców oraz metodę najczęściej używaną w tym kraju do nauczania esperanta od urodzenia, tj. czy była to np. metoda UPUL (jedna osoba, jeden język) czy USUL (jedna sytuacja, jeden język). Jeśli chodzi o religię, dowiemy się, czy to prawda, że większość brazylijskich rodzimych użytkowników esperanta to spirytualiści. Zobaczymy, czy mają tam esperanckiego przyjaciela. Dowiemy się, czy szkoła miała szczególny wpływ na naukę esperanta oraz jakich innych języków uczą się te osoby. Zobaczymy ich hobby i ulubione przedmioty szkolne. I wreszcie, do ilu krajów te dzieci podróżowały do tej pory i czy mają jakieś godne uwagi fakty/wiadomości dotyczące ich wielojęzycznej edukacji. Otrzymamy pełny obraz obecnej sytuacji rodzimych użytkowników esperanta w Brazylii. Za pomocą ankiet internetowych przeprowadzono wywiady z 16 rodzimymi esperantystami, a wyniki porównano z wynikami innych europejskich badań.

Federico GOBBO: **Czy rodziny esperanckie sprzyjają europeizacji? Pilotażowe studium przypadku**

Od czasu jego powstania związek między ruchem esperanckim a westfalską koncepcją „narodu” był złożony. Polityczna strona filozofii moralnej Zamenhofs, początkowo nazywana hillelizmem, a następnie homaranizmem, przedstawiała dążenie do powstania „Stanów Zjednoczonych Europy” po zakończeniu Wielkiej Wojny (Zamenhof 1915). Jednak główny nurt ideologii Ruchu Esperantystów podkreślał globalność jako zasadniczą wartość języka, woląc marginalizować jego europejskie korzenie. A zatem poparcie dla europeizacji wśród esperantystów zawsze było mniejszością wewnątrz mniejszości. W niniejszym wystąpieniu przedstawione zostanie pilotażowe studium przypadku, w którym przeprowadzono wywiady z rodzinami esperantystów mieszkającymi w całej Europie na temat ich odczuć w odnośnie europeizacji. To badanie pokazuje, że nakładanie się esperantyzmu i europeizacji jest niewielkie, nawet u użytkowników, którzy używają esperanto jako języka zażyłości w codziennej praktyce rodzinnej.

Ida STRIA: **Prawowitość we wspólnocie wielojęzycznej: w jaki sposób badania nad tożsamością mogą czerpać z doświadczeń wspólnoty esperanckiej**

Społeczność esperancka składa się głównie z osób nie będących rodzimymi użytkownikami tego języka. Badania pokazują, że we wspólnocie wyobrażonej pozycjonują się oni jako wielokompetentni i wielojęzyczni prawowici użytkownicy języka docelowego, a nie po prostu uczący się języka obcego lub „nieudani rodzimi użytkownicy” (co często ma miejsce w przypadku osób uczących się etnicznych języków obcych). Dlatego też warto zbadać, jak użytkownicy esperanta postrzegają swoją tożsamość jako użytkownicy *lingua franca*, szczególnie w porównaniu z osobami uczącymi się angielskiego jako *lingua franca* (ELF).

3. Esperanto: język pośród języków

Philippe PLANCHON: **Czy esperanto posiada niezbędne zasoby, aby funkcjonować jako język międzykulturowy? Badanie środków wyrazu esperanta z semantycznego, pragmatycznego i enuncjatywnego punktu widzenia**

Obserwując użycie dowolnego języka w konkretnych sytuacjach, można zdać sobie sprawę, że używanie języka może prowadzić do nieporozumień. To ryzyko jest tym ważniejsze w przypadku języka używanego w sytuacjach międzykulturowych, zwłaszcza jeśli język ten nie ma oparcia w długoletniej tradycji kulturowej. Czy dlatego esperanto musi rozwijać swoją własną kulturę? Czy może pewne braki są korzystne? Proponujemy zbadanie różnych możliwości wyrazu z perspektywy związków między pragmatyką a semantyką. Według Culiolego (1990, 1999) każdy element językowy, który jest wytwarzany w przekazie, można zinterpretować jako ślad procesów poznawczych mówcy, a procesy te zawierają nie tylko aspekty racjonalne, ale także emocjonalne i społeczne. Znaczenia są więc konstruowane w trakcie rozmowy a tło kulturowe nie tylko pomaga w interpretacji, ale samo jest wynikiem wypowiedzi. Przypadek esperanta jest szczególnie, ponieważ jego elastyczna struktura sprawia, że może on być odpowiedzią na takie międzykulturowe wymagania.

Guilherme FIANS: **Język jako własność wszystkich, zmiana jako prawo wszystkich: wybór słownictwa, autorytet językowy i standaryzacja w esperancie**

Podczas dyskusji esperanckiej w Paryżu, kiedy obecni dyskutowali o technologii, inwigilacji i wolności, pojawiło się pytanie: Jak powiedzieć „dron” w języku esperanto? Po tym pytaniu uprzednia debata polityczna stała się dyskusją językową na temat możliwych esperanckich tłumaczeń tego słowa (*drono*, *droneo* czy *spavo*) oraz doboru słów. W oparciu o badanie socjo-antropologiczne, niniejsze studium próbuje zrozumieć, dlaczego, zamiast po prostu znaleźć „właściwe” słowo w słowniku, esperantyści często próbują samodzielnie tworzyć wyrazy. Jak w codziennych rozmowach w skonstruowanym języku można nazwać rzeczy, których koncept nie istnieje? Skoro Zamenhof (pierwotny autorytet języka) zmarł, kto zadecyduje, czy „dron” jest neologizmem, częścią niestandardowego użycia języka, czy też błędem? Proponuję trzy zasady – dotyczące elastyczności, międzynarodowości i oryginalności – aby zrozumieć, w jaki sposób językowa ideologia równości i inkluzywności, na której opiera się esperanto, pomaga rozwinąć słownictwo. Wreszcie, używam esperanta jako punktu wyjścia do refleksji nad autorytetem, różnorodnością i błędami językowymi w porównaniu z bardziej znormalizowanymi językami.

François Lo JACOMO: **Czy istnieje „dobry język”?**

Praca Claude’a Pirona z 1989 r. *La bona lingvo* („Dobry język”), ożywiła starą debatę na temat neologizmów pomiędzy tymi, którzy uważają, że słownictwo Fundamentu esperanta jest niewystarczające i zapożyczają nowe rdzenie z własnego języka, aby wyrazić wszystkie potrzebne im niuanse a tymi, którzy koniecznie odrzucają wszelkie

nie niezbędne dodatki do Uniwersalnego Słownika. Jednak podstawowym zamysłem Claude'a Pirona nie było przeciwstawianie się ewolucji esperanta, ale uświadomienie, że narzucanie całej ludzkości jakiejś zachodniej kultury przez takie możliwe do uniknięcia kalki nie jest dobre. Niektórzy krytykują nazwę Indii *Barato*, która nie jest używana w językach europejskich, ale jest oficjalna w kraju o dwukrotnie większej populacji niż cała Europa. Piętnastej reguły *Fundamentu* nie należy używać w sposób hegemoniczny. Aby esperanto pozostało „dobrym językiem”, musi być po pierwsze używane do komunikowania się z ludźmi z różnych kultur, a nie tylko z ludźmi z tego samego środowiska, a po drugie, komunikacja międzykulturowa nie powinna mieć na celu globalizacji własnego myślenia, ale zaakceptowanie jako równorzędnego sposobu, w jaki osoba z inną kulturą odbierze przekaz, mając na celu skuteczne zrozumienie i porozumienie międzykulturowe. Czy to możliwe?

Marcos CRAMER: **Empiryczne badanie użycia zaimków neutralnych płciowo w języku esperanto**

W wielu językach następuje obecnie rozwój w kierunku szerszego stosowania wyrażen neutralnych płciowo, co w niektórych doprowadziło do powstania nowych zaimków neutralnych płciowo. Jednym z przykładów języka, w którym taki neutralny płciowo nowy zaimek pojawił się i rozprzestrzenił w części społeczności językowej, jest międzynarodowy planowy język esperanto. Najczęściej używanym neutralnym płciowo nowym zaimkiem w esperancie jest *ri*, ale jego użycie konkuruje z użyciem *ĝi*, który w tradycyjnym języku jest używany głównie w odniesieniu do rzeczy, zwierząt i niemowląt. W niniejszym tekście przedstawiono wyniki badań empirycznych nad faktycznym użyciem zaimków neutralnych płciowo, takich jak *ri* i *ĝi* w mówionym esperancie.

Natalia DANKOVA: **Narracje w mówionym esperancie**

Niniejsze studium analizuje z psycholingwistycznego punktu widzenia użycie środków wyrazu w ustnych narracjach esperanckich mówców z Francji, Włoch i Rosji. Język ojczysty, czyli pierwszy język (L1), pozostaje punktem odniesienia podczas nauki innych języków (L2). Jego kategorie gramatyczne i leksykon wpływają na użycie L2. Esperanto nie posiada terytoriów ani stabilnych społeczności językowych, pozwala więc podążać za „logiką” L1 i oferuje szeroką gamę środków wyrazu. Esperanto działa zgodnie z normą opartą na akceptowalności gramatycznej: dopuszczalne jest każde zdanie skonstruowane poprawnie gramatycznie. Wyniki pokazują, że użytkownicy koncentrują się na różnych strategiach opisywania postaci i rzeczy w swoich narracjach. Najbardziej uderzające różnice to między innymi bogactwo morfologii werbalnej, próby zaznaczenia aspektu czasownika, typy przysłówków, przymiotników i partykuł intensyfikujących oraz ich liczebność w narracjach.

Michał KOZICKI: ***Rogatki kolejowe, bramki kolejowe, maszty kolejowe czy bariery kolejowe? Porównanie językowego obrazu terminologii kolejowej w języku polskim, angielskim, niderlandzkim i esperanto***

Choć Anglia uznawana jest za ojczyznę kolei, nie jest do końca tak, że angielska terminologia kolejowa jest kopiowana na te języki świata, gdzie dotarły pociągi. Niemal każdy kraj europejski wniósł swój wkład w rozwój kolejnictwa, gdyż tabor kolejowy był produkowany nie tylko w Anglii, co ma też swoje odbicie w języku, bo przecież stosowanie tłucznia do podsypywania torów wymyślili Polacy, wagony sterownicze rozwijano w krajach niemieckojęzycznych, zaś wagony motorowe czy popularne dziś szynobusy wywodzą się z Węgier. Na kształtowanie się fachowego słownictwa kolejowego w danym języku znaczący wpływ ma kultura, jak również uwarunkowania językowe danego kraju. Mimo że badania porównawcze terminologii kolejowej w różnych językach rzadko są przedmiotem zainteresowania językoznawców, temat ten warto jest przybliżyć, tym bardziej, że odkrywanie mechanizmów kształtujących językowy obraz leksyki kolejowej w poszczególnych językach ma zasadniczo dużą wartość poznawczą również dla lingwistyki.

Aŭtoroj / Authors / Autorzy

Marcos CRAMER / Markos KRAMER

marcos.cramer@tu-dresden.de ORCID: 0000-0002-9461-1245

PhD, Technical University, Dresden, DE; member of the Academy of Esperanto

Research fields: computational logic, formal argumentation, mathematical language, Esperanto studies

D-ro, Tehnika Universitato de Dresden, DE; membro de AdE

Esplorterenoj: komputada logiko, formala argumentado, matematika faklingvo, esperantologio

Renato CORSETTI

renato.corsetti@gmail.com ORCID: 0000-0002-4507-2919

Professor (retired), Sapienza University of Rome, IT; former President of the World Esperanto Association, member of the Academy of Esperanto

Research fields: Esperanto studies, psycholinguistics

Profesoro (emerita), Universitato Sapienza de Romo, IT; eksa prezidanto de UEA, membro de AdE

Esplorterenoj: esperantologio, psikolingvistiko

Natalia DANKOVA

natalia.dankova@uqo.ca

PhD, Professor, Université du Québec en Outaouais, CA; academic advisor of Esperantic Studies Foundation

Research fields: second language learning and teaching, linguistics, phonetics and psycholinguistics, variation in the French language, benchmarks for French as a second language, spoken Esperanto, intercultural communication, multilingualism and multiculturalism

D-rino, Profesoro, Universitato de Kebekio en Otavio, CA; akademia konsilantino de ESF

Esplorterenoj: dualingva lernado kaj instruado, lingvistiko, fonetiko kaj psikolingvistiko, variado en la franca lingvo, niveloj por la franca kiel dualingvo, parola Esperanto, interkultura komunikado, multlingvismo kaj multkulturalismo

Probal DASGUPTA

professor.p.dasgupta@gmail.com ORCID: 0000-0001-9168-7642

Full Professor (retired), Indian Statistical Institute, IN; President of the Academy of Esperanto, former President of the World Esperanto Association; honorary member of the Linguistic Society of America

Research fields: linguistics, literature, translation, philosophy

Profesoro (emerita), Barata Statistika Instituto, IN; Prezidanto de AdE, eksa prezidanto de UEA; honora membro de Lingvistika Societo de Ameriko

Esplorterenoj: lingvistiko, literaturo, traduko, filozofio

Guilherme FIANS

guilherme.fians@unesp.br / guilhermefians@gmail.com ORCID: 0000-0002-5223-3362
PhD, Assistant Professor, São Paulo State University, BR; Co-Director of the Centre for Research and Documentation on World Language Problems

Research fields: political anthropology, linguistic anthropology, social movements, digital anthropology, studies of nationalism and internationalism

D-ro, adjunkto,Ŝtata Universitato de São Paulo, BR; estrarano de la Centro de Esploro kaj Dokumentado pri Mondaj Lingvaj Problemoj (CED)

Esplorterenoj: politika antropologio, lingvistika antropologio, sociaj movadoj, cife-reca antropologio kaj studoj pri naciismo kaj internaciismo

Federico GOBBO

f.gobbo@uva.nl ORCID: 0000-0003-1748-4921

Full Professor, University of Amsterdam, NL; member of the Advisory Board of the Centre for Research and Documentation on World Language Problems

Research fields: language policy and planning, interlinguistics, Esperanto studies, computational argumentation

Profesoro, Universitato de Amsterdamo, NL; konsilanto de la Centro de Esploro kaj Dokumentado pri Mondaj Lingvaj Problemoj (CED)

Esplorterenoj: lingvopolitiko kaj lingvoplanado, interlingvistiko, esperantologio, komputa argumentado

GONG Xiaofeng

arko.gong@qq.com ORCID: 0000-0002-6708-4953

PhD, Professor, Nanchang University, ZH; former Vicepresident of the International League of Esperanto Instructors

Research fields: environmental monitoring, prevention and soil remediation of heavy metal pollution; teaching of Esperanto

D-rino, Profesoro, Universitato de Nanchang, ZH; eksa vicprezidanto de ILEI

Esplorterenoj: media kontrolado, prevento kaj grunda solvado de pezmetala poluado; instruado de Esperanto

Michał KOZICKI

michalmarekkozicki@gmail.com

PhD, independent researcher, PL

Research fields: ethnolinguistics and linguistic worldview of Amharic and Esperanto, language planning of Amharic, railway terminology

D-ro, sendependa esploristo, PL

Esplortereoj: etnolingvistiko kaj lingva bildo de la mondo de la amhara kaj Esperanto, lingvoplanado de la amhara, fervoja terminaro

Christian LAVARENNE

chlavarenne@gmail.com ORCID: 0000-0003-1564-4020

PhD, independent researcher, FR

Research fields: Esperanto history, internal idea of Esperantism, Zamenhofology, religious comparisons, Sanskrit wisdom

D-ro, sendependa esploristo, FR

Esplortereoj: Esperanto-historio, interna ideo de esperantismo, zamenhofologio, religi-komparado, sanskritaj saĝeroj

François Lo JACOMO

francois@lojacomio.eu

PhD, independent researcher, FR; Secretary of the Academy of Esperanto

Research fields: mathematics, Esperanto studies

D-ro, sendependa esploristo, FR; sekretario de AdE

Esplortereoj: matematiko, esperantologio

Carlo MINNAJA

carlo.minnaja@gmail.com

PhD, Professor (retired), University of Padua, IT; Honorary Professor of Lucian Blaga University of Sibiu, RO

Research fields: computational linguistics, Esperanto studies, history of mathematics

D-ro, Profesoro (emerita), Universitato de Padova, IT; honora profesoro de Lucian Blaga Universitato de Sibiu, RO

Esplortereoj: komputa lingvistiko, esperantologio, historio de matematiko

Philippe PLANCHON

philippe.planchon@univ-tours.fr ORCID: 0000-0001-8077-7378

PhD, Associate Professor, University of Tours, FR

Research fields: enunciation, pragmatics, semantics, linguistic variation, constructed languages, French language

D-ro, Docento, Universitato de Tours, FR

Esplortereoj: enunciativo, pragmatiko, semantiko, lingvo-variado, konstruitaj lingvoj, franca lingvo

Ida STRIA

i.stria@uw.edu.pl ORCID: 0000-0002-7715-0758

PhD, Assistant Professor, University of Warsaw, PL; member of the Advisory Board of the Centre for Research and Documentation on World Language Problems

Research fields: interlinguistics, Esperanto studies, multilingualism and identity, ethnolinguistics in multilingual contexts, linguistic worldview of Esperanto and Swedish

D-rino, adjunkto, Universitato de Varsovio, PL; konsilantino de la Centro de Esploro kaj Dokumentado pri Mondaj Lingvaj Problemoj (CED)

Esplorterenoj: interlingvistiko, esperantologio, plurlingveco kaj identeco, etnolingvistiko en plurlingva kunteksto, lingva bildo de la mondo de Esperanto kaj la sveda

Humphrey TONKIN

tonkin@hartford.edu

Full Professor, President emeritus, University of Hartford, US; former President of the World Esperanto Association and Centre for Research and Documentation on World Language Problems, President of Esperantic Studies Foundation

Research fields: language and society, translation studies, Esperanto studies, language policy, English literature (Shakespeare and Spenser)

Profesoro, emerita prezidanto, Universitato de Hartford, US; eksa prezidanto de UEA kaj CED, prezidanto de ESF

Esplorterenoj: lingvo kaj socio, tradukaj studoj, esperantologio, lingvopolitiko, angla literaturo (Ŝekspiro kaj Spenser)

Emerson WERNECK

ewerneck@gmail.com

MA, alumnus of Interlinguistic Studies, Adam Mickiewicz University in Poznań, PL

Research fields: lexicology; Esperanto Studies; native Esperanto speakers

Mgr., diplomiginto de la Interlingvistikaj Studoj, Adam Mickiewicz Universitato en Poznań, PL

Esplorterenoj: leksikologio; esperantologio; denaskaj esperantistoj

Lorraine WONG

lorraine.wong@otago.ac.nz

PhD, Senior Lecturer, University of Otago, NZ

Research fields: Chinese script politics and cultures in the global context, Esperanto literature in China, modern Chinese literature and Sinophone literature

D-rino, adjunkto, Universitato de Otago, NZ

Esplorterenoj: ĉinaj skribopolitikoj kaj kulturoj en tutmonda kunteksto, esperanta literaturo en Ĉinio, moderna ĉina literaturo kaj ĉinlingva literaturo

Intercultural studies are important in today's globalizing world to facilitate mutual understanding and collaboration on a global scale. The second volume of the series "Cross-linguistic and Cross-cultural Studies" from the Institute of Ethnolinguistics of AMU presents the role of the international planned language Esperanto in this multicultural world. It shows how a language created for international communication mediates between languages, literatures and cultures and the challenges it faces in a culturally diverse international language community. The volume features 16 authors from 11 countries.

Interkulturaj studoj iĝis gravaj en nia tutteriĝanta mondo por helpi la reciprokajn komprenon kaj kunlaboron mondscale. La dua volumo de la eldonserio "Cross-linguistic and Cross-cultural Studies" de la Etnolingvistika Instituto de AMU prezentas la rolon de la internacia planlingvo Esperanto en la multkultura mondo: kiel la lingvo kreita por internacia komunikado peras inter lingvoj, literaturoj kaj kulturoj; kiujn defiojn ĝi alfrontas en diverskultura internacia parolkomunumo – dank'al 16 aŭtoroj el 11 landoj.

W dzisiejszym zglobalizowanym świecie studia międzykulturowe stają się ważne, aby wspierać wzajemne zrozumienie i współpracę w skali globalnej. Drugi tom serii wydawniczej Instytutu Etnolingwistyki UAM „Cross-linguistic and Cross-cultural Studies” poświęcony został roli międzynarodowego języka planowego esperanto w wielokulturowym świecie: jak język stworzony na potrzeby komunikacji międzynarodowej pośredniczy między językami, literaturami i kulturami; przed jakimi wyzwaniem staje w wielokulturowej międzynarodowej społeczności językowej. Temat zaprezentowany został przez 16 autorów z 11 krajów.

ISBN 978-83-66666-31-3

DOI 10.48226/978-83-66666-31-3